

DEMOGRÁFIAI PORTRÉ 2015

KSH NÉPESSÉGTUDOMÁNYI
KUTATÓINTÉZET

DEMOGRÁFIAI PORTRÉ 2015

JELENTÉS A MAGYAR NÉPESSÉG HELYZETÉRŐL

Szerkesztők:
Monostori Judit
Őri Péter
Spéder Zsolt

Olvasószerkesztő:
Majoros Györgyi

© KSH Népeségtudományi Kutatóintézet

ISSN 2061 3741

A kiadásért felel a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet igazgatója

Grafika: Anagraphic

Tördelés: Simonné Horváth Gabriella

A szerkesztésben közreműködött: Sármásy Orsolya, Várnainé Anek Ágnes

Nyomdai kivitelezés: Stanctechnik Kft.

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a mű bővített, illetve rövidített változata kiadásának jogát is. A kiadó írásbeli hozzájárulása nélkül sem a teljes mű, sem annak része semmiféle formában (fotokópia, mikrofilm vagy más hordozó) nem sokszorosítható.

Terjedelem: 30 (B5) ív

Printed in Hungary

TARTALOM

Előszó	5
1. Párkapcsolatok (Murinkó Livia-Spéder Zsolt)	9
2. Válás és szétköltözés (Földházi Erzsébet)	27
3. Gyermekvállalás (Kapitány Balázs-Spéder Zsolt)	41
4. Családtámogatás, gyermeknevelés, munkavállalás (Makay Zsuzsanna)	57
5. Halandóság (Bálint Lajos-Kovács Katalin)	75
6. Egészségi állapot (Kovács Katalin-Tóth Gergely)	95
7. Öregedés és nyugdíjba vonulás (Monostori Judit)	115
8. Generációk közötti erőforrás-átcsoportosítás (Gál Róbert Iván-Vargha Lili)	135
9. Család- és háztartásszerkezet (Monostori Judit-Murinkó Livia)	153
10. Belföldi vándorlás (Bálint Lajos-Gödri Irén)	171
11. Nemzetközi vándorlás (Gödri Irén)	187
12. A népesség szerkezete és jövője (Földházi Erzsébet)	213
13. Külhoni magyar közösségek (Kapitány Balázs)	227

A kötetben szereplő országok rövidítésjegyzéke

Albánia	AL	Litvánia	LT
Ausztria	AT	Luxemburg	LU
Azerbajdzsán	AZ	Macedónia	MK
Belgium	BE	Magyarország	HU
Bulgária	BG	Málta	MT
Ciprus	CY	Németország	DE
Cseh Köztársaság	CZ	Norvégia	NO
Dánia	DK	Olaszország	IT
Egyesült Államok	US	Oroszország	RU
Egyesült Királyság	UK	Portugália	PT
Észtország	EE	Románia	RO
Finnország	FI	Spanyolország	ES
Franciaország	FR	Svájc	CH
Görögország	GR	Svédország	SE
Hollandia	NL	Szerbia	RS
Horvátország	HR	Szlovákia	SK
Írország	IE	Szlovénia	SI
Japán	JP	Tádzsikisztán	TJ
Kína	CN	Törökország	TR
Lengyelország	PL	Ukrajna	UA
Lettország	LV	Üzbegisztán	UZ

Forrás: <http://2010-2014.kormany.hu/download/9/1b/80000/Orsz%C3%A1g-%20%C3%A9s%20ter%C3%BCletnevek%202012-04-11.pdf>

ELŐSZÓ

Harmadik alkalommal egy formailag megújult, ám tartalmilag a folyamatosságot képviselő *Demográfiai portrét* – a magyarországi népesedési folyamatokat bemutató jelentésünket – tárunk az érdeklődő közönség elé. A három év után elkészített 2015-ös kiadás változatlan céllal készült: tudományos elemzésekkel megalapozott és alátámasztott ismereteket és összefüggéseket kíván bemutatni – röviden és közérthetően, ábrákkal és táblázatokkal illusztrálva – a kérdés iránt érdeklődők számára.

Noha kötetünket a *folytonosság* jellemzi, meghatározó *újdomságokkal* is jelentkezünk. Alapvetően az első, 2009-ben megjelent kötetben kialakított tematikát és szerkezetet követjük, ám két új témának – a generációk közötti transzfereknek, illetve a határon túli magyarság demográfiai jellemzőinek – önálló fejezetet szentelünk, két korábbi önálló témakört – az öregedést és a nyugdíjba vonulást – pedig együtt tárgyalunk. A 2015-ös *Demográfiai portré* természetesen foglalkozik a demográfia klasszikus kérdéskörével: a termékenységgel, a párkapcsolatokkal (nupcialitással), a halandósággal, az öregeddéssel és a migrációval. Az ezekre vonatkozó írásaink az alapvető folyamatok bemutatására és értelmezésére összpontosítanak. Más fejezetek esetében azonban – például amelyek a családpolitikát vagy a nyugdíjba vonulást tárgyalják – a hazai intézményrendszer

jellegzetességeinek a bemutatására helyeztük a hangsúlyt. Nem marad ki a demográfia talán legtöbbeket érdeklő témája, a népesség előreszámítása sem.

Most is arra törekedtünk, hogy a fejezetek szerkezeti rendje egységes legyen, bár ezt a tematikai vagy adatbeli korlátok nem minden esetben tették lehetővé. A lehetőségekhez képest minden téma tárgyalásakor tág teret kap a nemzetközi összehasonlítás: meggyőződésünk, hogy ez a perspektíva elengedhetetlen a hazai sajátosságok megértéséhez. Különösen fontosnak tartjuk, hogy a hazai adatokat – a nyugat-európai államokéi mellett – a volt szocialista országokéival is összehasonlítsuk. Ami az idődimenziót illeti: jóllehet bennünket a mai viszonyok érdekelnek – a demográfiában ezen az elmúlt két-három év értendő –, a demográfia jelenségei nehezen értelmezhetőek a hosszabb időtávok ismerete nélkül. E tekintetben az lát-szott célszerűnek, hogy számos esetben az 1989–1990 óta eltelt évek alapvető tendenciáit is bemutassuk, időnként pedig még távolabbi időpontokig is visszanyúljunk. Azon túl, hogy a rendszerváltozás a demográfiai folyamatok számtalan területén egyértelműen trendváltást hozott, s így a folyamatok értelmezéséhez kézenfekvő kiindulópontot nyújt, a három legutóbbi népszámlálás (1990, 2001, 2011) publikált eredményei is megbízható adatforrással szolgálnak ehhez.

Nem hallgathatjuk el, hogy a tematikában és időperspektívában érvényesítendő folytonosság az önméltósítás kényszerű felvállalásával jár együtt. Az az igény, hogy e kötet önállóan – a 2009-es és a 2012-es kiadvány ismerete nélkül – is olvasható legyen, azzal jár, hogy számtalan esetben ismételni fogjuk magunkat. Három eltelt év ugyanis a demográfiában ritkán hoz éles változásokat és megváltozott értelmezéseket. Több tanulmányban megtalálhatjuk tehát a korábbiaknak megfelelő, az adott témák tárgyalásához elengedhetetlen kulcsindikátorok továbbvezetését, a trendvonalakat, az aktualizált táblákat, és azok értelmezését. Ugyanakkor törekedtünk arra is, hogy minden fejezetben lényeges új információkat és összefüggéseket tárjunk az olvasó elé.

Két új, a 2009-es és 2012-es kiadványból hiányzó *szempontot* viszont minden fejezetben érvényesíteni kívántunk. Egyrészt igyekeztünk a társadalmi egyenlőtlenségeket alapvetően meghatározó iskolai végzettség szerinti különbségeket következetesen bemutatni. Másrészt kihasználtuk annak lehetőségét, hogy e tanulmányok írásának idején már három népszámlálás adatait is használni tudtuk, hiszen a népszámlálások teljeskörűsége páratlan lehetőséget nyújt a demográfiai kérdések alapos körüljárásához. A fejezetek többségében ugyanakkor elmarad a területi különbségek részletes bemutatása, amelynek a 2012-es kiadványunkban kiemelt szerepet tulajdonítottunk. A szélesebb közönséghez szóló jelentések tradíciójának megfelelően továbbra is lemondunk arról, hogy minden egyes állításunkat szakirodalmi hivatkozásokkal erősítsük meg, hogy maradéktalanul felsorakoztassuk a releváns elméleteket és módszereket. Egy-egy esetben, mikor az Intézetben kívüli kutatási eredményekről részleteiben is tudósítunk, kivételt tettünk. A szakirodalmi hivatkozások tehát tudatosan hiányoznak. A kérdések iránt részletesebben is érdeklődők a fejezetek végén jelzett ajánlott szakirodalomból, honlapjegyzékből és szerzőink pub-

likációiból nyerhetnek további információkat. Itt most arra törekedtünk, hogy minél közérthetőbben számoljunk be a népesedés folyamatairól, és tegyük mai tudásunkat sokak számára hozzáférhetővé.

Az Intézet kutatási hagyományainak megfelelően itt is azt tartottuk szem előtt, hogy ne csupán az objektív mozzanatokat elemezzük, hanem bemutassuk azok szubjektív vetületét is, azaz hogy miként gondolkodnak mindezekről az érintettek, milyenek a motivációik és az értékrendjük.

Bár a demográfiai eseményeket döntően idősorokra, statisztikai összefüggésekre alapozva értelmezzük, kiadványunk eltekint az adatok részletes bemutatásától. Erre a célra a KSH évente kiadott *Demográfiai évkönyvét* ajánljuk az olvasó figyelmébe. Mi itt csak a legfontosabb folyamatokra szorítunk, és azokat is többnyire grafikusán ábrázoljuk.

Megmaradt a fejezetek végén szereplő rövid *fogalomtár* is, hiszen a demográfia fogalmai (ahogy ez más tudományágak fogalomrendszere esetében is jellemző) nem mindig közérthetőek. Az itt közölt definíciókra a fogalom első megjelenésekor ^F betű hívja fel a figyelmet. A tartalmi összefoglaló – a hasonló jellegű kiadványok felépítését követve – a fejezetek elején, *Főbb megállapítások* címszó alatt található.

A népességtudomány szerencsésnek mondhatja magát, hiszen az elemzésekhez rengeteg adat áll a rendelkezésére, a tárgyát alkotó események viszonylag egyértelműek, nemzetközi összehasonlításban is könnyen értelmezhetőek. Munkánkhoz három alapvető, természetében különböző adatforrást használtunk. A születésekről, a házasságkötésekről, a válásokról és a halálozásról a Központi Statisztikai Hivatal által rendszeresen gyűjtött és közzétett *népmozgalmi adatok* adnak hű képet. A másik fontos népesedési adatforrás a *népszámlálás*, amelyre tízévente kerül sor. Ahogy már említettem, a 2015-ös jelentésünk egyik sajátossága, hogy a rendszerváltást követő időszak folyamatainak értelmezéséhez széleskörűen

tudtuk használni a népszámlálások adatait. Nem hiányoznak a közvélemény-kutatási (survey) adatok sem. Továbbra is támaszkodunk az Intézet *Életünk fordulópontjai* című adatgyűjtésére, amely szorosan kapcsolódik a *Generations and Gender Program*hoz (GGP). Továbbá használtuk az *International Social Survey Program (ISSP)* és más egyedi kutatások adatait is. A fenti (és egyéb) adatforrások eredményeinek közlése során a vonatkozó helyeken mindig hivatkozunk ezekre. Az érdeklődők számtalan helyen és formában tájékozódhatnak az említett adatgyűjtésekről és kutatásokról, így azokkal itt részletesen nem foglalkozunk.

A *Demográfiai portré* sorozatának elindításakor meggyőződésünk volt, hogy elemzési eredményeink a demográfia szakterületén kívül is érdeklődésre tartanak számot, és hogy nekünk demográfusoknak kutatási eredményeinket az érdeklődő nagyközönség igényeit figyelembe véve kell közzé ten-

nünk. A közérthetőséget szolgálja a *Demográfiai portré* formai megújulása, ami szervesen illeszkedik a KSH Népeségtudományi Kutatóintézet megújulásának a folyamatába. Ezen átalakítás során kiemelt figyelmet fordítottunk arra, hogy kutatási eredményeink közérthetőek és a honlapunkon könnyen hozzáférhetőek legyenek, továbbá hogy honlapunk (www.demografia.hu) áttekinthető legyen, és formai megújulásunk alapvetően segítse a demográfiai és statisztikai összefüggések megjelenítését.

Reméljük, hogy kiadványunk számtalan szakma képviselőinek igényeit kielégíti majd. Továbbra is számítunk a társadalompolitikai döntéshozók, a kutatók, egyetemi oktatók, diákok, a sajtó érdeklődésére, és reményeink szerint a demográfiai kérdések iránt érdeklődő nagyközönség is haszonnal forgathatja a *Demográfiai portré 2015*-öt.

Spéder Zsolt

PÁRKAPCSOLATOK

MURINKÓ LÍVIA – SPÉDER ZSOLT

FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

- » 1990 és 2011 között radikálisan csökkent a házas családi állapotúak száma és népességen belüli aránya, a nőtlenek és a hajadonok, illetve az elváltak aránya ellenben növekedett, az özvegyeké pedig változatlan maradt.
- » Az elmúlt negyedszázad meghatározó tendenciája a házasság népszerűségvesztése. Míg az 1990-es években leginkább az élettársi kapcsolatok térnyerése, addig az ezredfordulót követően már az egyedülálló fiatal felnőttek részarányának növekedése játszik benne meghatározó szerepet.
- » A házasságkötések száma 2010-ig folyamatosan csökkent, az utóbbi években viszont kismértékű növekedés figyelhető meg. 2010 és 2013 között a harmincas élet éveikben járó nők és férfiak házasságkötési hajlandósága kissé emelkedett. Ugyanakkor 2013-ban csupán 36 986, 2014-ben pedig 38 700 házasságot kötöttek, vagyis csak alig több mint feleannyit, mint 1990-ben (66 405), és ez messze elmarad a 2000-es évet jellemző „házassági csúcstól” (48 110).
- » A nők teljes első házasságkötési aránya az 1990-es 0,77-es értékről 2013-ra 0,44-re csökkent, vagyis ma egy nőnek 44% az esélye arra, hogy élete folyamán házasságot kössön.
- » Az első házasságkötés átlagos életkora 1990 óta mindkét nem esetében mintegy nyolc évvel emelkedett. 2013-ban a nők átlagosan 29,5, a férfiak 32,3 éves korukban kötötték az első házasságukat. Míg 1990-ben a nők 20%-a és a férfiak 26%-a harminc éves vagy idősebb korában házasodott először, addig 2013-ban már a nők 54%-ára és a férfiak 70%-ára jellemző ez.
- » Az élettársai kapcsolat első párkapcsolati formaként választása a rendszerváltozást követően indult gyors növekedésnek, ám terjedése az ezredforduló után sem állt meg. Ma az első tartós párkapcsolatok közel kilenctizede élettársi kapcsolatként, tizede pedig házasságként jön létre.
- » A mai magyar társadalomban az élettársi kapcsolatok több formája is jelen van. Évtizedekkel ezelőtt a válást vagy özvegyülést követő élettársi kapcsolat volt a legjellemzőbb, ma a házasságot megelőző vagy a házassággal szemben alternatívát kínáló típusai a legelterjedtebbek.

- » Az első párkapcsolatukat élettársi kapcsolatként alapítók közel fele öt éven belül összeházasodik a partnerével. Az ilyen, házasságot megelőző élettársi kapcsolatot a házasodási folyamat részeként érdemes értelmezni.
- » A 18–49 évesek 13%-a rendelkezik külön élő tartós partnerkapcsolattal. Ez a párkapcsolati forma a 25 év alatti fiatalok körében a legelterjedtebb, és valószínűleg a párválasztás egyik szakaszának tekinthető. Az életkor előrehaladtával a különélést egyre többen egy alternatív, a függetlenség megőrzésére alkalmas párkapcsolati formának tekintik.

CSALÁDI ÁLLAPOT ÉS PÁRKAPCSOLATI HELYZET

Noha a demográfia párkapcsolatokra vonatkozó hagyományos mutatói – a felnőtt népesség családi állapot szerinti megoszlása, illetve a házassági hajlandóság mutatószámai – az alapvető tendenciák bemutatására ma is alkalmasak, az új párkapcsolati formák terjedésének következtében elengedhetetlen, hogy további információkkal rendelkezünk az egyének párkapcsolati helyzetéről. A népesség párkapcsolatok szerinti differenciálása, a tendenciák leírása tehát több ismérv együttes figyelembevételét követően történhet meg.

Ahogy a legtöbb területen, úgy a népesség *családi állapot*^F szerinti megoszlásának alakulásában is folytatódott az elmúlt évtizedekben megismert tendenciák. A *házások*^F száma és aránya radikálisan csökkent, a *nőtlenek* és a *hajadonok*,^F illetve az *elváltak*^F aránya növekedett, az özvegyeké^F pedig változatlanul tekinthető (*1. táblázat*). Míg 1990-ben a 15 évesnél idősebb népesség 61%-a házas volt, addig 2011-ben jóval alacsonyabb, 44%-os a részarányuk. Jelentősen, 7%-ról 12%-ra nőtt az elváltak aránya, ám a legnagyobb, 12 százalékpontos növekedés a nőtlenek és hajadonok részarányában következett be. Két évtized alatt közel másfélszeresére emelkedett az arányuk, így 2011-ben a 15 éves vagy idősebb nők 27%-a hajadon, a 15 éves vagy idősebb férfiak 39%-a pedig nőtlen családi állapotú.

2009. július 1-jétől a hivatalos családi állapot új kategóriával bővült: ettől az időponttól lehetőség van arra, hogy két, azonos nemű személy *bejegyzett élettársi kapcsolatot*^F létesítsen. A bevezetéstől 2014 végéig összesen 301 ilyen kapcsolatot létesítettek, többségükben (71%) férfiak. A férfiak átlagos életkora a bejegyzéskor 38 év, a nőké 32 év volt. A csoport kis létszáma miatt a statisztikai adatközlésekben a bejegyzett élettársak a házasok, az özvegy bejegyzett élettársak az

özvegyek, az elvált bejegyzett élettársak pedig az elváltak között szerepelnek.

1. táblázat. A 15 éves és idősebb népesség családi állapot szerinti összetétele nemenként, 1990, 2001, 2011

	Nőtlen, hajadon	Házás	Özvegy	Elvált	Össze- sen (%)
Férfiak					
1990	25,1	64,6	3,9	6,4	100,0
2001	32,9	55,6	3,8	7,7	100,0
2011	38,8	47,2	3,8	10,1	100,0
Nők					
1990	15,9	58,1	17,8	8,2	100,0
2001	22,1	49,4	18,5	10,0	100,0
2011	27,0	41,9	18,2	12,8	100,0
Összesen					
1990	20,3	61,2	11,2	7,4	100,0
2001	27,2	52,3	11,6	8,9	100,0
2011	32,6	44,4	11,5	11,6	100,0

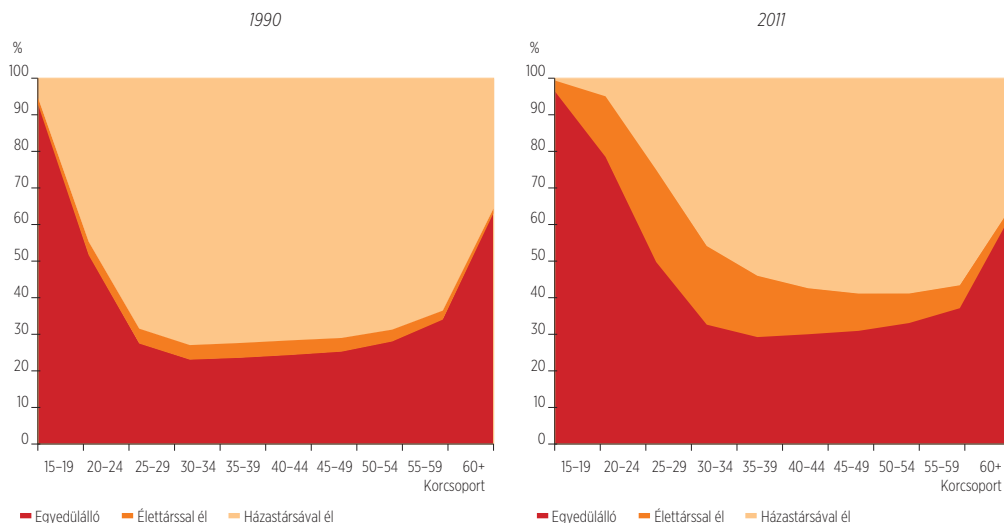
Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. 4. Demográfiai adatok, 2013.

A nőtlenek és hajadonok arányának jelentős növekedésén túl jól ismert, hogy közülük sokan nem egyedül, hanem élettárral élnek, és éppen az *élettársi kapcsolat*^F terjedése az egyik fő oka a népesség családi állapot szerinti átstrukturálódásának.

Amennyiben az 1990 és 2011 közötti időszakot a valós párkapcsolati helyzet alapján, korcsoportonként vizsgáljuk, két lényeges változás tűnik szembe (*1. ábra*). Szembeötölő az élettársi kapcsolatok terjedése: a nők körében az arány 1990-ben minden korcsoportban 5% alatt volt, 2011-ben viszont a korcsoportok többségében a 10%-ot is meghaladja, csak a 60 év felettiek körében kevesebb, mint 5%. Arányuk a 25–29 évesek között a legmagasabb (25%), és ebben a korcsoportban gyakorlatilag megegyezik a házasságban élők részarányával.

Míg az 1990-es években az élettársi kapcsolatok térnyerése volt a meghatározó folyamat, addig az ezredforduló utáni első évtizedben az *egyedülálló*,^F a tartós partnerrel együtt nem élők arányának növeke-

1. ábra. A 15 éves és idősebb női népesség megoszlása párkapcsolati helyzet és korcsoportok szerint, 1990 és 2011

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. 4. Demográfiai adatok, 2013.

dése volt a legjellemzőbb tendencia (1. ábra). A növekedés e területen is minden korosztályt érint, így csak részben magyarázható az első párkapcsolat kialakításának későbbre tolódásával. A növekedés a fiatal felnőttek (20–24 évesek) mellett igen erőteljes a fiatal középkorúak (35–39, 40–44 évesek) körében is. Az utóbbi csoportban a 20%-ot alig meghaladó részarány 30% körülire emelkedett, a növekedés főként az ezredforduló után volt jelentős. Megjegyezzük, hogy az egyedülállók között megtaláljuk azokat is, akiknek még soha nem

volt tartós kapcsolata, illetve akiknek a házassága vagy élettársi kapcsolata válás, szétköltözés vagy halálozás következtében bomlott fel. Ez természetesen a korábbiakban is így volt, megállapításunk tehát a fentiek ismeretében is érvényes. Ábráink helyszűke miatt csak a nők részarányának módosulását mutatják, ám hasonló tendenciák jellemzik a férfiakat is. Egy kivétel közismert: a férfiak magasabb halandósága következtében a nőkhöz képest alacsonyabb az idős, egyedülálló özvegy férfiak aránya (lásd 9. fejezet).

EGYEDÜLÁLLÓK VAGY „SZINGLIK”?

A „szinglik” médiában gyakran ábrázolt, de valójában kis létszámú csoportjába olyan fiatal és fiatal középkorú (30 és 50 év közötti), egyedülálló, gyermektelen személyek tartoznak, akik tudatosan választották a családi kötöttségektől mentes életformát. Az életükben fontos szerepet játszik a mun-

ka, a fogyasztás és a szórakozás, nincsenek anyagi gondjaik, egyedül élnek, nagyvárosiak és magasan képzettek. Magyarországon a fenti definíció szerinti szinglik aránya a 30–49 éves korosztályban csupán 3%. Ezzel szemben egy jóval népesebb és sokszínűbb csoportot alkotnak a 30–49 év közötti *egyedülállók*, akik döntő többsége nem tekinthető a szó szoros értelmében vett szinglinek.

A 30–49 évesek, azon belül az egyedülállók megoszlása társadalmi jellemzők szerint, 2012–2013

		(%)	
		Egyedülállók	30–49 éves korcsoport összesen
Nem	Nő	50,4	50,6
	Férfi	49,6	49,4
Családi állapot	Nőtlen, hajadon	57,2	31,8
	Házas, házastársával él	-	49,9
	Házas, külön él	5,6	2,4
	Özvegy	4,2	1,3
	Elvált	33,0	14,7
Iskolai végzettség	Legfeljebb 8 osztály	23,7	14,6
	Érettségi nélküli középfok	29,6	30,3
	Középfok érettségivel	25,9	28,3
	Felsőfok	20,8	26,9
Munkaerő-piaci helyzet	Foglalkoztatott	68,1	74,7
	Munkanélküli	19,2	11,6
	Rokkantsnyugdíjas	7,3	3,6
	GYED/GYES/GYET	1,4	6,1
	Egyéb inaktív	4,1	4,0
Háztartás jövedelmi helyzetének megítélése	Nélkülözések között élnek	17,3	8,7
	Hónapról hónapra anyagi gondjaik vannak	28,1	21,9
	Beosztással épphogy kijönnek	35,9	41,3
	Elfogadhatóan élnek	16,7	24,8
Lakóhely	Gondok nélkül élnek	2,1	3,3
	Budapest	18,0	18,0
	Megyei jogú város	21,7	20,6
	Egyéb város	33,0	31,9
Családi tapasztalatok és szándékok előfordulása	Község	27,3	29,5
	Korábbi élettársi kapcsolata felbomlott	27,3	14,2
	Szándékában áll összeköltözni három éven belül	41,2	-
	Szándékában áll házasságot kötni három éven belül	25,5	-
	Született gyermeke	49,9	74,8
	Vele él(nek) a gyermek(ei)	34,8	67,4
	A szüleivel él	40,3	16,2
Egyszemélyes háztartásban él	26,1	8,1	
N		(566)	(2590)

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai 4. hulláma (2012–2013), 18–49 évesek új mintája; saját számítás.

A harmincas és negyvenes korcsoport 22%-a nem rendelkezik tartós párkapcsolattal, nincs sem házas- vagy élettársa, sem különélő partnere, de kétharmaduk korábban már élt élettársi kapcsolatban

vagy házasságban. Minden másodiknak született már gyermeke; a vizsgált férfiak 9%-a és a nők 61%-a egyedülálló szülő. Bár jelenleg nincs párkapcsolatuk, 41%-uk szeretne három éven belül összeköltözni

valakivel, 26%-uk pedig házasságkötést is tervez. Kiseb arányban szeretnének új partnert vagy házasságot azok, akiknek felbomlott egy korábbi kapcsolatuk és/vagy gyermekesek. (Például a gyermekesek 8%-a, a gyermektelenek 42%-a három éven belül meg szeretne házasodni.) A gyermekesek esetén valószínűleg nem csak arról van szó, hogy ne akarnának házasságot kötni, hanem a lehetőségeik is korlátozottabbak, mint a gyermektelen társaiké, és kevésbé vonzóak a lehetséges partnerek számára.

Az egyedülállók iskolai végzettsége és munkaerő-piaci helyzete némileg rosszabb, mint a teljes korcsoporté: körükben magasabb a legfeljebb általános iskolát végzettek, és alacsonyabb a diplomások aránya, kevesebben végeznek kereső munkát, több a munkanélküli és a rokkantnyújtás. A háztartásuk jövedelmi helyzetét is rosszabbnak ítélik, mint a teljes korcsoport. A 30–49 éves korcsoport egészéhez képest az egyedülállók körében jóval nagyobb azok aránya, akik a szüleikkel vagy egyszemélyes háztartásban élnek.

AZ ELSŐ HÁZASSÁGKÖTÉS ÉS AZ ÚJRAHÁZASODÁS VALÓSZÍNŰSÉGEI

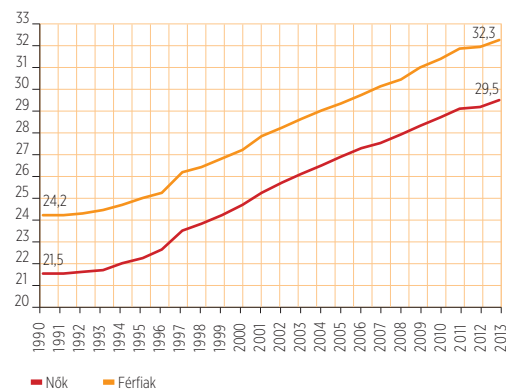
A házasságkötések száma 2010-ig több évtizeden keresztül gyakorlatilag folyamatosan csökkent, az utóbbi években azonban a 2010-es mélypontról elmozdulva kissé emelkedett. 2013-ban 36 986, 2014-ben pedig 38 700 házasságot kötöttek Magyarországon. Az utóbbi néhány év növekedése ellenére a 2014-ben megkötött házasságok száma alig haladja meg az 1990-es értéket (66 405) felét, és jóval kevesebb, mint a 2000-es „házassági csúcs” (48 110) (3. ábra). Az alacsony számadat alapvetően a házassági hajlandóság visszaeséséből és a házasságkötések későbbre halasztásából adódik.

Úgy tűnik tehát, hogy a házasság népszerűségvesztésének hosszú távú trendje megállt. A házasságkötések száma 2010 óta évről évre kis mértékben emelkedik, azonban továbbra is rendkívül alacsony. Az egyelőre nem látható előre, hogy ez a növekvő tendencia tartósan bizonyul-e, vagy csak átmeneti emelkedésről beszélhetünk.

Az első házasságkötés átlagos életkora 1990-től folyamatosan emelkedett (2. ábra): míg 1990-ben a nők körében 21,5 év, a férfiak körében pedig 24,2 év volt, addig 2013-ban a

nők átlagosan 29,5, a férfiak pedig 32,3 éves korban házasodtak először. 1990-t követően az első tíz évben mintegy három, azt követően pedig öt évvel nőtt az átlagos életkor.

2. ábra. Átlagos életkor az első házasságkötéskor nemek szerint, 1990–2013

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek.

Az ezer megfelelő korú nőre és férfira jutó teljes első házasságkötési arányszámok 1990 és 2010 között szinte valamennyi korcsoportban erőteljes visszaesést mutatnak. 2010 és 2013 között azonban a csökkenés nem folytatódott, sőt, a harmincas életévükben járó nők és férfiak körében minimális növekedést tapasztalhatunk (2. táblázat).

2. táblázat. Ezer megfelelő korú nőten férfitra és hajdon nőre jutó első házasságkötés, 1990–2013

Korcsoport	Férfiak				Nők			
	1990	2000	2010	2013	1990	2000	2010	2013
15–19	9,4	2,2	0,9	0,8	50,7	11,7	3,3	2,7
20–24	120,9	32,5	7,4	6,5	185,2	60,8	18,1	16,0
25–29	122,0	72,9	30,1	30,4	114,2	82,8	48,5	51,7
30–34	49,4	53,2	41,0	43,2	50,7	42,4	41,4	45,5
35–39	21,8	22,2	26,9	28,5	25,2	19,6	21,5	24,0
40–49	9,9	8,0	10,4	11,9	9,5	6,8	8,8	9,1
50–59	4,0	3,3	3,9	3,7	3,1	2,8	2,7	3,6
60–	1,9	2,1	2,1	2,3	0,7	0,6	1,0	1,0
Összesen	53,3	29,5	17,4	17,7	74,8	38,9	22,2	22,5

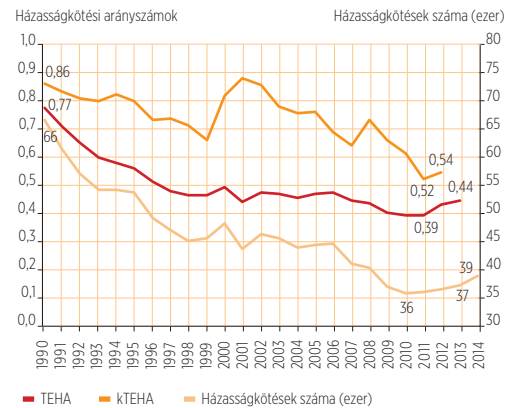
Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek.

Az első házasságukat kötők korszerkezete szintén jelentősen átalakult. Míg 1990-ben a férfiak 20–29 évesen és a nők 20–24 évesen kötötték meg a leggyakrabban az első házasságukat, a későbbi időszakokban ez a férfiak többsége körében már a húszas éveik második felére, majd a harmincas életéveik első felére esett. A 2010-es években a férfiak már gyakrabban nőszülnek először 40 éves koruk után, mint 25 éves koruk előtt. A nők esetében 2000 óta 25–29 éves korban a legnagyobb az első házasságkötés valószínűsége. 1990-ben a nők 20,3%-a és a férfiak 25,6%-a harminc éves vagy idősebb korban házasodott először, 2013-ban már a nők 54,2%-ára és a férfiak 70,4%-ára jellemző ez.

A házasságkötési hajlandóság megállapítása a korszpecifikus házasodási arányszámokon alapul. A *teljes első házasságkötési arányszám*^F (TEHA) azt mutatja meg, mi az esélye annak, hogy egy nő (vagy férfi) élete során megházasodik, amennyiben házasságkötésének életkor szerinti valószínűsége megfelel az adott naptári évet jellemző házasságkötési valószínűségeknek. E mutató alapján egy nőnek ma 44% az esélye arra, hogy élete folyamán legalább egyszer házasságot köt (3. ábra). A mutató értéke 1990-ben 0,77-es szinten állt, azt követően 1998-ra 0,46-ra csök-

kent, majd 0,4 és 0,5 között ingadozott, az elmúlt néhány évben pedig kismértékű emelkedést mutat.

3. ábra. A házasságkötések száma, a teljes (TEHA) és kiigazított (kTEHA) első női házasságkötési arányszám, 1990–2013

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek, saját számítás; KSH, Statisztikai tükör. Népmozgalom, 2014.

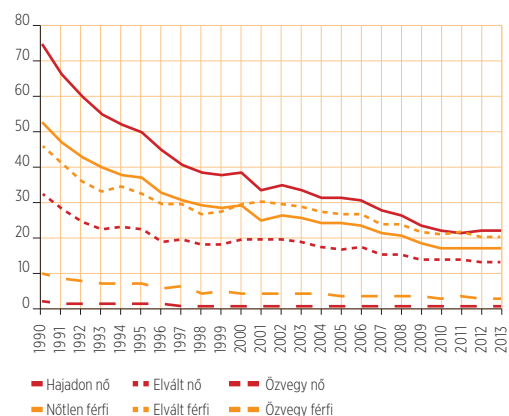
Tudjuk, hogy a TEHA mutatója érzékenyebben reagál a jogi változásokra, mint a termékenységi mutató, és azt is tudjuk, hogy az átlagos első házasságkötési életkor évről évre történő jelentős növekedése – amely 1990 után meghatározó tendencia volt – módosítja az értékeit. A torzítás kiszűrése érdekében a termékenységhez

hasonlóan a házasságkötések esetében is kiszámítható egy *kiigazított teljes első házasságkötési arányszám*^F (kTEHA). Ez azt mutatja meg, hogyan alakult volna a házasságkötés valószínűsége, ha nincsen változás a házasságkötések időzítésében, azaz nincsen halasztás. A 3. ábra e mutató értékének alakulását az 1990–2012 közötti időszakra mutatja meg. Noha a kTEHA értékei a nagyfokú halasztás következtében igen hektikusan alakulnak, azt látjuk, hogy a 2000-es évek első évtizedének közepéig a teljes házasságkötési arányszám alapvetően a halasztás miatt csökkent, tehát azért, mert később házasodtak meg, és nem azért, mert nem kötöttek házasságot. A kTEHA alapján 70–80% között mozgott annak a valószínűsége, hogy valaki élete folyamán megházasodik. Mivel azonban a halasztás ütemének csökkenésével a TEHA nem indult növekedésnek, így a kTEHA is csökkent. Tehát megállapíthatjuk, hogy a tényleges házasságkötési hajlandóság valamivel magasabb annál, mint amit a teljes első házasságkötési arányszám mutat. Jelenleg (2012-ben) 54% annak az esélye, hogy egy nő élete folyamán házasságot köt.

Az első házasságkötés valószínűségében és időzítésében bekövetkezett változásokon túl a nem első házasságukat kötők is külön figyelmet érdemelnek, mivel az elmúlt bő két évtizedben megnőtt az elvált vagy özvegy családi állapotú házasodók aránya. 1990-ben a házasságkötések 72%-a első házasság volt, 16% esetében az egyik fél, 12% esetében pedig mindkét fél újránházasodó volt. Az első házasságukat kötő párok aránya 2013-ra 67%-ra csökkent, míg a házasulandó párok 19%-ában az egyik, 14%-ában pedig mindkét félnek nem ez az első házassága. Ez azt jelenti, hogy 1990-ben minden ötödik, 2013-ban pedig már minden negyedik házasulandó nem először járult az anyakönyvvezető elé.

Az újránházasodók részarányának növekedése azzal magyarázható, hogy 1990 óta az elváltak házasodási valószínűsége kevésbé esett vissza, mint a hajadonoké és a nőtleneké (az özvegyeké viszonylag alacsony értékről indult és szintén csökkent), így a házasságkötés valószínűségének családi állapot szerinti különbségei 1990 óta fokozatosan csökkentek, főként a nők körében (4. ábra). 2013-ban a hajadon nők továbbra is gyakrabban kötnek házasságot, mint az elváltak, az elvált férfiak azonban már 2000 óta nagyobb valószínűséggel házasodnak, mint nőtlén társaik.

4. ábra. Ezer megfelelő családi állapotú nőre és férfira jutó házasságkötés a 15 éves és idősebb népességben, 1990–2013

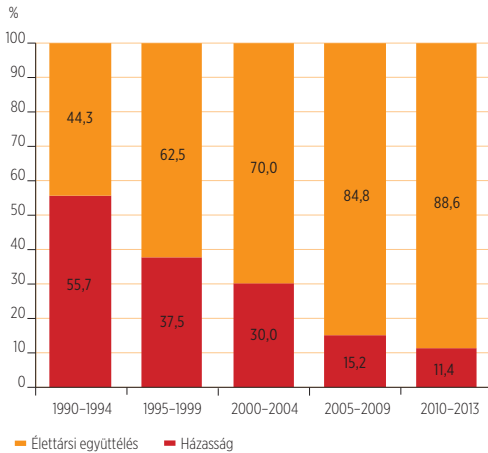
Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek.

AZ ÉLETTÁRSI KAPCSOLATOK TERJEDÉSÉRŐL ÉS TERMÉSZETÉRŐL

Negyed évszázad alatt általánossá vált, hogy a fiatalok az első tartós párkapcsolatukat élettársi együttélés-ként alapítják meg. A rendszerváltást megelőző időszakban az első párkapcsolatok kétharmada még házasságként jött létre, de ez az arány az 1990-es évek közepén 50% alá csökkent, ma pedig már alig több mint egytizede (11%) jön létre

házasság révén (5. ábra). Tudjuk ugyanakkor, hogy az első élettársi kapcsolatban élők gyakran előbb-utóbb összeházasodnak, így ebben az esetben az élettársi kapcsolatot a házassági folyamat részeként értelmezhetjük.

5. ábra. Az első tartós párkapcsolat típusa a kapcsolat létrejöttének időpontja szerint

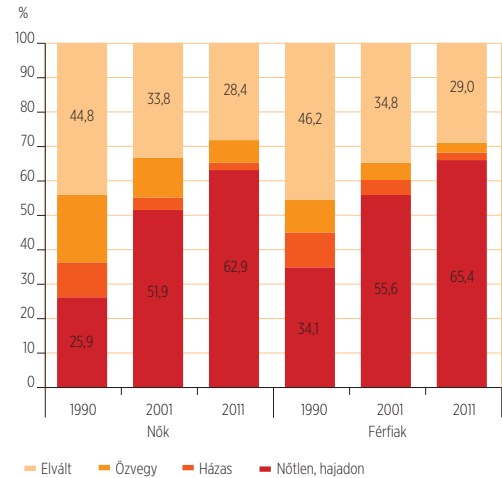

Forrás: Spéder – Kapitány 2007; KSH NKI Életünk fordulópontjai 4. hulláma (2012-2013), 18-49 évesek új mintája; saját számítás.

Az élettársi kapcsolatok számtalan formája van jelen a mai magyar társadalomban. 1990-ben a 15 éves és idősebb népesség 3%-a, 2001-ben 7%-a, 2011-ben pedig már 11%-a élt élettársi kapcsolatban. Terjedése során folyamatosan átalakult a csoport családi állapot szerinti összetétele is; a legjelentősebb változások 1990 és 2001 között zajlottak (6. ábra).

Az élettársi kapcsolatok sokszínűségének bemutatása és terjedésük megértése során indokolt abból kiindulni, hogy ez a kapcsolati forma Magyarországon kezdetben házasságot követő élettársi kapcsolatként jelent meg. Az élettársi kapcsolat arányának növekedése a válás, illetve az azt követő házasság nélküli tartós együttélés terjedésére vezethető vissza (Carlson – Klinger 1987).

6. ábra. A 15 éves és idősebb, élettársi kapcsolatban élő nők és férfiak megoszlása családi állapot szerint, 1990, 2001, 2011

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. 4. Demográfiai adatok, 2013; saját számítás.

A terjedés megindulásakor nem volt elhanyagolható azok aránya sem, akik özvegyülés után költöztek össze házasságkötés nélkül. 1990-ben jellemzően az özvegy vagy elvált családi állapotúak (és a házastársuktól külön élők) éltek együtt a partnerükkel házasságkötés nélkül, és csupán minden negyedik élettársi kapcsolatban élő nő és minden harmadik férfi volt hajadon vagy nőtlen (6. ábra). 2011-ben már az élettársi kapcsolatban élők többsége (63-65%) nőtlen vagy hajadon családi állapotú volt, a felbomlott házasság vagy özvegyülés után élettársi együttélést választók részaránya pedig jelentősen visszaesett (a nők körében a felére, 74%-ról 37%-ra, a férfiak esetében 66%-ról 35%-ra). Tehát évtizedekkel ezelőtt a házasság utáni, válást és özvegyülést követő élettársi együttélés volt a legjellemzőbb, ma a házasságot megelőző vagy a házassággal szemben alternatívát kínáló élettársi kapcsolatok az elterjedtebbek. Ezek döntő többsége első párkapcsolat, ám élettársi kapcsolatot követő új párkapcsolat is van közöttük.

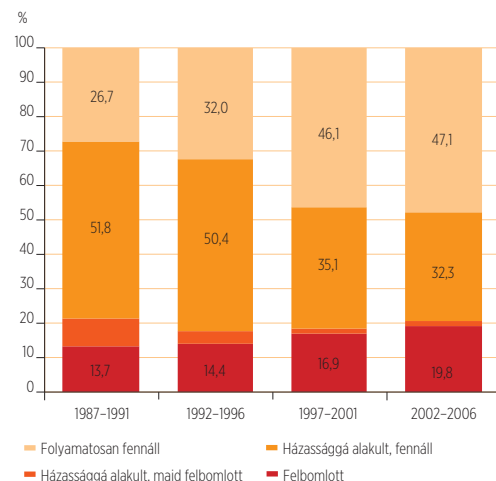
Az első élettársi kapcsolatok időbeli alakulásának vizsgálata közelebb visz e párkapcsolati forma természetének megértéséhez. Az egyik lehetőség, ha megvizsgáljuk, mi történik az élettársi kapcsolatokkal egy adott időszakot követően (7. ábra). Három különböző kimenettel számolhatunk. Az első élettársi kapcsolat egy adott időszak alatt (esetünkben öt év alatt) vagy fennmarad, vagy házasság lesz belőle, vagy pedig szétköltözés révén felbomlik. Noha az első két lehetőség csak formailag különbözik egymástól, hiszen ugyanaz a két ember él együtt tartósan, a demográfia eltérő tartalmat tulajdonít a két párkapcsolati formának. Az első esetben az élettársi kapcsolatot a házasság alternatívájának tartja, a második esetben azonban az élettársi kapcsolat a házassadási folyamat részét képezi, a házassodás „előszobájának” tekinthető.

Az 1980-as évek végén, az 1990-es évek fordulóján (1987–1991) az első élettársi kapcsolatban élők háromötöde (60%) öt éven belül összeházasodott. Valamivel több, mint egynegyedük (27%) továbbra is fenntartotta az élettársi kapcsolatot, hetedük (14%) kapcsolata pedig szétköltözéssel bomlott fel. Lényeges arra is felhívni a figyelmet, hogy az élettársi kapcsolatként kezdődő első párkapcsolatok négyötödében ugyanaz a két személy élt továbbra is tartós párkapcsolatban. Másfél-két évtizeddel később, az ezredfordulót követő időszakban (2002–2006) alapított első élettársi kapcsolatok tartóssága sem gyengült, a végig együtt maradók aránya változatlanul 80% körüli. (Megjegyezzük, hogy a párkapcsolati pályájukat közvetlenül házassággal kezdők párkapcsolatának tartóssága valamivel magasabb, hiszen körükben az öt éven belül elválók aránya 10% körüli.)

Lényeges változás abban mutatkozik, hogy valamelyest csökkent az élettársi kapcsolatot házassággá alakítók aránya. Míg korábban az együttélést kezdőknek mintegy 60%-a öt éven belül összeházasodott a partnerével, addig ma ez csak minden

harmadik vizsgált párja jellemző. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy az utolsó időszakban (2002–2006-ban) már alig csökkent a házasságot kötők részaránya. Ez alapján biztonsággal kijelenthetjük, hogy az élettársi kapcsolat mint a házasságot megelőző párkapcsolati forma fenn fog maradni, és meghatározónak látszik a házasság alternatívájaként minősíthető tartós élettársi kapcsolat jelensége is.

7. ábra. Párkapcsolati pálya az élettársi kapcsolat mint első párkapcsolat indulását követő öt évben, a kapcsolat létrejöttének időpontja szerint

Forrás: Spéder 2005; KSH NKI Életünk fordulópontjai 4. hulláma (2012–2013), 18–49 évesek új mintája; saját számítás.

Mivel az öt éven keresztül élettársi kapcsolatként fennmaradó párkapcsolatok részaránya stabilizálódni látszik, érdemes részletesebben megvizsgálni, hogy mi történik tíz év múlva az 1997 és 2001 között élettársi kapcsolatként alapított párkapcsolatokkal. Kétharmaduk tíz év elteltével is fennáll – a párok mintegy fele (32%) továbbra is élettársként él együtt, másik fele (35%) pedig időközben házasságot kötött. A kapcsolatok életútjában az ötödik és a tizedik év között már nagyobb a kapcsolatok stabilitása, mint az első öt évben: kevés élettársi kapcsolat alakul házassággá, és felbomlásuk is jóval ritkább.

Összességében az időközben házasság-gá alakult kapcsolatok és a végig élettársi együttélések hasonló arányban bomlottak fel a kapcsolat ötödik és tizedik éve között.

LÁTOGATÓ PÁRKAPCSOLATOK: KÜLÖN, MÉGIS EGYÜTT?

Mint azt a családi állapotról és a párkapcsolati helyzetről szóló részben bemutattuk, az ezredfordulót követő első évtized egyik meghatározó változása az egyedülálló, együttélő partner nélküli fiatal felnőttek és fiatal középkorúak arányának növekedése volt. Az egyedülállók csoportja azonban épp olyan sokszínű, mint az élettársi kapcsolatban élők. Egy részük nem is tekinthető a szó szoros értelmében vett egyedülállónak, hiszen van tartós partnere, de nem él együtt vele.

A szakirodalom általában azokat tekinti *látogató párkapcsolatban élőknek (LAT)*,^F akiknek tartós, monogám párkapcsolatuk van, amelyet a külvilág előtt is felvállalnak, de a partnerükkel nem élnek közös háztartásban. A különélés lehet önként vállalt, tudatos döntés, de külső akadályok miatti kényszer is; lehet átmeneti állapot, amelyet előbb-utóbb együttélés követ, de tartósan fennálló párkapcsolati forma is. A szakirodalom egy része szűkebb jelentésben használja a LAT fogalmát, és csak azokra a párokra alkalmazza, akik nem külső kényszer miatt élnek külön, hanem tudatosan választják ezt az életformát (lásd Kapitány 2012 összefoglalóját). E párkapcsolati formát két élethelyzettel lehet leginkább megvilágítani: vannak, akik meg szeretnék őrizni a különálló háztartás nyújtotta önállóságot, és vannak, akik az együttélő gyermekeikkel való kapcsolatuknak különleges fontosságot tulajdonítva nem költöznek össze a partnerükkel. Azok azonban nem sorolhatók ide, akik a kapcsolatuk kezdeti fázisában még korainak tartanák az összeköltözést, illetve akik bár szeretnének együtt élni, külső akadályok miatt nem tehetik meg (pl. még tanulnak, a szüle-

ikkel élnek, vagy anyagilag nem engedhetik meg maguknak).

Az Életünk fordulópontjai demográfiai követéses adatfelvétel 2012–2013-as hullámának adatai lehetővé teszik a partnerrel együtt nem élők további differenciálását, így a különélő partnerrel rendelkezők arányának megállapítását is. A LAT kapcsolatok (tágabb definíciónak megfelelő) egyéb ismérveit a kutatás nem mérte, ezért a továbbiakban a különélő partnerrel rendelkezők csoportját vizsgáljuk – bár feltételezésünk szerint a két kategória között nagyon erős az átfedés.

A fenti adatgyűjtés alapján a 18–49 éves válaszadók 13%-a rendelkezik különélő partnerrel. A korcsoportok és a családi állapot, illetve a párkapcsolati helyzet összevetése arra utal, hogy mind a fiatalabbak és a középkorúak, mind a hajadonok, az elváltak és az özvegyek között egyaránt találunk olyanokat, akik tartós párkapcsolattal rendelkeznek, de nem élnek együtt a partnerükkel (3. táblázat).

Ez a párkapcsolati forma a 25 év alatti fiatalok körében a legelterjedtebb, és jó okunk van feltételezni, hogy esetükben a párválasztás egyik fázisának („együttjárás”) tekinthető, és az érintettek azért nem élnek együtt, mert (még) nem akarnak, vagy nem tudnak összeköltözni (4. táblázat). Az idősebbek közül többen, ha csak átmenetileg is, de egy alternatív, a függetlenség megőrzésére alkalmas életformának tekinthetik. (Ők nem azonosak a „szinglikkel”, hiszen van tartós párkapcsolatuk, azaz bizonyosan meghatározó szegmensét alkotják egy látogató kapcsolattal rendelkező csoportnak.) Végül az elváltak, az özvegyek és a házastársuktól külön élők között is sokan rendelkeznek különélő tartós partnerrel. A különélésnek számtalan oka lehet, de körükben az összeköltözés egyik komoly akadálya lehet, hogy az érintettekkel együtt élő, korábbi párkapcsolatból származó gyermek(ek) és az új partner együttélése konfliktusos lenne. Az összeköltözés olyan új családi konstellá-

3. táblázat: Az egyedülálló, a különélő partnerrel rendelkező, az élettársal vagy házastársal élő 18–49 évesek megoszlása nem, korcsoport és családi állapot szerint

		Egyedülálló, nincs különélő partnere	Különélő partnere van	Élettársal él	Házas- társával él	Összesen
		(%)				
Nem	Nő	27,4	13,9	19,5	39,2	100,0
	Férfi	35,8	12,6	18,3	33,3	100,0
Korcsoport	18–20	60,9	29,0	9,1	1,1	100,0
	21–24	52,9	27,9	16,2	3,0	100,0
	25–29	36,2	17,3	28,3	18,3	100,0
	30–34	23,6	10,9	30,3	35,1	100,0
	35–39	22,6	8,0	19,8	49,6	100,0
	40–44	23,4	5,3	13,5	57,9	100,0
	44–49	23,3	7,9	11,7	57,2	100,0
Családi állapot	Nőtlen, hajadon	48,4	21,8	29,9	–	100,0
	Szülővel él	62,8	30,3	6,9	–	100,0
	Szülőktől külön él	29,4	10,6	60,0	–	100,0
	Házás, házastársával él	–	–	–	100,0	100,0
	Házás, házastársától külön él	54,7	19,6	25,7	–	100,0
	Özvegy	77,6	15,4	7,0	–	100,0
	Elvált	52,2	16,8	31,0	–	100,0
Összesen		31,6	13,3	18,9	36,2	100,0
N		(1423)	(623)	(755)	(1534)	(4335)

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai 4. hulláma (2012–2013), 18–49 évesek új mintája; saját számítás.

ciót eredményezne, amelyet a gyermek és az érintettek nehezen tudnának kezelni. Erre utalhat, hogy míg a gyermektelenek 76%-a, addig a gyermekek csak 54%-a szeretne összeköltözni a partnerével, illetve az, hogy a gyermekek 15%-a nevezte meg a gyermeket a különélés okaként. Azok is kisebb arányban szeretnék a különélő kapcsolatukat élettársi viszonyra alakítani, akiknek már volt korábban tartós párkapcsolatuk, ám az felbomlott.

A különélő párok kapcsolata átlagosan 2,5 éve áll fenn, egyharmada egy évnél rövidebb ideje. Minél idősebb a válaszadó, átlagosan annál hosszabb a kapcsolata: a 18–29 évesek körében 1,7 év, a harmincasok esetében 3,2 év, a negyveneseknél pedig 6 év. A 30 év alattiak esetében minél régebb óta

tart a kapcsolat, annál gyakrabban tervezik az összeköltözést (a kevesebb, mint egy éves kapcsolat esetében 75%, míg a három éves vagy hosszabb kapcsolat esetén 83%). Ők valószínűleg az együttélés „előszobájának” tekintik ezt a kapcsolati formát. A harmincas és a negyvenes korcsoportban épp ennek ellentéte a jellemző: minél régebb óta áll fenn a különélő párkapcsolat, annál kevésbé szándékoznak a felek összeköltözni. A 40–49 évesek legalább három éve tartó kapcsolataik esetén már csak 32% tervezi, hogy összeköltözik a partnerével, az egy évnél rövidebb kapcsolatok esetén viszont 68%. Ez arra utal, hogy a 30 év fölöttiek egy része számára a különélő kapcsolat egy hosszú ideig fennálló, állandósult párkapcsolati formává válhat.

4. táblázat. A különélő partnerrel rendelkezők összeköltözéssel kapcsolatos véleményeinek megoszlása az egyes korcsoportokban

	(%)			
	18–29 éves	30–39 éves	40–49 éves	Össze- sen
A három éven belül a partnerével összeköltözni szándékozók aránya	78,8	73,3	42,4	71,5
Az összeköltözni nem szándékozók miért nem laknak együtt?				
<i>Belső okok (a válaszadó nem akar összeköltözni a partnerével)</i>	49,4	62,5	67,1	58,1
Nem elég stabil a kapcsolat az együttéléshez	10,8	30,9	10,2	15,1
Az önállóság, függetlenség megőrzése miatt	22,7	25,5	33,5	26,8
Anyagi megfontolásból	1,7	0,0	1,7	1,3
A gyermekek miatt nem megoldható az együtt lakás	0,0	3,6	7,2	3,2
Egyéb ok miatt nem akar együtt élni	14,2	2,5	14,5	11,7
<i>Külső okok (külső akadály miatt nem tudnak együtt lakni)</i>	50,7	37,5	32,9	42,1
Lakásproblémájuk van	7,2	7,4	10,0	8,1
Munkakörülményeik miatt	4,3	4,5	4,8	4,5
Anyagi problémák miatt	10,0	12,7	0,0	7,4
Partnerének családi kötöttsége van (pl. házasság, válófélben van)	0,0	0,0	8,6	2,8
Egyéb jogi problémák miatt	2,0	6,9	0,0	2,5
Egyéb külső ok áll fenn	27,2	6,0	9,5	16,8
<i>Összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai 4. hulláma (2012–2013), 18–49 évesek új mintája; saját számítás.

Összességében tehát a különélő partnerrel rendelkezők csoportjának mintegy fele feltehetően tudatosan választja ezt az életformát, és nem az élettársi kapcsolatot vagy a házasságot megelőző átmeneti időszaknak, hanem egy azoktól eltérő, alternatív partnerkapcsolati formának tekinti azt. Ők azok, akik megfelelnek a „látogató párkapcsolat” szűkebb értelemben vett definíciójának.

HÁZASSÁGKÖTÉS ÉS PÁRKAPCSOLATI HELYZET NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

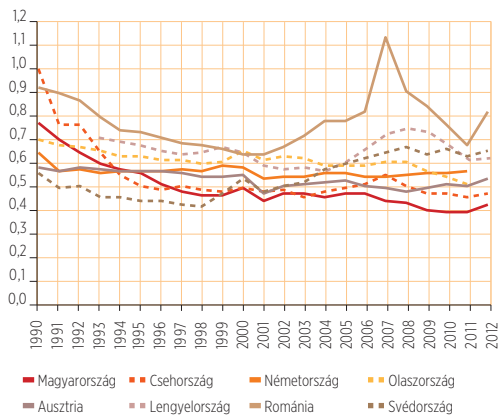
A házasságkötés visszaszorulása nem csupán Magyarországra jellemző, hanem Európa legtöbb országában megfigyelhető tendencia (8. ábra). Az 1990-es években általában csökkent a teljes első női házasságkötési arányszám (a vizsgált országok

közül Csehországban különösen erősen), de Ausztriában vagy Németországban az eleve alacsony (0,6 körüli) kezdő értékhez képest alig történt elmozdulás. Az 1990-es évek végére a svéd és a magyar házasságkötési arányszám volt a nyolc ország közül a legalacsonyabb. A 2000-es évek első évtizedének végére egyes országokban kis mértékben nőtt a házasságkötések valószínűsége (pl. Lengyelország, Svédország), a magyar érték azonban tovább csökkent. 2012-ben a vizsgált nyolc ország közül a román, a lengyel és a svéd arányszám a legmagasabb, a magyar pedig a legalacsonyabb.

A nemzetközi összehasonlító adatok kapcsán két jelenségre külön érdemes felhívni a figyelmet. Egyrészt a TEHA értéke meglehetősen érzékeny a jogi környezet változásaira: például a román arányszám 2007–2008 körüli kiugró értékét az okozta, hogy egy (azóta eltörölt) törvény jelentős anyagi támogatást

biztosított az első házasságot kötők számára. Másrészt igen figyelemre méltó a svéd házasságkötési hajlandóság ma már tartósnak látszó megemelkedése. Egy hosszú távú demográfiai tendencia ugyanis ritkán „fordul meg”, a svéd emelkedés pedig erre utal.

8. ábra. Teljes első női házasságkötési arányszám alakulása néhány kiválasztott európai országban

Forrás: Eurostat (TEHA, 1990–2012).

Az élettársi együttélés és a különélő partnerek közötti tartós párok kapcsolatok terjedése megnehezíti, hogy a párok kapcsolatok megváltozásának e területeit nemzetközi összehasonlításban vizsgáljuk meg. Egy-egy összehasonlításra alkalmas adatgyűjtés azonban lehetővé teszi az összevetést. Az áttekinthetőség miatt egy olyan korcsoportot, a 30–34 éves nők csoportját választottuk ki, akik esetében leginkább tetten érhetők az említett tendenciák. A 30–34 éves nők párok kapcsolati helyzet szerinti megoszlása Európa különböző országai-ban jelentősen eltér, és az egyes régiók sem tekinthetők ebből a szempontból egységes országcsoportoknak (5. táblázat). A 30–34 éves nők többsége minden országban tartós párok kapcsolatban él: arányuk 65 és 89% között mozog. Olaszországban a legalacsonyabb a párok kapcsolatban élők aránya (64%), főként az *élettársi kapcsolatok* rend-

kívül alacsony elterjedtsége miatt (2%). Romániában, Lengyelországban és Litvániában szintén viszonylag alacsony, 10% alatti az élettársi kapcsolatban élők aránya, ezzel szemben Belgiumban, Észtországban és Norvégiában minden harmadik 30–34 éves nő az élettársával él együtt. Magyarország nemzetközi összehasonlításban a középmezőny alsó részén helyezkedik el.

A 30–34 éves nők 2 és 13% közötti arányban rendelkeznek *külön élő tartós partnerrel*. Ausztriában és Olaszországban a legmagasabb, Észtországban és Grúziában pedig a legalacsonyabb az arányuk. Magyarországon a vizsgált csoport 6%-a él ilyen párok kapcsolatban.

A 30–34 éves nők 9–24%-a *egyedülálló*, vagyis sem különélő partnerrel, sem élet- vagy házastárssal nem rendelkezik. Romániában a legalacsonyabb ez az arány (9%), miközben a házasságban élő nők aránya a legmagasabb a vizsgált országok között (82%).

Kelet-, Közép- és Dél-Európában az egyedülálló és a különélő partnerrel rendelkező 30–34 éves nők jelentős része általában együtt él az egyik vagy mindkét szülőjével. Sokuk számára (a társadalmi elvárások, a lakás piac működése és/vagy a gazdasági jólét viszonylag alacsonyabb szintje miatt) csak akkor válik lehetővé a külön költözés, ha össze tudnak költözni egy tartós partnerrel, élettárssal vagy házastárssal. Az első tartós partnerkapcsolat kitolódása pedig magával hozza az elköltözés halasztását is. Ezzel szemben egyes nyugati és északi országokban (pl. Franciaország, Németország, Hollandia, Norvégia) elenyésző azok aránya, akik ebben az életkorban még a szülői házában élnek. Ezen országokban inkább az jellemző, hogy párok kapcsolati helyzetüktől függetlenül viszonylag korán elköltöznek a szülői házból, illetve hogy az életük egy szakaszában egyedül vagy barátokkal élnek.

5. táblázat. 30–34 éves nők megoszlása párkapcsolati helyzet és lakhely szerint néhány kiválasztott európai országban

(%)

Ország	Egyedülálló		Külön élő partnere van		Élettárral él	Házastársával él	Összesen
	Összesen	Ebből: szülővel él, %	Összesen	Ebből: szülővel él, %			
Ausztria	16,9	26,3	13,4	30,3	25,9	43,8	100,0
Belgium	13,9	20,7	4,1	12,6	32,3	49,7	100,0
Bulgária	16,3	67,0	4,4	67,0	10,7	68,6	100,0
Csehország	24,1	21,3	8,0	11,9	10,8	57,0	100,0
Észtország	23,0	33,3	1,1	40,0	31,8	44,1	100,0
Franciaország	15,7	4,1	7,0	10,2	25,0	52,3	100,0
Grúzia	19,7	80,4	1,8	67,0	18,8	59,8	100,0
Hollandia	21,2	1,8	8,9	2,1	21,2	48,6	100,0
Lengyelország	17,4	35,5	4,7	35,6	7,3	70,6	100,0
Litvánia	22,2	33,8	7,8	10,5	6,8	63,2	100,0
Magyarország	20,4	44,0	5,8	42,6	13,7	60,2	100,0
Németország	17,0	7,9	6,0	0,0	16,4	60,6	100,0
Norvégia	18,0	3,2	6,3	3,0	32,5	43,3	100,0
Olaszország	23,1	70,0	12,6	55,7	1,7	62,7	100,0
Oroszország	13,0	55,8	8,3	57,0	15,1	63,6	100,0
Románia	8,7	46,1	3,6	54,1	5,9	81,7	100,0

Forrás: Generations and Gender Survey (2004–2009); saját számítás.

AZ ÉLETTÁRSI KAPCSOLATOK TÍPUSAI EURÓPÁBAN

Az élettársi kapcsolatban élők házasságkötéssel kapcsolatos véleményük és terveik, valamint az érzékelt anyagi helyzetük alapján különböző típusokba sorolhatók, amelyek aránya országonként eltér. Egyes típusok az élettársi együttélést a házassági folyamat részének, mások a házasság alternatívájának tekintik.

Az élettársi kapcsolat – egy nemzetközi összehasonlító vizsgálat (Hiekel et al. 2014) szerint – azon együtt élő párok esetén tekinthető a házasság előszobájának, akiknek szándékában áll három éven belül összeházasodni, és nem gondolják azt, hogy a házasság egy elavult intézmény. Ez a csoport Grúziában (66%) és Romániában (39%) a legnagyobb, Norvégiában (11%) pedig

a legkisebb. Próbaházasság esetén nem tartják a házasságot elavult intézménynek, de nem terveznek három éven belül esküvőt, mert még nem döntötték el, hogy a kapcsolatukat házassággá alakítsák-e. A próbaházasságban élők aránya Nyugat- és Észak-Európában – Ausztria kivételével – viszonylag magas (26–30%). A megélhetési gondokkal küzdők az anyagi nehézségek miatt mondhatnak le a házasságkötési terveikről, bár fontosnak tartják a házasság intézményét („gazdasági okok” kategória). Ez a csoport Oroszországban a legnagyobb (17%).

Speciális csoportot képviselnek a konformisták: tervezik a házasságkötést, miközben negatív vagy semleges a házasság intézményével kapcsolatos véleményük. Kelet- és Közép-Európában (Grúzia kivételével) az élettársi kapcsolatban élők

21–39%-a ebbe a típusba sorolható. Ők a társadalmi nyomás, esetleg a házasságkötéstől várt anyagi vagy jogi előnyök miatt, és nem személyes meggyőződésből tervezik az esküvőt.

A házasságot nem tervezők egy része elutasító, más része semleges álláspontot képvisel a házasság intézményével szem-

ben. Az élettársi kapcsolatot a házasság alternatívájának tekintők aránya általában magasabb Nyugat- és Észak-Európában (ahol a házasságkötés nélküli együttélés eleve elterjedtebb), mint Kelet- és Közép-Európában, bár a bolgár és a magyar értékek sem maradnak el a kontinens nyugati felében tapasztaltaktól.

Az élettársi kapcsolat típusainak előfordulási aránya néhány kiválasztott európai országban

(%)

	Nyugat- és Észak-Európa				Kelet- és Közép-Európa					
	Ausztria	Németország	Franciaország	Norvégia	Bulgária	Grúzia	Magyarország	Litvánia	Románia	Oroszország
A házasság előszobája	27,0	20,2	24,8	10,5	16,0	66,0	24,2	23,2	39,0	25,9
Próbaházasság	15,2	26,4	19,3	29,3	1,7	5,7	13,4	8,1	5,2	9,8
Gazdasági okok	1,2	2,2	6,8	0,9	9,6	10,5	2,6	2,4	5,2	16,9
Konformista	20,5	13,0	12,3	6,9	26,8	13,7	27,9	38,7	35,0	21,3
Házasság elutasítása	17,9	21,0	21,5	20,5	32,3	2,1	19,3	13,6	4,8	14,5
A házasság irreleváns	18,3	17,1	15,4	31,9	13,7	1,9	12,7	14,2	10,7	11,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
<i>Élettársi kapcsolatok aránya az együtt élő párok körében</i>	<i>30,2</i>	<i>12,2</i>	<i>19,7</i>	<i>23,0</i>	<i>10,8</i>	<i>14,2</i>	<i>13,6</i>	<i>11,4</i>	<i>5,3</i>	<i>15,4</i>

Forrás: Hiekel et al. 2014; Generations and Gender Survey (2004–2009), 18–79 éves válaszadók (Ausztria: 18–45 évesek).

FOGALMAK

Családi állapot: A népesség családi állapot szerinti csoportosítása a fennálló jogi helyzet alapján történik. *Nőtlen vagy hajadon* az a személy, aki (még) sosem kötött házasságot és nem létesített bejegyzett élettársi kapcsolatot. *Házás* az a személy, aki házasságot kötött és házasságát jogerős bírói ítélet nem bontotta fel, függetlenül attól, hogy együtt él-e a férjével vagy a feleségével. *Bejegyzett élettárs* az a személy, aki anyakönyvvezető előtt létesített azonos nemű párjával élettársi kapcsolatot. (A csoport kis létszáma miatt a bejegyzett élettársak a házások, az özvegy bejegyzett élettársak az özvegyek, az elvált bejegyzett élettársak az elváltak között szerepelnek.) *Özvegy* az a személy, aki házastársa halála után nem kötött újabb házasságot, és nem létesített bejegyzett élettársi kapcsolatot. *Elvált* az a személy, akinek házasságát jogerőre emelkedett bírói ítélet bontotta fel, újabb házasságot nem kötött, és nem létesített bejegyzett élettársi kapcsolatot. (A bírói ítélet nélkül különváltan élő személyek adatai a házások között szerepelnek.) Az élettársak családi állapotának meghatározása a jogi helyzet alapján történik (KSH 2013).

Élettársi kapcsolat: Házasságkötés nélkül, tartós, házasságszerű kapcsolatban együtt élő két személy, függetlenül családi állapotuktól és attól, hogy különböző vagy azonos neműek. Az élettársi kapcsolatok száma egyaránt tartalmazza a közjegyző előtt a kapcsolatokról nyilatkozó és a nyilatkozatokat nem tevő párokat.

Látogató partnerkapcsolat (LAT): Olyan tartós, monogám párkapcsolat, amelyben a pár nem él közös háztartásban, és a kap-

csolatukat a külvilág előtt is felvállalják. (A fogalom alternatív definícióiról lásd: Kapitány 2012.)

Egyedülálló: Tágabb értelemben az a személy az egyedülálló, aki nem házas, és nem él élettársi kapcsolatban. Szűk értelemben csak azokat soroljuk az egyedülállók közé, akik nem rendelkeznek együttélő (házas- vagy élettárs) vagy különélő tartós partnerrel.

Teljes első házasságkötési arányszám (TEHA): Azt mutatja meg, hogy a 15 éves kor fölöttiek hányad része kötne házasságot bizonyos (nőknél 49, férfiaknál 59 éves) életkorig. Azon a feltételezésen alapul, hogy az adott naptári évben 15 éves kort elérő férfiak, illetve nők ugyanolyan gyakorisággal fognak házasodni az adott életkorig, mint az adott naptári évben a megfelelő korú nők és férfiak.

Kiigazított házasságkötési arányszám (kTEHA): A teljes első házasságkötési arányszámnak egy módosított változata, amely az első házasságkötés átlagos életkorának változását (az első házasságkötés halasztását vagy előre hozását) is figyelembe veszi. A kTEHA azt mutatja meg, hogyan alakult volna a házasságkötés valószínűsége, ha az időzítés változatlan. Kiszámítása során 1-ből kivonjuk a t+1 és a t-1 évek átlagos első házasságkötési életkora különbségének a felét, és ezzel elosztjuk a t év TEHA értékét. A kTEHA értéke az első házasságkötési életkor emelkedése esetén magasabb, az életkor csökkenése esetén alacsonyabb lesz, mint az ugyanarra az évre vonatkozó TEHA.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Bukodi E. (2003): *Ki, mikor, kivel (nem) házasodik? Párválasztás Magyarországon*. Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég, Budapest.
- Carlson, E. – Klinger A. (1987): Partners in life: Unmarried couples in Hungary. *European Journal of Population*, 3(1): 85–59.
- Csernák Jné – Pongrácz Tné – S. Molnár E. (1992): *Élettársi kapcsolatok Magyarországon*. KSH NKI Kutatási Jelentések 46. KSH NKI, Budapest.
- Hiekel, N. – Liefbroer, A. C. – Poortman, A-R. (2014): Understanding diversity in the meaning of cohabitation across Europe. *European Journal of Population*, 30(4): 391–410.
- Kapitány B. (2012): 'Látogató párkapcsolatok' Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 22(1): 4–29.
- KSH (2013): *2011. évi népszámlálás. 4. Demográfiai adatok*. KSH, Budapest.
- KSH (2015): Népmozgalom, 2014. *Statisztikai tükör*, 23, 2015. márc. 27.
- Pongrácz Tné (2012): Párkapcsolatok. In Óri P. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2012. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH NKI, Budapest: 11–19.
- Spéder Zs. (2005): Az élettársi kapcsolat térhódítása Magyarországon és néhány szempont a demográfiai átalakulás értelmezéséhez. *Demográfia*, 48(3–4): 187–217.
- Spéder Zs. – Kapitány B. (2007): *Gyermekek – vágyak és tények: Dinamikus termékenységi elemzések*. NKI Műhelytanulmányok 6. KSH NKI, Budapest.

HONLAPOK

Eurostat (TEHA, 1990–2012): <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (felhasznált adatok utolsó frissítése: 2015. márc. 20.)

VÁLÁS ÉS SZÉTKÖLTÖZÉS

FÖLDHÁZI ERZSÉBET

FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

- » A párkapcsolatok két alapvető típusa a házasság és – egyre növekvő arányban – az élettársi kapcsolat. A házasságok válással, az élettársi kapcsolatok szétköltözéssel bomlanak fel. A válásokról pontos statisztikai adatokkal rendelkezünk, az élettársi kapcsolatok felbomlásáról kutatásokból kaphatunk információkat.
- » A válások száma az 1990-es évektől 22–26 ezer között mozgott, 1998 és 2008 között érte el a legmagasabb értékeket. A 2010-es 23 873-ról négy év alatt folyamatos csökkenéssel – több mint 4 ezer esettel – 19 500-ra mérséklődött.
- » A házasságkötések száma 1990 és 2010 között 46 százalékkal esett vissza, 66 405-ről 35 520-ra. 2011-ben a válások számának csökkenésével párhuzamosan növekedésnek indult a házasságkötések gyakorisága: 2014-ben már csaknem 39 ezerre emelkedett.
- » A válás útján felbomló házasságok arányát mutató teljes válási arányszám 1990-től emelkedik, 2008-ban érte el eddigi csúcspontját, a 0,46-os értéket. 2011-től csökkenés tapasztalható: a 2013-ban és azt követően kötött házasságok esetében ötből várhatóan két házasság fog válással végződni.
- » A váló felek életkora folyamatosan növekszik 1990-től. 2013-ban a nők átlagosan 40,1 évesen bontották fel a házasságukat, a férfiak ennél 3 évvel idősebb korukban. Az emelkedés üteme az utolsó három évben valamelyest mérséklődött az előző három évhez viszonyítva.
- » A felbontott házasságok átlagos tartama 1991-től emelkedett, ez azonban az utóbbi három évben megtorpant, és 13 évnél megállni látszik. A válásokon belül csökkent az 5 éven belül felbontott házasságok aránya, és nőtt a 20 év vagy hosszabb idő után felbontottaké. A válással megszűnő házasságok valamivel kevesebb mint 60 százalékában van kiskorú gyermek. A házasságukat felbontók között egyfelől növekszik a kiskorú gyermeket nem nevelők aránya, másfelől csökken a három vagy annál több kiskorút nevelők részesedése.
- » Az élettársi kapcsolatok jelentős része házassággá alakul a kapcsolat első éveiben. Az 1990 és 2000 között kezdődött együttélésekből létrejött házasságok a közvetlen házasságoknál alig valamivel gyakrabban végződnek válással. Az ezredforduló után kialakult élettársi kapcsolatokat követő házasságok ellenben jelentősen stabilabbak a közvetlen házasságoknál.

» A házassággá nem alakuló élettársi kapcsolatok hamarabb és gyakrabban bomlanak fel, mint akár a közvetlen, akár az együttélést követő házasságok, és ez a tendencia erőteljesebben érvényesül a 2000 után kialakult élettársi kapcsolatok esetében.

HÁZASSÁGKÖTÉS ÉS VÁLÁS

Csak az válhat el, aki valamikor házasságot kötött, ezért a válások vizsgálatához a házasságkötések vizsgálata is hozzátartozik. Annak ismeretében, hogy az együttélésen alapuló párkapcsolatok jelentős és egyre nagyobb része *élettársi kapcsolat*,^F szükséges az elemzés kiterjesztése az ilyen típusú kapcsolatokra is, bár ez lényegesen több nehézséggel jár, mint a házasságok esetében.

A házasságok nemcsak válással, hanem özvegyüléssel is megszűnhetnek: a 2000-es évektől három megszűnt házasságból átlagosan kettő özvegyüléssel, egy pedig válással ér véget. Ebben a fejezetben azonban csak a válásokkal foglalkozunk.

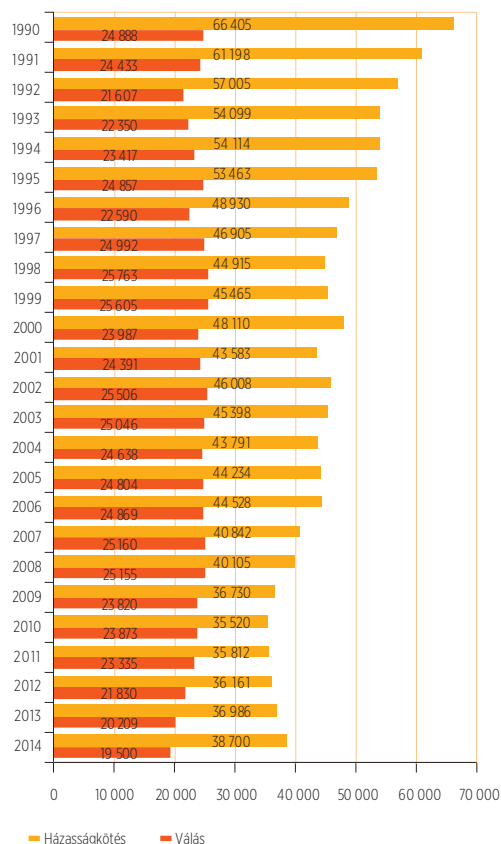
A házasságok esetében a válás a házasság jogerőre emelkedett bírói ítélettel való felbontása és érvénytelenítése. Az élettársi kapcsolatok esetében értelemszerűen nincs válás, a kapcsolat felbomlását a szétköltözés, az életközösség megszűnése jelenti. (Házasságban élő párok is szétköltözhetnek, akár a válás előtt, akár azt követően, sőt anélkül is, hogy elválnának. Ezekkel az esetekkel a fejezet későbbi részében foglalkozunk.) Az elemzés elsősorban a válásokra terjed ki, erről részletes statisztikai adatok állnak rendelkezésre. Az élettársi kapcsolatok keletkezéséről és felbomlásáról survey típusú adatfelvételek eredményeinek felhasználásával lehet képet alkotni.

Az elmúlt több mint két évtizedben jelentősen csökkent a házasságkötések száma: 1990-ben még több mint 66 ezer pár mondta ki a boldogító igent, 2011-ben már a 36 ezret sem érte el a számuk. 2011-től azonban lassú, folyamatos emelkedés indult meg, és 2014-ben már csaknem 39 ezer házasságkötést regisztráltak.

A válások száma kisebb hullámozást mutat 1990 és 2011 között, de minden évben meghaladta a 20 ezret, és egyik évben sem érte el a 26 ezret. 2011-ben 23 305 esetben mondta ki a válást a bíróság, 2014-re ez a szám 20 209-re mérséklődött, elérve ezzel

a vizsgált időszakban a legalacsonyabb értéket. Ily módon a házasságkötések és válások mintegy ellentétes irányban mozognak: több a házasságkötés, kevesebb a válás (1. ábra).

1. ábra. A házasságkötések és a válások száma, 1990–2014

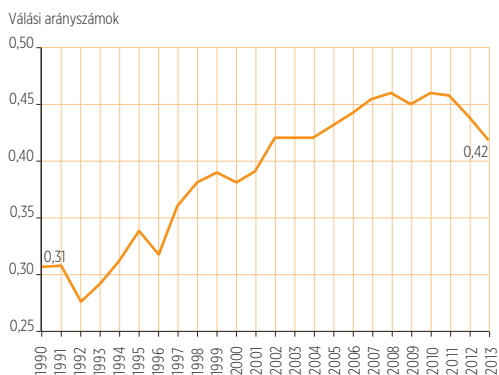

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek, 2000–2013.

A válás gyakorisága többféle módon mérhető. A *teljes válási arányszám*^F figyelembe veszi a házasságkötések számát és a házasságtartamot is, ezáltal kiküszöböli az ezek évenkénti változásából adódó torzításokat. Ez a mutató az egy adott évben kimondott válások számát viszonyítja az ugyanazon naptári évben kötött házasságok számához, és a házasság tartama szerinti válási arányok alapján becslést ad arra, hogy a házasságok hány százaléka ér véget válással. 1990-ben 0,31

volt ez az arányszám, vagyis csaknem minden harmadik házasság esetén a felek válására lehetett számítani. Eddigi legmagasabb értékét, a 0,46-ot 2008-ban érte el először, amely ezt követően 2010-ben és 2011-ben is megismétlődött: ekkor már a házasságok csaknem fele esetében volt prognosztizálható a bíróság előtti felbontás. A két legutóbbi vizsgált évben javulásnak indult a mutató: 2012-ben 0,44, 2013-ban 0,42 volt az értéke (2. ábra). A teljes válási arányszám csökkenése összhangban van azzal, hogy ebben az időszakban a házasságkötések száma emelkedett, a válásoké viszont csökkent. Abban, hogy a válási arányszám magas értékeket ér el, több tényező is fontos szerepet játszik: a válás egyre nagyobb mértékű társadalmi elfogadottsága, valamint a jogi értelemben való könnyebbé válása; továbbá az a tény, hogy a házasságra lépő felek egyik legfontosabb elvárása a házassággal szemben az érzelmi igényeik kielégítése, és amennyiben ezt nem tartják megfelelőnek, kilépnek a házasságból.

2. ábra. Teljes válási arányszám, 1990–2013

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek, 2000–2013.

A válási gyakoriság nemzetközi összehasonlítására is a teljes válási arányszám a legalkalmasabb mutató (1. táblázat). Magyarországon az európai átlagnál hosszú ideig magasabb volt a válások aránya, az utóbbi években azonban inkább a középmezőnybe sorolható. A válási gyakoriság szinte min-

den országban emelkedett 1990 és 2013 között, az utóbbi néhány évben azonban több országban is csökkenés figyelhető meg: Ausztriában, Csehországban, Magyarországon és Norvégiában 3–5%-os, míg Finnországban, Lettországon, Németországban, Svédországban és Szlovákiában 1–2%-os a csökkenés mértéke. A hagyományosan magas válási gyakorisággal jellemezhető skandináv országok közül Norvégiában folytatódott a már korábban megindult csökkenés, Svédországban minimális visszaesés következett be 2009–2010 óta, míg Dániában a néhány éve tapasztalt csökkenés ismét emelkedő tendenciába fordult az utóbbi években. A dél-európai országokban (Bulgária, Ciprus, Olaszország, Görögország, Románia) és Lengyelországban a legalacsonyabbak a válási arányszámok. Az újabb adatok – ahol rendelkezésre állnak – is azt mutatják, hogy noha ezekben az országokban is volt némi emelkedés, alapvetően alacsony maradt a válási hajlandóság. Spanyolország a 2000-es évek közepén még az alacsony válási gyakoriságú országok közé tartozott, az évtized végén azonban jelentősen növekedett a válási arányszám, amely 2012-ben elérte az 51%-ot, emiatt ma már inkább a magasabb válási gyakoriságú országok közé tartozik.

Kelet- és Közép-Európa országaiban meglehetősen vegyes a válási hajlandóság alakulása. Magyarországon, Csehországban és Szlovákiában csökkenés figyelhető meg az utóbbi években. Szlovákia esetében 39 százalékról 37 százalékra esett vissza, míg a másik két ország esetében magasabb szintről indult a csökkenés, de a mértéke is nagyobb. Lengyelországban kisebb, Bulgáriában nagyobb mértékben emelkedett a válási arányszám, de még mindig az alacsony válási gyakoriságú országok közé tartoznak.

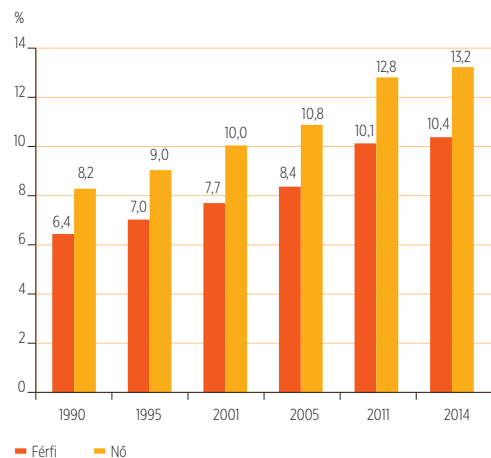
Az egyes európai országok között megmutatózó eltérő válási hajlandóságra – számos egyéb tényező mellett – hatással van az eltérő gazdasági fejlődés, a válás jogi szabályozása, a különböző mértékű vallásosság és a válás társadalmi elfogadottsága is.

1. táblázat. A teljes válási arányszám Európa egyes országaiban

Ország	1990	1995	2000	2004–2005	2009–2010	2012–2013
Ausztria	0,33	0,38	0,43	0,46	0,43	0,40
Belgium	0,31	0,55	0,45	0,56 ^{d)}	0,62	NA
Bulgária	0,17	0,18	0,21	0,31	0,28	0,34
Ciprus	0,07	0,15	0,21	0,24	0,27	0,30
Csehország	0,38	0,38	0,41	0,49	0,5	0,45
Dánia	0,44	0,41	0,45	0,47	0,4	0,45
Egyesült Királyság	0,37	0,40	NA	0,44	NA	0,42 ^{f)}
Észtország	0,46	0,66	0,47	NA	0,41	0,45
Finnország	0,42	0,48	0,51	0,50	0,49	0,48
Franciaország	0,32	0,36	0,38	0,43 ^{c)}	0,45	NA
Görögország	0,12	0,15	NA	NA	0,20 ^{e)}	NA
Hollandia	0,30	0,36	0,38	0,35	0,35	0,43
Lengyelország	0,15	0,14	0,17	0,23	0,26	0,28
Lettország	0,44	0,35	0,34	0,36	0,56	0,54
Litvánia	NA	0,30	0,39	0,45	0,42	0,46
Luxemburg	0,36	0,33	0,47	0,49	0,5	NA
Magyarország	0,31	0,34	0,38	0,42	0,46	0,42
Németország	0,29	0,33	0,41	0,46	0,43	0,42
Norvégia	0,43	0,45	0,45	0,49	0,44	0,40
Olaszország	0,08	0,07	0,12 ^{b)}	NA	0,17	NA
Oroszország	0,40	0,50	NA	NA	NA	NA
Portugália	0,12	0,16	0,26	0,33	0,36 ^{d)}	0,43
Románia	0,19	0,20	0,19	0,21 ^{a)}	0,20	NA
Spanyolország	0,10	0,15	NA	0,31	0,47	0,51
Svédország	0,44	0,52	0,55	0,52	0,55	0,54
Szlovákia	NA	NA	0,27	0,33	0,39	0,37
Szlovénia	0,15	0,14	0,21	0,25	0,25 ^{e)}	0,31

Forrás: Eurostat; saját számítás; ^{a)} 2003-as adat; ^{b)} 2001-es adat; ^{c)} 2002-es adat; ^{d)} 2007-es adat; ^{e)} 2008-as adat; ^{f)} 2011-es adat.

3. ábra. Az elváltak aránya az össznépségen belül, nemek szerint

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek, 2000–2013; KSH, Népszámlálás 1990, 2001, 2011.

A népesség családi állapot szerinti megoszlása elsősorban a házasságkötések és válások arányától függ, de befolyásolja az özvegyülések és az újraházasodások aránya is. A népességen belül az elváltak aránya 1990-től folyamatosan növekszik, részben a válások magas száma, részben pedig az elváltak alacsony újraházasodási hajlandósága következtében. Az elvált nők aránya mindig magasabb, mint az elvált férfiaké, a nők ugyanis kisebb arányban kötnek újabb házasságot, mint a férfiak (3. ábra). Ebben számos tényező játszik szerepet, többek között az is, hogy az életkor előrehaladtával – a férfiak nőkénel magasabb halandósága miatt – folyamatosan csökken a férfiak száma. Az elvált családi állapot ugyanakkor nem feltétlenül jelenti azt, hogy az illető

egyedül él: az elváltak körében igen gyakori párkapcsolati forma az élettársi kapcsolat. Az elvált férfiak és nők arányának emelkedése 2011-től is folytatódott, így 2014-ben 10 százalék az elvált férfiak, 13 százalék az elvált nők aránya a népességben.

VÁLÁSSAL MEGSZŰNT HÁZASSÁGOK

A válás útján megszűnt házasságok legfontosabb jellemzői: a váló felek életkora a váláskor, a házasságkötéstől a válásig eltelt időtartam és ennek megoszlása (vagyis hogy milyen gyakori a rövidebb, illetve a hosszabb házasságok felbontása), valamint a válásban érintett gyermekek száma.

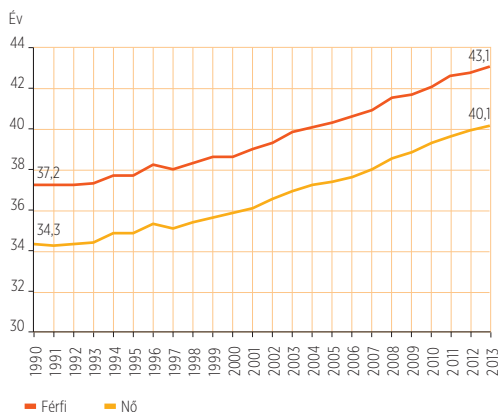
A váló felek átlagos életkora folyamatosan emelkedik: 1990-ben a férfiak átlagosan 37,2 éves korukban, a nők 34,3 évesen váltak el. 2013-ra mindkét nem esetében közel 6 éves átlagos növekedés következett be: a férfiak válási életkora ekkor már 43,1 év, míg a nőké 40,1 év volt (4. ábra). Ez az emelkedés azonban az utóbbi években lelassult: míg 2007 és 2010 között 1,2–1,3 évvel nőtt mindkét nem esetében, addig 2011 és 2013 között csupán fél évvel. Ez a folyamat párhuzamosan zajlik a házasságkötéskori életkor emelkedésével, bár ez utóbbi 2000 előtt gyorsabban növekedett, mint a váláskori életkor.

A férfiak és a nők váláskori átlagos életkorának különbsége azonban meglepően nagy stabilitást mutat: az elmúlt csaknem negyedszázadban mindvégig 2,8 és 3 év között volt, ami feltehetően a házastársak közötti életkori különbségekre vonatkozó társadalmi elvárások állandóságának eredménye.

A házasságkötés és a válás között átlagosan eltelt idő – a házasságtartam – 1991-től folyamatosan növekedett: az akkori 10,7 évről 2012-re 13,1 évre emelkedett, vagyis csaknem 2,5 év volt a növekedés (a vizsgált időszak elején, 1990 és 1991 kö-

zött volt egy 0,2 éves visszaesés). Az utóbbi három évet tekintve inkább stagnálás tapasztalható, hiszen a 2011-es és 2013-as évben is 13 év volt a váláskori átlagos házasságtartam.

4. ábra. Az elvált férfiak és nők átlagos életkora váláskor, 1990–2013

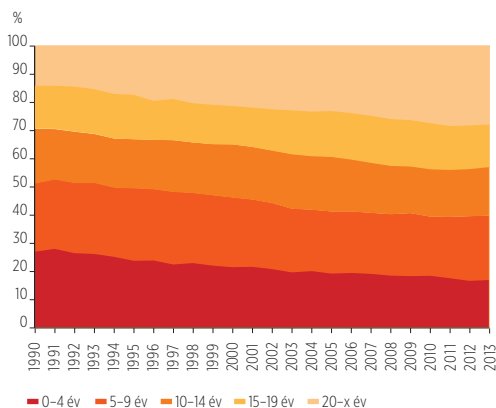
Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek, 2000–2013.

Ez a változás a különböző hosszúságú házasságok felbontásában bekövetkezett részleges átrendeződés eredménye (5. ábra). A rövidebb idő után bekövetkező válások arányának csökkenése tovább folytatódott: az öt éven belül bekövetkező válások aránya az összes váláson belül a 2010-es 19%-ról 2013-ra 17%-ra mérséklődött. Valamelyest növekedett a közepes hosszúságú házasságok részesedése: az 5–9 év közötti időtartamúaké 21%-ról 23%-ra; a 10–14 év közöttieké pedig 17%-ról 18%-ra. Ugyanakkor a 15–19 év tartamú házasságok esetében a 2010-es 16%-os arány 15%-ra mérséklődött, a több mint 20 év után felbomlott házasságok aránya pedig 28% maradt.

A házasság felbontása mindenekelőtt a házasság során született közös gyermekeket érintheti érzékenyen. Különösen fontos azoknak a házasságoknak a vizsgálata, amelyekben a váló feleknek kiskorú gyermekei (is) vannak. Ismeretes, hogy a válást követően a kiskorú gyermekeket túlnyomórészt az anya neveli. Az egyszülős

családok az egyik leghátrányosabb társadalmi helyzetben lévő csoportot alkotják.

5. ábra. Az adott évben felbontott házasságok tartam szerinti megoszlása, 1990–2013

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek, 2000–2013.

A közös kiskorú gyermek(ek)et is érintő válások aránya az összes váláson belül az 1990-es 67%-ról 58%-ra mérséklődött 2013-ra (2. táblázat). Az egy kiskorú gyermekkel elválók aránya ugyanebben az időszakban 36%-ról 32%-ra csökkent, 2005 óta 32–33% körül mozog. A két kiskorú gyermeket nevelők aránya szintén csökken: 1990-ben még a felbomló házasságok egynegyede tartozott ebbe a kategóriába, 2013-ban már csak egyötöde. A házasságukat a bíróság előtt felbontó párok mindössze 5–7%-a nevel három vagy annál több kiskorú gyermeket. Arányuk a vizsgált időszakban ingadozott: 2006-ban és 2007-ben volt a legmagasabb (7%), 5% vagy az alatti értékek csak az 1990-es évek közepén fordultak elő. A legutóbbi három évben, 2011–2013 között ez az arány stabilan 6%, ami 2004 óta a legalacsonyabb érték. Folytatódik az a korábban is megfigyelt tendencia, hogy az elváltak körében növekszik a kiskorú gyermeket még vagy már nem nevelők aránya.

A növekedés részben abból ered, hogy az első gyermek vállalásának életkora kitolódott, így sok házaspár még a gyermek megszületése előtt elválik; részben pedig abból, hogy az idősebb korban, hosszabb házasságtartamot követően elváló pároknak már felnőtt gyermekei vannak.

2. táblázat. A válások megoszlása a közös kiskorú gyermekek száma szerint, 1990–2013

	(%)			
	Nincs	1 gyermek	2 gyermek	3 vagy több gyermek
1990	32,7	36,4	25,6	5,3
1991	33,6	35,8	25,4	5,3
1992	31,7	37,2	25,9	5,2
1993	33,3	37,1	24,7	4,9
1994	34,5	37,2	23,8	4,5
1995	34,8	36,4	23,8	5,0
1996	39,6	34,1	21,6	4,8
1997	35,7	36,1	22,7	5,5
1998	36,4	35,6	22,6	5,3
1999	36,5	35,9	22,2	5,5
2000	37,8	35,4	21,6	5,2
2001	38,7	35,3	21,1	4,9
2002	39,5	34,6	20,7	5,1
2003	37,9	35,1	21,6	5,3
2004	39,3	34,0	21,1	5,6
2005	38,9	32,8	21,7	6,5
2006	39,3	32,9	20,8	7,0
2007	39,5	32,8	20,8	7,0
2008	40,5	32,3	20,6	6,7
2009	39,6	32,8	21,0	6,5
2010	40,5	32,0	21,1	6,4
2011	42,2	32,5	19,8	5,5
2012	42,0	32,2	20,3	5,5
2013	42,3	32,1	20,1	5,5

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek, 2000–2013.

KÜLÖN ÉLŐ HÁZASOK

A párkapcsolatok felbomlásának vizsgálatakor nem hagyható figyelmen kívül az a helyzet, amikor a házaspár (még) nem vált el, de (már) külön élnek. Ismeretes, hogy a váló felek túlnyomó része már a válás előtti időszakban szétköltözik (lásd Földházi 2012), tehát a különélés a válást megelőző szakasznak is tekinthető. Ugyanakkor számos más oka is lehet annak, hogy egy házaspár külön él. Olyan párok is dönthetnek a szétköltözés mellett, akik formálisan nem akarnak elválni – akár anyagi, akár egyéb okok

miatt –, vagy esetleg az egyik fél megakadályozza a válást. A házasság kezdeti szakaszában is előfordulhat különélés, amikor a pár még nem tud összeköltözni valamilyen ok miatt (pl. a közös lakás hiánya, külföldi munkavállalás stb.). A házások esetén tehát a különélésnek különböző okai, motivációi lehetnek; önmagában a különélés nem feltétlenül jelent válási szándékot.

A házas, de nem együtt élő népesség aránya 1990-ben 8%, 2001-ben 3%, 2011-ben pedig 5% volt. (A külön lakásban élő, de a háztársári életközösséget fenntartó házaspárokat nem tekintették különélőnek.)

3. táblázat. A 15 éves és idősebb házas népesség megoszlása a háztársárral való együttélés és különélés, valamint az élettársi kapcsolatok szerint, továbbá nem és életkor szerint, 1990, 2001, 2011

Kor-csoport	Házas			Házas, nem él együtt (a házas népesség százalékában)			Házas, nem él együtt, van élettársa (a házas, külön élő népesség százalékában)		
	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt	Férfi	Nő	Együtt
1990									
15-24	92 531	203 966	296 497	21,6	17,5	18,7	3,4	4,1	3,8
25-34	480 260	547 540	1 027 800	11,4	10,2	10,7	5,2	5,7	5,4
35-44	605 971	615 013	1 220 984	8,2	7,9	8,0	6,9	7,2	7,0
45-54	492 893	496 506	989 399	6,2	6,0	6,1	8,9	8,2	8,6
55-64	453 667	409 295	862 962	4,9	5,0	5,0	8,7	5,9	7,3
65+	390 600	253 434	644 034	4,7	5,9	5,2	7,2	4,0	5,8
	2 515 922	2 525 754	5 041 676	7,7	8,1	7,9	6,6	6,0	6,3
2001									
15-24	33 556	85 155	118 711	4,7	4,7	4,7	8,2	10,6	9,9
25-34	358 496	444 814	803 310	3,3	3,7	3,5	16,9	15,6	16,1
35-44	451 658	483 080	934 738	2,9	3,3	3,1	24,6	19,8	22,0
45-54	545 417	545 445	1 090 862	2,9	3,2	3,1	23,8	15,6	19,5
55-64	402 366	380 096	782 462	2,2	2,5	2,3	21,0	8,8	14,8
65+	422 272	293 359	715 631	1,5	2,5	1,9	13,5	3,4	8,1
	2 213 765	2 231 949	4 445 714	2,6	3,2	2,9	20,6	14,1	17,0
2011									
15-24	6 002	17 899	23 901	11,1	10,3	10,5	5,0	10,9	9,3
25-34	179 003	264 866	443 869	6,5	6,7	6,6	7,8	8,0	7,9
35-44	413 730	445 340	859 070	5,3	6,0	5,6	11,0	10,0	10,4
45-54	381 428	399 702	781 130	5,3	5,5	5,4	13,0	10,3	11,6
55-64	458 167	443 645	901 812	4,6	4,6	4,6	12,0	5,7	8,9
65+	438 903	320 878	759 781	3,1	3,3	3,2	7,9	2,0	5,3
	1 877 233	1 892 330	3 769 563	4,8	5,2	5,0	10,7	8,0	9,3

Forrás: KSH, Népszámlálás 1990, 2001, 2011.

Létszámát tekintve 130 ezer és 400 ezer fő között mozgott az utóbbi három népszámlálás adatai szerint; tehát nem elhanyagolható arányról, illetve létszámról van szó. A férfiak és a nők között értelemszerűen alig van különbség, hiszen egymástól élnek külön, esetleg az elvándorlás miatt keletkeznek kisebb eltérések. A különélok aránya – mindhárom népszámlálás esetén – az életkor előrehaladtával csökken: a legfiatalabb korcsoportokban a legnagyobb, a 65 évesek és idősebbek körében a legkisebb.

A házastársuktól külön élők egy része már új kapcsolatot is kialakított (itt csak az együttéléseken alapuló párkapcsolatokról lesz szó): 6–17 százalékuk az adatfelvétel idején élettársi kapcsolatban élt. A különélok házasságok aránya a 2001-es népszámlálás során volt a legkisebb (a három vizsgált népszámlálás közül), viszont ekkor volt a legnagyobb közöttük az *élettársi kapcsolatban élők*^F aránya. A férfiak általában jóval nagyobb arányban alakítottak ki élettársi kapcsolatot házastársuktól külön élve, mint a nők, bár 1990-ben nem volt számottevő különbség a két nem között. Jellemzően a középkorúak között magasabb az élettársi kapcsolatban élők aránya, a férfiak esetében még az 55–64 évesek csoportja is ide tartozik.

A VÁLÁS ÉS AZ ÉLETTÁRSI KAPCSOLATOK FELBONTÁSA

Az élettársi kapcsolatok felbontását – kevés kivétellel (erről lásd *Az élettársi kapcsolat felbontása* című keretes szöveget) – nem tartja nyilván a statisztika, ezért kutatási adatokból kiindulva vizsgálható a kérdés. Célszerű a házasságokat és az élettársi kapcsolatokat is figyelembe venni (lásd 1. fejezet), hiszen nem csak az élettársi kapcsolatok megszűnésére vonatkozó adatok elemzése a cél; fontos a hasonlóságok és a különbözőségek számbavétele is. Elemzésünkben az első párkapcsolatok szerepelnek.

A párkapcsolatoknak egyrészt a típusa, másrészt a stabilitása is összefüggésben van azzal a történeti időszakokkal, amelyben a kapcsolat keletkezett: általánosságban elmondható, hogy minél korábbi időszakban alakult ki egy kapcsolat, annál valószínűbb, hogy tartósabb lesz, és hogy a felek házasságban élnek együtt.

Korábbi adatok alapján ismert, hogy az élettársi kapcsolatok hamarabb és gyakrabban bomlanak fel, mint a házasságok. A házasságok esetén célszerű megkülönböztetni a közvetlen házasságokat, amelyeket nem előz meg együttélés a későbbi házastárssal, valamint az élettársi kapcsolatból kialakuló házasságokat. A két típus esetén feltételezhetően különbözik a felbomlás gyakorisága. Az élettársi kapcsolatot követő házasságok a közvetlen házasságoknál kevésbé stabilabbak lehetnek, mégpedig azért, mert az élettársi kapcsolatot választók feltehetően liberálisabban gondolkodnak a párkapcsolatokról, és így hamarabb fel is bontják, amennyiben a kapcsolatot nem tartják kielégítőnek. Azonban ez az érvelés főként azokban a társadalmakban, illetve történeti periódusokban érvényes, amelyekben az élettársi kapcsolatok még kevésbé (voltak) elterjedtek. Amikor a házasság nélküli együttélés általánossá válik, az élettársi kapcsolat inkább a próbaházasság szerepét tölti be, és stabilizáló hatással van a későbbi házasságra.

A továbbiakban először áttekintjük, hogy az élettársi kapcsolatok mennyi idő után és milyen arányban alakulnak át házassággá, majd pedig a különböző párkapcsolati típusok – közvetlen házasság, élettársi kapcsolatot követő házasság, élettársi kapcsolat házasság nélkül – felbomlásának esélyét vizsgáljuk a kapcsolat kezdetétől eltelt idő függvényében. A különböző időszakokban kialakult párkapcsolatok a változó társadalmi-gazdasági helyzet és a változó értékrend következtében más-más jellemzőkkel bírnak, ezért külön elemezzük az 1990–2000 és a 2001–2013 között létrejött kapcsolatokat.

AZ ÉLETTÁRSI KAPCSOLAT FELBONTÁSA

Az együttélésen alapuló párkapcsolatokon belül egyre nagyobb az élettársi kapcsolatok súlya: a fiatalok első együttélési formaként túlnyomórészt ezt választják, valamint az elváltak körében is gyakran fordul elő. Az élettársi kapcsolatokat azonban nehezebb vizsgálni, mint a házasságokat, hiszen gyakran nem ismert a kapcsolat kezdetének, illetve végének az időpontja, nem áll rendelkezésre népmozgalmi statisztika. Ebben hozhat némi változást néhány új, 2009 óta bevezetett jogszabály.

Az élettársi kapcsolatoknak három formája létezik ma Magyarországon: házassághoz hasonló kapcsolatban, de házasságkötés nélkül együtt élő felek és gyermekeik; *bejegyzett élettársi kapcsolatban*^F élők; és regisztrált vagy nyilvántartásba vett élettársi kapcsolatban élők.

A hivatalos eljárás nélkül együtt élők esetében áll rendelkezésre a legkevesebb adat: fennállásukról a népszámlálások, mikrocenzusok és különböző kutatási adatok adnak tájékoztatást, míg felbontásukról csak kutatások alapján vannak információk. Ilyen esetekben az élettársi kapcsolat felbontása egyszerűen az érített felek szétköltözését jelenti, bármiféle hivatalos eljárás nélkül.

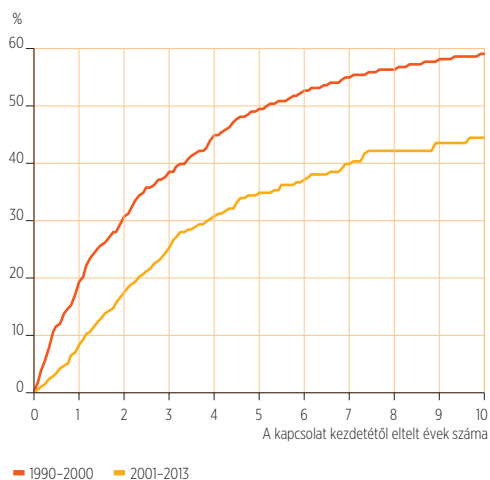
2009. július 1-től a bejegyzett élettársi kapcsolatok – kizárólag azonos nemű párok esetén – anyakönyvvezető előtt jönnek létre, és a házassághoz hasonló joghatásokkal járnak, néhány kivétellel (például a felek nem vehetik fel egymás nevét, és nem fogadhatnak örökbe gyermeket). A bejegyzett élettársi kapcsolat megszűnhet az egyik fél halálával, bíróság előtti felbontással vagy közjegyző általi meg-

szüntetéssel. Ha a bejegyzett élettársak közösen kérik a kapcsolat felbontását, és valamennyi felmerülő vagyonmegosztási kérdésben megegyeztek, közjegyző is megszüntetheti a kapcsolatot. A bejegyzett élettársi kapcsolatok száma a 2009–2013 közötti években 30 és 80 között volt évente, összesen 263 kapcsolatot jegyeztek be. A 2011-es népszámlálás során 171-en jelölték meg ezt a családi állapotot, tehát az összes párkapcsolathoz viszonyítva elenyésző a számuk. Megszűnésükről jelenleg nem áll rendelkezésre adat: a népmozgalmi statisztika nem jelöli külön az elvált vagy megözvegyült bejegyzett élettársakat, a 2011-es népszámlálás során pedig ezek egyikét sem jelölte meg senki családi állapotként.

2010. január 1-től mind az azonos, mind a különemű élettársak esetében lehetőség van az *élettársi kapcsolat nyilvántartásba vételére*,^F tehát a felek nyilatkozatot tehetnek közjegyző előtt a kapcsolatuk fennállásáról. Ennek első sorban az a célja, hogy vitás esetekben bizonyítsa a kapcsolat fennállását. A nyilatkozat felvételére irányuló eljárás az élettársak közös kérelme alapján történik. Élettársi kapcsolat fenn nem állásáról szóló nyilatkozatot bármelyik élettárs egyedül is tehet. Ha a közjegyző csak az egyik élettárs nyilatkozata alapján jegyezte be az élettársi kapcsolat fenn nem állásáról szóló nyilatkozatot, az erről szóló végzést a másik élettársnak is kézbesíti. Az élettársi kapcsolatok nyilvántartását a Közjegyzői Kamara vezeti. Az élettársi kapcsolatokon belül a nyilvántartásba vett élettársi kapcsolatokra nem kérdeztek rá külön a 2011-es népszámláláskor, így erről nem áll rendelkezésünkre nyilvánosan elérhető adat (a Közjegyzői Kamarától kérhető).

A vizsgált időszakban – 1990 és 2013 között – általánosan jellemző az, hogy az élettársi kapcsolat kialakulását követő első néhány évben gyakori a felek házassághöztesése, azt követően egyre kisebb erre az esély, míg végül elér egy maximálisnak tekinthető szintet (6. ábra). Mindkét vizsgált periódusban a kapcsolat kezdetétől számított negyedik évig tart a házassághöztesések arányának dinamikus növekedése, de jelentős különbséggel. Az 1990 és 2000 között kialakult élettársi kapcsolatoknál ekkorra valamivel több mint 40% a házasságot kötők aránya, míg a 2001–2013 közötti időszakban létrejött kapcsolatoknál csak 30%. A kapcsolat kezdetétől számított tíz éven belül a korábbi időszakban kialakult kapcsolatoknál 60%-ig emelkedik a házassághöztesések aránya, míg a későbbi időszakban létesült együttéléseknel nem éri el a 45%-ot sem.

6. ábra. Az élettársi kapcsolatokból kialakuló házasságok aránya a kapcsolat kezdetétől eltelt idő (év) szerint^{*)}

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai panel adatfelvétel 4. hulláma, 18–49 évesek új mintája; saját számítás (túlélési görbék). ^{*)} A 2012-ben 18–49 évesek 1990–2013 között létrejött első párkapcsolatai.

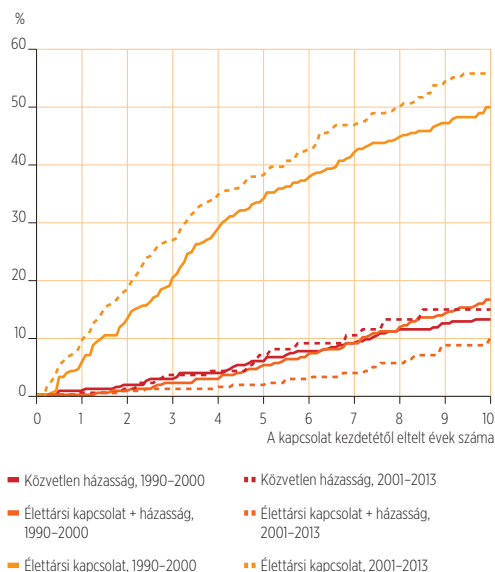
A közvetlen házasságok és az előzetes együttélést követően kötött házasságok felbomlásának esélye különböző módon alakul a két vizsgált periódusban a kapcsolat

első tíz évében (7. ábra). A rendszerválást követő tíz évben létrejött közvetlen, illetve együttélést követő házasságok bomlékonysága között alig van különbség: az ötödik évben 6–7% a felbontott házasságok aránya, de még a tizedik évben is csak 15–16%. A nyolcadik évtől kezdve kicsit magasabb az élettársi kapcsolatot követő házasságok megszűnésének gyakorisága. A 2001 és 2013 között kötött házasságok esetében az élettársi kapcsolatot követő házasságok jelentősen kisebb arányban bomlanak fel, mint a közvetlen házasságok: a különbség már a második-harmadik évben megjelenik, és fokozatosan növekszik, így a tizedik évben már 5 százalékpontnyi a különbség. Ennek lehetséges magyarázata, hogy a házasság előtti együttélésnek a házasság stabilitására gyakorolt hatása függ attól, hogy az adott országban mennyire elterjedtek az élettársi kapcsolatok. Ahol ezek kevésbé elterjedtek, ott az együttélést követő házasságok gyakrabban bomlanak fel, mint a közvetlen házasságok. A jelenség hátterében az áll, hogy akik az élettársi kapcsolatot választják, valószínűleg liberálisabban gondolkodnak a párkapcsolatokról, így probléma esetén a házasságukat is könnyebben felbontják. Azokban az országokban, ahol általánosan elfogadottak az élettársi kapcsolatok – és ma már Magyarország is ezek közé tartozik –, a házasság előtti együttélés inkább stabilizáló hatást fejt ki: az együttélés során a párnak lehetősége van az összezsizsolódásra, ezáltal a későbbiekben, a házasság folyamán is kevesebb probléma felmerülése várható. Tehát összességében elmondható, hogy az 1990–2000 között létrejött első élettársi kapcsolatokból nagyobb arányban lesz házasság, mint a 2001–2013 között kialakult együttélésekből, azonban ez utóbbi házasságok stabilabbak.

Az élettársi kapcsolatok láthatóan jóval nagyobb arányban bomlanak fel, mint a házasságok. Fontos azonban megjegyezni, hogy itt már csak azokat az élettársi kapcsolatokat vettük figyelembe, amelyekből nem lett a későbbiekben házasság, tehát

erős szelektíós hatás érvényesül (7. ábra). Ugyanakkor az élettársi kapcsolatok ezen

7. ábra. A felbontott párkapcsolatok aránya a kapcsolat típusa és a kapcsolat kezdetétől eltelt évek száma szerint³⁾

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai panel adatfelvétel 4. hulláma, 18–49 évesek új mintája; saját számítás (túlélési görbék). ³⁾ A 2012-ben 18–49 évesek 1979–2013 között létrejött első párkapcsolatai.

részének vizsgálata alkalmas annak becslésére is, hogy az együttélések milyen arányban maradnak élettársi kapcsolatok, s ilyen módon mintegy a házasság mint párkapcsolati forma helyébe lépnek. Az élettársi kapcsolatok kialakulásuktól kezdve igen nagy arányban bomlanak fel, amennyiben nem lesz belőlük házasság: a kapcsolat negyedik évének végére a felek 30–35 százaléka már nem él együtt. Ezt követően lassul a szétköltözések dinamikája, de a tizedik év végére így is 50–55 százalék körül alakul. A későbbi periódusban létrejött élettársi kapcsolatok hamarabb és nagyobb gyakorisággal bomlanak fel, mint a korábbi periódusban kialakult kapcsolatok.

Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy a közvetlen házasság, az együttélést követő házasság és az élettársi kapcsolatok felbomlásának tendenciáiban az alapvető különbség a házasság és az élettársi kapcsolat között van. Amennyiben nemcsak a kapcsolat formáját, hanem más tényezőket is bevonnánk az elemzésbe, jóval árnyaltabb képet kaphatnánk a különböző együttélési formák bomlékonyságáról. Ez azonban már túlmutat a tanulmány keretein.

FOGALMAK

Élettársi kapcsolat: Házasságkötés nélkül, ám házasságszerű kapcsolatban együtt élő két személy alkotta család. (KSH)

Élettársi kapcsolatban élők: Élettársi kapcsolatban élők a törvényes házasságkötés nélkül, tartósan, élettársi közösségben élő személyek, függetlenül családi állapotuktól. A népszénelgről készült adatfeldolgozásokban nem feltétel, hogy a magukat élettársi kapcsolatban élőknek vallók élet-társukkal közös lakásban, azon belül azonos háztartásban éljenek. A családi állás szerinti, valamint a háztartásban, illetve a családban élők vizsgálatakor viszont csak

azok tekinthetők élettársi kapcsolatban együtt élőknek, akik élettársukkal azonos háztartásban élnek. (KSH)

Bejegyzett élettársi kapcsolat: Bejegyzett élettársi kapcsolat akkor jön létre, ha az anyakönyvvezető előtt együttesen jelenlévő két, tizennyolcadik életévét betöltött, azonos nemű személy személyesen kijelenti, hogy egymással bejegyzett élettársi kapcsolatot kíván létesíteni.

A bejegyzett élettársi kapcsolat a házassággal csaknem azonos joghatásokkal jár, leszámítva például, hogy bejegyzett élettársak nem fogadhatnak együtt örökbe gyermeket, illetve nem viselhetik egymás nevét. (2009. évi CLXXVII. törvény)

Élettársi kapcsolat nyilvántartásba vétele: 2010. január 1-től mind az azonos, mind a különmű élettársak nyilatkozatot tehetnek a kapcsolatuk fennállásáról. Ennek elsősorban az a célja, hogy vitás esetekben bizonyítsa a kapcsolat fennállását.

Teljes válási arányszám: A teljes válási arányszám azt mutatja, hogy a megfigyelt időszakban (általában egy év alatt) kötött házasságokra átlagosan hány vá-

lás jutna, amennyiben az adott naptári évben a házasságkötés óta eltelt idő szerint számított (más szóval házasságtartam-specifikus) válási arányszámok változatlanul fennmaradnának. Az eljárás arra a feltételezésre épül, hogy az adott évben házasságra lépők házasságuk minden egyes évében ugyanakkora válási kockázattal szembesülnek, mint az adott évben – különböző házasságtartam után – elvált házaspárok.

AJÁNLOTT IRODALOM

Andorka R. (2006): *Bevezetés a szociológiába*. Második javított és bővített kiadás, szerk. Spéder Zsolt. Osiris Kiadó, Budapest. Különös tekintettel a 11. fejezetre: 393–426.

Bukodi, E. – Róbert, P. (2003): Union Disruption in Hungary. *International Journal of Sociology*, 33(1): 64–94.

Dourleijn, E. – Liefbroer, A. C. (2006): Unmarried cohabitation and union stability: Testing the role of diffusion using data from 16 European countries. *Demography*, 43(2): 203–221.

Földházi E. (2008): Az első házasság felbomlása – eseménytörténeti elemzés. *Demográfia*, 51(1): 79–110.

Földházi E. (2008): *Az első házasságkötés után. A párkapcsolatok dinamikája, egyszülős családok kialakulása és megszűnése Magyarországon a 20. század második felében*. PhD disszertáció. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/350/1/foldhazi_erzsebet.pdf

Földházi E. (2012): Válás. In Őri P. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2012. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH NKI, Budapest: 21–30.

Gödri I. (2002): A házasságok és az élettársi kapcsolatok minőségének és stabilitásának néhány metszete. In Spéder Zs. (szerk.): *Család és népesség – itthon és Európában*. KSH NKI – Századvég Kiadó, Budapest: 197–230.

Monostori J. (2013): Az egyszülős családdá válás társadalmi meghatározottsága. *Socio.hu*, 2013/3. http://www.socio.hu/uploads/files/2013_3/2monostori.pdf

Pongrácz Tné – Spéder Zs. (2002): Párkapcsolatok az ezredfordulón. In Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai folyamatok és társadalmi környezet. Gyorsjelentés az „Életünk fordulópontjai” című demográfiai követéses vizsgálat első hullámának adatfelvétele alapján*. Műhelytanulmányok 1. KSH NKI, Budapest.

Spéder Zs. (2005): Az európai családformák változatossága. Párkapcsolatok, szülői és gyermeki szerepek az európai országokban az ezredfordulón. *Századvég*, 37, 10(3): 3–47.

Tomka B. (2000): *Családfejlődés a 20. századi Magyarországon és Nyugat-Európában: konvergencia vagy divergencia?* Osiris Kiadó, Budapest.

Utasi Á. (1999): Partnerkapcsolatok és individualizálódás (házasok, együtt élők, elváltak 24 országban). *Demográfia*, 42(1–2): 48–75.

GYERMEKVÁLLALÁS

KAPITÁNY BALÁZS – SPÉDER ZSOLT

FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

- » Az élveszületések száma Magyarországon az elmúlt években igen alacsony szinten stagnált, nem sikerül megközelíteni a 2008-as válságig jellemző értékeket. A 2014 folyamán néhány hónap alatt megfigyelt, az előző évekénél magasabb születésszámok sem jelentettek (mindeddig) érdemi fordulatot.
- » Mivel a szülőképes korban lévő nők száma gyorsan csökken, a termékenység szintjének legfontosabb mutatója, a teljes termékenységi arányszám a születésszám jelentősebb növekedése nélkül is tudott emelkedni: 2014-ben elérte az 1,4-es értéket.
- » Az elmúlt években több európai országban is csökkent a termékenység, ennek következtében javult Magyarország relatív helyzete. A teljes termékenységi arányszám tekintetében hazánk a 2014-es előzetes becslések szerint a 28 EU tagállam között a 21. helyen található.
- » A gyerekvállalás életúton belüli kitolódásának tempója az elmúlt években nagyon lelassult (első gyermekek esetében meg is szűnt). A termékenységi arányszámok emelkedésének alacsony mértéke arra utal, hogy a korábban elhalasztott gyermekek „bepótlása” csak alacsony arányban fog bekövetkezni.
- » A gyermekvállalási kedv rendszerint összefüggésben áll az iskolai végzettséggel: a magasabb végzettségű anyák általában kevesebb gyermeket vállalnak. Ez az összefüggés Magyarországon ma már csak megszorításokkal érvényesül. Míg a szakmunkás végzettségűek és az érettségivel rendelkezők gyermekvállalási hajlandósága egyértelműen eltér egymástól, addig az érettségizettek és a diplomások viszonylatában többé-kevésbé megegyezik.
- » A házasságon kívüli gyermekvállalás aránya 2014-ben csaknem elérte a 48%-ot, a házasságon belüli gyermekvállalás már kizárólag a diplomás nők körében maradt domináns. 2012 óta hazánkban az első gyermekek többsége házasságon kívül születik, vagyis a szülővé válás ma már jellemzően nem kötődik a házassági állapothoz.
- » A házasságon kívüli gyermekvállalás növekedése elsősorban az élettársi kapcsolatokban történő gyermekvállalás előretörésére vezethető vissza. Az egyedülálló anyaként

való gyermekvállalás aránya 1990 óta érdemben nem változott, az összes születés alig több mint tizedét teheti ki.

» Átalakultak a családdal és a gyermekekkel kapcsolatos értékek, ez az értékváltozás azonban nem átütő erejű, és jelentős részben nem megelőzi, hanem mintegy „követi” a már bekövetkezett változásokat.

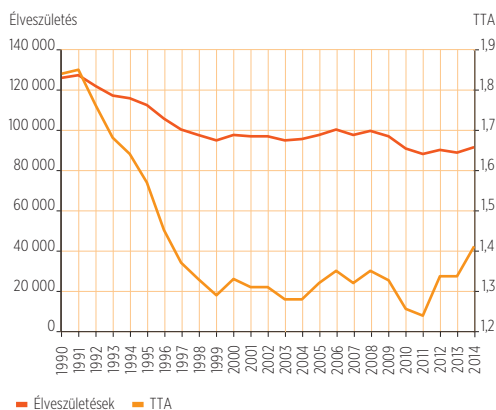
» Az elmúlt években felerősödő kivándorlás elsősorban a gyermekvállalási korban lévő korosztályokat érinti. Az első adatok arra utalnak, hogy a hazai termékenységi mutatókat erőteljesen befolyásolhatja a migráns népesség Magyarországon kívüli gyermekvállalási magatartása.

A GYERMEKVÁLLALÁSI KEDV VÁLTOZÁSAI TÉRBEN ÉS IDŐBEN

2014-ben 91 500 gyermek született Magyarországon. Ez egyfelől továbbra is igen alacsony számnak tekinthető, másfelől azonban az elmúlt öt év legmagasabb értéke.

A rendszerváltás követően az élveszületések számának alakulása a következőképpen szakaszolható. Az 1991-es 127 ezer fős értékről 1999-re folyamatosan lecsökkent 95 ezer főig. Ezt követően egy évtizedig 95 és 100 ezer fő közötti szinten stagnált. 2008-ban még meghaladta a 99 000 főt, ezután azonban ez az érték két év alatt igen gyorsan 90 ezer fő közelébe csökkent. 2010 óta ismét stagnálásról beszélhetünk, csakhogy egy korábnál lényegesen alacsonyabb szinten: az évi születések száma 88 és 91 ezer fő között ingadozik. Az eddigi abszolút mélypont a 2011-es év volt 88 049 születéssel (1. ábra).

1. ábra. Az élveszületések száma és a teljes termékenységi arányszám Magyarországon, 1990–2014

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek.

Annak a kérdésnek a megválaszolásához, hogy a mélyponthoz képest történeti érdemi javulás a születésszámban a 2014. év végéig, kissé összetettebb módon, részletesebb, havi bontásban szükséges megvizsgálni az adatokat. A havi adatokból (amelyeket itt nem közlünk) az derül ki, hogy

a 2010 nyarán bekövetkezett történelmi mélyponthoz vezető sokszerű zuhanást követően 2014 decemberéig nem figyelhető meg trendszerű növekedés. Még 2014 februárja is (2013 decemberéhez hasonlóan) az egyik olyan hónap volt, amikor minden idők legalacsonyabb februári születésszáma volt megfigyelhető.

Hogy a 2014. évi 91 500 élveszületés Magyarország esetén „mire elég”, azt a különböző demográfiai mutatószámok kiszámításával lehet megvilágítani. Ezek közül a legelterjedtebben használatos az úgynevezett *teljes termékenységi arányszám* (TTA), amelynek értékét szintén feltüntetjük az első ábrán. E mutatószám némi leegyszerűsítéssel azt mutatja, hogy amennyiben az adott évi gyermekvállalási viszonyok állandósulnának, akkor egy nő élete folyamán átlagosan hány gyermeket szülne. A TTA értékének meg kellene haladnia a kettőt ahhoz, hogy egy népesség újratermelje magát. Ezzel szemben Magyarországon a 2013. évi teljes termékenységi arányszám 1,34 volt. A 2014. évi érték kiszámításához még nem ismertek a pontos adatok, de az előzetes érték 1,41. Amennyiben véglegesen is eléri majd az 1,4-es értéket (márpedig ez elég valószínű), akkor 1997 óta ez lesz a legmagasabb hazai termékenységi arányszám.

Látható, hogy az elmúlt évtizedekben a születések száma és a teljes termékenységi arányszám jellemzően együtt mozgott, azonban az elmúlt néhány évben a teljes termékenységi arányszám valamivel kedvezőbbben változott, mint a születések száma. Ennek az az oka, hogy 2012-t követően elkezdett felgyorsulni azon női korcsoportok (20–40 évesek) létszámának csökkenése, akik körében viszonylag magas a gyermekvállalási kedv. Tehát egyre kevesebb potenciális anya vállalt ugyanannyi vagy kicsit több gyermeket, így az egy nőre jutó termékenység nőtt. Mivel ez a folyamat a következő években tovább fog gyorsulni (az 1974–1978 között született nagy létszámú korosztály eléri a 40 éves kort), szét

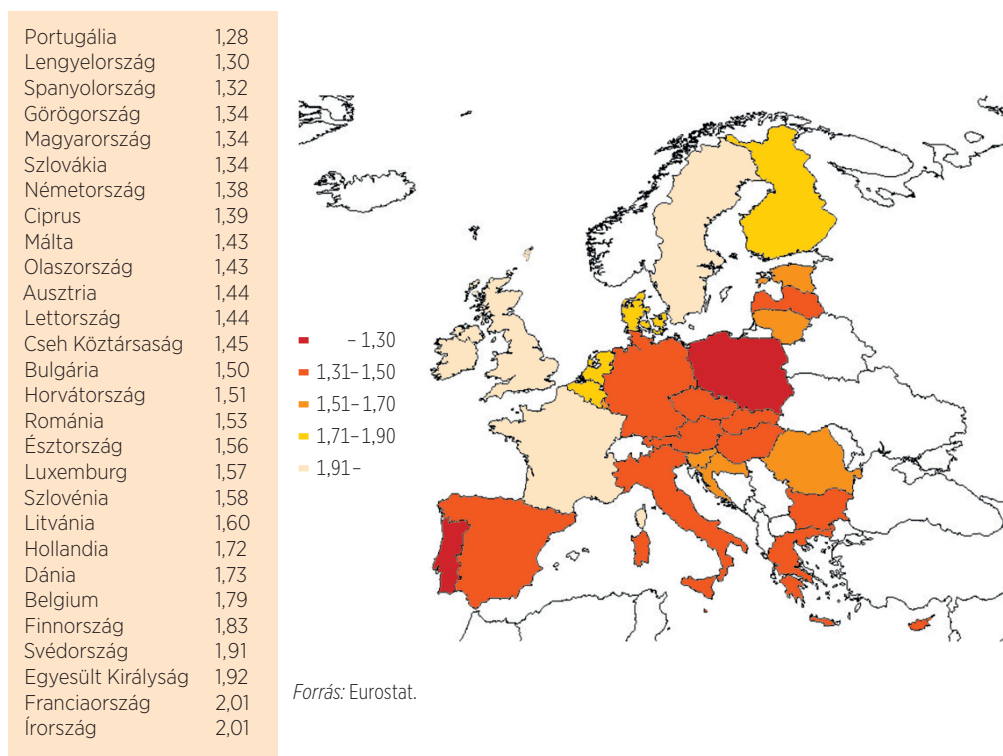
fog válni a két mutató: a teljes termékenység már abban az esetben is látványosan fog emelkedni, ha a születések éves száma stagnálni, esetleg kicsit csökkenni fog. Előretekintve, a következő évtizedben – amikor majd az ezredforduló körül született nők válnak felnőtté – olyannyira csökkenni fog a szülőképes korban lévő nők létszáma, hogy a gyermekvállalási hajlandóság esetleges növekedése mellett is csökkenő születésszámot jelent majd.

Érdeemes megvizsgálni a teljes termékenységi arányszámot nemzetközi összehasonlításban. Sajnos a hivatalos Eurostat-adatok még csak 2012-ről állnak rendelkezésre. Ezek szerint az Európai Unió átlagos teljes termékenységi aránya az ezredfordulót követő növekedést, majd a 2008–2010-es stagnálást követően minimális mértékben csökkent 2010 és 2012 között (1,61-ről 1,58-ra).

Nyugat- és Észak-Európában a megfigyelhető kisebb csökkenés ellenére alapvetően nem változott a kép. Itt találhatóak azok a tagállamok, amelyek vagy nem küszködnek jelentős termékenységi problémákkal (ilyen az 1,9 feletti teljes termékenységi arányszámmal rendelkező Franciaország, Nagy-Britannia, Írország, Svédország), vagy legalábbis a teljes termékenységi arányszámuk meghaladja az 1,6-os értéket (például Hollandia, Belgium).

Ezzel szemben az elmúlt években jelentős mértékű romlás következett be a gazdasági válsággal küszködő dél-európai államok többségénél, pedig ezekben az államokban már korábban sem voltak magasak a termékenységi mutatók. 2010 és 2012 között a TTA erőteljesen csökkent Görögországban, Cipruson, Portugáliában és Spanyolországban. Ennek hatására 2012-ben az európai

1. térkép Teljes termékenységi arányszám az Európai Unió tagállamaiban, 2012

KIVÁNDORLÁS ÉS GYERMEKVÁLLALÁS

Az elmúlt években Magyarországról meginduló tömeges migráció elsősorban a gyermekvállalási életkorban lévő korosztályokat érinti (lásd 11. fejezet). A jelenség közvetlen társadalmi jelentőségén túl rengeteg egyéb kérdést is felvet. Hogyan hat a kivándorlás a hazai gyermekvállalási kedvre? Milyen a kivándorlás és a gyermekvállalás összefüggése? A Magyarországról tartósan külföldre költözött családok a külföldön született gyermekeiket milyen arányban regisztráltatják Magyarországon (is)? Milyen családi események növelik/csökkentik a visszavándorlás esélyét? Ezek a kérdések valószínűleg a következő években a hazai demográfiai kutatások homlokterébe kerülnek.

A 2011. évi nagy-britanniai népszámlálás kapcsán a Brit Statisztikai Hivatal (ONS) elemzést készített az Angliában és Walesben élő bevándorló nők termékenységéről. Ebben az elemzésben a születési statisztikák az anya születési helyére és életkorára vonatkozó adatait vetítették rá a népszámláláskor összeírt, bevándorló populációt alkotó termékeny korú nőkre, így számolván teljes termékenységi arányszámot. Bár az eljárás módszertanilag némiképp vitatható (például mert nem számol a születés körüli, éppen azzal

összefüggő ideiglenes mozgásokkal, melyek nagyban függvényei az érintett államok társadalombiztosítási rendszerének), mégis fontos következtetések levonását teszi lehetővé.

A 2011. évi népszámlálás eredményei szerint a brit és walesi 1,93-as TTA felbontható a helyben született lakosság 1,84-es és a bevándorlók átlagos 2,21-es termékenységi arányszámára. A bevándorlók termékenysége azonban igencsak szóródik a kibocsájtó ország szerint. Míg ez egyik végletet a líbiai bevándorlók jelentik 5,6-os teljes termékenységi arányszámukkal, addig a dél-koreaiak vagy olaszok esetén ugyanez az érték csupán 1,1.

A magyarországi születésű anyák által 2011-ben vállalt gyermekek közül 1225 újszülött Angliában vagy Walesben jött világra. (Az összehasonlítás végett: 2011-ben egész Vas megyében 1826 gyermek született.) A vizsgált területen élő magyarországi bevándorlókra számolt teljes termékenységi arányszám 1,63, amely lényegesen meghaladja a Magyarországon ugyanebben az évben mért 1,24-es TTA-t.

A legtöbb volt szocialista ország általános sajátossága, hogy kivándorlóik gyermekvállalási kedve jelentősen meghaladja az otthon maradottakra jellemző értéket. (Angliában és Walesben például a lengyel nők TTA-ja 2,13 volt a lengyelországi 1,3-mal szemben.)

országok közül Portugáliában volt a legalacsonyabb a termékenység, a TTA egyedül itt nem érte el az 1,3-as értéket.

Az Európán belül korábban a tartósan legalacsonyabb termékenységgel rendelkező volt szocialista régió országai egy részének abszolút és relatív helyzete is javult (pl. Lettország, Magyarország). Ezzel szemben a régió más államaiban csökkenés (pl. Lengyelország, Szlovákia) vagy stagnálás

(pl. Szlovénia) volt megfigyelhető. Az adatok értelmezésekor azonban figyelembe kell venni, hogy legalább négy tagállam (Bulgária, Románia, Lettország, Észtország) esetén visszamenőlegesen jelentős adatrevízió is történt a 2011 körül tartott népszámlálások új eredményei miatt.

Összességében – európai összehasonlításban –, a teljes termékenységet tekintve Magyarország relatív helyzete még mindig

nagyon hátrányos, de minimális mértékben javult. A 2012. évi adatok szerint a 27 (akkori) tagállam között hazánk a 22–24. helyen állt a teljes termékenységi arányszámot illetően. A demográfiai adatok vonatkozásában általában pontosnak és megbízhatónak tekinthető, alapvető adatforrásnak számító Word Factbook 2014-es évre vonatkozó becslése szerint Magyarország a 21. helyen áll az EU 28 jelenlegi tagállama között. Ugyanezen becslés szerint a világ rangsorolt 224 állama és kvázi független területe között hazánk pozíciója a 206.

GYERMEKVÁLLALÁSI KOR – A HALASZTÁS VÉGE?

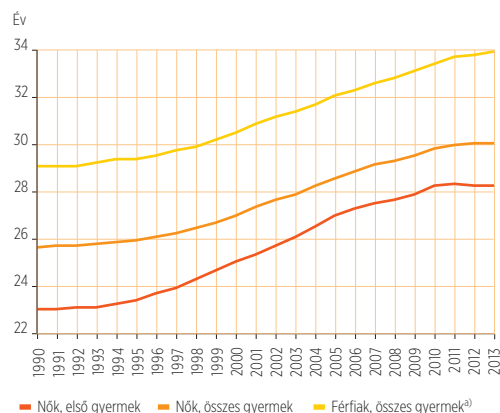
Az elmúlt évtizedekben a gyermekszám és a termékenységi magatartás kritikusan alacsony szintje egyértelműen indokolható volt a gyermekvállalási életkor kitolódásával. A korábbi fiatalkori gyermekvállalási minta megszűnt, és – a nyugat-európai mintát követve – Magyarországon is mind több nő halasztotta első gyermeke vállalását a húszas évei végéig, harmincas évei elejéig. Ez a halasztási folyamat azonban 2011-től gyakorlatilag megszűnt. A termékenység idősebb korra halasztódásának legegyszerűbb összefoglaló mérőszáma a nők átlagos kora az első gyermek, ill. az összes gyermek születésekor (2. ábra). Az első gyermek vállalásának átlagos kora az édesanyák esetén 28,2 év volt 2013-ban, amely megegyezik a 2010. évivel, és valamivel alacsonyabb a 2011. és 2012. évi értékeknél. A 2014-es előzetes értékek sem utalnak a halasztás esetleges erőteljes újraindulására. Magyarországon a rendszerváltás óta 2011-ig nem volt példa az első gyermekvállalás átlagos korának csökkenésére, tehát egy igen hosszú folyamat befejeződéséről van szó.

Az összes gyermek vállalásának átlagos kora 2013-ban – és az előzetes becslések szerint feltehetően 2014-ben is – 30,1 év,

szemben a 2011-es 30 évvel, tehát itt is megállt a növekedés. Európai összehasonlításban ezek a stabilizálódni látszó életkori adatok átlagosnak tekinthetőek, ugyanis az EU tagállamokra jellemző érték is pontosan 30,1 év volt 2011-ben (ennél frissebb adat jelenleg nem áll rendelkezésre).

Az édesapák életkora még emelkedett, de a kitolódás tempója igencsak lelassult. 2013-ban Magyarországon egy „tipikus” édesapára a gyermeke születésekor 34 éves volt, szemben a 2011-es 33,7 éves átlagéletkorral. Ezek a számok azt jelentik, hogy jellemzően 5 évvel tolódott ki a szülővé válás átlagos kora a rendszerváltás óta hazánkban.

2. ábra. A nők és a férfiak átlagos életkora Magyarországon gyermekük születésekor, 1990–2013

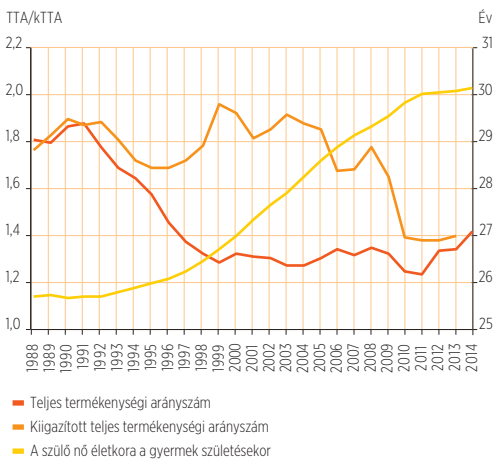
a) Az ismert apák esetén.

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek; saját számítás.

A korszpecifikus termékenységi arányszámok időbeli változásának összehasonlítása (ezeket itt nem közöljük) azonban arra is rámutat, hogy nemcsak egy általános halasztásról van szó, hanem a gyermekvállalási életkor heterogenitásának, szóródásának a növekedéséről is (lásd 7–8. ábra). Vagyis a szülők szempontjából nézve nemcsak arról van szó, hogy későbbi életkorban kevesebb gyermek vállalására kerül sor, hanem hogy egyre kevésbé jellemző az országosan átlagosnak tekinthető gyermekvállalási életkor.

Ezt a folyamatot jól illusztrálja, hogy 1990 és 2013 között a nyolc osztályt végzettek átlagos életkora az első gyermekük születésekor gyakorlatilag nem változott, ellenben az érettségizett (de felsőfokú végzettséget nem szerzett) nők körében csaknem öt évvel kitolódott a szülővé válás átlagos kora (erről lásd részletesebben: KSH 2014).

3. ábra. A teljes termékenységi arányszám (TTA), a kiigazított termékenységi arányszám (kTTA), és a szülő nők átlagos életkora Magyarországon, 1989–2013 között (összes gyermek)

Forrás: Saját számítás.

Ha a gyermekvállalás átlagos életkorának a kitolódása tartósan megszűnik vagy nagyon lelassul, és a termékenység – mind a gyermekszám, mind pedig a TTA – nem emelkedik jelentős mértékben, akkor a termékenységi magatartás átalakulása sokkal mélyrehatóbb lesz, mint amit eddig várhattunk. Feltételezésünk szerint ugyanis eddig a rendszerváltozást követő időszakot jellemző igen gyors, akár évi három-négy hónapos tempójú halasztása torzította, szükségszerűen csökkentette az egyes naptári évek teljes termékenységi arányszámát. Ezen időzíti torzítás kiküszöbölésére a leginkább bevett módszer az úgynevezett Bongaarts- és Feeney-féle *kiigazított teljes termékenységi arányszám* (kTTA). Ez olyan korrigált TTA, amely megmutatja, milyen

magas lenne a termékenységi arányszám az időzíti hatás (halasztás) nélkül. Arról tájékoztat tehát, hogy nézett volna ki az átlagos gyermekszám (TTA), ha nincs halasztás; pontosabban, ha a termékenység helyzetében csak és kizárólag a gyermekvállalás későbbi időszakra való elhalasztása okozná – okozta volna – a változást. Amennyiben a halasztás kiszűrése után nem látszik termékenységcsökkenés, akkor a csökkenés kizárólag a halasztás számlájára írható, viszont ha látszik, akkor a halasztási hatás mellett a termékenység „mennyiségi” csökkenése (quantum effect) is hozzájárult az alacsonyabb termékenységi szinthez.

Ha az elmúlt évek magyarországi trendjeinek alakulását e képzett mutató alapján értelmezzük, az ismerttől eltérő történet keletkezik ki. Abban az időszakban, amikor a gyermekvállalást nagyarányú halasztás jellemezte (2005-ig), a halasztási hatástól megtisztított termékenységi hajlandóságban az 1,8-es szint körüli stabilitás volt tapasztalható. Ez azt jelenti, hogy ebben a korszakban potenciálisan ilyen magas lehetett volna a termékenység, ha nem lett volna halasztás.

Az elmúlt néhány évben viszont a halasztás tempójának lassulásával, a halasztási hatástól megtisztított termékenység szintjének (kTTA) lényeges, 1,8-ről 1,4 alá való csökkenését tapasztalhatjuk. Ez arra utal, hogy a TTA 1,3 körüli stagnálása az elmúlt években már egyértelműen nem a halasztásnak, hanem a gyermekvállalási hajlandóság tényleges, „mennyiségi” visszaesésének a következménye. Azaz: ha az utóbbi szűk évtizedben a termékenységcsökkenés oka csupán a halasztás lett volna, akkor a teljes termékenységi arányszámnak (TTA) a ténylegesen megfigyeltnél lényegesen nagyobb mértékben kellett volna emelkednie az elmúlt években. Mivel ez nem történt meg, úgy tűnik, a korábban elhalasztott és későbbre tervezett gyermekek többsége nem születik meg. Ennek nyilván részben biológiai, részben társadalmi okai vannak. Összességében ez arra utal, hogy az elmúlt

évtizedekben a halasztás „függőnye mögött” egy olyan gyermekvállalási mintaváltás következett be, amelyet nem csupán a későbbi életkorra halasztás, de a gyermekszám szerinti átalakulás is jellemez.

A fenti mutatók gyermekszám szerinti bontása alapján feltételezhető (lásd részletesen: Spéder 2014), hogy jelentős mértékben növekedni fog a végleges gyermektelenség, amelynek mértéke az 1975-ös születési évjáratú nők esetén már 17–18% körüli lesz. Bizonyos társadalmi alcsoportokban még ennél is lényegesen nagyobb arányt fog jelenteni, hiszen például a fővárosi diplomás nők 25%-a már a 2011. évi népszámlálás eredményei szerint sem vállal gyermeket (lásd Korfa 2015/1).

Az egygyermekes nők részarányában szintén növekedés jelezhető előre. Ennek oka a második gyermekek megszületésének csökkenő valószínűsége. A két folyamat eredményként az egészen az ezredfordulóig jellemző kétgyermekes családmodell erőteljes visszaszorulása fog bekövetkezni.

A három- vagy többgyermekesek aránya is valamelyest visszaszorul majd, de jóval kevésbé, mint a kétgyermekeseké. A háromgyermekes családok aránycsökkenésének az oka egyértelműen a kétgyermekes családok arányának visszaszorulására vezethető vissza. A kétgyermekesek között a harmadik gyermek

vállalásának esélye ugyanis – nem függetlenül az előzetes szelekciós hatásoktól és családpolitikai változásoktól – szinte bizonyosan nem csökken, sőt feltehetően növekszik is.

IDEÁLIS GYERMEKSZÁM

A gyermekvállalással kapcsolatos magatartás átalakulását folyamatosan kísérte a gyermekvállalás, vagyis az úgynevezett „ideális gyerekszám” értékeinek átalakulása is. Fontos azonban, hogy az értékek és a viselkedés közötti összefüggés nem is erős, és nem is egyértelmű irányú. A rendszerváltás környékén a termékeny korban lévők (19–49 évesek) mintegy kétharmada két gyermeket, a többiek szinte kivétel nélkül három gyermeket tartottak ideálisnak. A gyermektelenséget, az egyetlen gyermeket, illetve a háromnál több gyermeket nagyon kevesen érezték a legmegfelelőbb családszerkezeti formának. Ezzel szemben a nők mintegy tizede már akkoriban is (nagyobb részben biológiai okokból) gyermektelen volt, és a szinte senki által nem preferált egygyermekes modell tényleges aránya lényegesen meghaladta a háromgyermekes nőkéét. Az előre jelezhetően növekvő gyermektelenség ellenére jellemző módon a gyermekvállalási korban lévők elhanyagolható

1. táblázat. A 18–49 évesek megoszlása az ideális gyermekszám alapján, ill. az adott évben 40–44 éves nők gyermekszám szerinti megoszlása, 1988, 1994, 2013

	1988		1994		2013	
	ideális gyermekszám (18–49 évesek)	tényleges gyermekszám 40–44 évesek	ideális gyermekszám (18–49 évesek)	tényleges gyermekszám 40–44 évesek	ideális gyermekszám (18–49 évesek)	tényleges gyermekszám 40–44 évesek
0 gyermek	0	10	0	8	2	13
1 gyermek	3	23	6	20	12	26
2 gyermek	66	49	62	52	65	40
3 gyermek	27	13	29	14	18	15
4 gyermek	1	3	2	3	2	4
5+ gyermek	1	2	0	2	1	1
Összesen	100	100	100	100	100	100

Forrás: ISSP adatok; KSH, Termékenységi adattár.

hányada véli ideális helyzetnek egy mai magyar család számára a végleges gyermektelenséget. De az egygyerekes családot megfelelőnek tartók aránya még mindig elmarad a három gyermeket preferálókétól, noha – mint láttuk – a valóságban az egygyermekesek aránya az elmúlt évtizedekben meghaladja a háromgyermekesekét a 40–44 éves (gyakorlatilag befejezett termékenységű) nők körében is. Ezzel szemben a kétgyermekes családmódellet idealizáló aránya alig változott, annak ellenére, hogy – a tényleges családokat tekintve – egy gyorsan visszaszoruló forma. Ezek az adatok – amennyiben időbeliségüket is figyelembe vesszük – arra utalnak, hogy a gyermekszámok átalakulását a családi ideálok megváltozása csak kisebb mértékben befolyásolhatta, inkább az lehet a jellemzőbb, hogy a tényleges trendeket lassan elkezdik követni az ideális családképek változásai.

GYERMEKVÁLLALÁS ÉS ISKOLAI VÉGZETTSÉG

Noha a születési statisztikákból ismert a szülők iskolai végzettsége, nem tudjuk, hogyan változott a szülőképes korú nők iskolai végzettség szerinti összetétele, így a termékenységi magatartás iskolai végzettség szerinti alakulásához szükséges termékenységi arányszámokat a népmozgalmi adatokból nem tudjuk kiszámolni. A számításoknál további gondot jelent, hogy noha alacsony, de az elmúlt években valamelyest nőtt, és nem elhanyagolható a nappali tagozatos tanulók, hallgatók aránya (2010-ben 2,4%, majd 2013-ban 3,0%) a gyermeket vállaló nők körében, illetve – feltehetően – egyre többen gyermekvállalás után szereznek magasabb szintű iskolai végzettséget.

Emiatt tízévente, a népszámlálási eredmények nyilvánosságra kerülése után nyílik lehetőség teljes körű demográfiai adatokon bemutatni az iskolai végzettség és a gyermekvállalási magatartás összefüggését.

2. táblázat. A 40–44 éves nők iskolai végzettség szerinti megoszlása, 1991, 2001, 2011

	1991	2001	2011
Legfeljebb 8 osztály	45	33	17
Érettségi nélküli középfok	10	18	23
Középfok érettségivel	32	33	36
Felsőfok	13	16	23
Összesen	100	100	100

Forrás: KSH, Népszámlálás 1991, 2001, 2011; saját számítás.

A 40–44 éves nők többsége esetén már mind az iskolai, mind a gyermekvállalási karrier lezárultnak tekinthető, így ebben a korosztályban már át lehet tekinteni az iskolai végzettség és a gyermekvállalás kapcsolatát. A probléma áttekintéséhez közöljük a 40–44 éves nők iskolai végzettség szerinti összetételét (2. táblázat) és átlagos gyermekszámát (3. táblázat).

A nők legmagasabb iskolai végzettsége tekintetében a jól ismert, látványos átalakulást figyelhetjük meg (2. táblázat). Míg például 1991-ben a 40–44 éves nők 45%-a legfeljebb 8 osztályt végzett, addig ez az arány 2011-re 17%-ra csökkent. Az alacsony végzettségű csoport arányának csökkenését a szakmunkás és felsőfokú végzettségű csoportok népességi arányának növekedése ellentételezte. A nem érettségizett, de szakmát szerzett nők aránya 10%-ról 23%-ra, míg a diplomások aránya 13%-ról 23%-ra nőtt.

Húsz év alatt lényeges változások történtek az iskolai végzettség szerinti termékenységben (átlagos gyerekszám). 1991-ben még jellemző volt, hogy a termékenység iskolai végzettség szerint ütemesen csökkent. Az elmúlt két évtizedben két folyamatot láthatunk: egyrészt a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők termékenysége nőtt; másrészt az érettségizettek és a felsőfokú végzettségűek termékenysége közeledett egymáshoz, és 2011-re az érettségizettek viszonylagos termékenységi többlete a diplomázottakkal szemben szinte teljesen megszűnt (1,63 szemben az 1,66 gyermek-

kel). A 40–44 évesek átlagos gyermekszáma az iskolai expanzió és a termékenységi magatartásváltozás következménye. A – kvázi befejezett – termékenység 1991 és 2001 között növekedett, de ekkor sem érte el a 2-es szintet. 2001 és 2011 között ugyanakkor egyértelmű csökkenés figyelhető meg (1,95-ről 1,82-re).¹ Jelenleg a termékenységnek egy hármastagolódása vehető észre: a nagyon alacsony végzettségűeké igen magas, a szakmunkás végzettségűeké átlag körüli, az érettségizetteké és a felsőfokú végzettségűeké – egymástól alig különbözve – átlag alatti.

3. táblázat. A 40–44 éves nők átlagos gyerek száma iskolai végzettség szerint, 1991, 2001, 2011

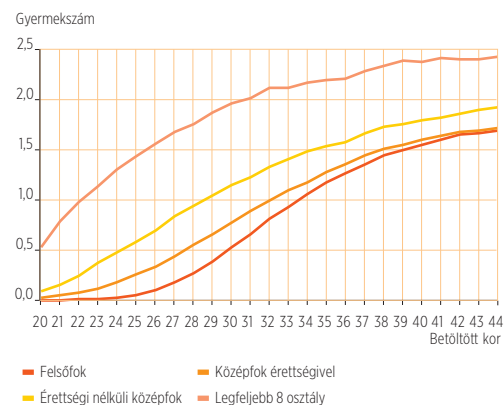
	1991	2001	2011
Legfeljebb 8 osztály	2,15	2,24	2,40
Érettségi nélküli középfok	1,88	1,96	1,85
Középfok érettségivel	1,68	1,77	1,66
Felsőfok	1,59	1,71	1,63
40–44 évesek összesen	1,90	1,95	1,82

Forrás: KSH, Népszámlálás 1991, 2001, 2011; saját számítás.

Az elmúlt években egyes számítások arra utaltak, hogy a diplomás nők gyermekvállalási kedve jelentősen meghaladja az érettségizettekéét (pl. KSH 2014), ám ezt fenti adataink nem támasztják alá. A tévkövetkeztetés részben módszertani okokra vezethető vissza. Azon alapult, hogy a felsőfokú képzésben résztvevőket – legmagasabb iskolai végzettségük szerint – érettségizetteknek minősítették, melynek eredményeként e felsőoktatásban tanuló csoport alacsony gyermekvállalása az érettségizettek gyermekvállalási magatartását mutató arányszámot csökkentette le. Pedig őket indokoltabb a diplomásokhoz számítani, mintegy megelőlegezve, hogy többségük előbb vagy utóbb (legalább alapképzési szintű, BA) oklevelet szerez, hiszen gyermekeiket már jellemzően diplomásként vállalják.

A fentieket a 2011. évi népszámlálás adatait felhasználva mutatjuk be (4. ábra). Az adatok értelemszerűen nem egy születési évjárat adatai, hanem a 2011-ben tapasztalt keresztmetszeti képet vetítik ki (fiktív kohorsz). Látható, hogy a diplomás és leendő diplomás nők (közéjük sorolva a felsőfokú tanulmányaikat folytatókat) 24 éves korukig igen alacsony számban vállalnak gyermeket. A 20-as éveik második felében, 30-as éveik első felében viszont gyorsan nő az átlagos gyermekszám, amely 40 éves kor felett eléri az érettségizettekét. A diplomás nők magas gyermekvállalási kedve tehát nem jelent magas befejezett termékenységet, hiszen elsősorban arról van szó, hogy a diploma megszerzése utáni (rövidebb) termékeny életszakaszban bepótolják azokat a gyermekeket, amelyeket a tovább nem tanulók már korábban vállaltak. Látható az is, hogy a szakmunkások és a max. 8 osztályt végzetek termékenységi előnye 24–25 éves korukig tulajdonképpen kialakul, ezt követően gyermekvállalási kedvük már nem haladja meg az iskolázottabb csoportokét.

4. ábra. 20–44 éves nők átlagos gyermekszáma kor és iskolai végzettség szerint, 2011

Forrás: KSH, Népszámlálási adatbázis.

¹ Szembetűnő, hogy a teljes termékenységi arányszám értékei mennyivel alacsonyabbak a befejezett termékenységénél. Ennek jelentős részben az az oka, hogy a 2011-ben 40–44 éves nők a gyermekeik jelentős részét még az 1990-es évek magasabb gyermekvállalási kedvvel jellemezhető első felében vállalták.

Mindent összevetve, Magyarországon a termékenység és az iskolai végzettség között tapasztalt negatív kapcsolat csak megszorításokkal érvényes. Magas a termékenységük az alapfokú végzettséggel rendelkezőknek, akik azonban ma már a népesség egyre kisebb részarányát teszik ki. Közepes a termékenységük a szakmunkás végzettséggel rendelkezőknek. Végezetül, az érettségizettek és a felsőfokú végzettségűek rendelkeznek a legalacsonyabb termékenységgel, ám ők termékenységi pályájuk későbbi szakaszában alig különböznek egymástól.

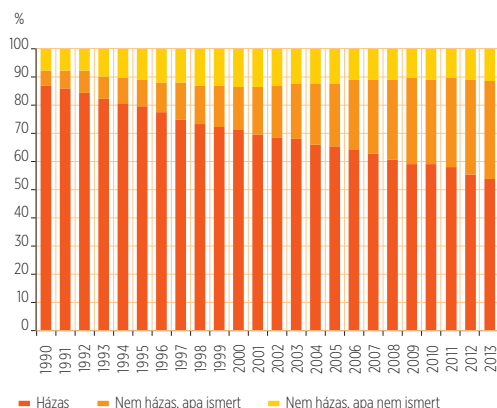
GYERMEKVÁLLALÁS: HÁZASSÁGON KÍVÜLI, ÉLETTÁRSI KAPCSOLATBAN, VAGY EGYEDÜLÁLLÓKÉNT

Noha a házasságkötések száma 2010 óta folyamatosan növekszik, ez a növekmény a már gyermekes párok házasságkötései és a többedik házasságok esetén figyelhető meg jelentős mértékben. Ezért lehetséges, hogy a házasságon kívüli gyermekvállalás emelkedésében a 2010-es év csak egy rövid megtorpanást jelentett. 2011–2013-ban ugyanis folytatódott a növekedés, és ez utóbbi évben már a gyermekek 46%-a született házasságon kívül, a 2014. évi előzetes adatok szerint pedig ez az érték már 48%. Ez a trend előrejelíti, hogy, amennyiben nem lesznek hatásosak a házasságkötést preferáló társadalompolitikai beavatkozások (pl. az első házások adókedvezménye), akár már 2016-ban kisebbségbe kerülhetnek Magyarországon a házasságban született gyermekek.

A házasságon kívüli gyermekvállalás többségi magatartássá válása egyébként illeszkedne is az európai trendekhez. Bár a magyar házasságon kívüli gyermekvállalási arány már 1997 óta valamivel az EU 27-ek átlaga felett van (2011-ben például az EU átlag 40% volt a magyarországi 42%-kal szemben), de az Unión belül egyre több országban válik

dominánsná a házasságon kívüli gyermekvállalás. 2012-ben Belgiumban, Bulgáriában, Dániában, Észtországban, Franciaországban, Svédországban és Szlovéniában már a gyermekek többsége ebbe a csoportba tartozott.

5. ábra. Élveszületett gyermekek az anya családi állapota és az apára vonatkozó adatszolgáltatás alapján, 1989–2013 között

Forrás: KSH, Népmozgalmi adatok.

A házasságon kívül született gyermekek zömmel nem egyszülős családba, hanem élettársi kapcsolatba születnek. Pontos statisztikai adatok azonban nincsenek arról, hogy e gyermekek között mekkora az élettársi kapcsolatban születettek aránya, ugyanis a születéskori adatgyűjtés csupán az anya hivatalos családi állapotára kérdez rá. Külön, célzott adatfelvétel híján az élettársi kapcsolatok arányára közvetett módon lehet következtetni.

A hivatalos népmozgalmi adatok elvileg az apáról is tartalmaznak adatokat. Feltételezhető, hogy azok az anyák, akik a gyermek születésekor nem kívánták vagy tudták megadni az édesapa adatait, igen laza kapcsolatban állhatnak gyermekük édesapjával. 1990 óta a nem házas, de a gyermek apjáról nyilatkozó anyák aránya 5%-ról 35%-ra emelkedett, velük szemben sokkal kisebb mértékben (8%-ról 11 %-ra) nőtt a gyermekük édesapjáról egyáltalán nem nyilatkozó csoportja (lásd 5. ábra).

Nagyon hasonló adatok becsülhetőek az Életünk fordulópontjai nagymintás demográfiai kutatás adatbázisa alapján is. Eszerint a rendszerváltás kori 4%-ról 7% körülire nőtt az egyedülálló anya által vállalt gyermekek száma, míg az élettársi kapcsolatban született gyermekek aránya 7%-ról 35%-ra sokszorozódott meg.

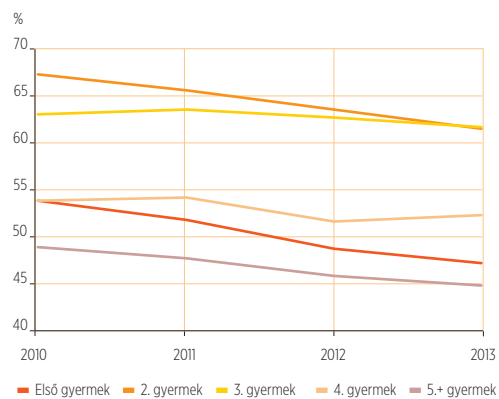
A két adatforrás alapján úgy véljük, célzott speciális vizsgálat nélkül is bizonyosan megállapítható, hogy a szoros párkapcsolaton kívüli (egyszülős) gyermekvállalás jelentősége alig növekedett az elmúlt évtizedekben, és továbbra is meglehetősen ritka jelenség maradt. Ezzel szemben a házasságban született gyermekek aránya az élettársi kapcsolatokkal szemben veszített teret.

A házasságon kívüli gyermekvállalás előretörését tekintve szimbolikusan mindenképpen egy fontos pontot lépett át a magyar társadalom 2012-ben. Ez volt ugyanis az első év, amikor az első gyermekek többsége immár házasságon kívül született; 2013-ra pedig már 47%-ra csökkent a házasságban szülővé válók aránya. Korábban csupán az nagycsaládosok, ötödik vagy többedik gyermeküket vállaló anyák esetén volt többségében jellemző a házasságon kívüli gyermekvállalás.

Ennek a változásnak a jelentőségét nem lehet alábecsülni, ugyanis innentől a szülővé válás társadalmi ténye, illetve szubjektív élménye az érintettek többsége számára már nem kötődik a házasságkötéshez. Ráadásul területileg vizsgálva még átütőbb a kép: Budapest, Pest megye és Győr-Moson-Sopron megye kivételével minden megyében az első gyermekek többsége házasságon kívül született 2013-ban. Nincs már olyan kistérség (Budapesten csak három budai kerület), ahol az első gyermekek több mint kétharmada házasságban született volna. Ezzel szemben 53 kistérségben az első gyermekek több mint kétharmada házasságon kívül született, de nem ritkák azok a kistérségek sem (Csurgótól Törökszentmiklóson át Ózdig), ahol már több mint háromnegyedük.

A második, harmadik és negyedik gyermekek esetén is egyre jellemzőbbé válik a házasságon belüli gyermekvállalás arányának visszaszorulása, bár ezek az anyák még 2013-ban is többségében házasságban (lásd 6. ábra). Nyilván kétirányú összefüggésről van szó: egyfelől házasságon belül a szülők nagyobb arányban vállalják a második és a harmadik gyermeket, mint élettársi kapcsolatban; másfelől ugyanakkor nő azon párok aránya, akik már csak az első gyermek megszületése után kötnek házasságot. Ebben az esetben az első gyermek még házasságon kívül, míg a második már házasságon belül születik.

6. ábra. Házassági állapotú anyák aránya az élveszületett gyermekek száma szerint, 2010–2013

Forrás: KSH, Népmozgalmi adatok; saját számítás.

A jelenség terjedése ellenére a házasságon kívüli gyermekvállalás társadalmi meghatározottsága továbbra is elég nagy. A Demográfiai évkönyv adatai szerint 2013-ban a maximum nyolc osztályt végzett, gyermeket vállaló édesanyák mintegy 78%-a (!) nem volt férjezett; ez az arány az első gyermekek esetében 89%. A szakmunkás végzettségű anyák házasságon kívül született gyermekeinek aránya három év alatt mintegy tíz százalékkal nőtt, 2013-ban már 60% volt.

Ezzel szemben az érettségizett anyák szűk többsége még 2013-ban is házas (bár az első gyermekek többsége már itt is házasságon kívül születik). A másik végletet a felsőfokú végzettséggel rendelkező nők jelentik: körükben a házasságon kívüli gyermekvállalás – a többi iskolai végzettségi csoporthoz viszonyítva – meglehetősen ritka jelenség, aránya 22%.

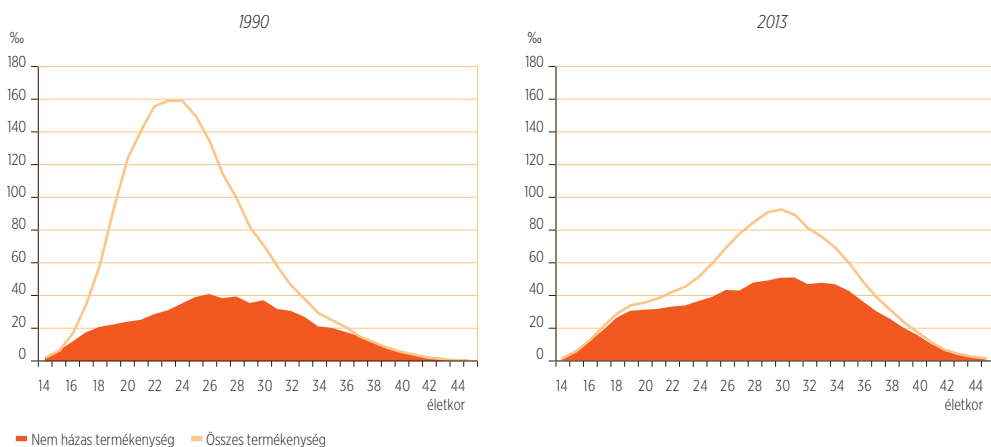
A termékenység alakulásában kulcsszerepet játszik a párkapcsolatok átalakulása: a halasztás, az élettársi kapcsolatok terjedése, a párkapcsolatok bomlékonyságának növekedése. Ezek mind csökkentik a gyermekvállalás valószínűségét, és alacsonyabb gyermekszámmal járnak együtt. A szakirodalom szerint egy új jelenség is hozzájárulhat a termékenység növekedéséhez: a párkapcsolat bomlását (válás, szétköltözés) követő új, tartós párkapcsolatok terjedése. Az érintettek ugyanis az új párkapcsolatukat egyre gyakrabban (további) gyermek vállalásával kívánják megpecsételni.

Nem könnyű persze az ok-okozati összefüggéseket tisztán látni. Köztudott ugyanis, hogy 1990 előtt sokan éppen amiatt házasodtak össze, mert már „úton volt a baba”. Napjainkban ez a jelenség lényegesen ritkább, bár még mindig nem elhanyagolható.

Ha összevetjük a korszpecifikus nem házas és összes termékenységet, azt tapasztaljuk, hogy a rendszerváltás körül a házasságon kívüli gyermekvállalás elsősorban az idősebb korosztályokra, és többnyire a válást követő élettársi kapcsolatokban volt jellemző. Rajtuk kívül csak a különösen fiatal, kiskorú anyák esetében volt gyakori. Ezzel szemben ma minden életkorban jellemző, bár megfigyelhető, hogy fiatalabb és idősebb életkorban a domináns.

A gyermekvállalás családi környezetének ennyire radikális megváltozását részben követte az érintettek értékrendjének átalakulása is. Azzal az állítással, hogy „akik gyereket szeretnének, azoknak mindenképpen házasságot kellene kötniük”, 1988-ban a 18–49 éveseknek (a gyermekvállalási korban lévőknek) még az 53%-a teljesen vagy részben egyetértett, ez az arány 2013-ra 30%-ra csökkent. Az egyedülálló anyák kapcsán megfogalmazott állítás („egy egyedülálló anya is ugyanolyan jól fel tudja nevelni a gyermekét, mint két szülő együtt”) is érdekes lehet, bár a válaszadók itt a válás következményében egyedülálló anyákra is gondolhattak. Ez utóbbi állítás elfogadottsága szintén nőtt valamelyest, de áttörésről nem beszélhetünk. A teljesen vagy részben

7-8. ábra. Nem házas és teljes termékenység (1000 főre jutó házas és összes élveszületés száma) az anya életkora szerint, 1990, 2013

Forrás: KSH, Népmozgalmi adatok; saját számítás.

egyetértők aránya 22%-ról 31%-ra nőtt 25 év alatt, ami nem mondható átütő változásnak, főleg ha figyelembe vesszük azt is, hogy

ennyi idő alatt szinte egy teljes generáció-csere történt a gyermekvállalási korban lévő nők körében.

4. táblázat. Gyermekvállalással kapcsolatos állításokkal való egyetértés a 18–49 évesek körében

	Akik gyereket szeretnének, azoknak mindenképpen házasságot kellene kötniük				Egy egyedülálló anyja is ugyanolyan jól fel tudja nevelni a gyermekét, mint két szülő együtt	
	1988	1994	2002	2013	1988	2013
Teljesen egyetért	15,3	23,9	9,2	11,1	3,0	7,6
Egyetért	38,1	17,3	20,1	19,2	18,7	23,3
Egyet is ért, meg nem is	10,3	19,4	20,3	27,0	18,1	33,6
Nem ért egyet	33,5	23,2	30,7	25,5	50,3	23,6
Egyáltalán nem ért egyet	2,7	16,2	19,8	17,2	9,8	11,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: ISSP 1988, 1994, 2002, 2013; saját számítás.

KERESŐMUNKA ÉS/VAGY CSALÁD – A FÉRFIAKKAL SZEMBENI ELVÁRÁSOKRÓL

Széles körben elterjedt vélekedés, hogy a nők nehezen tudnak egyszerre megfelelni a munkahelyi és családi elvárásoknak is, és e „kettős elvárás” feszültsége negatív hatással van a gyermekvállalásra. Vagyis a modern társadalmakban (amelyekben mind a férfiak, mind pedig a nők foglalkoztatása magas szintű) a termékenység alakulását meghatározóan befolyásolja, hogy a nők mennyiben tudják összeegyeztetni a családi szerepeiket a munkahelyi elvárásokkal. Az összehangolás persze sokféle tényezőtől függ: rendelkezésre állnak-e a kisgyermek ellátását biztosító intézmények; mennyire rugalmas a munkapiac és teszi lehetővé a részfoglalkoztatást, vagy igényli a túlmunkát; milyen a férfiak és a nők közötti szerep-, feladat- és munkamegosztás.

Kevesebb szó esik a férfiak családi szerepeiről, jöllehet a családon belüli

szerepek is a férfi szerepekkel együtt határozódnak meg mind az elképzelések (elvárások), mind pedig a gyakorlat (munkavállalás, munkamegosztás) területén.

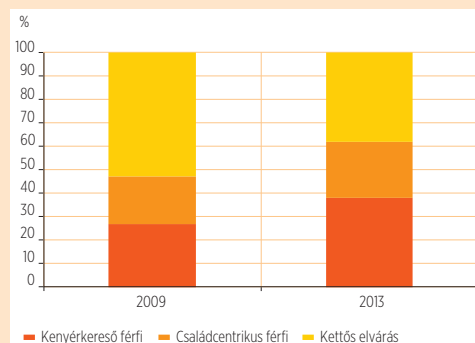
2013-ban újra megvizsgáltuk, hogy milyen elvárások élnek a magyar társadalomban a férfiak családi szerepeit illetően. Azon túl, hogy a magyar társadalom döntő többsége (85 százalék) fontosnak tartja az apaságot a férfiak életében, az igazán lényeges kérdés az, hogy a kenyérkereső férfiszerep vagy a család mindennapjaiban résztvevő férfiszerep az elterjedtebb. A népesség kétharmada (64,6%) egyetért a kereső férfi ideáljával („Sok pénzt keresni a legfontosabb egy férfi életében.”). A népesség fele azonban a gyermeknevelésben résztvevő férfi szerepelképzelést („Egy férfi számára sokkal fontosabb, hogy több időt töltsön gyermekével, minthogy pluszmunkával mindenáron növelje a család bevételeit.”) is támogatja.

A szerepelvárásokat vizsgálva három szerepelvárás-típust különböztettünk meg: a kenyérkereső férfi, a családcentrikus

férfi, és a kettős elvárásnak kitett férfi. 2009-ben a fiatal (50 év alatti) felnőtt népesség körében az a férfiszerep volt a legnépszerűbb (53%), amelyben a férfi mind a hagyományos („anyagiakat” biztosító), mind pedig a modern (a „családi életben résztvevő”) szerepeknek meg tud felelni. A „kenyérkereső férfi” és a modern, a családi életben résztvevő férfi szerepeket kevesebben (27%, ill. 20%) támogatták. Négy évvel később, 2013-ban a fiatal felnőtt népesség körében továbbra is fennmaradt a három orientáció, ám némi hangsúlyeltolódás tapasztalható. Csökkent a férfiakkal szemben kettős elvárást tanúsítók részaránya (38%), és egyértelműen emelkedett, ugyanennyire támogatottá vált a hagyományos „kenyérkereső” férfi szerepet előnyben részesítők részesítők aránya. Végül valamelyest nőtt a családcentrikus férfiszerepet favorizálók aránya is.

Noha a fenti változások számarány-változása igen jelentős, két mérést követően könnyelműség lenne alapvető trendváltásról, a hagyományos szerepelvárások terjedéséről beszélni. Az elmozdulások megítélésünk szerint inkább arra utalnak, hogy a gazdasági recesszió, az anyagilag „nehéz idők” felerősítik a férfiakkal szembeni hagyományos elvárásokat.

Szerepelvárások: apák, 2009, 2013

Forrás: Családi értékek 2009; ISSP 2013; saját számítás.

AJÁNLOTT IRODALOM

Andorka R. (1987): *A gyermekszám a fejlett országokban*. Gondolat, Budapest.

Birg, H. (2005): *A világ népessége. Dinamikus növekedés és leelkedő csapdák*. Corvina, Budapest.

Berde É. – Németh P. (2014): Az alacsony magyarországi termékenység új megközelítésben. *Statisztikai Szemle*, 92(3): 253–274.

Harcza I. – Monostori J. (2014): Demográfiai folyamatok és a családformák pluralizációja Magyarországon. In Kolosi T.- Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*. TÁRKI, Budapest: 83–109.

Spéder Zs. (2014): Gyermekszám(szcenáriók) – Az új családmodell kontúrjai. In Spéder Zsolt (szerk.): *A család vonzásában*. KSH NKI, Budapest: 105–128.

Spéder Zs. (2014): Demográfiai folyamatok: születések, halálozások, korösszetétel. In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*. TÁRKI, Budapest: 63–82.

KSH (2014): A népesedési folyamatok társadalmi különbségei. *Statisztikai Tükör*, 126.

Korfa (2015/1): *Terjed a gyermektelenség Magyarországon. A fővárosi nők egyötöde gyermek nélkül éli le életét*. <http://www.demografia.hu/kiadvanyokonline/index.php/korfa/issue/view/341>

HONLAPOK

KSH Népeségtudományi Kutatóintézet (KSH NKI): <http://www.demografia.hu/hu>

Központi Statisztikai Hivatal (KSH): <http://www.ksh.hu>

Eurostat: <http://www.ec.europa.eu/eurostat>

CSALÁDTÁMOGATÁS, GYERMEKNEVELÉS, MUNKAVÁLLALÁS

MAKAY ZSUZSANNA

FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

- » A magyar családtámogatási rendszer európai viszonylatban bőkezűnek tekinthető: évente a GDP mintegy 1,9 százalékának megfelelő összeg jut a családok támogatására, illetve – amennyiben nem csak a pénzbeli ellátásokat vesszük számba – összességében ennél még többet költ az állam erre a célra.
- » A pénzbeli kiadások 62%-a a családi pótlék folyósítására szolgál, 35%-a pedig a három éven aluli gyermeket nevelő családokat támogatja CSED, GYES és GYED formájában.
- » Az otthoni gyermeknevelés támogatása e három, nem egyidejűleg folyósított pénzbeli juttatással egyedülálló Európában. A legtöbb országban ugyanis nem támogatják anyagiilag a munkapiac hosszan történő elhagyását gyermeknevelés céljából.
- » A munkaképes korú, 15–54 éves nők közel 10%-a valamely nevelési ellátásban (GYES, GYED, GYET) részesülő inaktív kereső.
- » Ez meglátszik a foglalkoztatási adatokon is. A gyermeknevelés szempontjából talán leginkább érintett 30–34 éves korcsoportban a nők foglalkoztatási rátája több mint 20 százalékponttal alacsonyabb a férfiakénál, és messze elmarad a gyermeket nem nevelő nőkéttől is.
- » A szülők a kisgyermeküket általában leg hamarabb a GYED, GYES lejáratá után, két- és hároméves koruk között íratják be bölcsődébe, ritkább esetben családi napközibe. Döntő többségük azonban az óvoda megkezdéséig otthon nevelkedik.
- » Az utóbbi években ugyanakkor megnőtt a családi napközik fontossága, melyek sok szülő számára a bölcsődei ellátással szemben jelentenek alternatívát.
- » 2011 óta nőtt a családok adórendszeren keresztüli támogatása. Noha számos juttatás korábban is adómentes volt, a személyi-jövedelemadó csökkentésének lehetősége a gyermeknevelés jogán immár az első gyermektől megilleti a szülőket. A családi kedvezmény 2014 óta a fizetendő járulékokból is érvényesíthető.
- » A 2014. január 1-jén életbe lépő, családtámogatásokkal kapcsolatos változások legfontosabb elemei az alábbiak (GYED extra):
 - » A gyermek egyéves kora után időkorlátosság nélkül lehet kereső tevékenységet

folytatni a GYES, illetve a GYED juttatások megtartása mellett.

Amennyiben a családnak akkor születik kisgyermek, amikor még folyósítanak számára nevelési ellátást a korábban született gyermek után, úgy e mellé kaphatja az újszülött gyermek jogán járó ellátást. Korábban ilyen esetekben az egyikről le kellett mondani.

A felsőfokú tanulmányokat folytató diákok fix összegű GYED-ben (ún. diplomás GYED-ben) részesülhetnek.

Ikergyermek születése esetén kétféle helyett három évig jár a GYED.

» 2015. január 1-jén életbe lépett az „Első házások kedvezménye”. Az adókedvezményre friss házások jogosultak, amennyiben legalább egyikük első házasságát köti meg. Legfeljebb 24 hónapig nettó 5 000 forint kedvezményt jelent havonta.

BEVEZETÉS

A magyar családtámogatási rendszer mintegy húsz különböző ellátásból áll.¹ Ezek egyik célja a gyermeknevelés anyagi terheinek csökkentése olyan különböző pénzbeli vagy természetbeni juttatásokkal, melyekben a gyermeket nevelő családok közvetlenül részesülnek. Ilyenek például a családi pótlék, a csecsemőgondozási díj (CSED) (korábban terhességi-gyermekágyi segély (TGYÁS)), a gyermekgondozási díj (GYED), a gyermekgondozási segély (GYES), a gyermeknevelési támogatás (GYET), illetve számos, szociális alapon igénybe vehető ellátás (mint például a rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény). Az ellátási rendszer második célja a családok mindennapjainak megkönnyítése meghatározott élethelyzetekhez igazított intézkedésekkel: például pótszabadság munkavállaló szülők számára, gyermekápolási táppénz beteg gyermek gondozására, gyermektartásdíj megelőlegezése válás esetén.

Az ellátások rendszere számos ponton változott az utóbbi években. Ezek a módosítások elsősorban (de nem kizárólagosan) a háromévesnél fiatalabb gyermeket nevelő családokat érintik, és nagy részük a kisgyermek melletti munkavállalást kívánja segíteni. Korábban ugyanis e korosztály tekintetében szinte kizárólagosan a gyermekek otthoni nevelése állt a támogatások középpontjában. Erre létesült 1967-ben a *gyermekgondozási segély* (GYES), majd 1985-ben a *gyermekgondozási díj* (GYED), amelyek jelenleg is a magyar családpolitika meghatározó elemei. (A GYES bevezetéséről lásd a keretes írást).

A TÁMOGATÁSOK EGY RÉSE A KISGYERMEKEKET NEVELŐ CSALÁDOKAT SEGÍTI...

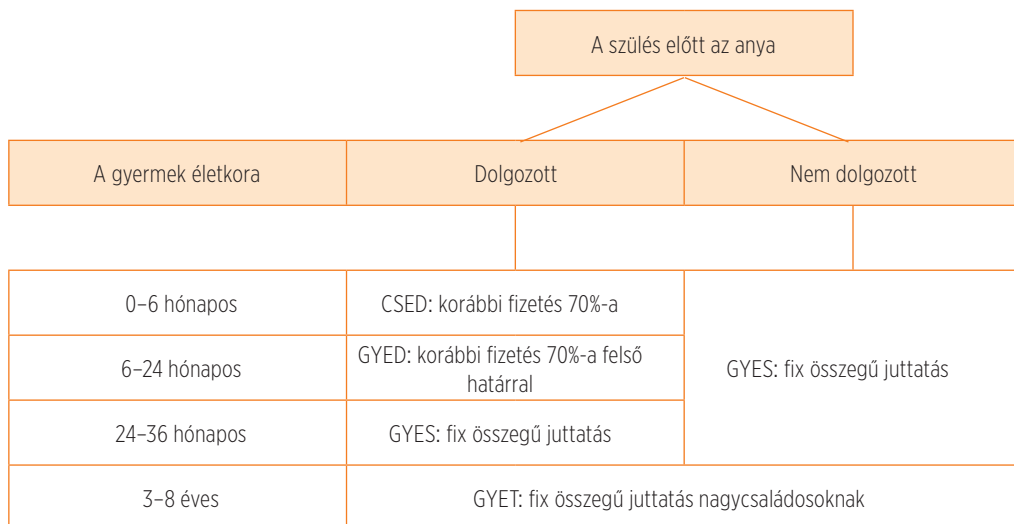
A magyar rendszer egyik jellegzetessége, hogy a családok anyagi helyzetüktől és munkahelyi pozíciójuktól függetlenül három éven keresztül mind részesülhetnek valamilyen pénzbeli juttatásban, amennyiben gyermeküket otthon kívánják gondozni és nevelni. (Hozzá kell tenni, hogy ezek a juttatások egyre inkább elveszítik „otthoni nevelést támogató” szerepüket. Erről a későbbiekben részletesen lesz szó.) Ez a legtöbb európai országban nem így működik: a GYES jellegű anyagi támogatások a legtöbb helyen előzetes munkaviszonyhoz kötöttek. Vagyis csak akkor járnak, ha a szülő a gyermek születése előtt folytatott kereső tevékenységet, és fizetés nélküli szabadságot vesz ki. De még ebben az esetben is általában sokkal rövidebb ideig folyósítható ilyen jellegű ellátás: egyes országokban csak néhány hónapig (Belgiumban például három hónapig, Franciaországban hat hónapig az első gyermek születése után), másokban legfeljebb egy évig (jellemzően a skandináv országokban).

Magyarországon ezzel szemben a családtámogatási rendszer minden szülőnek biztosít anyagi juttatást, amennyiben otthon szeretne maradni a gyermekével harmadik életévének betöltéséig. A munkavállaló szülők esetében ezek a juttatások (a CSED és a GYED) a kiesett fizetést kívánják kompenzálni, míg a szülés előtt nem dolgozó anyák² számára a GYES egy viszonylag alacsony, de fix összegű támogatást nyújt, emellett egy társadalmilag elfogadott státuszt is biztosít (*1. ábra*).

¹ Az ellátások alatt itt tág értelemben azokat a juttatásokat és különböző kedvezményeket értjük, melyekre azon egy okból lehetnek jogosultak a családok, mert gyermeket nevelnek.

² A GYED-re, a GYES-re és a GYET-re az apák is jogosultak, de az esetek döntő többségében az anya veszi igénybe, így a továbbiakban jellemzően rólok lesz szó. 2013-ban mindössze 4 000 férfi részesült ilyen ellátásban, szemben a 250 ezer nővel. (A férfiak száma a GYED extra intézkedéssel várhatóan nőni fog a közeljövőben, mert jobban megérheti a családnak az anyáé helyett az apa keresete után igényelni a GYED-et – miközben nem kell otthon maradnia a kisgyermekkel, hanem keresete mellett kaphatja).

1. ábra. A magyar családtámogatási rendszer kizárólagosan a kisgyermekes családokat érintő pénzbeli ellátási formáinak szemantikusan ábrája

A munkavállaló anyák által kivehető szünelési szabadság hossza 24 hét. Ez alatt jár a *csecsemőgondozási díj* (CSED, korábban TGYÁS), amelyre az az anya jogosult, aki a szülést megelőző két éven belül 365 napon át biztosított volt. Továbbá, vagy a biztosítás tartama alatt vagy a biztosítás megszűnését követő negyvenkét napon belül szül, vagy a biztosítás megszűnését követően negyvenkét napon túl a baleseti táppénz folyósításának ideje alatt vagy a folyósítás megszűnését követő huszonnyolc napon belül szül. Mértéke a napi átlagkereset 70%-a, és a (társadalombiztosító által) folyósítható összegnek nincsen felső korlátja. Járulékokat nem vonnak belőle, de személyi jövedelemadó előleget igen. Ez tehát a munkavállaló nők esetében viszonylag magas szinten kompenzálja a kiesett jövedelmüket a gyermekük megszületése utáni fél évben.

2013-ban a folyósított TGYÁS átlagos havi bruttó összege 131 611 forint/fő volt, és

havonta átlagosan 24 230-an részesültek benne (OEP Statisztikai Évkönyv, 2013). Az igénybevevők száma 2009-ig évente stabilan 30 ezer körül volt, 2011 óta pedig 24 000 és 25 000 között mozog. Ennek feltételezett oka az a 2010. május 1-jén érvénybe lépő módosítás,³ amely a korábbi 180 napról 365 napra emelte a jogosultsághoz szükséges biztosítás tartamát.

A szünelési szabadság lejártá után és a CSED (TGYÁS) folyósítását követően a gyermeket nevelő szülő *gyermekgondozási díjra* (GYED) jogosult, amennyiben fizetés nélküli szabadságot vesz ki. Ahogy alább, a 2014 óta hatályos változások ismertetésénél látni fogjuk, a fizetés nélküli szabadság a gyermek egyéves koráig feltétele a GYED folyósításának, a második évben azonban már nem az. A GYED összege, akár a CSED-é, a naptári napi átlagkereset 70%-a, ám a CSED-del ellentétben maximalizált: havonta legfeljebb a mindenkori minimálbér kétszeresének 70%-a lehet. Vagyis 2013-ban

³ 2009. évi LXXIX. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény, valamint egyes szociális tárgyú törvények módosításáról.

bruttó 137 200 forint volt, 2014-ben bruttó 142 100 forint, 2015-ben pedig bruttó 147 000 forint a maximálisan folyósítható összeg. Összegéből 10% nyugdíjjárulékot, valamint személyi jövedelemadó előleget vonnak. Havonta mintegy 80 000 szülő (döntő többségükben anyák) veszi igénybe a GYED-et, és az igénybevevők mintegy 22 százaléka részesül a maximális összegben. Az átlagosan folyósított összeg bruttó 99 320 forint volt 2013-ban (OEP Statisztikai Évkönyv, 2013).

Azok a szülők, akik a gyermek születése előtt nem rendelkeztek a CSED, illetve a GYED igényléséhez szükséges biztosítási jogvisztonnyal, illetve e két juttatás kiszámlálásához figyelembe vehető jövedelemmel, a gyermek születésétől egészen hároméves koráig *gyermekgondozási segélyre* (GYES) jogosultak. Szintén erre jogosultak a gyermek harmadik életévének betöltéséig azok a szülők, akik gyermekük kétéves koráig GYED-ben részesültek. A GYES fix összege: azonos az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegével (2008 óta havonta bruttó 28 500 Ft), melyből 10% nyugdíjjárulékot vonnak le. Ikergyermekes esetén a GYES összege azonos az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegének 200%-ával. A GYES-t igénybevevők havi átlagos száma 2013-ban 161 274 volt, ami a GYED-et igénybevevők duplája. Ennek oka egyrészt, hogy a GYES alanyi jogon jár, másrészt pedig hogy folyósítása akár három éven keresztül is történhet, míg a GYED folyósításának időtartama legfeljebb másfél év (előtte fél évig jár a CSED).

A továbbiakban még két ellátást ismeretünk röviden. Az első, az anyasági támogatás az eddig taglalt ellátásokkal szemben egyszeri juttatás, amely a gyermek születése után kerül folyósításra, és alanyi jogon jár, amennyiben a várandós nő legalább négy alkalommal (koraszülés esetén legalább egyszer) terhesgondozáson vett részt. Mértéke a gyermek születésekor érvényes leg-

kisebb öregségi nyugdíj 225%-a, ikergyermekes esetén 300%-a, vagyis egy gyermek születése esetén 64 125 forint, ikergyermekes esetében 85 500 forint.

A második ellátás, a *gyermeknevelési támogatás* (GYET) nem a három év alatti gyermeket nevelő, hanem a nagycsaládok anyagi helyzetén kíván segíteni. Abban az esetben jár az anyának vagy az apának, ha háztartásukban legalább három kiskorút nevelnek. Az öregségi nyugdíj mindenkori legkisebb összegével azonos havi támogatás (havi bruttó 28 500 Ft, melyből 10% nyugdíjjárulékot vonnak le), a legkisebb gyermek 3. és 8. életéve között jár, vagyis a GYES lejárta után ad kiegészítő támogatást a nagycsaládoknak. 2013-ban havonta mintegy 37 000 fő vette igénybe. A GYET mellett 30 órát meg nem haladó időben lehet munkát vállalni, illetve korlátlanul, amennyiben a munkavégzés a szülő otthonában történik.

... MÍG MÁSIK RÉSZÜK A GYEREKKOR VÉGÉIG JÁR

A fent taglalt támogatásokban az a közös, hogy a kisgyermekes családokra fókuszálnak, többségük az első három évben. Ezután ezek a támogatások megszűnnek, kivéve a nagycsaládosok esetében a GYET-et.

A *családi pótlék* az egyik olyan juttatás, amelyet a fentiekkel szemben a születéstől fogva a nagykorúságig havonta folyósítanak minden családnak. Két ellátást foglal magába: a *nevelési ellátást* és az *iskoláztatási támogatást*. A *nevelési ellátás* alanyi jogon jár a családoknak, vagyis – a még nem tanköteles gyermekekre való tekintettel – körülbelül hatéves korig havonta részesülnek belőle. Ezután kezdődik az *iskoláztatási támogatás* folyósítása, mely a tankötelesség teljesítéséhez van kötve, vagyis a gyermek 16 éves koráig vehető igénybe, illetve legfeljebb a 20. életéve betöltéséig, amennyiben közoktatási intézményben

A GYES 1967-ES BEVEZETÉSE: CSALÁDPOLITIKAI ÉS MUNKAPIACI INTÉZKEDÉS

Az 1950-es évek közepétől – nem függetlenül az abortusz 1956. évi liberalizációjától – roppant mértékben csökkent a születésszám Magyarországon: a teljes termékenységi arányszám 1954-ben még három volt, az évtized végére pedig 2,1 alá esett, ami erőteljesen aggasztotta a politikai vezetést. Eközben rohamosan nőtt a nők – központilag kívánatos – munkaerő-piaci részvétele: 1949-ben a 15 és 54 éves nők 35%-a dolgozott, 1960-ra pedig már minden második nő jelen volt a munkapiacra (Horváth 1986). Leginkább az iparban dolgoztak, hiszen a munkahelyeket elsősorban az erős iparosítás hozta létre. A legtöbb nőnek mellesleg „kettős” munkanapja volt. A nehéz ipari munka után még a gyerekek körüli teendők és a háztartási munka nagy része is rájuk hárult, ami azért volt nagyon megterhelő, mert háztartási gépek ekkor még nem könnyítették meg az otthoni munkát (Schadt 2000). Várható volt, hogy az 1950-es évek eleji magas születésszámok miatt nagyszámú új belépőre kell számítani a munkapiacra, ami munkaerő-túlkínálathoz fog vezetni (Miltényi 1971). Márpedig munkanélküliség ideológiai okokból nem létezhetett, vagyis valamilyen megoldást kellett találni a munkapiaci résztvevők számának csökkentésére.

Mindezen okok – a gyermekvállalási kedv növelése; a nők túlterheltségének enyhítése; a túlkínálat csökkentése a munkapiacra – miatt döntött úgy a központi vezetés, hogy 1967-ben a dolgozó nők számára bevezeti a húszhetes szülési szabadság lejárvát után bizonyos feltételek mellett igénybe vehető *gyermekgondozási segélyt* (GYES-t), amely abban az esetben járt, ha az anya kereső

tevékenységét szüneteltetve otthon maradt gyermekével. Első körben a gyermek két és fél éves koráig járt, majd – amikor 1969-ben az első igénybevevők gyermekei tömegesen bölcsődébe kerültek volna, és kiderült, hogy nincs elég bölcsődei férőhely – meghosszabbították három évre. A segély akkor is fix összegű havi juttatás volt, mely a női átlagbér 40%-ának felelt meg. Ezzel európai viszonylatban bőkezű módon kompenzálta a munkaerőpiac elhagyása miatt kieső jövedelmet. Nem csoda, hogy nagy népszerűségnek örvendett: már az első években a jogosult nők 67%-a vette igénybe, 1977-ben pedig az összes aktív korú nő 13%-a GYES-en volt, és döntő többségük a teljes jogosultsági időt kihasználva három évig otthon maradt (Horváth 1986).

A rendszerváltás után a GYES megmaradt, ám a munkapiac átalakult: megszűnt a korábbi teljes foglalkoztatottság, mely garantálta a nők számára a munkahelyükre való visszatérést a GYES lejárvát után. Ugyanakkor megnöttek a karrierlehetőségek, és előtérbe került az egyéni előremenetel fontossága, mely hátrányosan érinti azokat, akik több évre kimaradnak a munkapiacról. Eltűntek tehát azok a körülmények, melyek a GYES bevezetéséhez vezettek, és kétséges, hogy a mai környezetben van-e bármiféle termékenységnövelő hatása. Bevezetése után sem volt ilyen szempontból egyértelmű az „eredmény”. Az éves termékenység ugyan valamelyest nőtt a GYES bevezetését követően, ám nem sokkal később ismét csökkenésnek indult. Vagyis ha volt is pozitív hatása a születésszámok alakulására, akkor is legfeljebb rövid távon növelte a gyermekvállalási kedvet. Munkapiaci hatásai azonban máig érezhetőek, hiszen azóta is évről évre a munkaképes korú nők mintegy 10 százaléka (mintegy 250 ezer fő) nevelési ellátásban részesülő inaktív kereső.

tanuló jogviszonnyal rendelkezik (sajátos nevelési igényű tanuló esetében a 23. életévének betöltéséig). Összege 2008. január óta az egygyermekes, kétszülős családok esetében változatlanul havi nettó 12 000 Ft, mely összeg gyermekenként nő, és egyedülálló szülő esetében magasabb. A családi pótlékban részesülő családok aránya évek óta eléri a 99%-ot.

A másik olyan juttatás, mely a családokat a gyermek nevelése során – a 2015-ben érvényben lévő jogszabályok szerint – végig elkíséri, a *családi adókedvezmény*. A korábbi, csak nagycsaládosokat érintő adókedvezmény széles körű kiterjesztésére 2011-ben került sor.⁴ Ez az adóelőleg megállapítását megelőzően a magánszemély összevont adóalapját csökkenti. A személyi jövedelemadó mértéke egy gyermek után havi 10 000 Ft-tal, két gyermek után összesen 20 000 Ft-tal, három vagy több gyermek után gyermekenként legfeljebb 33 000 Ft-tal csökkenthető. A kedvezményt már a gyermeküket váró szülők is igénybe vehetik, a várandósság 91. napjától. Ha a család a személyi jövedelemadóból nem tudja érvényesíteni a családi adókedvezmény összegét, akkor ezt 2014 óta meg tudja tenni az általa fizetett járulékból is: a családi járulékkedvezmény csökkenti a biztosított által fizetendő természetbeni és pénzügyi egészségbiztosítási járulék és nyugdíjjárulék együttes összegét.

Az igénybevétellel kapcsolatos adatokra egyelőre csak a Nemzetgazdasági Minisztérium nyilatkozatai alapján támaszkodhatunk. Ezek szerint 2014-ben mintegy 900 ezer szülő részesült családi kedvezményben, és ők összesen mintegy 197 milliárd forinthez jutottak a kedvezménynek köszönhetően.

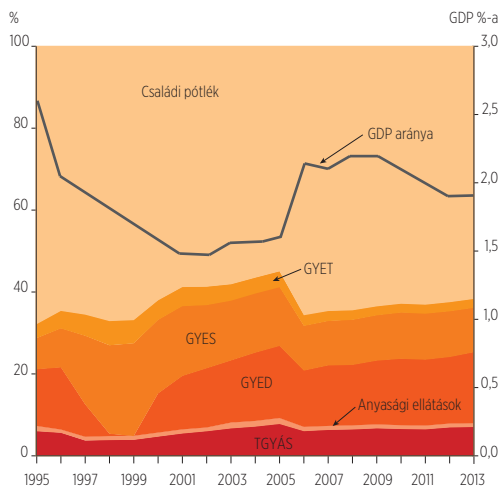
MAGYARORSZÁG EURÓPAI VISZONYLATBAN SOKAT KÖLT A CSALÁDOKRA

A családtámogatások fogalomköre lehet tágabb vagy szűkebb, attól függően, hogy mely juttatásokat, intézkedéseket vesszük figyelembe. Szűk értelemben vett családi támogatások alatt elsősorban a családnak közvetlenül folyósított pénzügyi ellátásokat tekintjük, míg tág értelemben ehhez még hozzájöhhetnek a kisgyermekes nappali ellátására költött állami kiadások, az oktatásra költött kiadások, vagy akár azok a családokra fordított szociális kiadások is, melyeket nemcsak ők, hanem egyéb társadalmi csoportok is igénybe vesznek (pl. egészségügyi ellátás, lakhatási támogatások stb.)

Amennyiben a szűk értelemben vett családtámogatási kiadásokat vesszük figyelembe (nevezetesen a TGYÁS-t, az anyasági támogatást, a GYED-et, a GYES-t, a GYET-et és a családi pótlékot), úgy a magyar állam 2013-ban a GDP 1,9 százalékát, összesen 544 milliárd 531 millió forintot költött ezekre a juttatásokra (KSH, Szociális statisztikai évkönyv, 2013). Ez az arány 2006 óta stabilan 2 százalék körül alakult (2. ábra). A kiadások döntő hányadát, 62%-át a családi pótlék teszi ki, hiszen ez érinti a legtöbb családot: 2013-ban havonta összesen 1 millió 150 ezer családnak folyósították 1 millió 841 ezer gyermek után. GYED-re ugyanebben az évben az állam a családtámogatási kiadások 17%-át költötte. Ahogy láttuk, havonta körülbelül 80 ezer jogosultat érint, így ez a jogosultak számához képest magas arány a juttatás bőkezű mivoltáról árulkodik. GYES-re a kiadások 11%-a jutott, míg TGYÁS-ra 7%-a, GYET-re pedig a 2%-a. Ez utóbbi az az ellátás, amely egyszerre alacsony összegű, és igénybevevőinek száma is viszonylag csekély.

⁴ 2011 előtt csak a három- és többgyermekes családok vehettek igénybe adókedvezményt, havonta gyermekenként 4 000 forint értékben.

2. ábra. Egyes pénzbeli családi támogatásokra fordított kiadások százalékos megoszlása az ellátás formája szerint, és arányuk a GDP százalékában, 1995–2013

Forrás: KSH, 2014.

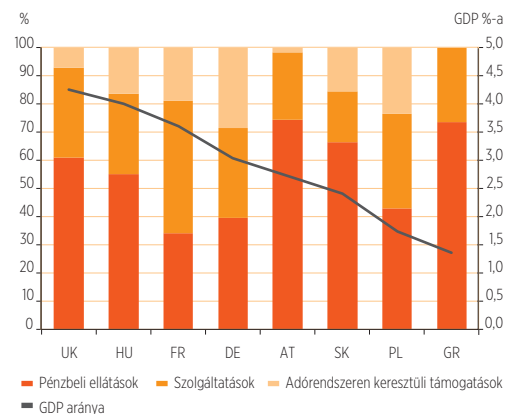
Megjegyzés: A GYED-et 1995-ben a Bokros-csomag részeként eltörölték, ezért tűnik el 1998-ban és 1999-ben a kiadási oldalon. 2000-ben ismét bevezették.

Az OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) a nemzetközi elemzéseiben a családpolitikára jutó kiadásokat tágabban értelmezi. A pénzbeli ellátásokhoz hozzáveszi egyrészt a „szolgáltatásokat”, melyek elsősorban a kisgyermek nappali ellátására fordított kiadásokat takarják, másrészt az adórendszeren keresztül juttatott kedvezményeket, melyek nemcsak a személyi jövedelemadó-kedvezményeket foglalhatják magukba, hanem pl. egyes családi juttatások adómentességét is. Az így számított családpolitikára szánt kiadások a GDP arányában nagy szórást mutatnak Európában. A legtöbbet az Egyesült Királyságban költenek ilyen jellegű támogatásokra, a GDP 4,6%-át, míg a legkevesebbet a dél-európai államok szánnak rá. Görögország a sereghajtó, a GDP csak 1,4%-át költi a családokra. Magyarországon ez az arány igen magas, az

OECD definíciója szerinti meghatározásban mintegy 4%. Ez nemcsak a déli államok kiadásait haladja meg, hanem olyan nyugat- és kelet-európai államokét is, mint Ausztria, Németország, Franciaország, Szlovákia vagy Lengyelország (3. ábra).

Az országok döntő többsége a pénzbeli juttatásokra fordítja a legtöbbet: az élen járó Egyesült Királyság a kiadások 61%-át erre költi, míg Magyarországon ez az arány 55%. Az itt bemutatott országok közül csak Franciaország jelent ez alól kivételt, ott ugyanis a szolgáltatásokra költik a családokra fordított kiadások 47%-át, míg pénzbeli juttatásokra a 34% jut. Jellemzően a családok adórendszeren keresztül történő támogatása teszi ki a kiadások legalacsonyabb hányadát, és van olyan ország, mely egyáltalán nem rendelkezik ilyen jellegű támogatási formával. 2011-ig Magyarországon is elenyésző volt, 2011-ben azonban már a támogatások 15 százaléka (a GDP 0,7%-a) ilyen jellegű volt. Szolgáltatásokra is eltérő mértékben költenek az államok. Magyarországon az összes családra fordított kiadás 29%-a jut ilyen típusú támogatási formára.

3. ábra. Családtámogatásra fordított kiadások a GDP arányában néhány európai országban, és megoszlásuk a kiadás jellege szerint, 2011

Forrás: OECD Family Database.

AZ UTÓBBI ÉVEK CSALÁDPOLITIKAI VÁLTOZTATÁSAINAK KETTŐS CÉLJA VOLT

2014. január 1-jétől a családpolitikai rendszer nagymértékű átalakítása valósult meg.⁵ Ennek alapvetően két célja volt. Egyrészt a korábbi gyermekvállalás ösztönzése, hiszen a nők átlagos életkora gyermekük születésekor nagyon megnőtt az utóbbi évtizedben (lásd 3. fejezet), ami azt a veszélyt rejti magában, hogy végül kevesebb gyermeket vállalnak, mint amennyit eredetileg szerettek volna. Másrészt pedig a kisgyermekes anyák munkavállalásának elősegítése, hiszen Magyarországon (ahogy a későbbiekben látni fogjuk) nagyon alacsony a három éven aluli gyermeket nevelő anyák foglalkoztatottsága.

A korábbi rendszernek két olyan eleme is volt, amely anyagilag hátrányosan érintette a gyermeket vállaló diákokat, illetve a kis korkülönbséggel több gyermeket vállalókat. Egyrészt mivel a kereső tevékenységet nem folytató tanulók, felsőfokú iskolai hallgatók nem rendelkeztek a GYED kiszámításához figyelembe vehető jövedelemmel, csak abban az esetben részesülhettek GYED-ben, ha munkába álltak gyermekvállalás előtt. Ez a családalapítást akár több évvel is eltolhatta, hiszen a munkahely megtalálására fordított, valamint az ott töltött idő – mely lehetett igen hosszú, amennyiben, nem elítélhető módon, egy biztos munkahelyi pozíció megtalálása a cél – is késleltette a gyermekvállalást. Az új jogszabály ezen változtatott: a felsőfokú intézmények nappali tagozatán folytatott tanulmányok ideje alatt született gyermek után is jár a GYED egy évig, amennyiben az anya két aktív félét meghaladó hallgatói jogviszonnyal rendelkezik. A GYED összege ez esetben – tanulói státusztól függően – egyenlő a jogosultság

kezdőnapján érvényes minimálbér összegével (2015-ben bruttó havi 105 000 Ft-tal) vagy a jogosultság kezdőnapján érvényes garantált bérminimum 70%-ával (2015-ben bruttó 85 400 Ft-tal). Az Országos egészségbiztosítási pénztár (OEP) előzetes adatai szerint 2014-ben 394 *diplomás GYED* került folyósításra.

A korábbi rendszer a felsőfokú tanulmányokat folytató, gyermekvállalás előtt álló fiatalok mellett azokat a családokat is hátrányosan érintette, akik egymás után hamar vállaltak több gyermeket. Amennyiben ugyanis az egyes támogatások (GYES, GYED) lejártá előtt született meg a következő gyermek, akkor vagy az éppen folyósított ellátást állították le, vagy az újszülött gyermek után járó ellátás (TGYÁS, GYED vagy GYES) nem került folyósításra. Az egy háztartásban nevelkedő gyermekek után ugyanis a család csak az egyik ellátást (választása szerint a magasabb összegűt) vehette igénybe. Ezt a korlátozást is feloldotta a 2013. decemberi jogszabály. Azóta, amennyiben úgy születik meg a család kisebb gyermeke, hogy az előző gyermekre tekintettel még kapnak GYED-et vagy GYES-t, úgy az továbbra is folyósításra kerül, miközben az újszülött után is megkapják az új juttatást. Egy megkötés van ezzel kapcsolatban, mégpedig, hogy GYES-ből (ikergyermekek esetét kivéve) egyszerre kettőnél több ellátás nem folyósítható. 2014-ben 17 852 esetben került sor több ellátás egyszerre történő folyósítására. Ez a legtöbb esetben két GYES folyósítását jelentette.

Az anyák könnyebb munkavállalása által valósulhat meg, hogy a gyermek egyéves kora után megszűnt az a korlátozás, mely a juttatások elvesztéséhez vezetett kereső tevékenység folytatása esetén.

⁵ 2013. évi CCXXIV. törvény egyes törvényeknek a gyermekgondozási ellátások átalakításával, valamint a szociális hozzájárulási adó megfizetése alóli kedvezmény bővítésével összefüggő módosításáról.

A GYED esetében korábban a folyósítás teljes ideje alatt (a gyermek kétéves koráig) szüneteltetni kellett a munkavégzést, ellenkező esetben megvonták a díj teljes összegét. Ez bármilyen munkaviszonyra vonatkozott. A GYED magas jövedelem-kompenzációja miatt (a napi átlagkereset 70%-a) ez a szabályozás egyértelműen arra ösztönözte a nők többségét, hogy ne térjenek vissza a munkaerő-piacra a gyermek kétéves kora előtt. Ez a korlátozás azoknak jelentett elsősorban nehézséget, akik a gyermek otthoni gondozása mellett tudtak volna alkalmanként vagy heti néhány órában „bedolgozós” munkát vállalni. Pedig ennek több előnye is van: kapcsolatban marad az anya a munkapiaccal, munkáltatójával; plusz jövedelemhez jut a család; és az anya az élet más területén is fontosnak érezheti magát, nem csak a gyermeknevelés terén. Ez korábban nem valósulhatott meg, és az a tény, hogy a GYED mellett részmunkaidőben sem lehetett dolgozni, teljesen rugalmatlanná tette a rendszert. Ez – a GYED természetéből adódóan (a munkapiacon fix pozícióval rendelkezőknek folyósítják) – épp a munkapiachoz erősen kötődő nők munkavállalását lehetetlenítette el.

A GYES esetében annyival volt rugalmasabb a folyósítás, hogy a gyermek egyéves kora után részmunkaidőben (heti legfeljebb harminc órában) lehetett mellette dolgozni, illetve korlátozás nélkül, amennyiben a munkavégzés a szülő otthonában valósult meg. Ezen anyák számára, akiknek többnyire nem volt biztos pozíciójuk a munkapiacon (máskülönben a magasabb GYED-et kapták volna), a részmunkaidős állások alacsony száma okozta elsősorban a nehézséget. Amennyiben az anya a gyermek hároméves kora előtt munkába szeretett volna állni, de ez csak teljes munkaidőben volt lehetséges, úgy elveszett a GYES összege. Ráadásul 2012 előtt a munkáltató nem volt köteles részmunkaidős állást biztosítani a három év alatti gyermeket nevelő szülőknek, tehát nem volt biztosítva a részmunkaidős foglal-

koztatás. A 2013-as törvény feloldotta tehát ezeket a korlátozásokat: a gyermek egyéves kora után mind a GYED, mind a GYES mellett korlátlanul lehet kereső tevékenységet folytatni, illetve a gyermeket bölcsődébe írni (korábban erre GYED mellett nem volt lehetőség). Ezzel együtt lényegében megváltozott ezeknek a juttatásoknak a korábbi szerepe. Most már nem jövedelem-kompenzációt nyújtanak a gyermekükkel otthon maradó anyáknak (noha ez a funkciójuk is megmaradt), hanem bérük mellett kaphatják, ami a GYED esetében egy éven keresztül viszonylag bőkezű kiegészítés. A maximális GYED-ben részesülők esetében mintegy nettó 100 ezer forint adódik hozzá jövedelmükhöz. GYED mellett illetve GYES mellett 30 órát meghaladóan több, mint 29 000 ember vállalt munkát 2014-ben.

A módosításokat az teszi teljessé, hogy a 2012 júliusában hatályba lépett új Munka Törvénykönyve már a versenyszférában is kötelezi a munkaadót, hogy a három éven aluli gyermeket nevelő munkavállaló számára, annak kérésére, részmunkaidős foglalkoztatást biztosítson (a közszférában dolgozókra ez 2010 óta vonatkozik). Ez alapvetően napi 4 órás foglalkoztatást jelent, ám közös meg egyezés esetén ettől eltérő munkavállalás is megvalósulhat. A három és több gyermeket nevelő szülők egészen a legkisebb gyermek öt éves koráig élhetnek ezzel a lehetőséggel. Ezt mellesleg számos járulékkedvezmény egészíti ki, melyeket a gyermeknevelési szabadságról visszatérő anyákat foglalkoztató munkáltatók igényelhetnek.

Az új Munka Törvénykönyve megszüntette ugyanakkor a szülők felmondási védelmét, amely korábban a gyermek hároméves koráig megillette őket, akár visszatértek a munkapiacra, akár fizetés nélküli szabadságon voltak gyermeknevelés miatt. Az új szabályozás szerint csak a második esetben áll a munkavállaló felmondási védelem alatt. Amennyiben azonban visszatér a munkahelyére, munkaviszonya (rendes) felmondással megszüntethető (bizonyos

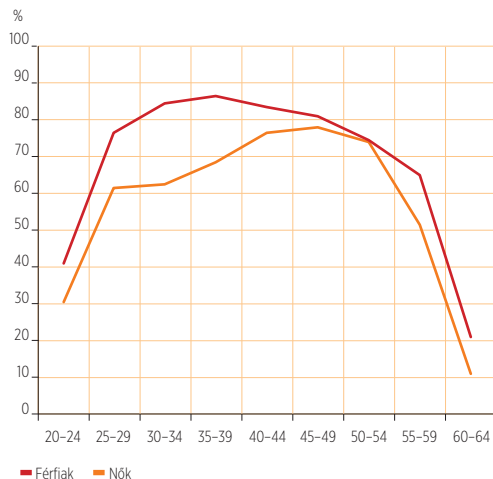
korlátozásokkal, pl. a gyermekét egyedül nevelő szülő esetében így nem szüntethető meg).

Elsősorban hosszú távon fog megmutatkozni, hogy ezek az intézkedések hogyan fognak hatni a női munkavállalásra, hogy a pozitív elemek mennyiben segítik az érintett nőket a munkapiacra való visszatérésben. Ehhez nemcsak a társadalom hozzáállásának kell megváltoznia a kisgyermekes anyák irányába – elfogadni a korábbi anyai munkavállalást –, hanem elengedhetetlen, hogy a szülők számára megfelelő, kisgyermekes nappali ellátását biztosító intézmény álljon rendelkezésre.

A KISMAMÁK FOGLALKOZTATÁSÁT ELŐSEGÍTŐ INTÉZKEDÉSEK FONTOSSÁGA

Magyarországon alapvetően a kétkeresős családmodell a jellemző, vagyis a nők munkapiaci részvétele ugyanannyira magától értetődő, mint a férfiaké. Ugyanakkor a kisgyermekes anyák általában több évre elhagyják a munkaerő-piacot, hogy gyermekeiket maguk tudják otthon gondozni. A GYES bevezetése óta ez vált a társadalmi normává, és a legtöbb anya – ill. a fő családfenntartó szerepét ekkor magára vállaló apa – számára nyilvánvaló, hogy két vagy több gyermek vállalása esetén a munkapiacról való kimaradás a 6–8 évet is elérheti. Ezzel is magyarázható, hogy nálunk roppant nagy különbség van a nők és a férfiak foglalkoztatási rátája között, mely elsősorban a főbb gyermekvállalási életkorokban mutatkozik meg. A 25 és 29 év közötti nők foglalkoztatási rátája mintegy 15 százalékponttal, a 30 és 34 év közötti nőké pedig több mint 20 százalékponttal alacsonyabb a férfiakénál (4. ábra). Míg ugyanis a férfiak foglalkoztatása növekszik ezekben az életszakaszokban, addig a nőké lényegében stagnál, és csak 35 éves koruk után kezd el emelkedni.

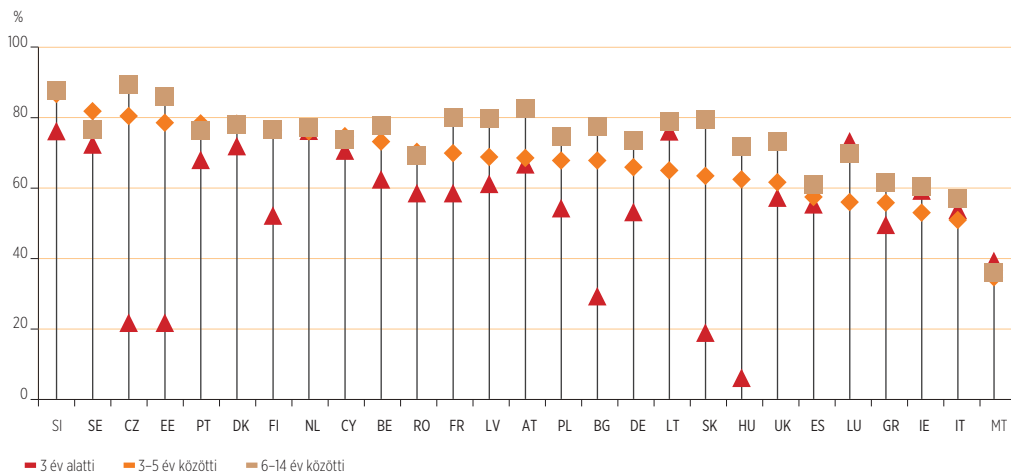
4. ábra. 20 és 49 év közötti nők és férfiak foglalkoztatási rátája korcsoportonként, 2013

Forrás: KSH, STADAT adatbázis.

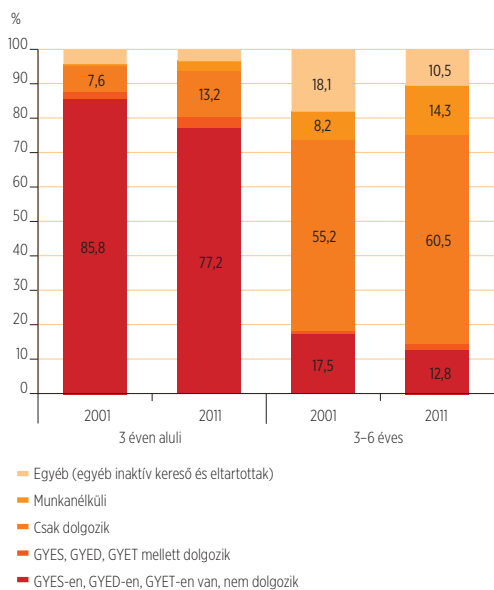
A nők alacsony foglalkoztatása elsősorban az anyák alacsony munkaerő-piaci részvételének tudható be. Ugyanis nagy, mintegy 15 százalékpontos különbség van a 15 és 54 éves nők, ill. az ugyanebbe a korosztályba tartozó, de 15 éven aluli gyermeket nevelő anyák foglalkoztatási rátája között: az előbbieké 67%, az utóbbiaké 52% (OECD Family Database, 2011-es adat). Az anyák „lemaradását” pedig elsősorban a három éven aluli gyermeket nevelők alacsony foglalkoztatottsága okozza, mely hazánkban a legalacsonyabb az Európai Unióban, mindössze 6 százalék (5. ábra). Az utánunk következő Szlovákiában 18%, és egyes országokban a 70%-ot is meghaladja. Itt az anyák rendszerint fél-egy évet töltenek otthon gyermekükkel, és utána ismét munkába állnak (sok esetben részmunkaidőben). Magyarországon, miután a legkisebb gyermek betöltötte a hároméves kort, a nők foglalkoztatási rátája ugrásszerűen megnő, és immár 62%. Majd amikor a gyermekek betöltik a hatéves kort, megközelítjük az európai átlagot, ekkor már az anyák 71 százaléka dolgozik.

5. ábra. Anyák foglalkoztatási rátája a legkisebb gyermek életkora szerint az Európai Unióban, 2011

Forrás: OECD Family Database.

6. ábra. Kisgyermekes anyák megoszlása a legkisebb gyermek életkora és foglalkoztatottság szerint a népszámlálások időpontjában

Forrás: KSH, népszámlálási adatok; saját számítás.

Az utóbbi két népszámlálás adatait összehasonlítva ugyanakkor megfigyelhető, hogy 2001 és 2011 között nőtt a kisgyermekes anyák munkaerő-piaci részvétele. 2001-ben

a 3 éven aluli gyermeket nevelő nők 86%-a nem dolgozott, és otthoni nevelést támogató pénzügyi ellátásban részesült, míg ez az arány tíz évvel később 77% lett. A csak dolgozók aránya eközben 8 százalékról 13 százalékra nőtt. A kettő kombinálása – vagyis a munkavállalás valamelyik ellátás mellett – mindkét évben igen alacsony volt, noha ez is emelkedett valamelyest: 2%-ról 3%-ra. Azok a nők, akiknek legkisebb gyermeke 3 és 6 év közötti volt, az esetek 55 százalékában dolgoztak 2001-ben, míg ez az arány 61 százalék volt 2011-ben. Ugyanakkor számottevő a munkanélküliek arányának növekedése: ők az anyák 14%-át tették ki a legutóbbi népszámláláskor.

BÖLCSŐDÉK, CSALÁDI NAPKÖZIK ÉS ÓVODÁK

Ahhoz, hogy a kisgyermekes anyák munkát tudjanak vállalni, elengedhetetlen, hogy gyermeküket megfelelő felügyeletre tudják bízni a munkaidejük alatt.

Magyarországon alapvetően kétfajta intézmény biztosítja a három év alatti gyermekek napközbeni ellátását: a *bölcsődék* és a *családi napközik*. Létezik egy harmadik

ellátási forma is, a „házi gyermekfelügyelet”, mely során a gyermekről (illetve amennyiben többgyermekes családról van szó, esetlegesen a testvérekről is) egy személy gondoskodik az otthonában, ám 2013-ban országosan összesen 117 gyermek részesült ilyen ellátásban, ezért nem részletezzük.

A bölcsődék alapvetően húszhetes kortól hároméves korig nyújtanak nappali ellátást a munkavállaló szülők gyermekeinek. A rendszerváltáskor igen kiterjedt bölcsődei hálózat működött az országban 1 003 intézménnyel (1990-es adat), ám ez a rá következő években leépült. A bölcsődék száma 2004 óta emelkedik, ekkor 527 intézmény működött az országban, míg 2013-ra ez a szám már elérte a 724-et.

Ezzel párhuzamosan a beíratott gyermekek száma és aránya is évről évre nő, 2013-ban 36 819 gyermeket gondoztak bölcsődében, a három éven aluli gyermekek 13,7 százalékát. Ez az arány az utóbbi években kezdett el látványosan emelkedni, 2008-ig stabilan 10 százalék körül volt. Az emelkedés együttesen tudható be a bölcsődék számnövekedésének és a születésszám csökkenésének.

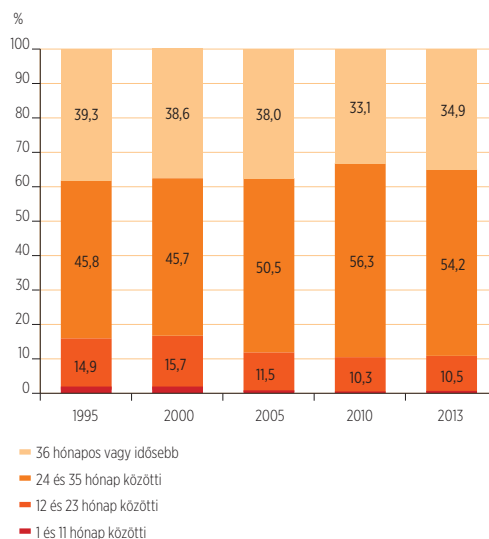
A bölcsődék döntő többsége (2013-ban 655 intézmény) önkormányzati fenntartású, míg a többit nonprofit szervezet (48 intézmény), illetve egyházak, társas vállalkozások vagy a központi költségvetés (21 intézmény) üzemelteti és finanszírozza.

A beíratott gyermekek életkor szerinti megoszlása szorosan összefügg a pénzbeli ellátások folyósításának hosszával: a gyermekek 90%-a kétévesnél idősebb, legnagyobb részük két és három év közötti (7. ábra). Ugyanakkor a gyermekek egyharmada úgy jár bölcsődébe, hogy már betöltötte a hároméves kort is.⁶

A bölcsődék finanszírozása átalakult az utóbbi években. 2011-ig csak az élelmezés nyersanyagköltségéért lehetett térítési díjat kérni, majd a nyersanyagköltség legfeljebb

50%-át kitevő rezsiköltség egy ellátottra jutó napi összege is a térítési díj része lett. 2012 óta a bölcsődék a napközbeni ellátásért és gondozásért is kérhetnek térítési díjat, melynek létéről és mértékéről a fenntartó határoz. 2013-ban az intézmények 42%-ában (309 intézményben) kellett a szülőknek gondozási díjat fizetniük, ami mintegy 10 000 gyermeket érintett havonta, vagyis a bölcsődébe járó gyermekek egyharmadát (KSH, Szociális statisztikai évkönyv, 2013). A hatályos jogszabály szerint a gyermekek egy része után nem kötelezhető térítési díj fizetésére a gondviselő: a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesülő gyermek, a tartósan beteg vagy fogyatékos gyermek, a három- vagy többgyermekes család gyermeke, illetve a védelemben vett gyermek. 2013-ban így, alanyi jogon összesen 11 133 gyermek mentesült a gondozási díj alól.

7. ábra. A bölcsődékbe beíratott gyermekek megoszlása korcsoportok szerint, 1995–2013

Forrás: KSH, 2014.

Megjegyzés: Az 1-11 hónapos gyermekek alacsony száma miatt a látható összesített értékek nem teszik ki pontosan a 100%-ot.

⁶ Meg kell jegyezni, hogy a gyermekek életkora a május 31-én betöltött életkort jelenti, vagyis a harmadik életévüket betöltötték ósztl kerülnek óvodába.

A kisgyermek nappali ellátásának másik formája Magyarországon a *családi napközi*, melynek keretében a 20 hetes kort betöltött, de 14 éven aluli gyermekeket látják el egész nap vagy – a nagyobb gyermekek esetében – iskolai, óvodai időn kívül. A családi napközi szolgáltatást nyújtó személynek egy negyven órás tanfolyamot kell elvégeznie, és a napközi működését a szakhatóságoknak kell engedélyezniük. Az állami normatíva a bölcsődei 54%-a (KSH, Statisztikai Tükör 2014/82), ami miatt itt nagyobb a térítési díjat kérő intézmények aránya. A családok az esetek 96%-ában fizetnek gondozási díjat, míg ez 67% a bölcsődék esetében. Noha sem a bölcsődékre, sem a családi napközire vonatkozóan nincsenek pontos adataink a fizetendő díjakról, az utóbbiakban tudvalevőleg magasabb térítési díjakkal kell számolniuk a szülőknek. Az ellátás ugyanakkor rugalmasabb a bölcsődeinél: a gyermeket be lehet írni heti néhány napra, sok esetben csak fél napra vagy alkalmankénti ellátásra. Emellett a csoportlétszám általában kisebb, ami miatt sok szülő ezt a fajta ellátást részesíti előnyben (Csana Kutatás 2012). A családi napközik a 2000-es évek elején kezdtek elterjedni Magyarországon, majd az évtized második felétől nőtt meg a számuk. 2006-ban még csak 60 működött az országban, 2010-ben már 694, 2013-ban pedig 1100. A beíratott gyermekek száma 2013-ban 6 899 volt, akiknek több mint a fele, 3 522 gyermek volt 3 évesnél idősebb (8. ábra).

Összességében Magyarországon a három év alatti gyermekek döntő többségét (mintegy 88%-át) otthon gondozzák a szülők (legtöbb esetben az anya), és szüzből csak 10–12 gyermeket íratnak be kisgyermek nappali ellátását biztosító intézménybe, többnyire bölcsődébe. Ez az arány számos európai országban sokkal magasabb: Dániában például a három év alatti

gyermekek 66%-a jár gyermekgondozási intézménybe, Hollandiában pedig 61%-uk (9. ábra). Európai átlagban a három év alatti gyermekek 29%-a részesül nappali intézményes ellátásban. Általánosságban elmondható, hogy a nyugat-, illetve észak-európai országokban, valamint Portugáliában elterjedtebb a korai intézményes gondozás; míg a legtöbb volt szocialista országban, valamint Ausztriában és Máltán ez kevésbé gyakori. Három éves kortól az iskolakezdésig európai szinten a gyermekek 81 százaléka részesül intézményi nevelésben. Magyarországon ez az arány 87%, ám valamelyest eltér a gyermekek életkora szerint: a hároméves magyar gyermekek 72%-a, a négyévesek 92%-a, míg az ötévesek 96%-a jár óvodába. A hároméves kortól kötelezővé tett óvodai beiratkozás – mely 2015 szeptemberében lép életbe – tehát elsősorban a legkisebb, hároméves korosztály tekintetében fog változást hozni, hiszen ezen gyermekek körében még számottevő az otthon gondozottak aránya.

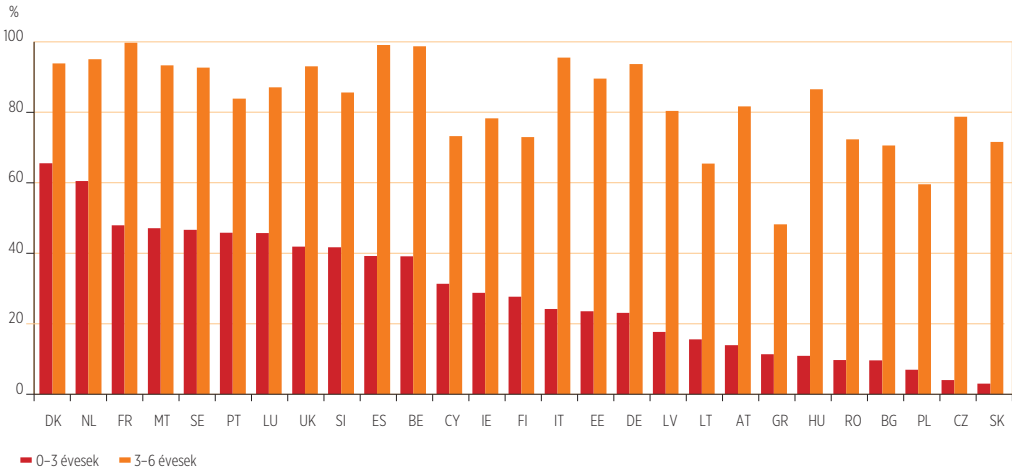
8. ábra. A bölcsődékben és családi napközikben gondozott gyermekek száma, 2008–2013

Forrás: KSH, 2014.

a) A három éven aluli gyermekek száma.

9. ábra. Nappali intézményes ellátást igénybevevő gyermekek aránya az Európai Unió országaiban, 2010

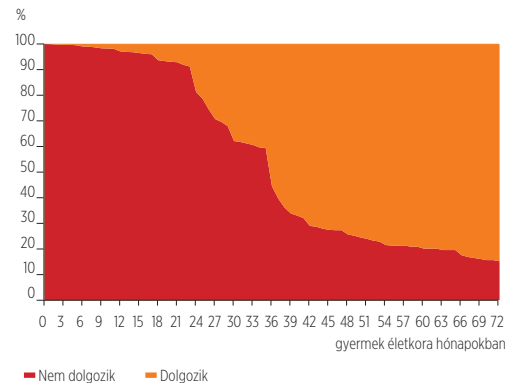
Forrás: OECD Family Database.

MUNKAPIACI ATTITŰD, MUNKA-VÁLLALÁS ÉS GYERMEKELHE-LYZÉS A SZÜLŐK SZEMSZÖGÉ-BŐL

Az utóbbi évek reformjai előtt a magyar család-politikai rendszer tehát évtizedekig a kisgyermekek otthoni nevelésére helyezte a hangsúlyt, és a legtöbb esetben az anya több évig otthon is maradt a gyermekével. A 2006 és 2012 között született gyermekek édesanyjának a munkavállalását elemezve az derül ki, hogy a gyermek 2 éves kora előtt csak 9 százalékuk állt munkába (10. ábra). Ekkor azonban, a GYED lejáta után, nagyobb arányban mentek vissza dolgozni: a gyermek második életévének betöltését követő néhány hónapban ez az arány megháromszorozódott, és a gyermek 27 hónapos korában már az anyák 29%-a dolgozott. Több mint kétharmaduk azonban még ekkor is otthon volt a gyermekkel. Ez az arány a GYES lejátaival, a gyermekek harmadik életévének betöltése után fordult meg: a gyermek 38 hónapos korában az anyák 64%-a dolgozott. A későbbiekben tovább nőtt a munkavállalók aránya (a gyermek négyéves korában az anyák 75%-a dolgozott), ám az anyák egy nem elhanyagolható része, mintegy 20%-a a gyermek

ötéves korában még nem dolgozott. Ekkor, a gyermek három- és nyolcéves kora között legfeljebb a GYET jár a családoknak, amennyiben legalább három gyermeket nevelnek. A család eltartásának felelőssége tehát elsősorban az apákra hárul, akikkel szemben egyaránt elvart a családcentrikusság és a kenyérkereső szerep betöltése.

10. ábra. Anyák megoszlása az alapján, hogy dolgoznak-e vagy sem, a legkisebb gyermek életkora szerint

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2012; saját számítás.

Minta: Szülők, akiknek 2006 és 2012 között született gyermeke.

A nők körében a hároméves kor előtti munkavállalásnak elsősorban anyagi okai vannak. Az anyák több mint kétharmada ezzel indokolja, hogy munkát vállalt a gyermek 3 éves kora előtt (*1. táblázat*). A GYED lejárta után ugyanis nagyobb jövedelem-kieséssel kell számolnia a családnak, ami miatt ez szükségessé válhat. Mintegy 10%-uk azért kezdett el dolgozni, hogy a gyermeknevelés mellett mással is foglalkozhasson, míg 12%-uk a későbbi munkavállalás miatt tartotta ezt szükségesnek. Ezt az okot valamivel többen említették 2009-ben, mint 2012-ben.

1. táblázat. „Mi volt a legfőbb oka annak, hogy az édesanya munkát vállalt a gyermek 3 éves kora előtt?” A válaszok megoszlása 2009-ben és 2012-ben

	2009	2012
Anyagi ok miatt	65,6	67,6
Szeretett volna mással is foglalkozni a gyermeknevelés mellett	9,8	10,2
A későbbi munkavállalás miatt volt erre szükség	18,8	12,3
Egyéb ok miatt	5,8	9,9
Összesen	100,0	100,0

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2009 és 2012; saját számítás.

Minta: Szülők, akiknek 2006 és 2012 között született gyermeke.

Azok körében, akik hosszabb ideig, a gyermek hároméves kora után is otthon maradtak, a leggyakoribb magyarázat a munkalehetőség hiánya volt (*2. táblázat*). 2012-re ráadásul számottevően megnőtt azok aránya, akik ezt hozták fel elsődleges indokként. Ekkor a nők több mint kétharmada szeretett volna dolgozni, de nem kapott rögtön munkát, míg ez az arány 45 százalék volt három évvel korábban. Vagyis nehezebbé vált a gyermekkel otthon töltött idő után a korábbi munkahelyre való visszatérés, illetve új munkahely találása. 2009 és 2012 között a másik számottevő – és ezúttal pozitív – változás, hogy erőteljesen csökkent azok

aránya, akik a gyermekfelügyelet nehézségei miatt nem tudtak munkát vállalni. Míg korábban a válaszadók 13%-a említette ezt az okot, addig ez 4%-ra csökkent 2012-re. Vagyis a gyermekfelügyelet nehézsége kevésbé gátja a munkavállalásnak, mint korábban, ám továbbra is kulcsfontosságú, hogy a kisgyermekes anyukák könnyebben jussanak munkalehetőséghez. 2009 és 2012 között mellesleg csökkent azok aránya, akik a gyermek érdekében maradtak otthon a hároméves kora betöltését követően is, és azoké is, akik egyéb okból nem dolgoztak.

2. táblázat. „Mi volt a legfőbb oka annak, hogy az édesanya a gyermek 3 éves kora után is otthon maradt a gyermekkel?” A válaszok megoszlása 2009-ben és 2012-ben

	2009	2012
Dolgozni akart, de nem kapott rögtön munkát	45,1	68,7
Dolgozni akart, de nem tudta elhelyezni a gyermeket	13,3	4,0
Nem akart még dolgozni, a gyermek érdekében	15,9	9,1
Nem akart még dolgozni, más okból	8,0	2,0
Egyéb ok miatt	17,7	16,2
Összesen	100	100,0

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2009 és 2012; saját számítás.

Minta: Szülők, akiknek 2006 és 2012 között született gyermeke.

Korábban ismertettük a főbb nappali gyermekellátó intézményeket, elsősorban a bölcsődéket és a családi napköziket. Ugyanakkor a családok nagy számban támaszkodnak egyéb, informális segítségre is a gyermekfelügyelet megoldásában. Ahogy a 3. táblázatból kiolvasható, a szülők gyakrabban vesznek igénybe nagyszülői vagy egyéb segítséget, amennyiben az anya hamar, a gyermek hároméves kora előtt áll munkába. Ez azt is jelenti, hogy nagyon eltér a gyermeket gondozó személye aszerint, hogy az anya mikor áll munkába.

3. táblázat. „Amikor [az anyja] visszament dolgozni, hogyan oldották meg a gyermek felügyeletét?” Válaszok megoszlása 2012-ben

Gyermek életkora, amikor az anya munkába állt	Bölcsődébe ment	Óvodába ment	Családi napközibe ment	Apja vigyázott rá	Nagyszülője vigyázott rá	Egyéb megoldás volt	Összesen	Megoszlás, %
Legfeljebb 1 éves	30,0	0,0	7,5	15,0	35,0	12,5	100,0	5,6
1-2 éves között	75,4	1,2	1,2	5,9	14,6	1,8	100,0	23,9
2-3 éves között	42,9	36,1	1,5	2,5	14,2	2,8	100,0	45,3
3-4 éves között	5,1	86,1	1,5	2,2	3,7	1,5	100,0	19,1
4 évesnél idősebb	0,0	86,4	0,0	4,6	2,3	6,8	100,0	6,2
Megoszlás %	40,1	38,4	1,7	4,1	12,7	3,1	100,0	100,0

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai adatfelvétel, 2009 és 2012; saját számítás.

Minta: Szülők (anyák), akiknek 2006 és 2012 között született gyermeke.

Az egy éven aluli gyermekek 15 százalékára az édesapjuk vigyáz, több mint egyharmadukra pedig a nagyszüleik. Ennél kisebb, 30% azok aránya, akik bölcsődébe mennek, pedig ide alapvetően felveszik a csecsemőket is. A családi napközi igénybevétele ebben a korosztályban a legmagasabb, 7,5 százalék. Az esetek közel 13%-ában máshogy oldja meg a család a gyermekvigyázást. Elképzelhető, hogy az anya munkája mellett maga van a gyermekkel. Vagyis a nagyon korán munkába álló családokban a szülők igyekeznek kikerülni az intézményes ellátást, és egymás között, illetve nagyszülők segítségével megoldani a gyermekfelügyeletet.

Egy- és kétéves kor között más a helyzet. Ekkor már sokkal nagyobb, 75 százalék a gyermeküket bölcsődébe irató szülők aránya. Ez a legjellemzőbb felügyeleti forma azok körében, akik a gyermek egy- és kétéves kora között állnak munkába, míg korábban ez a nagyszülői vigyázásról volt elmondható. Itt csökken a nagyszülők és az apa gyermekfelügyeletben játszott szerepe (noha továbbra is fontosak maradnak), és a családi napközi sem olyan népszerű, mint a kisebb gyermekek esetében.

A két- és hároméves kor közötti gyermekek egy része (36%-uk) azonnal óvodába megy, emiatt csökken a bölcsődébe iratók aránya, mely azonban továbbra is az

első helyen szerepel 43%-kal. A nagyszülői szerepvállalás továbbra is 14 százalék körül alakul ebben a korban.

A három- és négyéves kor közötti gyermekek több mint háromnegyede számára az óvoda az első közösségi intézmény. Bölcsődébe ekkor a gyermekek 5 százalékát iratják be, a nagymamák pedig már csak a gyermekek alig 4 százalékára vigyáznak.

A gyermekük négyéves kora után munkába álló anyák esetében szintén az óvoda a legfontosabb intézmény. Egyéb megoldás is előfordulhat, noha nehéz elképzelni, hogy ez mit takarhat, hiszen 1993 óta az ötéves gyermekek számára már kötelező az óvoda látogatása napi négy órában.

Látható, hogy az igénybe vett gyermekfelügyelet nagymértékben függ attól, hogy mikor áll az anya munkába. És nem csak azért, mert a különböző korú gyermekek számára más intézmények a megfelelőek. Számos kutatás bizonyította, hogy a magyar szülők nagyon fontosnak tartják az otthoni nevelést az első néhány év során. Ez láthatóan azok esetében sincsen másképp, akik korán visszamennek a munkapiacra, hiszen apai, nagyszülői segítség igénybevételével igyekeznek kitolni azt az időt, amikor a gyermeket intézménybe iratják. Ez természetesen csak akkor lehetséges, ha rendelkezésre áll ilyen fajta lehe-

tőség. Ez az apa esetében feltételezi, hogy vagy nem dolgozik, vagy maga is ki tud venni szabadságot. A nagyszülők esetében pedig kulcskérdés, hogy milyen távolságban vannak, és hogy dolgoznak-e még, utóbbi esetben a legjobb szándék mellett sem valószínű, hogy napi több órát tudnak segíteni a családnak.

Az intézmények megválasztásakor szintén nem mindig teljes a szabadság, hiszen a lakóhely erőteljesen meghatározza, hogy mely intézmények működnek a településen, illetve vannak elérhető távolságban. Noha a 10 ezer lakos feletti településeken kötelező a bölcsőde működtetése, ezt sok esetben az óvodába integrált mini-csoporttal oldják meg. Más helyeken pedig családi napközi nem működik a megfelelő számú bölcsőde, óvoda megléte miatt. Tehát a szülők választási lehetősége sok esetben korlátozott.

AJÁNLOTT IRODALOM

Horváth S. E. (1986): *A gyestől a gyedig*. Kossuth kiadó, Budapest.

KSH (2014): *Szociális statisztikai évkönyv 2013*. KSH, Budapest.

Miltényi K. (1971): A gyermekgondozási segély népesedési hatásai. *Statisztikai Szemle*, 49(8–9): 816–826.

OECD Family Database: <http://www.oecd.org/els/soc/database.htm>

Országos Egészségügyi Pénztár (2014): *Statisztikai Évkönyv 2013*. OEP, Budapest.

Schadt M. (2000): „*Feltörekvő, dolgozó nő*”. *Nők az ötvenes években*. Pro Pannonia Kiadói Alapítvány, Pécs.

HALANDÓSÁG

BÁLINT LAJOS – KOVÁCS KATALIN

FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

» A rendszerváltozás időszakában a magyar népesség életkilátásait tekintve a szovjet térség és néhány kelet-európai ország mellett már a legrosszabbak közé tartozott Európában. A férfiak születéskor várható élettartama 1990-ben 65,1, míg a nők 73,7 év volt. Az átmenet során a férfiak várható élettartama több mint fél évvel, 64,5 évre csökkent, és csak 1995-ben haladta meg az 1990-es értéket. A nők várható élettartama ugyanezen időszak alatt stagnált.

» Az elhúzódó mortalitási krízisből történő kilábalás első jelei 1994-től mutatkoztak. A férfiak ekkortól évi átlagban 0,35 évvel, a nők viszont csak 0,24 évvel növelték a születéskor várható élettartamukat. Jelenleg a férfiak a születésükkor 72,0 évre, míg a nők 78,7 évre számíthatnak. Az egyenlőtlen tempójú javulás következtében a férfiak és nők várható élettartama közötti különbség az 1994-es 8,7 évről 2013-ra 6,7 évre mérséklődött.

» Az életkilátások javulása ellenére sem történt érdemi felzárkózás az alacsony halandóságú országokhoz. A magyar népesség születéskor várható élettartama ugyanis – mind a férfiak, mind pedig a nők esetében – jelenleg is ugyanannyival marad el tőlük, mint 1990-ben. Az 1994-es évet alapul véve a férfiak eseté-

ben mérsékelt felzárkózást figyelhetünk meg, a nők esetében azonban ennek semmi jele nem mutatkozik. Magyarország 20–25 év kéréssel követi az osztrák mortalitás alakulását, és továbbra is az Európai Unió legrosszabb életkilátásokkal bíró országai közé tartozik.

» A férfiak várható élettartamának 7 évnyi emelkedését túlnyomórészt a 15–39 éves fiatal felnőt, és a 40–64 éves középkorú népesség korszpecifikus mortalitásának javulása okozta, amely 1,7, illetve 2,8 évvel járult hozzá a növekedéshez. A nőknél a javulás valamivel kisebb mértékű volt, amely fele részben a fiatal és középkorú felnőttek (0,7 és 1,3 év), felerészben pedig a 65 éves és idősebb népesség (2,5 év) mortalitásának javulásából adódott. A csecsemőhalandóság hozzájárulása az élettartam növekedéséhez mindkét nem esetében 0,7 év volt.

» A férfiak élettartamának emelkedése elsősorban a kardiovaszkuláris halálozások terén bekövetkezett jelentős javulásnak köszönhető, amely 2,75 évvel növelte a születéskor várható élettartamot. A külső okok miatti halálozások visszaszorulása 1,7 évvel, ezen belül az öngyilkosság mérséklődése 0,5 évvel növelte azt. A kardiovaszkuláris mortalitás hatásához képest visszafogott volt a rosszindulatú daganat-

tos halálozás mérséklődésének hozzájárulása (0,6 év).

» A nők várható élettartama növekedésének több mint fele, azaz 2,9 év származott a kardiovaszkuláris halálozás terén bekövetkezett javulásból. A külső okok visszaszorulása szintén jelentős szerepet játszott (0,8 év). A daganatos halálozásokból származó nyereség azonban mindössze 0,3 év volt, amely a légcső, hörgő és tüdő rosszindulatú daganatai miatti halálozások egyidejű romlása (-0,3 év), illetve az egyéb daganatos halálozások terén bekövetkezett 0,6 évnyi javulás eredőjeként is szemlélhetünk.

» A legjelentősebb haláloki csoportot, a szív- és érrendszeri halálozást tekintve a magyar férfiak és nők mortalitása lényegében a régiós országok tempójában mérséklődik, ugyanakkor ez a mérséklődés a nők körében az utóbbi néhány évben megszakadt. A csökkenés tempója nem tette lehetővé az e tekintetben alacsony halálozású országok szintjéhez való közeledést.

» A daganatos halálozások esélye Magyarországon európai és régiós összehasonlításban is különösen jelentős, amelyet csak részben

magyaráz a tüdőrákos halálozás nemzetközi viszonylatban szintén magas értéke.

» Az alkoholfogyasztáshoz kötődő halálozások száma magas, a trendek ugyanakkor dinamikus mérséklődésre utalnak. Hasonlóan jelentős a külső okok miatti halálozások visszaesése, e tekintetben azonban a magyar adatok már régiós összehasonlításban sem kiemelkedőek.

» Az életkilátásokban iskolai végzettség szerint megmutatkozó eltérés meglehetősen nagy: 2012-ben a felsőfokú végzettséggel rendelkező nők születéskor várható élettartama 5,8 évvel volt hosszabb, mint az alacsony végzettségűeké. Ugyanez az érték a férfiak körében 12,5 év volt. Az iskolázottság szempontjából a férfiak esetében enyhén mérséklődtek, míg a nők között fokozódtak a különbségek az utóbbi néhány év során.

» A várható élettartamban a családi állapot szerinti differenciák a házas és nem házas kapcsolati formák között különböznek jelentősebb mértékben. A házas férfiak és nők jobb életkilátásokkal rendelkeznek, és a mortalitásuk is kedvezőbb minden fontosabb halálokok esetében.

BEVEZETÉS

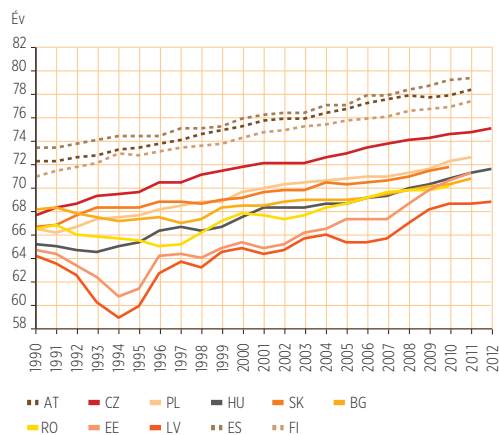
Magyarország a magas halandóságú országok közé tartozik, e tekintetben bizonyos szempontból hasonló helyzetben van, mint más kelet- és kelet-közép-európai, illetve balti országok. A „volt szocialista” államok közös jellemzőjének szokás tekinteni a szív- és érrendszeri megbetegedések miatti, valamint az alkoholfogyasztással összefüggő és (ettől nem teljesen függetlenül) a nem betegség, hanem „külsődleges” okok miatt bekövetkező halálozás magas szintjét (Caselli et al. 2002, Willekens 2014). Mindemellett míg Európa nyugati országainak halandósági viszonyai egyre hasonlóbbá válnak egymáshoz, a kelet- és kelet-közép-európai valamint balti országok között a halandósági mutatók egyre erősebben divergálnak (Mackenbach 2013). A volt szocialista államok ugyanakkor egységesnek tűnnek abban a tekintetben, hogy ezekben az országokban – legalábbis az 1990-es évek óta – jóval nagyobbak a halálozásban mutatkozó társadalmi egyenlőtlenségek, mint a nyugat-, észak- vagy dél-európai országokban (Mackenbach et al. 2015).

A HALANDÓSÁG IDŐBELI ALAKULÁSA

A népesség halandóságának leggyakrabban alkalmazott mutatója a *születéskor várható élettartam*,^F amelyet a halandósági táblák alapján számítunk ki. Jelenleg több forrás is rendelkezésre áll a születéskor várható élettartam nemzetközi összehasonlítására. A nemzetközi szervezetek által közölt adatok eltérő számítási módszereket alkalmaznak, ezért kisebb-nagyobb különbségek figyelhetők meg az általuk közölt értékek között. A hazai folyamatok áttekintésekor a KSH által közölt halandósági táblákra támaszkodtunk, a nemzetközi összehasonlításoknál pedig a WHO adataira. A hazai halandóság hosszú

távú időbeli alakulásával több tanulmány is foglalkozott. A szakértők között egyetértés mutatkozik a tekintetben, hogy a hatvanas évek közepétől a rendszerváltozást megelőző időszakig a magyar halandóság – más kelet-európai országhoz hasonlóan – leszáadt a fejlett európai és tengerentúli országok által fémjelzett, javuló életkilátásokat jelző pályáról. Míg a fejlett európai országok éves szinten 0,2–0,3 évvel voltak képesek növelni a várható élettartamot, a magyar férfiak várható élettartama 1966 és 1990 között 67,5 évről 65,1 évre romlott (KSH, Demográfiai évkönyv, 2013). A hasonló történelmi tradíciójú kelet-közép-európai országok közül Lengyelországot ugyanezen évek alatt stagnálás jellemezte, Csehszlovákiában és Kelet-Németországban pedig a nyugati országoktól elmaradó ütemű növekedés ment végbe már az államszocializmus időszaka alatt is. A nők életesélyei ugyan mindenhol javultak Kelet-Közép-Európában, de jóval visszafogottabban, mint a kontinens nyugati országaiban. Magyarországon 1966 és 1990 között a nők várható élettartama 72,2 évről 73,7 évre nőtt, ami meglehetősen szerény elmozdulásnak mondható.

1. ábra. A férfiak születéskor várható élettartama Európa egyes országaiban, 1990–2012

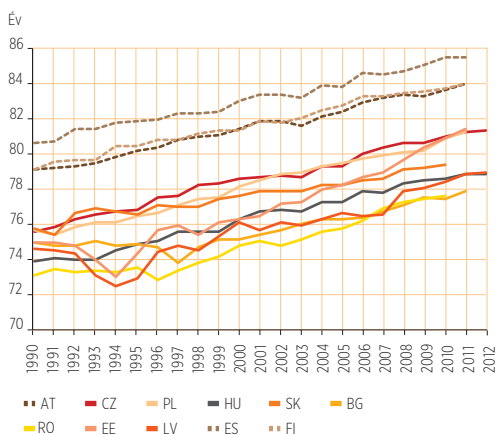

Forrás: HFA-DB; saját szerkesztés.

A politikai rendszerváltozásokkor a magyar népesség életkilátásai – a szovjet térség országaitól eltekintve – a legrosszabbak közé tartoztak Európában. A férfiak születéskor várható élettartama a harmadik legalacsonyabb volt (a lettek és az észtek után) az Európai Unió mai határain belül. A nők esetében csak a román nők életkilátásai (73,1 év) voltak kedvezőtlenebbek a magyarokénál (1. és 2. ábra).

A magyar férfiak évtizedek óta tartó mortalitási krízise nem ért véget a rendszerváltozással. A kilencvenes évek elején a gazdasági-társadalmi válság hatására hozzávetőleg fél évvel csökkent a várható élettartamuk (1990 és 1993 között 65,1 évről 64,5 évre), míg a nők lényegében nem változott (73,7, illetve 73,8 év). A válságot követően a férfiak körében évi átlagban valamivel több, a nők körében valamivel kevesebb mint 0,3 évvel nőtt a várható élettartam. Ennek következtében a nemek közötti eltérés az 1990-es 8,6 évről 6,7 évre csökkent, ami továbbra is elmarad a kedvező mortalitási profilú országokban megfigyelhető 4-5 évnyi különbségtől.

2. ábra. A nők születéskor várható élettartama Európa egyes országaiiban, 1990–2012

Forrás: HFA-DB; saját szerkesztés.

A hazánkban végbement javulás nem volt példanélküli. Hasonló mértékű előrelépés történt azokban a nyugati országokban is, ahol a javulás már a hatvanas években elkezdődött, és azt követően töretlenül folytatódott. Összehasonlítva az osztrák és a magyar születéskor várható élettartamok különbségét, 2010-ben a férfiak körében éppen úgy 7, a nők körében pedig 5 év volt, mint húsz évvel korábban. (Némileg kedvezőbb kép alakul ki, ha viszonyítási pontul 1994-et választjuk: ez esetben némi felzárkózásra következtethetünk a férfiak esetében.) Összességében azonban az Európán belüli viszonyok nem változtak. A magyar népesség mortalitása továbbra is a legkedvezőtlenebbek közé tartozik az Európai Unióban. Magyarország mortalitásának alakulása 20–25 év leszakadással követi az osztrák halandóságát. Az Európai Unión belül a magyar népesség életkilátásai még a visegrádi országok mortalitási szintjétől is elmaradva, egyes balti államokkal, valamint Romániával és Bulgáriával mutatnak hasonlóságot (1. és 2. ábra).

AZ EGYES KORCSOPORTOK HOZZÁJÁRULÁSA A VÁRHATÓ ÉLETTARTAM ALAKULÁSÁHOZ

A halandósági táblák dekomponálásával meghatározhatjuk az egyes korcsoportok halandóságának változásából adódó „hozzájárulás” mértékét a várható élettartamok különbségéhez. A továbbiakban annak az elemzésnek az eredményeit mutatjuk be (lásd 3. és 4. ábra), amelynek során az 1990. évi rövidített halandósági tábla minden egyes korcsoportban várható élettartama és a rákövetkező évek tábláinak hasonló életkorban várható élettartama közötti különbségét bontottuk fel a korcsoportok hozzájárulásai szerint. Az egyes korcsoportok szerepének meghatározása lehetővé teszi az elmúlt években lezajlott folyamatok idő-

beli dinamikájának áttekintését, és egyúttal a jövőbeli kilátások megfogalmazását. Az elemzést külön-külön elvégeztük mindkét nemre, ill. a könnyebb áttekinthetőség érdekében összevontuk a részletezettebb korcsoportos eredményeket (0, 1-14, 15-39, 40-64, 65-x év). A korcsoportok mindegyike jól meghatározható életszakaszhoz köthető: a csecsemőkorhoz (0 év), a gyermekkorhoz (1-14 év), a fiatal felnőttkorhoz (15-39 év), a középkorú (40-64 év) és az idős (65-x év) életszakaszokhoz.

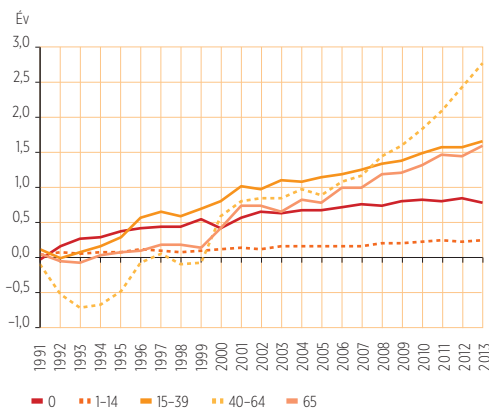
Az elemzést a Központi Statisztikai Hivatal által publikált éves rövidített halandósági táblák segítségével végeztük el. A férfiak nulla éves életkorban várható élettartama 1990 és 2013 között 65,1 évről 72,1 évre, azaz 7 évvel növekedett. A csecsemőkori halandóság javulása – a messze nem elhanyagolhatónak tekinthető – 0,7 évvel járult hozzá ehhez a különbséghez. Ábránk (3. ábra) jól mutatja, hogy a csecsemőhalandóság mérséklődéséből származó nyereség túlnyomó része 1990 és 2000 között keletkezett, azt követően az ebben a korcsoportban tapasztalható javulás tempója lelassult. A magyar csecsemőhalandóság ma már nem sokkal haladja meg az európai átlagot, a javulásától várható potenciális nyereség ezért csekélynek tekinthető. A gyermekkorúak mortalitásának csökkenéséből mindössze 0,2 év várható élettartam-javulás keletkezett, és e korosztályt illetően a jövőben sem várható komolyabb változás. A kelet-európai mortalitási krízis köztudottan a középkorú népességet érintette a legsúlyosabban, emiatt a gazdasági-társadalmi megváltoztatásokra érzékeny korcsoport halandóságának alakulása méltán érdemel kitüntetett figyelmet. Magyarországon 1990 és 2013 között a fiatal felnőttek mortalitásának csökkenése 1,7 évvel, míg a középkorúaké 2,8 évvel járult hozzá a férfinepesség mortalitásának javulásához. A javulás túlnyomórészt ahhoz a 40-64 éves korcsoporthoz kötődött, amelynek mortalitása 2000-ig romlott, és abban az időszakban csökkentette a várható élettartamot. Mindez rámutat a kilencvenes

évek eleji várható élettartam csökkenésének korszecifikus hátterére, valamint arra is, hogy a mortalitási krízis valamennyi korcsoportnál csak az ezredforduló után ért véglegesen véget. Az úgynevezett idő előtti (65 év alatti) halálozásokból származó javulás 5,4 évvel járult hozzá a várható élettartam emelkedéséhez.

A 65 éves és idősebb népesség mortalitásának javulása ennél szerényebbnek bizonyult, mindössze 1,5 évnnyi nyereség származott belőle, ami – ellentétben a középkorúakéval – az ezredforduló időszakától vált egyre jelentősebbé.

A felnőtt középkorú és idős férfi népesség nyereségeinek meredeken emelkedő idősorai azt jelzik, hogy további jelentős tartalékok rejlenek a felnőtt népesség mortalitásának jövőbeli javulásában.

3. ábra. Az egyes korcsoportok hozzájárulása a születéskor várható élettartam 1990-et követő változásához, férfiak

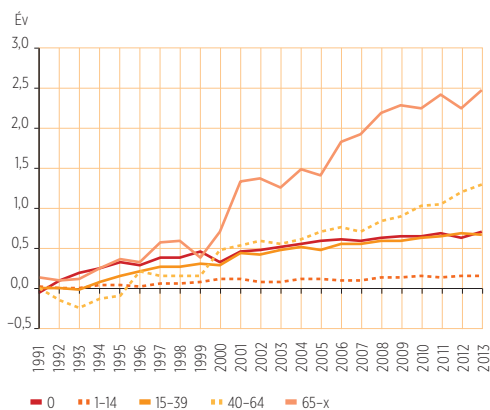

Forrás: KSH, Magyarország rövidített halandósági táblái, 1990-2013; saját számítás.

A nők várható élettartama 1990 és 2013 között 73,7 évről 79,0 évre, azaz 5,3 évvel növekedett. A férfiak és nők halandóságának alakulása hasonló volt a csecsemőhalandóságból és a gyermekkori halandóság javulásából származó nyereség nagyságát tekintve, amelyek a nők esetében is 0,7, illetve 0,2 évet jelentettek. A férfiakhoz hasonlóan a nők nye-

reségének a forrása is elsősorban a felnőtt és az idős népesség mortalitásának javulásából származott. A nők körében azonban a 64 év felettiek hozzájárulása jelentősebbnek bizonyult (2,5 év), mint a válság hatásait ugyancsak megsínylő középkorú (1,3 év) és fiatal felnőttek (0,7 év) együttesen. A 40–64 év közötti középkorúak mortalitási nyereségének 1999 óta tapasztalható meredek emelkedése (4. ábra) e korosztály életkilátásaiban rejlő javulási potenciálra enged következtetni. Az időskorúak mortalitásának javulásából a kilencvenes években mindössze fél év nyereség származott; az ezredfordulót követően azonban az időskorú női népesség túlélési esélyeinek eleddig sohasem látott radikális javulásával új időszak vette kezdetét.

4. ábra. Az egyes korcsoportok hozzájárulása a születéskor várható élettartam 1990-et követő változásához, nők

Forrás: KSH, Magyarország rövidített halandósági táblái, 1990–2013; saját számítás.

AZ EGYES HALÁLOKOK SZEREPE A VÁRHATÓ ÉLETTARTAM ALAKULÁSÁBAN

Az egyes halálokok szerepének bemutatásakor a korábban ismertetett dekompozíciós eljárásra támaszkodunk. A halálokok közül elsősorban a nagyobb halálloki főcsoportokat vizsgáljuk, ezen felül részletesebben a

szív- és érrendszeri megbetegedések okozta halálozást. Továbbá a daganatos és a külső halálokok közül is kiemeltünk néhány fontosabb okot, amelyek vagy bizonyos rizikófaktorok szerepére mutatnak rá, vagy a magyar halandósági szint szempontjából különösen fontosak.

Az esetszámok alakulása természetesen csak nagyon elnagyolt képet tár elénk (1. táblázat). A legfeltűnőbb változást 1990-hez képest a kardiovaszkuláris halálozások számának csökkenése jelenti: a férfiaknál negyedével, a nőknél több mint tizedével mérséklődött. Ennek a kedvező folyamatnak a hátterében az agyérbetegségek okozta halálozások nagyon jelentős visszaesése áll. Javulás volt megfigyelhető az emésztőrendszeri megbetegedések okozta halálozások esetében is, jelentősen csökkent például az alkoholos májbetegségek miatt bekövetkezett halálozások száma. Kevesebb, mint felére esett vissza a külső okokban elhunytak száma mindkét nem esetében; a jelentős súlyt képviselő öngyilkosságok gyakorisága a kategória egészéhez hasonló mértékben zsugorodott. Ezzel szemben számottevően emelkedett a női rosszindulatú daganatos halálozások előfordulása, amely elsősorban a dohányzás eredményezte tüdőrákok halálozások növekedésének volt köszönhető. A nők körében az ischaemiás szívbetegségekben történt elhalálozások száma is nőtt 1990 és 2013 között.

A várható élettartamok különbségének okspecifikus dekomponálása lehetővé teszi a korcsoportok halálokok szerinti hozzájárulásainak meghatározását. A férfiak esetében a dekomponálásból származó eredmények azt mutatják (5. ábra), hogy az 1990 és 2013 közötti 7 évnyi javulás elsősorban, de nem kizárólag a keringési rendszer megbetegedései okozta halálozások mérséklődéséből fakadt (2,75 év, az összes nyereség 40%-a). A jelenség az epidemiológiai átmenet kardiovaszkuláris forradalomként számon tartott szakaszát jelzi, amely hatékony gyógyászati eljárás-

1. táblázat. Az elhalálozások száma fontosabb halálokok szerint nemeként, 1990-ben és 2013-ban

Halálok megnevezése	Férfiak		Nők	
	1990	2013	1990	2013
Fertőző és élősködők okozta betegségek	646	396	317	508
Daganatok	17 644	18 060	13 577	15 214
Légcső, hörgő, tüdő rosszindulatú daganata	5 416	5 418	1 492	3 173
Gyomor és vékonybél rosszindulatú daganatai	1 806	990	1 180	710
Női emlőrák	–	–	2 097	2 167
Kolorektális daganatok	2 146	2 865	2 090	2 242
Endokrin, táplálkozási és anyagcsere betegségek	774	1 244	1 357	1 672
Keringési rendszer betegségei	36 375	27 600	39 865	35 379
Agyérbetegségek	9 556	5 427	11 662	7 401
Ischaemiás szívbetegségek	15 316	14 635	12 875	17 469
Légzőrendszer betegségei	4 079	3 822	2 565	3 187
Emésztőrendszer betegségei	5 511	3 741	3 504	2 649
Alkoholos májbetegségek	2 951	2 065	1 129	640
Morbiditás és mortalitás külső okai	8 459	3 981	4 816	2 143
Öngyilkosságok	2 980	1 588	1 153	505
Összesen	76 936	61 894	68 724	64 884

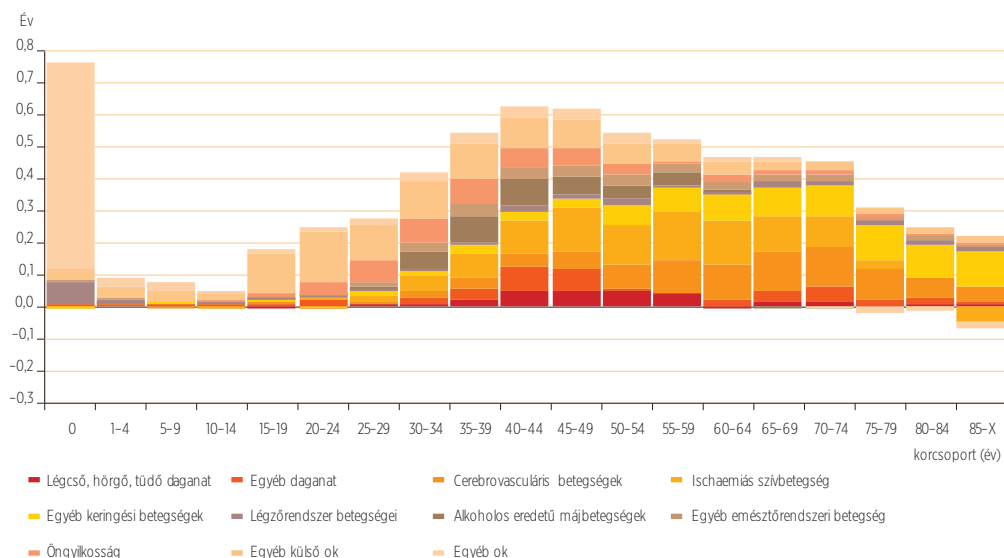
Forrás: KSH, Népmozgalmi adatok; saját szerkesztés.

soknak, szűrőprogramoknak, életmódban bekövetkező változásoknak egyaránt köszönhető. A kardiovaszkuláris mortalitás mérséklődésében nagyjából egyforma szerep tulajdonítható az infarktuszal járó ischaemiás halálozásnak (1,0 év), a cerebrovaszkuláris mortalitás terén bekövetkezett közel hasonló nagyságú nyereségnek (0,9 év), valamint az egyéb szívbetegségeknek (0,85 év). A külső okok miatt bekövetkezett halálozások szintjének csökkenése 1,7 év javulást eredményezett, vagyis az összes nyereség negyede (24,7%) e halálnem előfordulásának mérséklődéséből adódik. Ezen belül az öngyilkosság visszaesése 0,5 évvel (7,4%-kal) járult hozzá az életkilátások kedvező alakulásához, ennek ellenére a hazai önpusztítás szintje nemzetközi összehasonlításban továbbra is magas. A külső okok terén elért javulás elsősorban a baleseti halálozásban elért látványos fejlődésnek köszönhető (1,2 év nyereség a várható élettartamban). A fennmaradó okok szerepe jóval mérsé-

keltebb volt. Az emésztőrendszeri megbetegedések terén elért javulás 0,7 évvel növelte a várható élettartamot. Ezen belül az alkoholizmushoz köthető alkoholos májbetegségek okozta halálozás mérséklődésének köszönhetően 0,4 évvel nőtt a magyar férfinépeség várható élettartama. A kardiovaszkuláris forradalomhoz hasonló fordulatnak azonban egyelőre a nyoma sem tapasztalható a daganatos halálozások területén, a visszaszorulásukhoz köthető nyereség negyed század alatt mindössze 0,64 év volt.

A többi halálóki főcsoport közül a légzőrendszer okozta halálozások mérséklődése 0,2 évvel, a fertőzőes halálozás csökkenése pedig kevesebb mint 0,1 évvel növelte a várható élettartamot. Összefoglalóan elmondható, hogy a férfiaknál a fontosabb halálokok mindegyikében javulás történt 1990-hez képest, egyedül a 85 év feletti esetében látható az ischaemiás szívbetegség szintjének kisebb mértékű növekedéséhez köthető veszteség.

5. ábra. Az egyes korcsoportok halálokok szerinti hozzájárulása a születéskor várható élettartam változásához, férfiak, 1990-2013

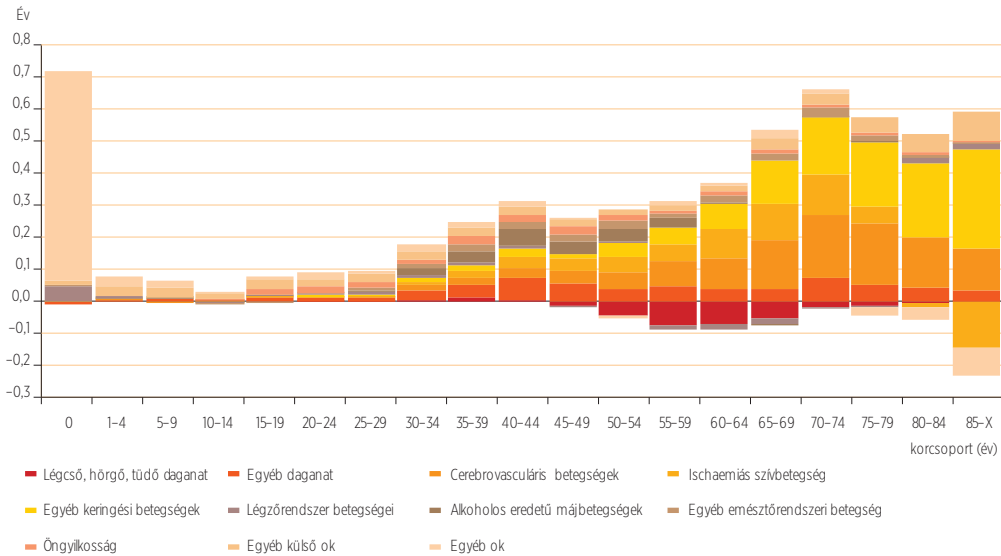
Forrás: KSH, Magyarország rövidített halandósági táblái; KSH, Népmozgalmi adatok; saját számítás.

A nyereségek korcsoportos mintázata halálokként különböző volt. A csecsemőkori halandóság terén elért javulás – tekintve a fertőzések eredetű halálozások minimális hatásától – olyan betegségeknek és veleszületett rendellenességeknek tudható be, amelyek más korcsoportokban nem fordulnak elő, ezért ezek elemzésbe történő bevonásától eltekintettünk. A gyermekkorúak halandóságának csökkenéséből adódó mérsékelt élettartam-növekedés a külső okok, zömmel a balesetek okozta halálozás mérséklődéséből fakadt. A fiatal felnőttek összességében 1,1 évnyi hozzájárulása a várható élettartam növekedéséhez ugyancsak elsősorban a külső okok miatti halálozások javulásának tudható be. A középkorú felnőtteknél tapasztalható növekedés (2,7 év) részben a keringési rendszer betegségeihez kapcsolódó halálozásokból (1,3 év), jellemzően az infarktusos és kisebb mértékben stroke halálozások mérséklődéséből származott. Közel hasonló jelentőségű az emésztőrendszer okozta halálozásokból (0,4 év), a külső okokból (0,3 év) és a

daganatos halálozásokból származó nyereség (0,3 év). A legidősebbek körében jelentkező nyereség (1,6 év) háromnegyede a kardiovaszkuláris mortalitás javulásának eredménye (1,2 év), az externális okok és a daganatok visszaszorulása ehhez képest csekély szereppel bírt (mindkettő egyaránt 0,2 év).

A nők mortalitás változásának mértéke mellett a nyereségek korcsoportos szerkezete és halálokok szerinti forrása számottevően eltért a férfiakétól (6. ábra). Az első két felvetést már korábban érintettük. A halálokok tekintetében a férfiak és nők közötti különbségek közül a legfontosabb, hogy a nők várható élettartambeli nyereségének jelentősebb hányada a kardiovaszkuláris halálozások terén bekövetkezett javulásból (2,9 év, 54,4%) származott. A nyereség túlnyomó része azonban időskorban realizálódott. A külső okok szerepe a nők esetében szintén meghatározónak bizonyult (0,8 év), de a férfiakhoz képest jóval szerényebb arányban (15%) járult hozzá a várható élettartam növekedéséhez. A daganatos halálozásokból adódó nyereség mindössze 0,3 év volt,

6. ábra. Az egyes korcsoportok halálokok szerinti hozzájárulása a születéskor várható élettartam változásához, nők, 1990-2013

Forrás: KSH, Magyarország rövidített halandósági táblái; KSH, Népmozgalmi adatok; saját számítás.

amely a légcső, hörög és tüdő rosszindulatú daganatai miatti halálozások romlása (-0,3 év), illetve az egyéb daganatos halálozások terén bekövetkezett 0,6 évnnyi javulás eredményeként jött létre. A férfiakhoz hasonlóan a daganatos halálozásból származó nyereség tehát mérsékelt, a – dohányzás hatására egyértelműen utaló – légcső, tüdő és hörög rosszindulatú daganatai miatti halálozások pedig a várható élettartam mérséklődése irányába hatottak.

AZ OKSPECIFIKUS HALÁLOZÁS ALAKULÁSA EURÓPAI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

Az európai országokban a várható élettartam növekedésének motorja az utóbbi négy évtizedben a kardiovaszkuláris halálozás dinamikus mérséklődése volt. A szív- és érrendszeri halálozás Európa minden országában csökken, ugyanakkor ez a folyamat az egyes országokban különböző időpontokban kezdődött meg, és dinamikája is eltérően alakult, mely tényezők együttes eredményeként jelentős különbségek alakultak ki a kardiovaszkuláris halálozások jelenlegi szintjében, illetve a közeljövő perspektíváit illetően is.

A nyugat-európai országok többségében a szív- és érrendszeri halálozás mérséklődése már a hetvenes évek során megkezdődött, a „megkésétt” országokban pedig erre az 1980-as évek elején került sor. A volt szocialista országokban ez a fordulat az 1990 és 1998 közötti időszakban történt meg: Lengyelországban és Csehországban 1990 körül, Magyarországon és a balti államok körül 1995-től, Bulgáriában pedig csak 1999 után (7. és 8. ábra). A rendszerváltást követő néhány évben bizonyos országokban (elsősorban a balti államokban, Bulgáriában és Romániában) jelentősen emelkedett a kardiovaszkuláris halálozás, és csak azt követően kezdődött meg a többé-kevésbé folyamatos mérséklődés. Magyarországon a rendszerváltást követő emelkedés mérsékelt, de a férfiak körében érzékelhető volt. A 2000-es éveket már minden országban

csökkenés jellemezte, amelynek dinamikája elsősorban a balti államokban volt különösen nagy. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy néhány olyan országban – elsősorban Lengyelországban és Csehországban –, ahol a kardiovaszkuláris halálozás mértéke 1990-ben hasonló volt a magyarországihoz, a 2000-es évek folyamán is hasonló ütemben csökkent a halálozás. Amiatt azonban, hogy a csökkenési periódus korábban kezdődött, napjainkra a magyarországinál jóval alacsonyabb lett a szív- és érrendszeri halálozás szintje.

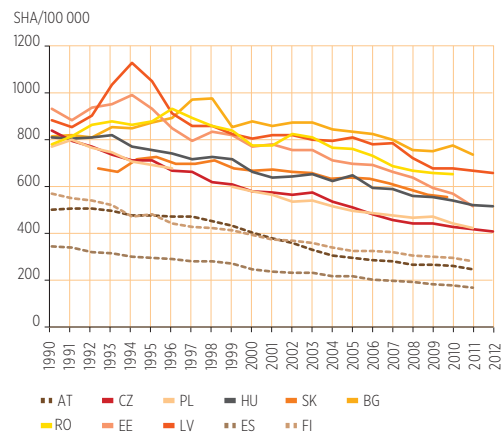
A magyar férfiak körében a szív- és érrendszeri betegségek okozta halálozás nem csupán később kezdődött, mint a lengyel és cseh férfiak körében, hanem annak üteme is kismértékben elmaradt attól. A halálozás csökkenése ugyanakkor a legutóbbi években is egyértelműen folytatódott. A magyar férfiak körében a mérséklődés üteme hasonló, mint a – napjainkban jóval magasabb szintű – román és bolgár halálozása, a balti államokban – elsősorban Észtországban – ellenben jóval gyorsabb a magyarországinál.

A magyar nők körében a szív- és érrendszeri halálozás hosszabb távon igen hasonló ütemben csökkent, mint a régió más országaiban, ugyanakkor a legutóbbi években a mérséklődés megtorpanni látszik (hasonló jelenség csak Lettországon volt tapasztalható). A legutóbbi két évben látható enyhe növekedés nem tekinthető a mérséklődési trend végleges megtörésének, hiszen egy-két éves megtorpanások máshol és korábban Magyarországon is előfordultak.

A nyugati országokban – amelyeket ábráinkon a szomszédos Ausztria, az európai viszonylatban élenjáró Spanyolország és az 1970-es években még hazánkhoz nagyon hasonló helyzetben lévő Finnország reprezentál – a szív- és érrendszeri halálozás mind a férfiak, mind pedig a nők körében jóval alacsonyabb, mint Magyarországon, illetve szűken vett régióinkban. A magyar férfiak kardiovaszkuláris halálozása hozzávetőleg

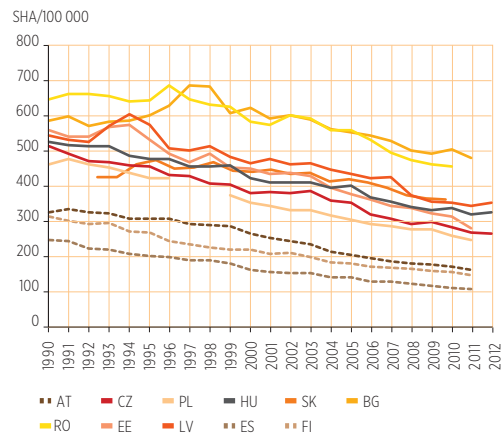
kétszerese az ausztriai férfiakénak, és 150%-kal haladja meg a spanyol férfiak halálozási szintjét. A magyar nők szív- és érrendszeri okokhoz köthető halálozása 2011-ben hasonlóképpen kétszerese volt az ausztriai nőkének, illetve háromszorosa a spanyolországiakénak.

7. ábra. Szív- és érrendszeri okokból bekövetkezett halálozás alakulása néhány európai országban, férfiak, 1990–2012

Forrás: European Mortality Database (MDB).

8. ábra. Szív- és érrendszeri okokból bekövetkezett halálozás alakulása néhány európai országban, nők, 1990–2012

Forrás: European Mortality Database (MDB).

A kardiovaszkuláris halálozás régióra jellemző magasabb halálozási szintjének magyarázatát kisebb részben a klasszikus rizikófaktoroknak (mozgásszegény életmód, egészségtelen táplálkozás, dohányzás és alkoholfogyasztás) való magasabb kitettségben, nagyobb részben azonban a magas vérnyomás szabályozásának alacsonyabb elterjedtségében, különösképpen pedig a koleszterinszint-csökkentő gyógyszerek jóval alacsonyabb használatában látták korábban (Helis et al. 2011).

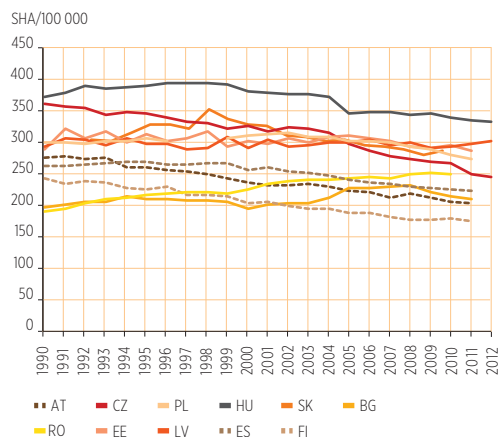
A magyarországi mortalitási helyzet régióknak egészét tekintve különös jellemzője, hogy nem csupán a kardiovaszkuláris, hanem a második legnagyobb haláloki csoportnak tekinthető daganatos halálozás szintje is kifejezetten magas.

A férfiak körében a daganatos halálozás szintje a legmagasabbak között van Európában (9. ábra). A hosszú távú trendeket ugyanakkor csak a Magyarországon 2005-ben életbe lépett új haláloki kódolási rendszer figyelembe vételével értékelhetjük. Hatására ugyanis visszaesett azoknak a halálozásoknak a száma, amelyeknél a legfontosabb halálhoz vezető okként a daganatot jelölték meg. A 2005 utáni adatok is arról árulkodnak azonban, hogy a daganatos halálozás a magyar férfiak körében közel 20%-kal magasabb, mint a magas daganatos halálozású kelet-európai vagy balti országokban, illetve akár a kétszeresét is elérheti a legalacsonyabb daganatos halálozású országokban tapasztaltnak. Néhány régióknak tartozó ország esetében (Románia és Bulgária) a tumoros halálozás viszonylag alacsony, ugyanakkor dinamikusan növekszik. A magyar férfiak körében – leszámítva a feltehetően nyilvántartási, kódolási okokból adódó, 2005-ös hirtelen csökkenést – nagyon enyhén csökkenő tendenciát mutat a kilencvenes évek második fele óta. A lassú csökkenés hátterében Magyarországon és sok más országban is elsősorban a tüdőrákos halálozások lassú visszaesése áll. Sok országban néhány más egyéb ráktípus

(elsősorban a kolorektális daganatok) okozta halálozás esetében is látható csökkenés, azonban hazánkban ennek nem volt szerepe a trend alakításában.

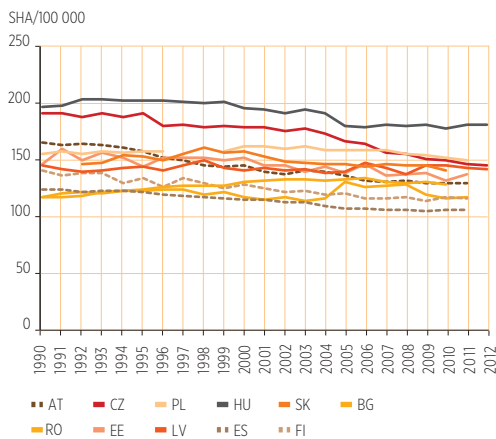
A nők körében ugyancsak több országban is tapasztalható a daganatos halálozás határozott csökkenése, legalábbis a legutóbbi évtizedekben; ugyanakkor Lettországon, Bulgáriában és Romániában a trendek határozottan növekvőek. A magyarországi trend – leszámítva a 2005. évi változásokat – lényegében hosszú ideje stagnál, amely a tüdőrákos halálozás enyhe növekedéséből és néhány más daganattípus esetében tapasztalható csökkenésből adódik össze. A magyar női daganatos halálozás 70%-kal haladja meg a legkedvezőbb európai, és 10–20%-kal a magasabb halálozású régiós országok szintjét (10. ábra). Fontos még megjegyezni, hogy a nők esetében is stagnál az utóbbi években a – korábban még enyhén csökkenő – kolorektális daganatok és az emlőrák miatti halálozás. A dohányzás visszaszorítása mellett ezért a megelőzési tevékenység intenzívebbé tételére is szükség lenne ahhoz, hogy a daganatos halálozás szintje a mai kiugróan magas szintről mérséklődhessen.

9. ábra. Daganatos halálozás alakulása néhány európai országban, férfiak, 1990–2012

Forrás: European Mortality Database (MDB).

10. ábra. Daganatos halálozás alakulása néhány európai országban, nők, 1990–2012

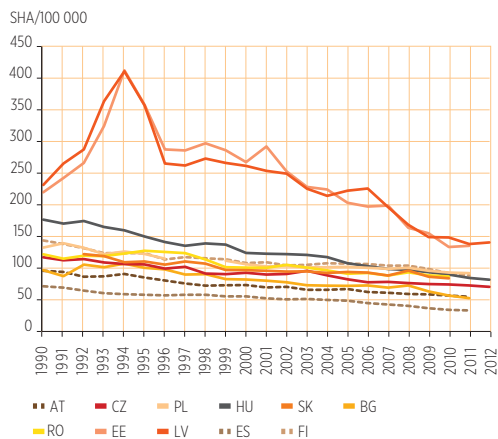

Forrás: European Mortality Database (MDB).

A halálozások harmadik nagy csoportját az úgynevezett külső okok adják, amelyek közé a közlekedési és más típusú balesetek, az emberölések és az öngyilkosságok tartoznak. Magyarországon a férfiak esetében a külsődleges okokból bekövetkezett halálozások szintje 2012-re a felére esett vissza 1990-hez viszonyítva (11. ábra). Magyarországon mind az öngyilkosságok, mind pedig az egyéb, ide tartozó halálokok gyakorisága folyamatosan csökkent az elmúlt évtizedekben. A mérséklődés az utóbbi két évtized során lényegében töretlen volt, és ez a legutóbbi években is folytatódott. A magyarországi halálozási szint ugyan a legjobb európai értékeknek ma is a kétszerese, de nem különbözik jelentősen más régiós országokétól, és mérséklődésének dinamikája is jóval nagyobb a máshol tapasztaltnál (kivéve az e tekintetben most még különösen magas halálozású balti államokat).

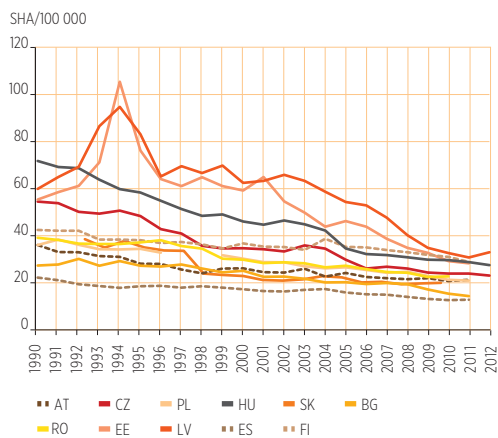
A nők körében a külsődleges okokból bekövetkezett halálozás 1990 és 2012 között egyharmadára esett vissza (12. ábra). Ebben az öngyilkosságok és közlekedési balesetek okozta halálozás mérséklődése mellett jelentős szerepet játszott az egyéb balesetek (pl. esések) számának csökkené-

11. ábra. Külső okok miatti halálozás alakulása néhány európai országban, férfiak, 1990–2012

Forrás: European Mortality Database (MDB).

12. ábra. Külső okok miatti halálozás alakulása néhány európai országban, nők, 1990–2012

Forrás: European Mortality Database (MDB).

se is. E halálnem esetében a törésvonalak nem követik a regionális megoszlást: Bulgáriában és Ausztriában például hasonlóan alacsonyak az arányszámok. A korábban magas külsődleges halálozású országokban (köztük Magyarországon) mindenhol erőteljes a csökkenés, míg a korábban alacsony halálozású országokban lassabb a mérsék-

lődés. A külsődleges okok miatti halálozás erőteljesen konvergál Európa különböző országaiban.

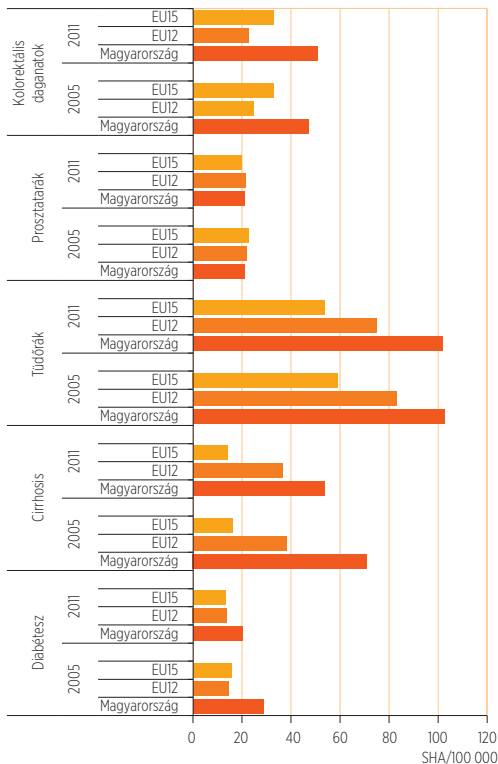
A következőkben azokra a halálokokra vonatkozó trendeket tekintjük át (13. és 14. ábra), amelyek a várható élettartamot önmagukban kevésbé befolyásolják, ugyanakkor nagyobb, a halálozást befolyásoló tényezők „indikátorai”-nak tekinthetők. Ezek közül a tényezők közül a mortalitásra és egészségi állapotra különösen nagy befolyást gyakorló életmód-faktorokat (étkezés, dohányzás és alkoholfogyasztás) emeljük ki.

A táplálkozás minőségével kapcsolatos egyik jelzőszám a diabeteshez kapcsolódó halálozás lehet. (Ennél természetesen jóval többen halnak meg táplálkozással kapcsolatos okokban, elsősorban szívbetegségek-

ben, de azokban a halálozásokban más faktorok is erős szerepet játszanak.) 2005-ben a diabeteses halálozás Magyarországon mind a szűkebb régiókban (amely alatt most az EU12 országait értjük), mind pedig tágabb európai összehasonlításban a magasabbak közé tartozott. 2011-re azonban mind a férfiak, mind pedig a nők körében valamennyit közelített az európai átlagértékekhez, ugyanakkor azokat még mindig meghaladja: 50%-kal a férfiak és 60%-kal a nők körében (13. és 14. ábra).

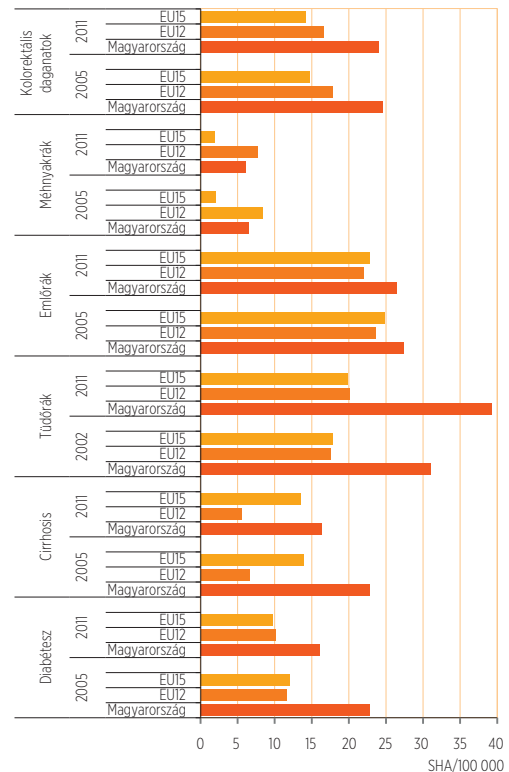
Az alkoholfogyasztással áll kapcsolatban a krónikus májbetegség és a májcirrhosis. Az ez okok miatti halálozás szintén különösen magasnak tekinthető mind régiós, mind pedig tágabb európai összehasonlításban. 2005 és 2011 között mind a férfiak,

13. ábra. Néhány kiemelt halál oka szerinti halálozás Magyarországon, az EU régebbi és újabb tagállamaiban, férfiak, 2005 és 2011

Forrás: European Mortality Database (MDB).

14. ábra. Néhány kiemelt halál oka szerinti halálozás Magyarországon, az EU régebbi és újabb tagállamaiban, nők, 2005 és 2011

Forrás: European Mortality Database (MDB).

mind pedig a nők körében jelentősen csökkent Magyarországon az ez okhoz kötődő halálozás, ugyanakkor a férfiak körében 48, a nők körében pedig 21%-kal magasabb a szűkebb régiókat jellemző szintnél, a nyugat-európai szintnek pedig mindkét nemre vonatkozóan hozzávetőleg háromszorosa. Az alkoholfogyasztással kapcsolatban álló halálozás trendje ugyanakkor (ellentétben a diabéteszes halálozásával) már hosszabb ideje erőteljesen csökkenő tendenciát mutat, és ha ez a trend folytatódik, a magyar halálozási szint e tekintetben belátható időn belül a régiós, illetve az európai átlagos szintek közelébe süllyedhet (13. és 14. ábra).

Másképpen értékelhetjük a dohányzás indikátoraként használt tüdőrákos halálozás trendjeit. A magyar arányszámok – mind a férfiak, mind pedig a nők körében – e tekintetben is a régiós, illetve a tágabb európai átlagos szintek fölött vannak. Miközben a tüdőrákos halálozás 2005-ben és 2011-ben mind a szűkebb régiókban, mind pedig a régebbi uniós országokban csökkent a férfiak körében, a magyar férfiak mutatója kismértékben nőtt, és 35%-kal magasabb a régió, 90%-kal pedig a régebbi európai uniós országok átlagánál. A nők esetében a tüdőrákos halálozás mind a viszonyítási alapként választott régiókban, mind pedig Magyarországon nőtt 2005 és 2011 között. A magyar nők értéke ugyanakkor 2011-ben közel kétszeresét tette ki – az egymáshoz igen hasonló – régiós és az európai átlagnak (13. és 14. ábra).

Az egészségügyi ellátás színvonalát és annak halálozást alakító szerepét olyan okok vizsgálatán keresztül szemlélhetjük, amelyek esetében szűrés segítségével csökkenthető a korai halálozás (méhnyakrák, emlőrák, kolorektális tumorok), vagy pedig a szűrést is magában foglaló gondozás segítségével a betegség jól menedzselhető (prosztatarák). Az ilyen okokból bekövetkezett halálozások viz-

sgálata alapján alkotott kép vegyes. Pozitívan értékelhető például a prosztatarákos mortalitás mutatója: a magyarországi halálozási szint 2011-ben a régiós átlagnál kismértékben alacsonyabb, és alig haladja meg a régebbi uniós országokban tapasztalható szintet. Az emlőrák tekintetében ugyanakkor a halálozás szintje nagyon keveset változott 2005 és 2011 között, és kismértékben mindkét időpontban magasabb volt mind a régiós, mind pedig a régebbi uniós országokénál. Nagyobb különbségek mutatkoznak a méhnyakrák halálozást illetően: ez alacsonyabb a régiós átlagnál, de többszöröse a régebbi uniós országokénál, és 2005 és 2011 között semmiféle mérséklődése nem volt tapasztalható. Szintén borúlátásra adhat okot a kolorektális dagانات okozta halálozás magas szintje, amely 2005 és 2011 között a férfiak körében nem változott lényegesen, a nők körében ellenben nőtt. 2011-ben az ez okokból bekövetkezett halálozás szintje a nők körében 70, a férfiak körében pedig 125%-kal volt magasabb a régebbi uniós országokban tapasztalhatónál (13. és 14. ábra).

Összességében tehát a klasszikus rizikófaktorokhoz kötődő halálozást a 2010-es évek elején változatlanul nagyon magasnak értékelhetjük Magyarországon. Értékelhető ugyanakkor, hogy jelentős átrendeződés megy végbe az egyes rizikófaktorok között azok fontosságát, halálozást alakító szerepét illetően. Enyhe mérséklődést látunk a táplálkozással kapcsolatos, stagnálást a dohányzással és nagyon erőteljes mérséklődést az alkoholfogyasztással kapcsolatos halálozásban. Mindezek azt jelzik, hogy az első számú rizikófaktoroként számon tartott alkoholfogyasztás szerepét lassan átveszi a dohányzás. A táplálkozással kapcsolatos rizikót nem lehetséges e pillanatban számszerűsíteni, de egyes adatok enyhe mérséklődésre, mások (lásd 6. fejezet) a probléma változatlanul jelentős voltára utalnak.

CSALÁDI ÁLLAPOT ÉS MORTALITÁS

A mortalitás családi állapot szerinti különbségei, ezen belül az a tény, hogy a házasoknak a nem házasokhoz képest kedvezőbb életkilátásai vannak, már a XIX. század közepe óta ismert. Az empirikus tapasztalatok szerint a legalacsonyabb halandóság a házasokat jellemzi, őket a nem házasok (nőtlenek és hajadonok) követik, akikhez képest az egykor házasok (elváltak, megözvegyültek) magasabb halandósággal rendelkeznek. Az is jól dokumentált, hogy a házasság által nyújtott védelem jelentősebben befolyásolja a férfiak életésélyeit, mint a nőkéét. Ezeket a megfigyeléseket kétfajta magyarázati modell alapján szokás interpretálni. A szelekciós megközelítés szerint az egészségesebb személyek sikeresebben találnak társat és kötnek házasságot, a rossz egészségi állapot viszont csökkenti a házasság és növeli a válás esélyét. A másik, az ún. társadalmi okság magyarázat a házasság életkilátásokra gyakorolt kedvező hatását a házasok társadalmi/anyagi erőforrásokkal való jobb ellátottságára, az általuk (feltehetően) élvezett erősebb társas támogatottságra, illetve a házas felek állandó kontrolljából is adódó egészségesebb életmódjára vezeti vissza.

A családi állapot szerinti halandósági különbségeket direkt módon, az európai népesség kormegoszlására (ESP-1976) *standardizált halálozási arányszámok*^F segítségével mutatjuk be. A standardizált arányszámok számításához szükséges nem- és korszertinti népességszámok az adott évi népszámlálásokból, az ugyanazon évre vonatkozó halálozási adatok a népesség-regiszterből származnak. A standardizált arányszámokat a 25 éves és idősebb népességre, az 1990-es, 2001-es és 2011-es évekre vonatkozóan számítottuk ki.

A halálozási arányszámok alapján megállapíthatjuk, hogy a halandósági különbsé-

gek házas és nem házas csoportok között válnak szét legmarkánsabban. A házasok nem házasokhoz viszonyított mortalitása mindkét nem esetében kedvezőbb. A házasok védettsége a különféle halálokok esetében is jól kivehető (2. és 3. táblázat), és dacára a házassági hajlam mérséklődésének, továbbra is tartósan fennáll.

2. táblázat. A 25 éves és idősebb férfiak standardizált halandósági arányszámjai családi állapot szerint, 1990-ben, 2001-ben és 2011-ben⁹⁾

Halálokok	Nőtlen, hajadon				Összesen
	Házás	Özvegy	Elvált	Összesen	
1990					
Daganatos	554,4	559,7	679,7	885,6	581,0
Keringési	1121,5	1672,0	1645,2	2078,4	1261,4
Légzőszervi	114,3	260,3	216,1	236,2	139,1
Emésztőrendszer	141,2	294,1	330,4	374,3	179,8
Külső okok	186,5	435,6	512,3	525,0	248,8
Egyéb	97,4	245,9	185,4	278,7	125,0
Összesen	2215,2	3467,6	3569,1	4378,2	2535,0
2001					
Daganatos	534,7	599,1	800,9	799,0	589,1
Keringési	835,6	1209,0	1475,3	1412,4	991,5
Légzőszervi	60,8	140,5	138,9	146,3	80,6
Emésztőrendszer	134,4	302,4	552,9	341,5	188,2
Külső okok	119,5	279,7	362,9	353,5	177,9
Egyéb	75,2	179,0	179,1	169,5	102,0
Összesen	1760,2	2709,8	3509,9	3222,2	2129,2
2011					
Daganatos	458,0	622,9	641,7	641,8	513,2
Keringési	656,8	1233,6	1191,0	1183,3	814,9
Légzőszervi	76,6	193,7	175,4	141,2	103,4
Emésztőrendszer	89,9	190,0	215,6	205,7	126,3
Külső okok	80,4	200,4	309,3	226,0	123,3
Egyéb	90,1	232,1	153,3	178,6	120,9
Összesen	1451,8	2672,8	2686,3	2576,6	1802,0

⁹⁾ Saját számítás, az európai népesség kormegoszlásával standardizált.

A nem házasok különböző csoportjai közötti halandósági különbségek azonban valamelyest változtak 1990 és 2011 között. 1990-ben a 25 év feletti házas férfiak 100 000 főre kifejezett standardizált arányszámának (2215,2) közel a duplája jellemezte az elváltakat (4378,2), míg a nőtlenek és az özvegyek halálozása közel azonos értéket mutatott (3467,6 és 3569,1 százezrelék), hozzávetőleg 60%-kal volt magasabb az arányszámuk a házasokénál. Egy évtizeddel később már az özvegyek mortalitása (3509,9 százezrelék) volt a legmagasabb, a házasokénál a kétszerese (1760,2 százezrelék), ettől azonban nem sokkal tért el az elváltak arányszáma (3222,2 százezrelék), míg a nőtlen/hajadon csoport továbbra is a házasok után következett (2709,8 százezrelék).

A mérsékelt eltérések ellenére a nőtlenek, elváltak és özvegyek halandósága közötti különbségek 2001-ben még szignifikánsnak bizonyultak, egy évtizeddel később azonban már nem. A halandóság családi állapot szerinti különbségei a nőknél is házas és nem házas csoportok szerint váltak szét mind a teljes halandóságnál, mind pedig az okspecifikus halandóságnál. A nőknél a nem házas családi állapotúak házasokhoz viszonyított mortalitási többlete rendszerint kisebb volt, mint a férfiaknál.

A nem házasok között mindhárom időszakban az özvegy nők mortalitási szintje volt a legalacsonyabb. 1990-ben és 2001-ben az elváltak, 2011-ben pedig a hajadonok halandósága volt a legmagasabb. A családi állapot szerinti csoportok halandósága közötti különbségek szignifikáns módon eltértek egymástól 1990-ben és 2011-ben, 2001-ben azonban nem különbözött egymástól jelentős mértékben a hajadonok, illetve az elváltak halálozása.

Összefoglalóan elmondható, hogy a családi állapot szerinti halandóság a házas és nem házas relációban válik szét egyértelműen, ami konzisztens a nemzetközi és a hazai tapasztalatokkal. A nem házas csoportok közötti különbségek eredményei változatosabb mó-

3. táblázat. A 25 éves és idősebb nők standardizált halandósági arányszámai családi állapot szerint, 1990-ben, 2001-ben és 2011-ben^{a)}

Halálokok	Házás	Nőtlen, hajadon	Özvegy	Elvált	Összesen
1990					
Daganatos	286,0	360,4	332,2	420,2	306,8
Keringési	700,8	1005,5	879,2	1194,1	824,3
Légzőszervi	43,5	128,0	58,0	78,1	53,6
Emésztőrendszer	72,7	70,4	151,3	124,4	84,0
Külső okok	76,8	150,9	137,6	153,9	102,7
Egyéb	76,0	141,6	86,5	104,2	77,0
Összesen	1255,8	1856,9	1644,7	2075,0	1448,5
2001					
Daganatos	266,0	356,3	348,1	386,9	302,3
Keringési	457,2	754,7	716,6	770,6	639,8
Légzőszervi	23,2	76,3	36,2	47,4	33,1
Emésztőrendszer	61,0	92,8	115,3	110,3	77,5
Külső okok	42,5	83,5	84,5	98,1	64,6
Egyéb	48,4	110,2	79,2	81,1	66,5
Összesen	898,4	1473,7	1380,0	1494,5	1183,8
2011					
Daganatos	244,2	332,1	326,8	347,9	279,1
Keringési	348,3	690,4	558,8	629,6	503,1
Légzőszervi	32,8	93,3	55,4	58,7	47,6
Emésztőrendszer	41,3	73,4	69,6	68,8	53,6
Külső okok	31,0	56,9	53,0	57,3	40,5
Egyéb	70,4	170,3	98,8	108,8	90,4
Összesen	767,9	1416,4	1162,4	1271,0	1014,3

^{a)} Saját számítás, az európai népesség kormegoszlásával standardizált.

don alakultak, a közöttük levő különbség az összhalandóság tekintetében mérsékeltebb volt. Érdeemes azonban felhívni a figyelmet a családi állapot szerinti halandósági különbségek elemzésének korlátaira. A tipológia a szokásos, jogrend által elismert kategóriákon alapul. A kapcsolatok tartósságára vonatkozó információk mellett más hatásokat sem vettünk figyelembe. Mindezen túl hang-

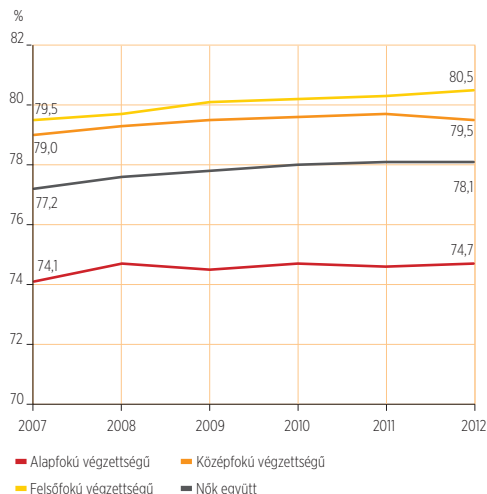
súlyozzuk, hogy a népesség és a halálozási adatok két különböző adatforrásból származnak, összeillesztésük okozhat torzítást.

TÁRSADALMI KÜLÖNBSÉGEK AZ ÉLETKILÁTÁSOKBAN

A várható élettartamra vonatkozóan nemzetközi összehasonlító adatok csak a legutóbbi évekre vonatkozóan és csak iskolai végzettség szerint állnak rendelkezésre. Az Európai Statisztikai Hivatal számításai szerint 2012-ben Magyarországon a csak alacsony végzettséggel rendelkező nők születéskor várható élettartama 74,7 év volt, amely a 2008-ban mért azonos értékhez viszonyítva nem növekedett a rákövetkező négy év során. A felsőfokú végzettséggel rendelkező nők születéskor várható élettartama viszont 80,5 év volt 2012-ben, amely 2008-hoz viszonyítva majdnem 1 évnél emelkedést mutat. A középfokú végzettségű nők életkilátásai közel azonosak a felsőfokú végzettségűekével: 2012-ben annál csupán 1 évvel volt rövidebb (79,5 év), ugyanakkor a 2008-tól 2011-ig tartó lassú javulása 2012-ben megtörni látszott, amikor 0,2 évvel rövidült (79,7 évről) az előző évhez viszonyítva (15. ábra).

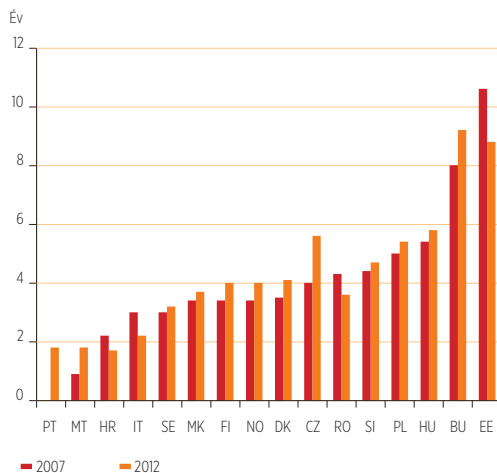
Európában 2007 és 2012 között a nők életkilátásaiban iskolai végzettség szerint mutatkozó különbségek általában véve nőttek. Magyarországon az alsó- és felsőfokú végzettségűek közötti különbség 5,4 évről 5,8 évre nőtt. Azoknak az országoknak a többségében, amelyekre nézve hasonló adatokkal rendelkezünk (15. ábra), ugyancsak viszonylagos növekedés mutatkozott ebben az időszakban; csupán Észtországban, Romániában, Olaszországban és Horvátországban mérséklődtek az eltérések. Összességében a kelet-közép-európai régióban a különbségek nagyobbak, mint a nyugat-európai országokban: míg ez utóbbiakban az alacsony illetve felsőfokú végzettséggel rendelkező nők életkilátásaiban 2–4 év különbség mutatkozik, addig régióinkban 4–8 év (16. ábra).

15. ábra. A születéskor várható élettartam alakulása iskolai végzettség szerint, nők, 2007–2012

Forrás: Eurostat.

16. ábra. A felső- és alapfokú végzettségű nők születéskor várható élettartamában mutatkozó különbségek Európa néhány országában, 2007-ben és 2012-ben

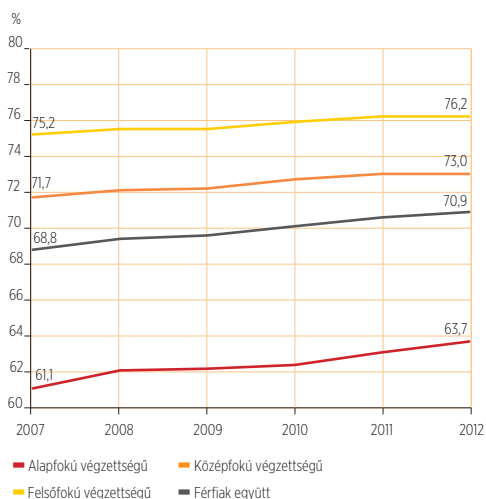

Forrás: Eurostat.

A férfiak esetében az iskolai végzettség jóval erőteljesebben határozza meg az életkilátásokat. 2012-ben az alacsony végzettséggel rendelkező magyar férfiak

születéskor várható élettartama 63,7 évre tehető, míg a felsőfokú végzettséggel rendelkezőké 12,5 évvel hosszabbra, azaz 76,2 évre. 2008-ban a két megfelelő adat közötti különbség 13,4 év volt, a különösen nagyak ítéltető különbségek némiképp mérséklődtek. Ugyanakkor – eltérően a nők körében tapasztalható tendenciától – a középfokú végzettséggel rendelkező férfiak életkilátásai is jóval rövidebbek a felsőfokú végzettségükénél: az ő születéskor várható élettartamuk 2012-ben 73 évre volt tehető. 2008 és 2012 között a férfiaknál minden iskolai végzettség szerinti csoportban kismértékű növekedés következett be (0,7; 0,9; illetve 1,6 évvel) (17. ábra).

17. ábra. A születéskor várható élettartam alakulása iskolai végzettség szerint, férfiak, 2007–2012

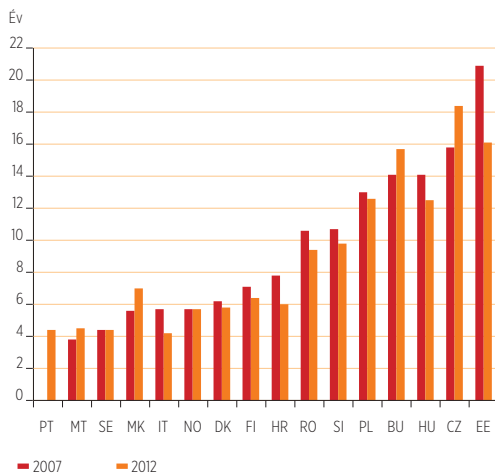

Forrás: Eurostat.

2008 és 2012 között a férfiak életkilátásaiban iskolai végzettség szerint mutakozó különbségek – Bulgária és Csehország kivételével – általában véve csökkentek. Ugyanakkor a nyugat-európai országokban ez a differencia (az alapfokú és a felsőfokú végzettséggel rendelkezőket tekintve) rendszerint 5 év alatt van, a kelet-európai régió-

ban viszont általában meghaladja a 10 évet. A magyar férfiak közötti különbségek kisebbek a szlovén, román és lengyel férfiak között tapasztalhatóknál, ugyanakkor némiképp mérsékeltebbek, mint az észt, cseh, illetve bolgár férfiak körében láthatók (18. ábra).

18. ábra. A felső- és alapfokú végzettségű férfiak születéskor várható élettartamában mutakozó különbségek Európa néhány országában, 2007-ben és 2012-ben

Forrás: Eurostat.

ÖSSZEGZÉS

A halandóság és az okspecifikus halandóság trendjeinek áttekintése azt sugallja, hogy Magyarország az utóbbi két évtized során már a „kardiovaszkuláris forradalom” által vezérelt élettartam-javulás pályájára került. Ez a pozitív fejlemény ugyanakkor csak igen árnyaltan ítéltető meg: a magyar fejlődés tempója lassú, és a kelet-közép-európai és balti országok közül az e tekintetben kevésbé dinamikus fejlődőkkel (Bulgária, Románia) került egy csoportba. A régiós országok többségéhez hasonlóan hazánk is fokozatosan kilépni látszik a magas külsődleges okok miatti halandóságú országok csoportjából.

A rizikófaktorokhoz kötődő halálozás alapján Magyarország helyzete sajátosan alakul a régió belül. Míg az alkoholfogyasztáshoz kötődő rizikók lassú mérséklődése figyelhető meg, más rizikófaktorok tartósan a régiós szint fölötti mértékben járulnak hoz-

zá a mortalitás magas szintjének fennmaradásához. Az alacsonyabb iskolai végzettségűek halandósága különösen magas – a régiós országok helyzetéhez hasonlóan –, és ezek az egyenlőtlenségek lényegében nem mérséklődtek a legutóbbi évek során sem.

FOGALMAK

Standardizált halálozási ráta (arány-szám): A vizsgált népesség korszpecifikus arányszámainak egy külső standard népesség (referencianépesség) megfelelő kor szerinti létszámaival súlyozott értéke. A rátát szükség szerint ezrelékben vagy százezrelékben fejezzük ki. A nemzetközi gyakorlatban legtöbbször az európai népesség kormegoszlását tekintik referencianépességnek. A tanulmányban szereplő családi állapot szerinti standardizált halálozási ráta meghatározása az 1976-ban bevezetett és a WHO által is használt európai korstruktúra szerint történt. A népesség korösszetételének változása, ill. az időskorú népesség arányának növekedése miatt az európai népesség új standardja került meghatározásra, ami azonban nem érintette a tanulmányunkban szereplő számításokat.

Születéskor várható élettartam: A halandóság szintetikus mutatója, amelyet egy hipotetikus népesség kihalási rendje alapján számíthatunk ki az adott évben megfigyelhető kor szerinti halálozási arányok figyelembevételével. A várható élettartam bármelyik egzakt életkorra és két egzakt életkor közötti időtartamra is megadható. A halandósági tábla konstruálható minden korévre (teljes halandósági tábla) vagy korcsoportokra (rövidített halandósági tábla).

AJÁNLOTT IRODALOM

Caselli, G. – Meslé, F. – Vallin, J. (2002): Epidemiologic transition exceptions. *Genus*, 58(1): 9–51.

Cheung, Y. B. (2000): Marital status and mortality in British women: longitudinal study. *International Journal of Epidemiology*, 29: 93–99.

Helis, E. – Augustincic, L. – Steiner, S. – Chen, L. – Turton, P. – Fodor, J. G. (2011): Time trends in cardiovascular and all-cause mortality in the 'old' and 'new' European Union countries. *European Journal of Cardiovascular Prevention & Rehabilitation*, 18(3): 347–359.

Johnson, N. J. – Backlund, E. – Sorlie, P. D. – Loveless, C. A. (2000): Marital status and mortality: the national longitudinal mortality study. *Annals of Epidemiology*, 10: 224–238.

Józan P. (2008): *Válság és megújulás a második világháború utáni epidemiológiai fejlődésben Magyarországon*. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest.

Kovács K. (2006): Az özvegyek, az elváltak és az egyedülállók egészségi állapota. Arányos vagy koncentráció terhek. *Demográfia*, 49(1): 7–45.

KSH (2014): *A halálloki struktúra változása Magyarországon, 2000–2012*. (2014. május). KSH, Budapest.

Mackenbach, J. P. et al. (2015): Trends in inequalities in premature mortality: a study of 3.2 million deaths in 13 European countries. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 69: 207-217.

Mackenbach, J. P. (2013): Convergence and divergence of life expectancy in Europe: a centennial view, *European Journal of Epidemiology*, 28: 229-240.

Molloy, G. J. – Stamatakis, E. – Randall, G. – Hamer, M. (2009): Marital status, gender and cardiovascular mortality: Behavioural, psychological distress and metabolic explanations. *Social Science & Medicine*, 69(2): 223-228.

Murphy, M. – Grundy, E. – Kaligorou, S. (2007): The increase in marital status differences in mortality up to the oldest age in seven European countries. *Population Studies*, 61(3): 287-298.

Ross, C. E. – Mirowsky, J. – Goldstein, K. (1990): The impact of the family on health: the decade in review. *Journal of the Marriage and the Family*, 52(4): 1059-1078.

Verbrugge, L. (1979): Marital status and health. *Journal of Marriage and the Family*, 41(2): 267-285.

Waldron, I. – Hughes, M. E. – Brooks, T. L. (1996): Marriage protection and marriage selection – prospective evidence for reciprocal effects of marital status and health. *Social Science and Medicine*, 43: 113-123.

Willekens, F. J. (2014): *Demographic transitions in Europe and the world*. MPIDR Working Paper, WP-2014-004 (March 2014). Max Planck Institute for Demographic Research, Rostock.

HONLAPOK

European Mortality Database (MDB): <http://data.euro.who.int/hfamdb/>

Eurostat (Population/Mortality): <http://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography-migration-projections/deaths-life-expectancy-data/database>

HFA-DB (European Health for all database): <http://data.euro.who.int/hfadb/>

Human Mortality database: <http://www.mortality.org/>

Központi Statisztikai Hivatal (Születéskor várható élettartam, nemenként, 2002–2013): https://www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tps00025.html

EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT

KOVÁCS KATALIN - TÓTH GERGELY

FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

» Az elveszített egészséges életévek, más-képpen betegségterhek 85%-a a krónikus betegségekhez kötődik. Összességében a nyugat-európai országok mindegyike kevesebb egészséges életévet veszít el, mint Magyarország, a volt szovjet tagköztársaságokból alakult országok viszont jellemzően többet.

» Az egészséges életévek elvesztéséhez vezető ismert rizikófaktorok közül egy nemzetközi áttekintés a közép-európai régió egészére nézve a magas vérnyomást találta az első számú kockázati tényezőnek. Jelentőségét tekintve a második helyen a dohányzás áll, amelyet az elhízottság, az alkoholfogyasztás, az alacsony szintű gyümölcsfogyasztás, illetve a fizikai inaktivitás követ. A lista ezeket követő vezető pozícióiban további étkezéssel és a környezet minőségével kapcsolatos faktorok állnak.

» A krónikus és/vagy különösen intenzív ápolást igénylő betegségek aránya igen magas a magyar társadalomban. A felnőttek között legalább minden harmincadik ember tumoros betegséggel küzd, és minden kilencedik felnőtt cukorbeteg. A leggyakoribb betegség azonban a magas vérnyomás, amely minden harmadik felnőttet érint. Szívinfarktushoz

közeli kórképek miatt áll gondozás alatt minden hetedik felnőtt, agyi érbetegségek miatt pedig minden 13. A krónikus légzőszervi betegségek a felnőttek közel 10 százaléka számára okoznak gondot.

» Minden betegség, illetve panasz esetében jelentősek a társadalmi különbségek. A legfeljebb alapfokú végzettségűek körében a diabétesz gyakorisága 50, a magas vérnyomása 25, a légzőszervi panaszoké pedig hozzávetőleg 100 százalékkal magasabb arányban fordul elő a felsőfokú végzettséggel rendelkezőkhöz viszonyítva.

» 2011-ben a magyarországi alkoholfogyasztás 11,4 liter/fő/év szinten állt, és több évtizede csökkenő tendenciát mutat. A jelenlegi fogyasztási szint Európában magasnak, de nem kiugrónak számít. A dohányzás elterjedtsége viszont mind a férfiak, mind pedig a nők között különösen magas. Hosszabb időtávon szemlélve, a dohányzási arányszámok 2003 és 2009 között kismértékben csökkentek, az utóbbi években viszont ez a mérséklődés megtorpant. A túlsúlyosság és az elhízottság szintén magas európai összehasonlításban, különösen a középfokú végzettségűek körében. Az elhízottság az iskoláskorú gyermekek körében is magas (legalább minden

tizedik iskolást érint), és csökkenő tendencia az utóbbi évekre nézve nem tapasztalható.

» A beltéri légszennyezettség kialakulásának veszélyét magában hordozó fűtési módok igen elterjedtek Magyarországon. Szilárd fűtőanyagokkal fűt a legfeljebb 8 általánost végzett háztartásfővel rendelkező családok 44%-a, míg a felsőfokú végzettséggel rendelkező háztartásfők esetében ez az arány csupán 2%. A háztartások 14%-a fűt fával.

» Az egészségügyi ellátásokhoz való hozzáférés összességében javult az utóbbi néhány év során, a legszegényebbek hozzáférése azonban romlott. Az egészségügyi szolgáltatások egyre nagyobb hányadát fizetik a háztartások, s ez szintén a legszegényebbeket sújtja. Bizonyos szűrések esetében a szolgáltatások hozzáférhetősége általában véve nőtt.

» Amennyiben összehasonlítjuk az egészségi állapot alakulásának 2001 és 2012 közötti

társadalmi mintázatát, az látható, hogy a legkevésbé iskolázottak leszakadása az iskolázottabbaktól egészségi állapot szempontjából (2001-hez viszonyítva) 2012-ben már a fiatalabb korosztályokban (35–44 éves korban) megkezdődik.

» A 2008-ra vonatkozó számítások szerint Magyarországon a férfiak 20 és 74 év között várható élettartamuk (46,9 év) alig több mint felét, 55%-át (azaz 26 évet) élnek le jó egészségben. Ez az 55% a kelet-közép-európai országok között – ahol az átlagérték 63% – a legalacsonyabb arány. A volt Szovjetunió utódállamaiban a férfiak várható élettartamuk átlagosan 47%-át élnek meg jó egészségben. A magyar nők egészségben várható élettartama 26 év, vagyis a 20 és 74 év között várható élettartam 51%-a, amely szintén a legalacsonyabb érték a régiókban. Ezen országok átlagában a nők várható egészséges élettartamának 56%-a telik egészségben, míg a volt szovjet tagköztársaságok esetében átlagosan csupán 39%-a.

BEVEZETÉS

Az egészségi állapottal kapcsolatban a közeljövő egyik legfontosabb kérdése, hogy javulása vajon lépést tud-e tartani a várható élettartam legutóbbi évtizedekben megfigyelt, szinte megszakítás nélküli növekedésével. Más szavakkal, a várható élettartam mellett annak az élettartamnak a hossza is különös figyelemre érdemes, amelyet jó egészségben, vagy legalábbis komolyabb korlátozottságok nélkül élhetünk le. A betegség, illetve a korlátozottság okozta terhek számbavétele mind az egyéni életkilátások, mind pedig a társadalmi ellátórendszerek szempontjából alapvető.

A fejlett nyugat-európai országokra nézve több olyan kutatási eredmény is napvilágot látott a legutóbbi években, amely szerint a fejlődés legmeghatározóbb trendjei az „egyensúlyi” scenárió irányába mutatnak. E szerint a forgatókönyv szerint a várható élettartam növekedésével arányosan növekszik az egészségben és a jelentősebb korlátozottság nélkül várható élettartam is; bár az 1980-as évektől vizsgálható tendenciák bizonyos periódusokban és néhány országban épp ellenkezőleg alakultak (Gu et al. 2015). A közép- és kelet-európai országokra nézve ennél sokkal kevesebb empirikus vizsgálat készült, ezért e pillanatban még nem dőlt el, hogy a „negatív scenárió” szerint alakul-e az egészségi állapot – amelyben a várható élettartam ugyan növekszik, de az egészségben vagy korlátozottság nélkül várható élettartam nem –, avagy a várható élettartamnál csak jóval alacsonyabb mértékben, így az ellátandó betegségteher arányaiban növekedne. Feltehető természetesen a változások „pozitív scenárió” szerint való alakulása is: ekkor az egészségben, illetve rokkantság, korlátozottság nélkül várható élettartam gyorsabban növekedne, mint a várható élettartam, így

a társadalom arányaiban „egészségesebbé” válna. Természetesen az is lehetséges, hogy régióinkban is leginkább az „egyensúlyi” scenárió szerint alakul az egészség és az életkilátások viszonya. Portrénk e fejezetben az e kérdéshez kapcsolódó főbb adatokat tekintjük át, lehetőség szerint nemzetközi összehasonlításban.

Az Egészségügyi Világszervezet (WHO) által nemrégiben közzétett kutatási eredmények a korai halálozás és a különféle betegségekhez társuló romló egészségi állapot és korlátozottság terheinek hatására együttesen jelentkező betegségterhet, az elveszített egészséges éveket (DALY)¹ becsülte. Az elveszített egészséges évek 100 000 lakosra jutó számát tekintve Magyarország a WHO Európai régiójának 50 országa közül a 33. helyet foglalta el, amikor a legkevesebb életévet elvesztők kerültek az első helyekre. Az 1. ábra mutatja (az 50 ország közül minden másodikat kivéve) a ragsor alakulását. Minden típusú okot együtt tekintve a nyugat-európai országok mindegyike kevesebb életévet veszít el, mint Magyarország, a volt szovjet tagköztársaságokból alakult országok viszont jellemzően többet.

Ez az elemzés főbb betegség-, illetve halálóci csoportok szerint is elvégezte az elveszített életévek kalkulációját. Ezek alapján Magyarország a fertőző betegségek okozta mortalitási és morbiditási terheket illetően valamivel kedvezőbb helyzetben van, hiszen az 50 ország között a 24. helyre került. Átlagosnak tekinthető a „sérülésekhez, külsődleges okokhoz” társuló betegségteher nagysága is, amely szerint Magyarország a 29. helyet foglalja el. Különösen jelentősnek tekinthető azonban a „krónikus nem fertőző” betegségcsoportból adódó betegségteher nagysága, e tekintetben ugyanis hazánk csupán a 39. az 50 ország között.

¹ DALY (Disability adjusted life years), amely kombinálja az idő előtti halálozás miatt elveszített élet éveket és a megbetegedések miatt elveszített egészséges élet éveket. A részletes számítási módszer itt tanulmányozható:

http://www.who.int/healthinfo/statistics/GlobalDALYmethods_2000_2011.pdf?ua=1

1. ábra. A WHO Európai Régiója (kiválasztott) országainak sorrendje a különböző betegségcsoportok szerinti betegségteher (DALY) nagysága alapján, 2012

Forrás: WHO Global Health Observatory.

Az európai régióban a betegségterheket általában véve a krónikus nem fertőző betegségek által okozott mortalitási és morbiditási terhek dominálják. Még inkább így van ez Magyarországon, ahol a betegségterhek 85%-a ehhez a betegségcsoportozáshoz kötődik. Ezek kialakulásában elsősorban a különféle ismert kockázati tényezőknek van nagy, egymástól azonban nehezen elkülöníthető szerepük.

Annak ellenére, hogy az ismert rizikófaktorok mindegyike többféle betegség kialakulásának valószínűségét is növelheti, a különféle kockázati tényezőkre vonatkozó információk áttekintése és a helyzet reális értékelése különösen fontos. Az egyes rizikófaktorok életminőségre és életkilátásokra gyakorolt hatása különböző – például a dohányzás elsősorban az életkilátásokat rövidíti meg, az elhízottság pedig az életminőséget befolyásolja erőteljesebben (Majer et al. 2011) –, így a várható élettartamra és annak egészséges hányadára vonatkozó távlatokat csak a rizikófaktorok okozta kockázatok fényében lehet értékelni. Ugyanakkor a krónikus betegségteher egészének csökkentése sem mehet végbe a kockázatok mérséklése nélkül.

Az imént említett elemzésnek köszönhetően a kockázati tényezőkre vonatkozóan is rendelkezünk összehasonlítható, és minden ma ismert lényeges tényező szerepére kiterjedő becslésekkel, habár nem országok szerint, csupán régiós szinten. A legutóbbi globális, 2010-re vonatkozó áttekintés a közép-európai régió egészére nézve a magas vérnyomást találta az első számú rizikófaktornak. Jelentőségét tekintve a második helyen a dohányzás állt, a negyedik helyen az alkoholfogyasztás, a hatodik helyen a fizikai inaktivitás. A lista első 15 helyén az imént felsoroltak mellett étkezéssel és a környezet minőségével kapcsolatos faktorok álltak. Az előbbieket közül az alacsony gyümölcsfogyasztás, a magas vércukorszint, az ételek magas sótartalma, a magas koleszterinszint, illetve a csonthejasok és a teljes kiőrlésű termékek alacsony és a feldogozott hústérmekek magas arányú fogyasztása szerepel. A környezeti tényezők közül a kültéri légszennyezettség, illetve a szilárd fűtőanyagokkal való fűtéssel kapcsolatba hozható beltéri levegőminőség bizonyult különösen fontos rizikónak a közép-európai régióban (Lim et al. 2012).

Az egészség elvesztésének folyamataira vonatkozó elméleti megközelítések egyre több tényezőt foglalnak magukba, és egyre koherensebb képet nyújtanak a rossz egészségi állapothoz vezető társadalmi okokról. Egy friss, meta-analízisen alapuló tanulmány szerint az egészségvesztés folyamatainak megértésékor az adott biológiai kondíciók mellett a környezetnek, a viselkedésnek, a forrásoknak, az egészségügyi tevékenység során nyújtott intervencióknak, illetve a társadalmi-gazdasági és ökológiai tényezőknek is jelentőséget kell tulajdonítanunk (Gu et al. 2014). Így a következőkben a korábban kiemelt rizikófaktorokra (azaz a viselkedésre) vonatkozó információk mellett a forrásokra és intervenciókra (azaz az egészségügyi rendszer néhány elemére), valamint a környezet minőségére vonatkozó mutatóra is kitérünk majd, a rendelkezésre álló kereteknek megfelelően csupán a jelzések szintjén.

AZ EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT A BETEGSÉGEK ÉS PANASZOK TÜKRÉBEN

Krónikus, nem fertőző betegségek

A krónikus, nem fertőző betegségek okozta betegségterhek, mint ahogyan láhattuk, meghatározóak a magyarországi egészségi

állapot alakulásában. Ebben a széles betegségcsoportban a szív- és érrendszeri betegségekhez kötődik a legnagyobb betegségteher, de e mellett jelentősek a légzőszervi, a tumoros és a mentális betegségekből adódó terhek is. Az egészségügyi ellátás statisztikai adatai arról tanúskodnak, hogy a legtöbb e körben említhető betegség esetében a gondozás, gyógykezelés alatt állók száma egyre nőtt az utóbbi években.

A gondozás és gyógykezelés alatt állók számának megállapítása nem könnyű feladat, hiszen bizonyos betegségeket az ellátás különböző szintjein (háziorsvosi praxisokban, szakrendelőknél, illetve kórházakban) is kezelhetnek. Az alábbiakban mégis bemutatjuk a háziorsvosi szolgálatnál legnagyobb számban nyilvántartott betegek számának alakulását, a betegségek elterjedtségére vonatkozó alsó becslésként. Bizonyos betegségek esetén az itt bemutatott arányszámok jóval alatta maradnak a valós arányszámoknak: a rákregiszter adatai szerint például közel kétszer annyi tumoros megbetegedést ismernek, mint amennyit a háziorsvosi praxisban nyilvántartanak. Más betegségek – mint például a magasvérnyomás-betegség – esetében az eltérés kismértékű, hiszen a betegek túlnyomó többségét a háziorsvosi praxisokban kezelik.

1. táblázat. A háziorsvosi szolgálatban/gondozókban nyilvántartott főbb betegségek (19 évesek és idősebbek), 100 lakosra jutó megbetegedés

	Férfiak					Nők				
	2005	2007	2009	2011	2013	2005	2007	2009	2011	2013
Roszindulatú daganatok	2,1	2,6	2,9	3,0	3,3	2,6	3,2	3,5	3,7	4,1
Diabétesz	6,6	8,4	9,7	10,7	11,3	7,0	8,7	9,8	10,7	11,3
Magasvérnyomás-betegségek	22,5	28,5	31,4	32,2	34,0	27,2	33,9	36,4	37,1	39,3
Ischaemiás szívbetegségek	8,6	11,2	12,3	12,3	12,9	9,6	13,4	14,5	14,5	15,6
Cerebrovaszularis betegségek	3,3	4,8	5,4	5,4	5,9	3,5	5,9	6,6	6,8	7,7
Idült alsó légúti betegségek ^{a)}	3,8	4,4	4,4	4,6	5,3	3,1	3,7	4,1	4,5	5,7

Forrás: KSH, Egészségügyi statisztikai évkönyv, 2013. ^{a)} asztma kivételével.

A háziorvosi szolgálat adatai alapján is nyilvánvaló, hogy a krónikus és/vagy különösen intenzív ápolást igénylő betegségek aránya igen magas a magyar társadalomban. A felnőttek között tehát legalább minden harmincadik ember tumoros betegséggel küzd, és minden kilencedik felnőtt cukorbeteg. A leggyakoribb betegség azonban a magas vérnyomás, amely minden harmadik felnőttet érint. Szívinfarktushoz közeli körképek miatt áll gondozás alatt minden hetedik felnőtt, agyi érbetegségek miatt pedig minden 13.

A krónikus légzőszervi betegségek is a felnőttek közel 10 százaléka számára okoznak gondot.

Fenti táblázatunk (1. táblázat) a gondozás alatt állók arányának dinamikus emelkedését mutatja szinte minden betegségcsoportban, amely feltehetően nem elsősorban a betegségek növekvő számával áll összefüggésben, hanem inkább a különféle betegségekben szenvedők alapellátásba való fokozatos bevonódását jelzi. A jövőben – amennyiben a betegséggyakoriságok nem változnak – az ellátásba kerülők számának lassabb növekedésére számíthatunk, hiszen a magas vérnyomás és a cukorbetegség esetében a gondozás alatt állók száma már közel van ahhoz a szinthez, amelyet a népességbeli prevalencia-bebecslések mutatnak.

A betegségek elterjedtségét érdemes társadalmi csoportok szerint és más országok hasonló adataival való összehasonlításban is szemlélni. Nemzetközi bontásban azonban csak néhány betegségcsoportra nézve állnak rendelkezésre információk. Azon 18 európai ország közül, amelyek 2008–2009-re vonatkozóan adatokat szolgáltatottak a helyi egészségfelmérések adatai alapján, Magyarországon volt a legmagasabb a cukorbetegségben és magas vérnyomásban szenvedők aránya, a krónikus légzőszervi betegségekben, illetve a depresszióban szenvedők pedig a magasabb arányszámokat mutató országok között volt (Eurostat, 2015).

2. táblázat. Néhány különösen gyakori panasz elterjedtsége a 15 évesnél idősebb népességben iskolai végzettség szerint, korra standardizált százalékban, 2009

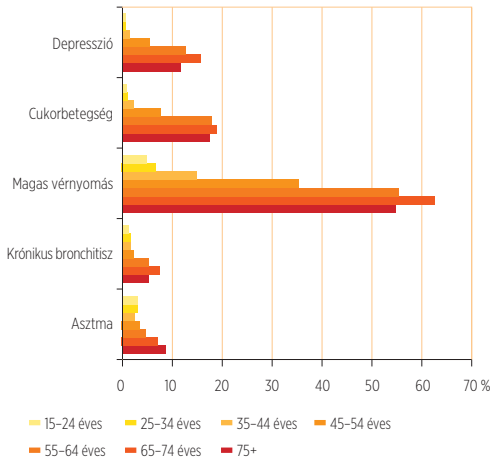
Iskolai végzettség	Magas vérnyomás	Diabétesz	Krónikus bronchitisz	Asztma	Krónikus depresszió
Legfeljebb 8 osztály	32,4	8,9	7,2	7,5	8,8
Érettségi nélküli középfok	30,0	8,6	5,3	5,8	5,3
Középfok érettségivel	26,8	5,7	4,9	5,2	4,6
Felsőfok	25,0	5,6	4,0	3,6	3,3
Együtt	32,1	8,3	6,3	6,6	6,2

Forrás: ELEF, 2009; saját számítás.

A 2009-es egészségfelmérés (ELEF, 2009) szerint a betegségek elterjedtségében mutatkozó társadalmi különbségek is nagyok. A legfeljebb 8 osztályt végzetek körében a felsőfokú végzettségűekhez viszonyítva 25%-kal volt magasabb a magas vérnyomás, és több mint 50%-kal a diabétesz elterjedtsége. A krónikus bronchitisz és egyéb obstruktív légúti betegségek előfordulási gyakorisága a nagyon alacsony végzettségűek között közel kétszerese a felsőfokú végzettségűekének, az asztma esetében pedig még meg is haladja ezt az értéket. A krónikus depresszió esetében a legfeljebb nyolc osztályt végzetek körében 170%-kal magasabb a megbetegedés gyakorisága (2. táblázat).

A legelterjedtebb egészségprobléma Magyarországon a magas vérnyomás. Az egészségfelmérésekben a magas vérnyomásról beszámoló aránya a gondozásba vettek arányához hasonlóan alakult. A 2009-es adatok alapján a csak alapfokú végzettségűek közül több mint minden harmadik ember, a felsőfokú végzettségűek közül is minden negyedik érintett. A 2009-es és 2014-es egészségfelmérés adatainak

2. ábra. Néhány különösen gyakori betegség elterjedtsége a 15 évesnél idősebb férfiak körében korcsoport szerint, 2014

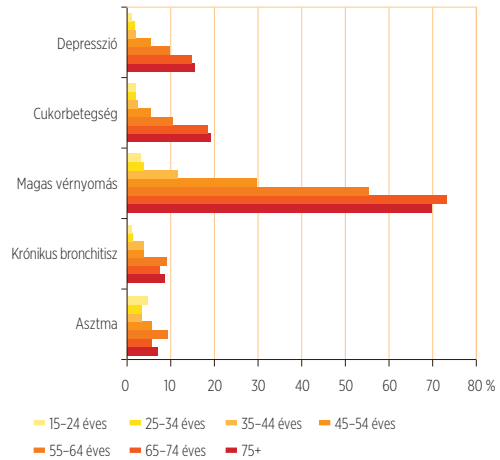
Forrás: ELEF, 2014.

egybevetése alapján az utóbbi 5 évben nem történt lényeges változás a magas vérnyomásban szenvedők arányát tekintve. A népességbeli arányok hasonlóak, ugyanakkor 2014-ben a fiatalabb és legidősebb korosztályokban (2009-hez viszonyítva) valamivel alacsonyabbnak, a középkorú korosztályokban viszont valamivel magasabbnak bizonyultak. A fiatalabb korosztályokra vonatkozó adatok jelezhetik azt, hogy a magas vérnyomás problémája a jövőben valamilyen mérsékeltebben jelentkezik majd, bár a két időpontban mért adatok különbsége még a statisztikai hibahatáron belül van.

A 2009-es és 2014-es egészségfelmérés (ELEF, 2014) adatainak összevetése alapján nem történt lényeges változás a cukorbetegségben (diabéteszben) szenvedők arányát tekintve az utóbbi öt év során. A „betegségmenedzsment” mindezek mellett javuló tendenciákat mutat: többen diétáznak, a gyógyszereszedők aránya pedig 78%-ról 90%-ra növekedett a cukorbetegségben szenvedők között (KSH, 2015).

A gyakoribb légzőszervi megbetegedések közül a krónikus bronchitisz és más obstruktív légzőszervi betegségek, illetve az asztma előfordulására vonatkozóan ren-

3. ábra. Néhány különösen gyakori betegség elterjedtsége a 15 évesnél idősebb nők körében korcsoport szerint, 2014

Forrás: ELEF, 2014.

delkezünk adatokkal. Mindkét betegség kialakulásában a dohányzás mellett a rossz levegőtisztaság is jelentős szerepe lehet. A krónikus bronchitiszról, illetve más krónikus obstruktív légzőszervi betegségekről beszámoló aránya mind a férfiak, mind pedig a nők körében átlagosan 2%-kal (az öt évvel ezelőtti érték kétharmadára) csökkent minden korosztályban (bár eltérő mértékben). A 2009-es és 2014-es egészségfelmérés adatainak összevetése szerint visszaesett az asztmában szenvedők aránya is, amely azonban elsősorban a fiatalabb korosztályokat érintette. Az 1-1,5%-os csökkenés a férfiak és a nők körében is jelentkezett; hátrázott növekedés csak az idős férfiak között volt tapasztalható.

A mentális panaszok közül csupán a depresszió előfordulását tudjuk az előzőekhez hasonló módon vizsgálni, ugyanakkor ez a legelterjedtebb mentális probléma. Magyarországon a depresszió által érintett népesség aránya összességében 9% körül alakult az alacsony iskolai végzettségűek között, a felsőfokú végzettségűek körében viszont 3%-nál alacsonyabb volt 2009-ben. 2014-ben valamivel alacsonyabb arányszámban fordult elő 2009-hez viszonyítva, és a csök-

kenés a fiatalabb korosztályokban általánosan jelentkezett. Növekedést csupán a 65 évesnél idősebb férfiak körében regisztrálhatunk.

A magyar népességben – a nemzetközi összehasonlítást nélkülözve – a legfontosabb betegségek között kell még megemlítenünk a mozgásszervi panaszokat, valamint a szív- és érrendszeri betegségeket. Az előbbieket tekintve a 15 éven felüliek 21%-a érintett. 2014-ben minden tizedik 15 éven felüli lakosnál fordult elő szívritmuszavar és minden huszadiknál szívkoszorúér megbetegedés (KSH, 2015).

Fertőző betegségek

A fertőző betegségek által generált betegségteher Magyarországon – mint ahogyan az előzőekben bemutatuk – mérsékelte, a legutóbbi években azonban ellentmondásos tendenciák mutatkoznak velük kapcsolatban. Bizonyos fertőző betegségek (mint például a tuberkulózis, bárányhimlő illetve az élelmiszerekkel kapcsolatos fertőzések többsége) jelentős mértékben vissza-

rultak, más fertőző betegségek (hepatitisz, gonorrhoea és bizonyos élelmiszerfogyasztással kapcsolatos fertőzések) viszont gyakrabban fordulnak elő, és a fertőzések miatt meghaltak száma is növekedett, s bár a növekedés a növekedés nagy része csupán a kódozási rendszer átalakulásából adódik, kisebb része azonban az antibiotikumokra rezisztens fertőzések terjedésére utal.

NÉHÁNY, AZ EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTOT BEFOLYÁSOLÓ „KLASZSZIKUS” RIZIKÓFAKTOR JELENTŐSÉGE MAGYARORSZÁGON

Az egészségromlás tekintetében a legismertebb rizikófaktorok az alkoholfogyasztás, a dohányzás, illetőleg az elhízás. A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) egyes tagországi esetében jellemzően több évre vonatkozóan is rendelkezésre állnak ezek az értékek. Ebben a részben a magyar értékeket nemzetközi összehasonlításban elemezzük, bemutatva

3. táblázat. Új megbetegedések száma néhány kiemelt fertőző betegségben

Év	Salmonella	Campylobacteriosis	Skarlát	Bárányhimlő	Hepatitisz	AIDS	Szifilisz ^{a)}
2005	8 157	8 293	3 543	52 123	481	33	2 282
2007	6 891	5 856	7 202	48 313	384	23	2 427
2009	6 029	6 583	2 356	40 460	250	23	1 258
2011	6 446	6 135	3 185	40 389	249	32	2 273
2012	5 867	6 384	2 744	33 454	522	48	1 404
2013	5 122	7 250	2 339	34 598	1 333	42	1 405

Forrás: KSH, Magyar statisztikai évkönyv, 2006, 2007, 2011, 2013; ^{a)} KSH, Egészségügyi statisztikai évkönyv, 2013.

4. táblázat. Fertőző betegségekben meghaltak száma Magyarországon

Év	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Meghaltak száma	501	435	480	420	493	521	616	928	904

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyv, 2010, 2011, 2012, 2013.

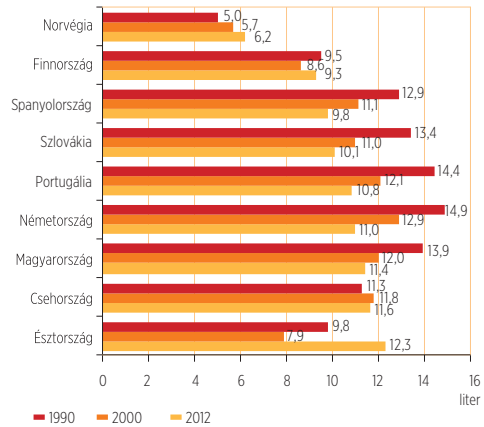
Magyarország helyzetét néhány kiemelt OECD országhoz viszonyítva a legismertebb rizikófaktorok tekintetében.

Alkoholfogyasztás

Az egy főre jutó alkoholfogyasztás (4. ábra) 1990-ben az észak-európai országok esetében volt a legalacsonyabb, míg Magyarország a magas fogyasztású országok körébe tartozott. A trendek tekintetében viszont egyfajta kiegyenlítődés volt megfigyelhető 2012-ig, azaz az északi országokban növekvő, illetve stagnáló, míg a többi országban inkább csökkenő tendenciákat láthatunk. Észtország jelent kivételt, itt ugyanis az alkoholfogyasztás az 1990-es 9,8 liter/fő értékről először jelentősen csökkent, majd nagymértékben növekedett; ennek eredményeképpen a vizsgált országok között a legmagasabb fogyasztóvá vált. E kivételtől eltekintve az európai országok esetében a kiegyenlítődés a domináns tendencia, amelynek során a regisztrált alkoholfogyasztásban mért korábbi, akár háromszoros különbségek kétszeresre zsugorodtak.

Az alkoholfogyasztásra vonatkozó utolsó magyar adat 2011-re vonatkozik, ezért a legutóbbi évek törvénymódosításainak hatásait nem tudjuk bemutatni. Magyarországon először nagyobb mértékben csökkent a fogyasztás (1990-es 13,9 liter/főről 2000-re 12 liter/főre), majd lassuló tempóban ugyan, de tovább csökkent (2011-ben 11,4 liter/fő). A kiválasztott országok adatai alapján hazánk a magas fogyasztású országok körébe tartozik, de a fogyasztás európai szinten nem számít kiugróan magasnak, és a fogyasztás csökkenő trendje is alapvetően kedvezőnek nevezhető. A 2014-es egészségfelmérés adatai alapján a magukat nagyívónak minősítők aránya kismértékben, 4,6%-ról 5,4%-ra emelkedett 2009 és 2014 között (KSH, 2015).

4. ábra. Az egy főre jutó éves alkoholfogyasztás^{a)} a 15 éves vagy idősebb népesség körében, 1990^{b)} 2000^{b)} és 2012^{b)}

Forrás: OECD. ^{a)} 100%-os alkohorra átszámítva, literben kifejezve.

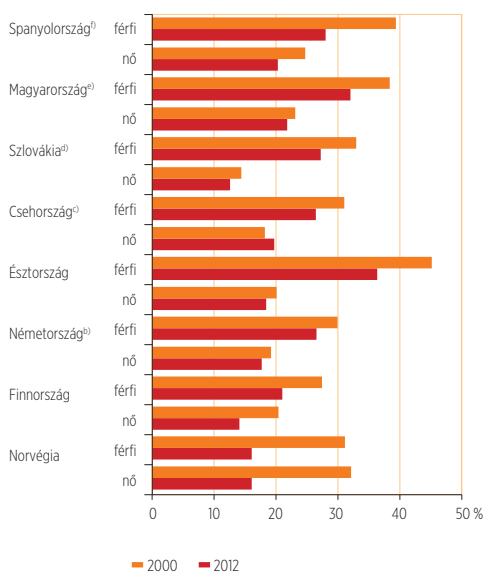
^{b)} Adott vagy legközelebbi rendelkezésre álló év adatai.

Dohányzás

Az alkoholfogyasztáshoz viszonyítva lényegesen kedvezőtlenebb a dohányzásról kialakítható kép. Európa legtöbb országában az utóbbi bő évtized során a dohányzók arányszáma jelentősen csökkent (5. ábra); Magyarországon azonban ez a csökkenés kismértékű volt, így a 2010-es évek elejére a vizsgált nyolc ország közül az egyik legrosszabb helyzetű lett. Amíg Norvégia és Finnország esetén a visszatorzulás nagymértékű volt (Norvégiában a korábbi értékek 50%-ára esett vissza), addig Magyarországon alig haladta meg a 10%-ot. A 15 éves vagy idősebb magyar népességben belül 2000-ben még több mint 30%-nyian dohányoztak, majd 2009-re ugyanezen arány 26,5%-ra szorult vissza. Ezzel az értékkel Magyarország a vizsgált országok rangsorában az utolsó helyre csúszott vissza.

A dohányzás elterjedtsége általában jelentősen eltér a férfiak és a nők között. Norvégiát leszámítva minden vizsgált országban a férfiak dohányoznak gyakrabban. 2012 körül Észtországban volt a legmagasabb a napi rendszerességgel dohányzó férfiak aránya (36%), és Magyarországon volt a legmagasabb a női dohányzóké (22%), de a dohányzó magyar férfiak aránya (31%) is egyértelműen magasnak nevezhető.

5. ábra. A napi szinten rendszeresen dohányzók százalékos aránya a 15 éves vagy idősebb népességben, nemenként, 2000^{a)} és 2012^{b)}

Forrás: OECD. ^{a)} Adott vagy legközelebbi rendelkezésre álló év adatai. ^{b)} 2003 és 2009, ^{c)} 2002 és 2012, ^{d)} 2003 és 2009, ^{e)} 2000 és 2009, ^{f)} 2001 és 2011.

A 2014-es egészségfelmérés adatai szerint a felnőtt lakosság 29%-a dohányzik, szemben a 2009-es 31%-os aránnyal. Ugyanakkor a két időpont között csak az alkalmi dohányzóké aránya csökkent, a rendszeres dohányzóké lényegében nem változott (27-28%). 2014-ben a fiatal felnőtt (18–34 éves) férfiak 42%-a (2009-ben 36%-a), a középkorú (35–64 éves) férfiak 35%-a (2009-ben 36%-a), az idősebb férfiaknak pedig a 18%-a (2009-ben 14%-a) dohányzott. A hosszabb

időtávokat tekintve, 2000-től kezdődően a fiatalabb férfi korosztályokban valamelyest csökkent a dohányzás elterjedtsége, leginkább a 2003 és 2009 közötti időszakban. 2003 és 2009 között a legfiatalabb női korosztályban is mérséklődött a dohányzás gyakorisága, amely tendencia azonban megfordult: 2014-ben 29%-ra emelkedett (2009-ben 25%). Az utóbbi öt évben nem változott az elterjedtsége a 35–64 éves nők között: 2014-ben 27%-nak bizonyult (2009-ben 28%). Az idősebb nők körében a dohányzás jóval kevésbé elterjedt (2014-ben csupán 7%-os volt). A dohányzást illetően a trendek, elsősorban a fiatalabb korosztályok körében tapasztalható növekvő arányszámok adhatnak okot aggodalomra az egészségi állapot és a halálozás jövőbeni alakulása szempontjából.

Túlsúlyosság, elhízottság

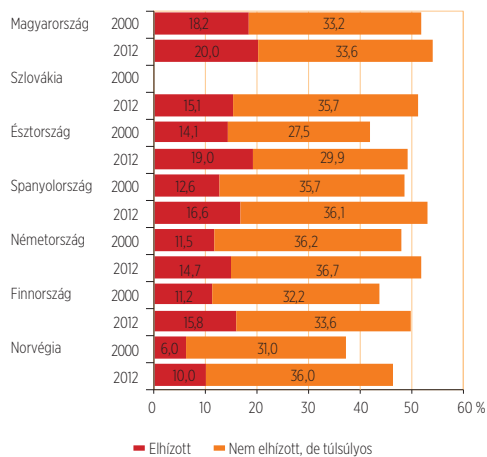
Az elhízás és a túlsúlyosság szintén jelentősen befolyásolja a halandóságot és az egészségi állapotot. A régióra jellemző vezető rizikófaktorok többsége az étkezéssel volt kapcsolatos, amelyek közül itt most – ezek valamiféle összefoglaló indikátorként – csak a túlsúlyosságot tekintjük át. A túlsúlyosság mértékét az úgynevezett testtömeg index (TTI) révén szokták meghatározni, amely a testtömeg és a testmagasság négyzetének a hányadosa révén számítható ki. A TTI 25-ös és 30-as értékei közötti sávba eső testsúlyúakat nevezzük túlsúlyosoknak, a 30-as érték feletti értéket elérőket pedig elhízottaknak. Ismert jelenség, hogy a mérésalapú számítások tendenciaszerűen rosszabbak az önbevallásos értékeknél, mivel az önkéntes válaszadás során akarva-akaratlanul sokszor a valóságosnál alacsonyabb testsúlyról számolnak be a válaszadók.

A 2000-es év és az azt követő időszak viszonylatában (6. ábra) Magyarországon az elhízottak aránya egy alapvetően magas szintről (2000-ben a lakosság 51%-a) – más országhoz viszonyítva ugyan lassabb ütemben – tovább növekedett (2009-ben

ugyanezen arány 54% volt). A nemzetközi adatokkal való összehasonlítás azt mutatja, hogy a magyar arányok magasak európai összehasonlításban.

Részletesebb – itt nem közölt – adatok szerint Magyarország a férfiak tekintetében nem tartozik a legrosszabb elhízottsági arányú országok közé: 59%-os értéke kevéssel alacsonyabb a spanyol 62%-os és a német 60%-os aránynál. A nők esetében viszont egyértelmű többlet tapasztalható más országokhoz viszonyítva: a magyar 49%-os szint magas a 38%-os norvég, illetve a 45%-os észtországi szinthez képest. A nők ugyanakkor minden országban alacsonyabb arányban bizonyultak túlsúlyosnak, illetve elhízottnak a férfiaknál. Amennyiben a magasabb rizikófaktort jelentő elhízás értékeit ($TTI > 30$) vizsgáljuk, a rendelkezésre álló adatok alapján az látható, hogy hazánk mind a két most számításba vett időszakban egyaránt az utolsó helyen állt a vizsgált országok körében. Magyarországon tehát a túlsúlyosság, illetve az elhízottság különösen jelentős rizikófaktor, melynek jelentősége ráadásul növekedni látszik.

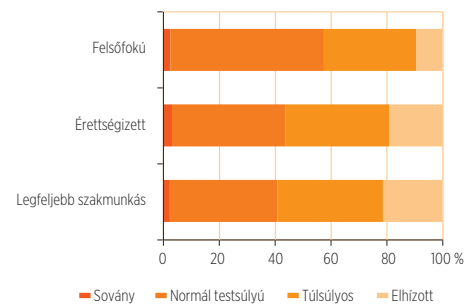
6. ábra. A túlsúlyos ($TTI > 25$) és elhízott személyek ($TTI > 30$) százalékos aránya a 15 évesnél idősebb népességen belül (önbevalláson alapuló értékek), 2000^{a)} és 2012^{a)}

Forrás: OECD. ^{a)} Adott vagy legközelebbi rendelkezésre álló év adatai.

Az Európai Statisztikai Hivatal adatai alapján a túlsúlyosság, illetve elhízottság elterjedtsége minden országban jelentősen különbözik az egyes társadalmi csoportok körében. Magyarországon normál testsúlyú a közép-, illetve alacsony végzettségűek 38–40%-a, valamint a felsőfokú iskolai végzettségűek 55%-a. Míg a túlsúlyosak aránya hasonló a különböző iskolai végzettségű társadalmi csoportok között, addig a szélsőségesen elhízottak aránya 10% alatt maradt a felsőfokú végzettségűek körében, és 20% körül alakult az ennél alacsonyabb végzettségű csoportokban. Amennyiben a magyar adatokat nemzetközi összehasonlításban vizsgáljuk, az alacsony, de főként a legmagasabb végzettségűek helyzete viszonylag kedvező, a középfokú végzettségűek esetén azonban határozottan kedvezőtlen volt. Az eredmények azt mutatják, hogy Magyarországon a középfokú iskolai végzettségűek körében aránytalanul nagyfokú volt a túlsúlyosak (37%) és elhízottak (19%) aránya 2008-ban, sőt ebben az iskolai végzettségi csoportban az elhízottság a vizsgált 14 ország közül hazánkban volt a legnagyobb arányú.

7. ábra. Testtömeg index szerinti eloszlás iskolai végzettség szerint 15 évesnél idősebb népességen belül, 2009

Forrás: Eurostat.

Az egészségfelmérésekből kapott, felnőttre vonatkozó eredményeket kiegészítik az iskolaorvosi szolgálat rendszeres felméréseiből származó, gyermekek elhízottságára vonatkozó adatok. Ezek alapján az általános és középiskolás korúak körében tartósan

10%-nál magasabb arányú a kóros elhízás aránya, és csupán tizedszázalékos elmozdulások láthatóak a legutóbbi négy tanévre vonatkozó adatok között. A 10. és 12. évfolyamos lányok körében valamivel csökken az elhízottak aránya (a fiatalabb korosztályokhoz viszonyítva), a fiúk esetében azonban a 12. évfolyamosok körében ugyanilyen arányban nő, ami – a lányokhoz viszonyítva – összességében 2–3%-kal magasabb elhízottsági arányt eredményez a fiúk körében (KSH, Magyar statisztikai évkönyv, 2005-2012). A gyermekkori elhízottság a felnőttkori elhízás jelentős rizikófaktora, és növeli a cukorbetegség kialakulásának valószínűségét is. A gyermekek elhízottságára vonatkozó igen stabil, nem csökkenő arányok arra figyelmeztethetnek, hogy az elhízottság és a cukorbetegség a jövőben is feltehetően magas arányban jelentkezik majd Magyarországon.

KÖRNYEZET

Levegőminőség

Magyarországon a levegőminőség mindenki által ismert időszakos romlásairól kevésbé állnak rendelkezésre statisztikai adatok. A levegőminőséget jelző indikátorok átlagai hosszabb távon javulást jeleztek, ugyanakkor a legfrissebb rendelkezésre álló adatok szerint 2013-ban Magyarországon a levegő minősége csupán a települések egyharmadán volt „kiváló”, míg a többi település a „jó” vagy a „megfelelő” kategóriába került. Szennyezettnek csak Budapest levegője minősült, elsősorban a nitrogén-dioxid szennyezettség szintje miatt. Budapesten belül 2013-ban a pesti belvárosi és az észak-pesti területek voltak a legszennyezettebbek (OMSZ, 2014).

Az ülepedő por szintje különösen az Észak-Dunántúli néhány területén volt különösen magas, erősen szennyezett volt például Dorog környéke. A levegő szennyezettségére vonatkozó adatok azonban nem teljesek, a mérés viszonylag kevés településre

terjed ki, és időnként működésbeli kiesések is előfordulnak (OMSZ, 2014).

Fűtés és beltéri levegőszennyezettség

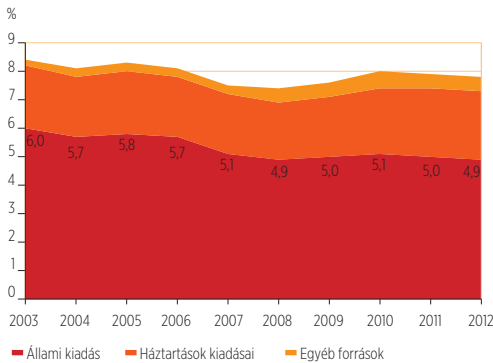
Az ipari termelés átalakulásával a légszennyezettség lakáson belüli dimenziója került egyre inkább fókuszba az utóbbi években. Ezt a fajta légszennyezettséget legtöbb esetben a különböző fűtésrendszerek okozzák, közülük is kiemelten az egyedi, szilárd tüzelőanyaggal működő rendszerek, mivel ezek nem optimális működtetés esetén könnyen közvetlen légszennyezés forrásaivá válhatnak az adott háztartásban, illetve a környéken élők egy része számára. A 2011-es népszámlálási adatok révén lehetőségünk van a fűtés módja szerint bemutatni, hogy a népesség hány százaléka lehet potenciálisan leginkább kitéve a lakáson belüli légszennyezésnek. A teljes népesség körében 2011-ben közel 14% volt azon háztartásokban lakók aránya, amelyekben a helységenkénti fűtést fatüzeléssel oldották meg. A 8 általánosnál alacsonyabb végzettségűek körében ugyanezen arány több mint 44%-os volt, míg a 8 általánost végzeteknél is a teljes népességre vonatkozó érték (29%) több mint duplája, a felsőfokú végzettségűek körében viszont mindössze 2%. Az adatok tehát arra utalnak, hogy a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők és családtagjaik aránytalanul gyakrabban vannak kitéve a lakáson belüli légszennyezettség potenciális egészségkárosító kockázatának. (Forrás: saját számítások, 2011-es népszámlálási adatok alapján.)

Nemzetközi összehasonlításban csak a „szilárd” tüzelőanyagokkal való főzés elterjedtségéről állnak rendelkezésre becslések. Ezek szerint a nyugat-európai országokban nincsenek olyan háztartások, amelyek ilyen módon főznének, a kelet-európai régióban azonban ez az arányszám 0% és 59% között szóródik. Magyarországon 2013-ban 11% volt, ennél magasabb értékek csupán a volt szovjet tagköztársaságok, illetve a volt Jugoszlávia területén fordulnak elő (WHO Global Health Observatory).

FORRÁSOK ÉS INTERVENCIÓK: AZ EGÉSZSÉGÜGYI ELLÁTÁS

Az egészség helyreállítására fordítható források döntő hányada az egészségügyi ellátásra fordított pénzeszközökben jelenik meg. Magyarországon az utóbbi tíz évben az egészségügyi kiadások nemzeti jövedelemhez viszonyított aránya alacsony szintű, és növekvő hányadban támaszkodik a lakossági kiadásokra, amely egyre nagyobb terheket ró az alacsonyabb jövedelműekre. A gazdasági válság hatására megkurtított egészségügyi költségek más országokban negatív következményekkel jártak az egészségi állapot alakulása szempontjából (Karaniolos et al. 2013).

8. ábra. Az egészségügyi kiadások a GDP arányában

Forrás: KSH, Magyar statisztikai évkönyv, 2013.

Részben ennek is betudható, hogy a szolgáltatásokhoz való hozzáférés differenciálódott anyagi helyzet függvényében. A szolgáltatások igénybevétele elmaradhat anyagi okok, távolság, a beavatkozásoktól való félelem, időhiány és számos más ok miatt. Magyarországon és az EU más országai között nincs jelentős különbség a tekintetben, hogy milyen okokból nem került sor a szolgáltatások igénybevételére. Jelentősebbek ugyanakkor az igénybevételben mutatkozó társadalmi különbségek: a legszegényebekben jóval nagyobb arányban nem érik el a szolgáltatásokat Magyarországon, mint az Unióban, holott az uniós igénybevétel is nagyon nagy különbségeket mutat a háztartás anyagi helyzete szerint (5. táblázat).

Az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés 2005-ben Magyarországon jóval rosszabb volt, mint az Európai Unióban általában, és társadalmilag is igen rétegzett volt, miközben az Unióban is kétszer nagyobb eséllyel nem jutottak ellátáshoz a legszegényebbek a leggazdagabbakhoz viszonyítva. 2010-re a hozzáférhetőség magyarországi adatai jelentősen javultak minden jövedelmi csoportban, a jövedelmi helyzet szerinti különbségek ugyanakkor élesebbé váltak. 2010 és 2013 között az Európai Unióban általában minden jövedelmi helyzetű csoportban kismértékben romlott a helyzet a hozzáférhetőséget illetően.

5. táblázat. Az egészségügyi ellátáshoz való hozzáféréseben mutatkozó hiányosságok a háztartások jövedelmi helyzete alapján^{a)}

(%)

	2005		2010		2013	
	EU27	Magyarország	EU27	Magyarország	EU27	Magyarország
Legelső jövedelmi ötöd	13,6	21,7	9,6	11,4	10,3	14,3
Alsó-középső jövedelmi ötöd	10,2	18,1	7,3	8,2	8,0	7,5
Középső jövedelmi ötöd	8,9	15,5	6,2	8,1	6,4	5,3
Felső-középső jövedelmi ötöd	7,5	14,9	5,4	6,4	5,5	4,7
Legfelső jövedelmi ötöd	6,8	14,6	4,5	4,7	4,3	3,0
Együtt	9,4	17,0	6,6	7,8	6,9	7,0

Forrás: Eurostat. ^{a)} Azok aránya, akik arról számoltak be, hogy valamely egészségügyi szolgáltatást, amelyre szükségük lett volna, nem tudták igénybe venni az előző év során.

Magyarországon azonban a hozzáférés kisé-
sége javult a középső három jövedelmi csoport-
ban, s jelentősen a leggazdagabbak között,
viszont számottevően romlott a lakosság leg-
szegényebb egyötödére vonatkozóan.

Az egészségügyi rendszer különféle, el-
sősorban a betegségek megelőzését szol-
gáló intervenciókkal is szolgálhatja a jobb
egészségi állapot kialakulását. Ezek közül
az intervenciók közül a legismertebbek és
a leghosszabb múltra visszatekintő akciók a
szűrések. Ami az emlő- és a méhnyak szű-
rés helyzetét illeti, a több évtizede elindított
programok ma még nem minden esetben
érték el a kívánatos (70% körüli) átszűrési
arányt. A 2014-es egészségfelmérés adatai
szerint 2014-ben 59%-ra tehetjük azoknak
a nőknek az arányát, akik az utóbbi három
éven belül méhnyak szűrésen vettek részt. A
mammográfiás szűrésen (a kérdezést meg-
előző 2 évben) részt vettek aránya a 45–64
éves nők körében azonban elérte a 78%-os
arányt, ugyanakkor 11%-uk még soha nem
vett részt ilyen szűréseken. A szűréseken
való részvétel arányai összességében növe-
kednek, amely elsősorban az egészség iránti
attitűdök változásával hozható kapcsolatba
(KSH, 2015).

A MAGAS MEGBETEGEDÉSI ARÁ- NYOK ÉS A RIZIKÓK ELTERJEDT- SÉGÉNEK KÖVETKEZMÉNYEI: AZ EGÉSZSÉGI ÁLLAPOT ALAKULÁSA

Az önértékelésen alapuló egészségi álla-
pot – amelyet a megkérdezett személyek
önmagukra nézve értékelnek (általában egy
egyszerű, 1–5-ig terjedő skálán) – valójában
egyfajta érzékeny mérőeszköze a „valódi”
egészségi állapotnak (amennyiben ilyen
egyéltalán definiálható), amely az egész-
ség sok, az orvosi rutinvizsgálatok során
vizsgáltnál több aspektusát veszi figyelem-
be, így voltaképpen reális és átfogó képet
nyújt az egészségi állapot egészéről. Kuta-
tások sora bizonyítja, hogy ezek az értéke-

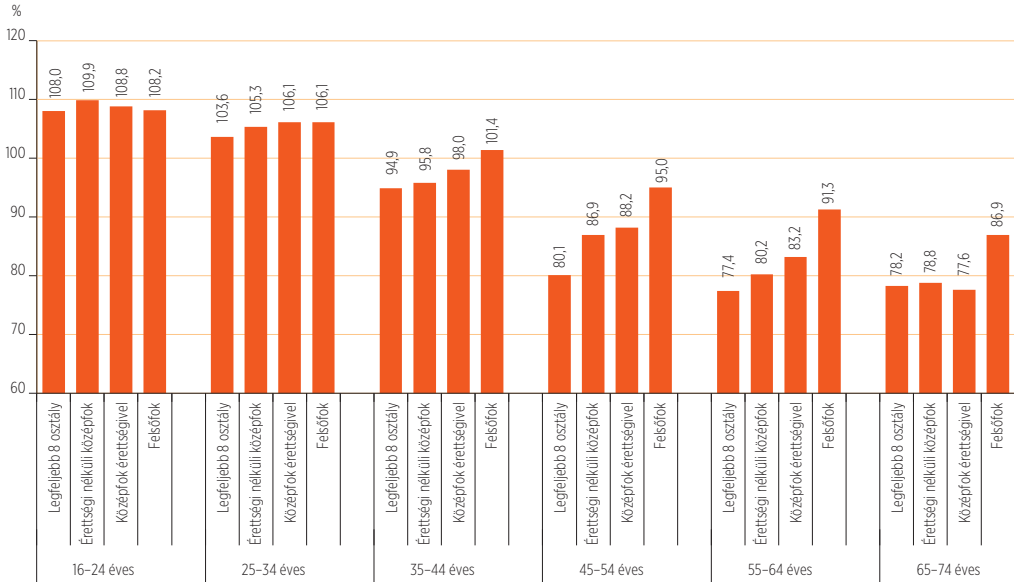
lések szoros kapcsolatban állnak a későbbi
halálozás esélyével (Idler-Benyamini 1997),
amely szintén arra utal, hogy az egészség
megbízható mérőszámaként tekinthetünk
rájuk. Az önértékelésen alapuló egészségi
állapot különböző nyelvi közösségek közöt-
ti összehasonlítása azonban kérdéses, bár
napjainkban egyre terjed az ezen alapuló
kombinált indikátorok számításának gya-
korlata, mint például az egészségben várha-
tó élettartam. Az egészségi állapot mutató-
száma azonban a társadalmon belüli egész-
ség egyenlőtlenségek leírására bizonyosan
alkalmas. Elsőként erre teszünk kísérletet a
Népességtudományi Kutatóintézet Életünk
fordulópontjai kérdőíves panelvizsgálatának
adatait felhasználva. Ezt követően néhány,
az egészségben várható élettartamra és an-
nak meghatározóira vonatkozó friss kutatási
eredményt mutatunk be.

Az egészségi állapot Magyarországon

Az Életünk fordulópontjai vizsgálatban
nagy számú válaszadó értékelte egészségi
állapotát 2001-ben és 2012-ben. A követ-
zőkben elsősorban az egészségértékelés-
ben iskolai végzettség szerint megmutat-
kozó különbségeket vizsgáljuk, illetve ezek
változását 2001 és 2012 között.

Az ábrákon (9–12. ábrák) az egészségi
állapot értékelésének relatív átlagait mu-
tatjuk be nemenként. Minden esetben az
adott neműek közül a 35–44 évesek átlag-
os egészségértékelését (azaz az iskolai
végzettség szerinti csoportokat együtt
nézve kapott számérték átlagát) tekintet-
tük 100%-nak, és ennek arányában fejeztük
ki a többi csoport átlagos egészségérté-
kelését. Az egészségi állapot magasabb
életkorokban rendszerint rosszabb, romlá-
sának kezdete, illetve üteme azonban nem
automatikus. Magyarországon az egész-
ségromlás üteme – mind 2001-ben, mind
pedig 2012-ben – 45 és 55 éves kor között
mutakozott a leggyorsabbnak, ugyanak-
kor az iskolai végzettség szerinti különbsé-
gek e tekintetben is jelentősek voltak.

9. ábra. A férfiak egészségi állapota korcsoport és iskolai végzettség szerint a 31–40 éves férfiak átlagához viszonyítva, 2001

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai panel adatfelvétel, 2001; saját számítás.

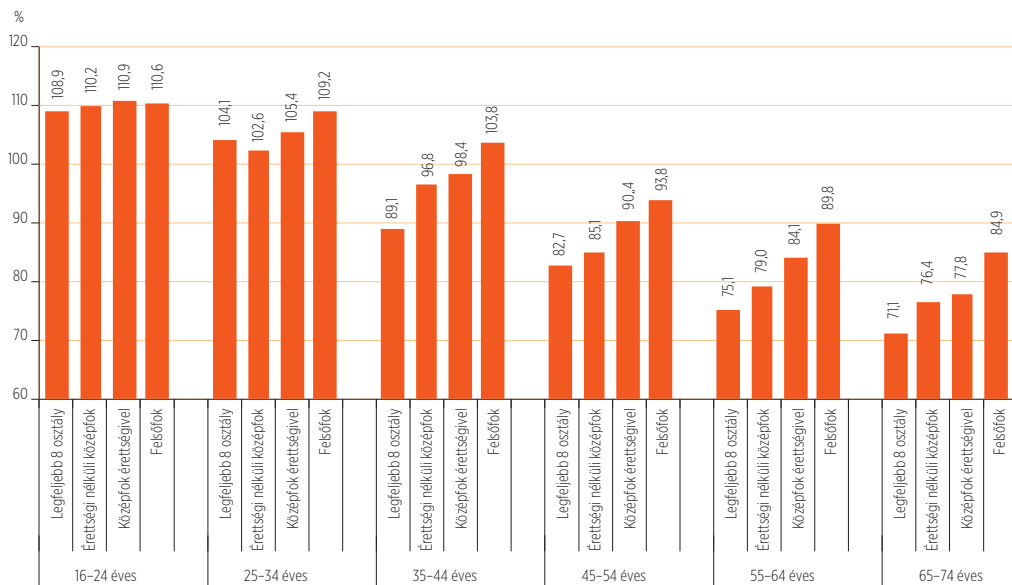
A magasabb iskolai végzettségűek relatív egészségi állapota minden korcsoportban trendszerűen jobb volt, mint az alacsonyabb iskolai végzettségűeké; de míg a férfiaknál az 55–64 évesek körében voltak a legnagyobbak az eltérések, addig a nőknél 2012-ben már a 45–54 éves korcsoportban is különösen nagy különbségek jelentek meg. Az alacsonyabb iskolai végzettségű nők egészségromlása a férfiakhoz képest már fiatalabb korban, a 25–34 évesek körében is egyértelműen nagy arányban jelent meg.

Úgy tűnik ugyanakkor, hogy ez az egészségi állapotbeli hátrány az alacsony iskolai végzettségű nők esetében az idősebbeknél is megmarad, és a férfiakhoz képest fiatalabb – már 45 éves – kortól megfigyelhető körökben az egészségi állapot egyfajta tartósan alacsony szinten történő stagnálása. Az ábrák azt is bemutatják, hogy a kor előrehaladtával mindkét nem esetén az iskolai végzettség szerinti különbségek előbb növekednek, majd a legidősebb kor-

osztályokban csökkennek. A különbségek csökkenése azonban a halálozás „szelektivitásából” is származhat, azaz abból, hogy a rosszabb egészségi állapotban lévők – mely állapot gyakrabban fordul elő az alacsonyabb iskolai végzettségűek között – korábban elhaláloznak.

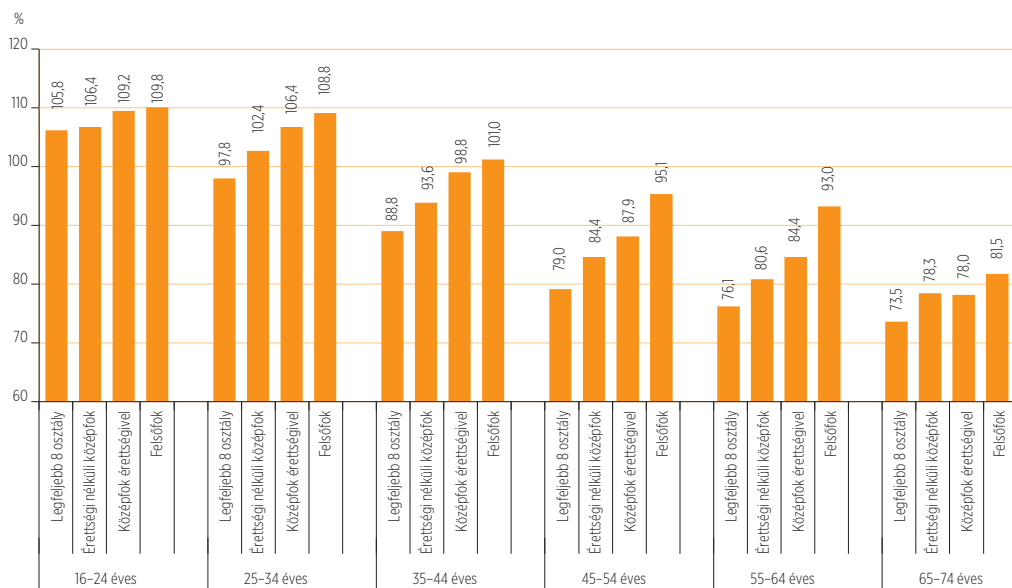
A 2001-re vonatkozó adatok szerint a férfiak egészségi állapotának érzékelhető romlása elsőként a 35–44 évesek között jelent meg, méghozzá minden, a felsőfokúnál alacsonyabb végzettségű csoportban. A legfeljebb 8 általánost végzettek leszakadása a 45–54 éves korosztályokban kezdődött meg. Az 55–64 éves korosztályban a felsőfokúnál alacsonyabb végzettségűek egyszerre válnak el a felsőfokú végzettségűektől. A 65–74 évesek esetében az alacsonyabb iskolai végzettségűek közötti egyenlőtlenségek kompenzálódtak, a felsőfokú végzettségűek egészségi állapota ugyanis változatlanuk jóval kedvezőbb maradt, és nagyon kismértékben romlott az 55–64 évesekhez képest.

10. ábra. A férfiak egészségi állapota korcsoport és iskolai végzettség szerint a 31–40 éves férfiak átlagához viszonyítva, 2012

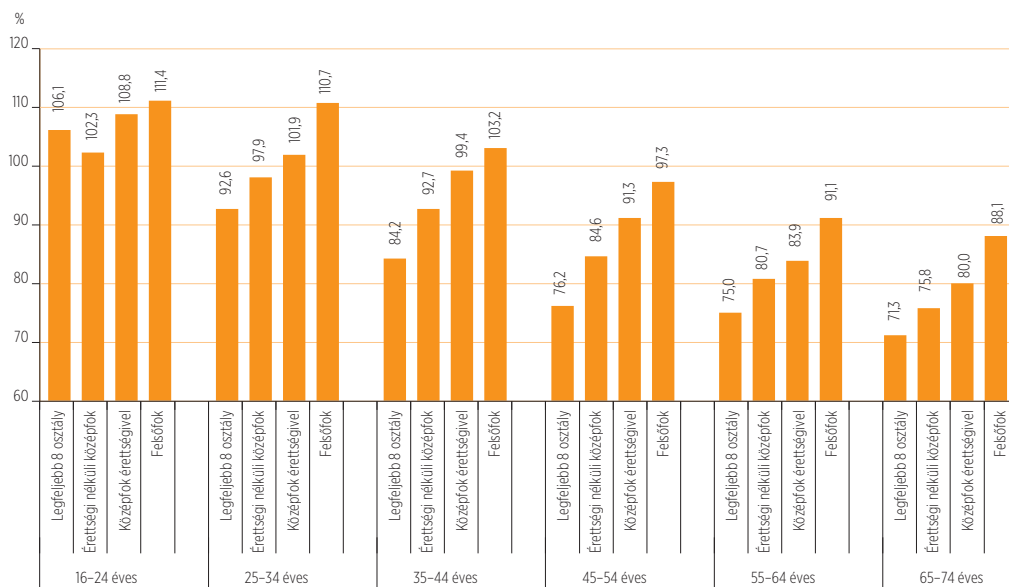
Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai panel adatfelvétel, 2012; saját számítás.

11. ábra. A nők egészségi állapota korcsoport és iskolai végzettség szerint a 31–40 éves nők átlagához viszonyítva, 2001

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai panel adatfelvétel, 2001; saját számítás.

12. ábra. A nők egészségi állapota korcsoport és iskolai végzettség szerint a 31–40 éves nők átlagához viszonyítva, 2012

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai panel adatfelvétel, 2012; saját számítás.

A 2001 és 2012 közötti mintázatok között jelentős átalakulás látható. Ennek egyik legfontosabb jellemzője, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségűek egészségi állapot szempontjából való leszakadása 2012-re fiatalabb életkorokra tolódott.

Összefoglalva, az iskolai végzettség egyértelműen összefüggést mutat az egészségi állapottal, és a magasabb iskolázottsággal rendelkezők egészsége jobb. Ha összevetjük ezeket az eredményeket a várható élettartamra vonatkozó eredményekkel, megállapíthatjuk, hogy az alacsonyabb iskolai végzettségűek mind egészségi állapotukat, mind halálózási viszonyait tekintve egyértelműen hátrányos helyzetben vannak a magasabb iskolai végzettségűekkel szemben. A 2001 és 2012 közötti eltérések arra utalnak, hogy az iskolai végzettség szerinti különbségek a fiatalabb korcsoportokban növekedhettek.

Egészségben várható élettartam

Egy, kifejezetten a volt szovjet befolyási övezet országaira koncentrált tanulmány

a 20 és 74 év közötti várható egészséges élettartamok, illetve azok 20 és 74 év közötti várható élettartamokhoz viszonyított arányának alakulását elemezte (Minagawa 2013). A 2008-ra vonatkozó számítások szerint Magyarországon a férfiak 20 és 74 év közötti várható élettartamuk (46,9 év) alig több mint felét (55%-át, azaz 26 évet) élnek le jó egészségben. Ez az 55% a kelet-közép-európai országok között a legalacsonyabb arány – ahol ez az érték átlagosan 63% –, a legkedvezőbb helyzetű Szlovéniában pedig 72%. A volt szovjet tagköztársaságokban ugyanez az arány jellemzően alacsonyabb: a 20 és 74 éves kor között egészségesen várható életek ebben a régióban 14 és 24,8 év között szóródnak; a legalacsonyabb értéket Oroszországban, a legmagasabbat pedig Grúziában éri el. Az egészségesen eltöltött élettartam a 20 és 74 év közötti várható élettartamnak ebben a régióban csupán átlagosan 47%-a, Oroszországban pedig alig haladja meg az egy-harmadot.

A nők esetében az egészségben várható élettartamok hosszukat tekintve a férfiakéhoz hasonlóan alakulnak, ami arányosan rövidebb egészségben várható élettartamot jelent a várható 20 és 74 év közötti élettartamhoz viszonyítva. A magyar nők egészségben várható élettartama 26 év, ez a várható élettartam 51%-a, amely – csakúgy, mint a férfiak esetében – a legalacsonyabb érték a kelet-közép-európai országok között. Ezen országok átlagában a nők várható egészséges élettartamának 56%-a telik egészségben, míg a volt szovjet tagköztársaságok esetében átlagosan csupán 39%-a.

Ezeknél a számításoknál az egészséges várható élettartamot arra alapozva számították ki, hogy kérdőíves felmérések során az emberek hogyan értékelték az egészségi állapotukat. Az egészségi állapot ilyen adatokra alapozott, országok közötti összehasonlítása – bár ma már egyre elterjedtebb – nem feltétlenül megbízható, hiszen nem lehetünk biztosak abban, hogy minden nyelven ugyanazt értik „jó egészség” alatt. Mindezek fenntartása mellett is fontos megjegyezni, hogy e szerint az elemzés szerint Magyarország egészségi állapot szempontjából rosszabb helyzetben van, mint mortalitás alapján; hiszen az egészségben várható magyar élettartamok alacsonyabbak még a romániai és bulgáriai értékeknél is. A tanulmány szerint a nagyobb gazdasági szabadságot nyújtó, nagyobb személyi szabadsággal rendelkező, kevésbé korrupt, s néhány más muta-

tót tekintve is kedvezőbb helyzetben lévő társadalmakban még abban az esetben is nagyobbak bizonyult az egészségben elélt élettartam aránya, amikor figyelembe vették a nemzeti jövedelem és az egészségügyi kiadások nagyságát is.

A magyarországi adatok – mindent összevetve – a krónikus betegségekben szenvedők magas arányát és az egészségre nézve kockázatos magatartásformák és életkörülmények magas elterjedtségét mutatják. A pozitív nemzetközi trendek (mint például a dohányzás visszaszorulása) kevésbé jellemzők, a negatív trendek (például az elhízottak arányának növekedése) azonban igen. Az egészségproblémák elterjedtsége lényegében nem változott az utóbbi évek során, az azokra fordított figyelem azonban a lakosság részéről növekedni látszik. Míg 2009-ben a legfeljebb általános iskolát végzettek 60%-a vélte úgy, hogy sokat vagy nagyon sokat tehet egészségéért, addig 2014-ben már 66%-uk. A felsőfokú végzettségűek körében ugyanezek az arányok 90, illetve 93%-ot tettek ki (KSH, 2015).

A kockázatok aránytalanul nagymértékben jelennek meg a rosszabb társadalmi helyzetű (kevesbé iskolázott, illetve szegény) népesség körében. Az egészségtudatosság azonban már az alacsonyabban iskolázottak körében is többségi beállítódás. A betegségterhek mérséklődését tehát elsősorban az egészséges ételmiszerhez és lakhatáshoz, illetve az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférés javításától remélhetjük.

AJÁNLOTT IRODALOM

Faragó M. (2007): *Egészségesen várható élettartamok Magyarországon, 2005. Egy összetett, kvantifikált mutató a népesség egészségi állapotának mérésére*. KSH, Budapest.

Fouweather, T. – Gillies, C. – Wohland, P. – Van Oyen, H. – Nusselder, W. – Robine, J-M. – Cambois, E. – Jagger, C. (2015): Comparison of socio-economic indicators explaining inequalities in Healthy Life Years at age 50 in Europe: 2005 and 2010. *European Journal of Public Health*, first published online: 15 April 2015.

Gu, D. – Gomez-Redondo, R. – Dupre, M. E. (2015): Studying Disability Trends in Aging Populations. *Journal of Cross-Cultural Gerontology*, 30(1): 21–49.

Idler, E. L. – Benyamini, Y. (1997): Self-Rated Health and Mortality: A Review of Twenty-Seven Community Studies. *Journal of Health and Social Behavior*, 38(1): 21–37.

Jagger, C. – Robine, J-M. (2011): Healthy life expectancy. In Rogers, R. G. – Crimmins, E. M. (eds.): *International Handbook of Adult Mortality*. Springer: 551–568.

Karanikolos, M. – Mladovsky, Ph. – Cylus, J. – Thomson, S. – Basu, S. – Stuckler, D. – Mackenbach, J. P. – McKee, M. (2013): Financial crisis, austerity, and health in Europe. *Lancet*, 381(9874): 1323–1331.

KSH (2011): *Európai lakossági egészségfelmérés – Magyarország, 2009. Összefoglaló eredmények*. KSH, Budapest.

KSH (2015): Európai lakossági egészségfelmérés, 2014. *Statisztikai tükör*, 29, 2015. ápr. 30.

Lim, S. S. et al. (2013): A comparative risk assessment of burden of disease and injury attributable to 67 risk factors and risk factor clusters in 21 regions, 1990–2010: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2010. *Lancet*, 380(9859): 2224–2260.

Majer, I. M. – Nusselder, W. J. – Mackenbach, J. P. – Kunst, A. E. (2011): Life Expectancy and Life Expectancy With Disability of Normal Weight, Overweight, and Obese Smokers and Nonsmokers in Europe. *Obesity*, 19(7): 1451–1459.

Minagawa, Y. (2013): Inequalities in Healthy Life Expectancy in Eastern Europe. *Population and Development Review*, 39(4): 649–671.

OMSZ (2014): 2013. évi összesítő értékelés hazánk levegőminőségéről a manuális mérőhálózat adatai alapján. OMSZ – ÉLFO LRK Adatközpont, Budapest. http://www.levegominoseg.hu/Media/Default/Ertekeles/docs/2013_RIV_ertekeles.pdf

UCL Institute of Health Equity (2014): *Review of social determinants and the health divide in the WHO European Region: final report*. WHO Regional Office for Europe. http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0004/251878/Review-of-social-determinants-and-the-health-divide-in-the-WHO-European-Region-FINAL-REPORT.pdf

HONLAPOK

Eurostat (Health): <http://ec.europa.eu/eurostat/web/health/health-status-determinants/data/database>

OECD: <http://stats.oecd.org/>

OECD, Health Data: Non-medical determinants of health (OECD Health Statistics database): http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/data/oecd-health-statistics/oecd-health-data-non-medical-determinants-of-health_data-00546-en (letöltés: 2015. máj. 21.)

OEP, Ambuláns kimutatók: http://www.oep.hu/felso_menu/szakmai_oldalok/publikus_forgalmi_adatok/gyogyito_megelozo_forgalmi_adat/ambulans_kimutatosok.html

WHO, Global Health Indicators: http://apps.who.int/gho/indicatorregistry/App_Main/view_indicator.aspx?iid=318

WHO, Global Health Observatory: http://apps.who.int/gho/indicatorregistry/App_Main/view_indicator.aspx?iid=157

ÖREGEDÉS ÉS NYUGDÍJBA VONULÁS

MONOSTORI JUDIT

FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

- » A demográfiai öregedés, vagyis az idősebb korosztályok arányának növekedése az egyik meghatározó társadalmi-demográfiai jelenség a világ fejlettebb régióiban. Bármilyen mutatóval is mérjük, egy egyre dinamikusabb változás szemtanúi vagyunk, ami a népesség-előreszámítások szerint folytatódni fog az elkövetkező néhány évtizedben is. Magyarországon a 65 éves és ennél idősebb népesség aránya 1990 és 2014 között 13%-ról 18%-ra növekedett, és az előrejelzések szerint 2060-ra eléri a 29%-ot.
- » Az utóbbi évtizedekben az idősek belső korösszetétele is megváltozott. Növekedett a 80 év felettiek, azaz a nagyon idősök aránya, ráadásul az ország lakosságának csökkenésével egyidejűleg az e korcsoportba tartozók száma is emelkedett. Míg 1990-ben 200 ezer, 2011-ben már 400 ezer 80 év feletti lakost számláltak.
- » A férfiak és a nők eltérő halandósági mutatói miatt az idősek körében magasabb a nők aránya. Továbbá minél idősebb korosztályt vizsgálunk, annál nagyobb az eltérés. Míg a 65–69 évesek 58%-a, a 85 éves és idősebb népességnek már 74%-a nő.
- » Az utóbbi évtizedekben nem csupán a születéskor, hanem a 60 éves korban várható élettartam is folyamatosan emelkedik, ami azt jelenti, hogy az életpályán belül is növekszik az időskori életszakasz. 2013-ban a 60 éves korban várható élettartam a férfiaknál 17,4 év, a nőknél 21,9 év volt. A nemek közötti különbség az utóbbi néhány évben elkezdett csökkenni.
- » Az idősödés egyik legfontosabb mérföldköve a munkaerő-piacról való kilépés, a nyugdíjba vonulás. A nyugdíjba vonulók átlagos életkora a jogosultsági feltételek szigorítása és a korhatár emelése következtében jelentős mértékben emelkedett – különösen a nők körében – az utóbbi másfél évtizedben. 2013-ban a nyugdíjba vonuló nők átlagéletkora 59,4 év volt, míg a férfiaké 62,2. A nyugdíjrendszer 1997-es reformját megelőző évben, 1996-ban a mutató értéke a nőknél még 54,3, a férfiaknál pedig 58,7 volt.
- » A nyugdíjak színvonalát tekintve a magyar nyugdíjrendszer Európa egyik legbőkezűbb nyugdíjrendszerének tekinthető. Az ún. medián kereső – aki a kereseti rangsor közepén helyezkedik el – nyugdíjba vonulásakor a korábbi keresete 94%-át kapja meg.

- » Az életpálya időskori szakaszába lépve az emberek társadalmi és családi szerepei egyaránt átalakulnak. A munkaerő-piacról kilépve életük, mindennapi tevékenységük középpontjába mindenekelőtt a családi szerepek betöltése kerül, melyek közül nagy jelentőséget kaphat a nagyszülői szerepkör kialakulásának és kiteljesedésének megélése. Mivel azonban a születések száma folyamatosan csökken, egyre kevesebben léphetnek nagyszülői szerepbe, és egy-egy családban az unokák száma is alacsonyabb a korábbiaknál. A gyermekvállalás későbbi életpályára tolódása ráadásul a nagyszülővé válás kezdetét is későbbi életkorokra halasztja el.
- » A három- vagy többgenerációs együttélések folyamatosan csökkenő aránya komoly szerepet játszik a nagyszülő-unoka kapcsolat, a generációk között áramló munka-, időtranszferek alakulásában. Egyre kevesebb idős él együtt gyermekeivel és unokáival, így a közvetlen, mindennapi kapcsolat a népesség csupán kisebb részét érinti. Ugyanakkor a más háztartásban élő nagyszülők is nagy segítséget jelenthetnek. 2008-ban az 55 év feletti nagyszülők 42%-a vett részt unokái gondozásában.
- » Az unokák gondozásában nagyobb arányban vettek részt a fiatalabb, jobb egészségi állapotban lévő és magasabb iskolai végzettséggel rendelkező nagyszülők.
- » Az idős életszakaszban a mindennapi tevékenységek struktúrája és ritmusa is átalakul. Az idősek sokkal többet tartózkodnak otthon, lényegesen hosszabb időt töltenek egyedül, és a háztartás fenntartására is több időt fordítanak, mint a náluk fiatalabb korosztályokba tartozók. A szabadidejük nagy részét a televíziózás tölti ki. A társas együttlét, a szabadban töltött órák kevesek számára jelentik a szabadidő eltöltésének módját.
- » Sokak számára az időskor egyik legsúlyosabb problémája az egészségi állapotuk megromlása. Az életkor előrehaladtával ez egyre nagyobb gondot jelent, noha minőségében és megítélésében meghatározóak a társadalmi különbségek is. A 64 éven felüli felsőfokú végzettségű férfiak 43%-a és a nők 26%-a minősítette jónak az egészségi állapotát, miközben az alacsony végzettségűek csupán 11-12%-a.

A TÁRSADALOM DEMOGRÁFIAI ÖREGEDÉSE

Az utóbbi évtizedekben az alacsony termékenység és az átlagos élettartam meghosszszabodása következtében a világ számos országában, így Magyarországon is megnövekedett az idősebb korosztályok népességben belüli aránya.

A demográfiai öregedés európai és hazai szinten is jól dokumentált jelenség. Magyarországon a 65 éves és idősebb népesség aránya 1990-ben 13%-ot tett ki, majd 2001-re elérte a 15%, 2011-re pedig már a 17 százalékot (KSH, 2011). A legutóbbi – 2014 elejére vonatkozó – adatok szerint a korcsoport aránya 17,5%-ra emelkedett. Az Eurostat előrejelzései szerint a mutató értéke a jövőben még erőteljesebben fog növekedni, 2060-ra hazánkban eléri a 29 százalékot (Eurostat, 2015).

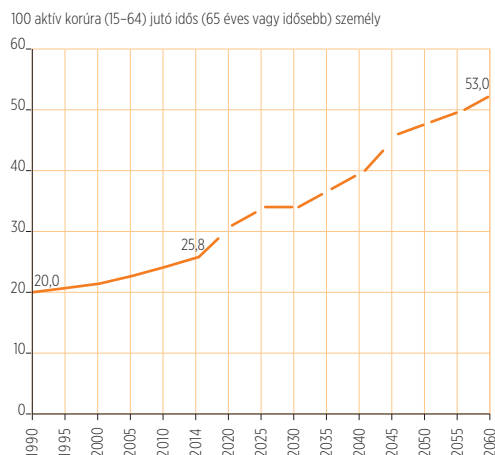
A korstruktúra alakulásának egyik legfontosabb társadalmi jelentősége ezeknek a folyamatoknak a különböző társadalmi intézmények fenntarthatóságára gyakorolt hatásaiban rejlik. Azaz, hogyan alakulnak az *eltartottsági ráták*,^F és hány aktív korúnak kell „eltartania” az inaktív korban levőket. Az aktív korúak számának csökkenése szűkülő munkaerő-potenciált is jelent, ami a nagy állami ellátórendszerek fenntarthatóságának nehézségeivel jár együtt.

Az időskori *eltartottsági ráta* azt fejezi ki, hogy 100 aktív korúra (15–64 év közötti) hány időskorú (65 éves és idősebb) jut. A mutató értéke Magyarországon 1990 és 2014 között 20-ról 26-ra emelkedett. Az Eurostat számításai szerint 2060-ra 53-ra fog emelkedni, azaz kb. 2 aktív korúra fog jutni egy 64 év feletti lakos. (1. ábra)

A gyermekek és az idősek egymáshoz viszonyított arányát az *öregedési index*^F fejezi ki. Ennek a mutatónak az értéke Magyarországon dinamikusan növekszik az időskori eltartottsági rátáénál, ami a rendkívül alacsony termékenységi mutatók következménye, és előrevetíti, hogy a jövőben az aktív korúak és az idősek aránya még

kedvezőtlenebb képet fog mutatni, mint napjainkban.

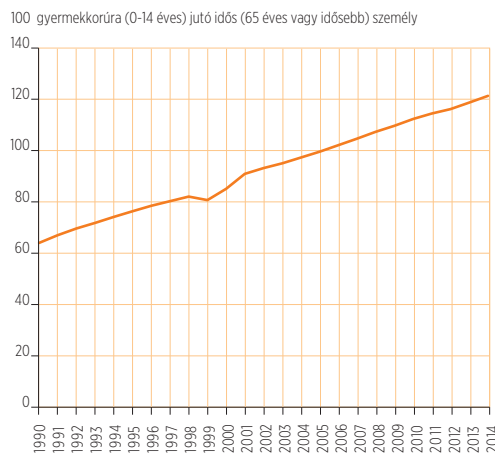
1. ábra. Az időskori eltartottsági ráta tényleges és prognosztizált értéke Magyarországon, 1990–2060

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek, 1990–2014; Eurostat előrejelzései.

1990 és 2014 között az öregedési index értéke, azaz a 100 gyermekkorúra jutó időskorú népesség száma 65-ről 122-re növekedett. (2. ábra)

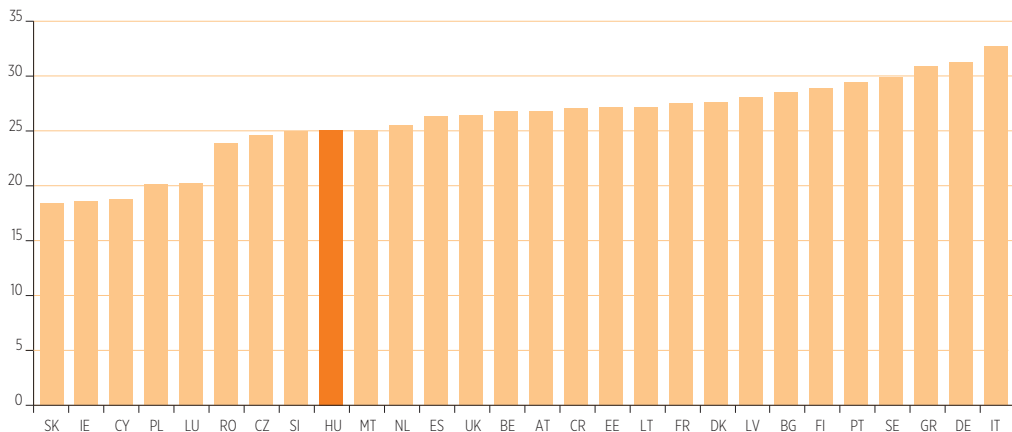
2. ábra. Az öregedési index Magyarországon, 1990–2014

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek.

3. ábra. Az időskori eltartottsági ráta Európa országában, 2013

100 aktív korúra (15–64 évesek) jutó időskorú (65 éves vagy idősebb) személy

Forrás: Eurostat, 2013.

A demográfiai öregedés mindegyik európai országban megfigyelhető jelenség, háttérben rendszerint az alacsony termékenységi és a várható élettartam meghosszabbodása húzódik meg. Abban azonban már különbségek mutatkoznak, hogy milyen mértékű a társadalmi szintű öregedés, ill. hogyan alakul az azt befolyásoló tényezők erőssége. Az általánosan jellemző alacsony termékenységen belül is vannak kedvezőbb és kedvezőtlenebb képet mutató országok, de a várható élettartam alakulásában is nagyok az eltérések Európában.

Az időskori eltartottsági rátát figyelembe véve Magyarország az alacsonyabb értékkel jellemezhető országok körébe tartozik (3. ábra), ami elsősorban a még mindig alacsony várható élettartammal magyarázható. A demográfiai öregedésnek leginkább kitett országok között főként déli és északi országokat találunk, de nagyon magas a mutató értéke Németországban is. (3. ábra) Olaszországban a rendkívül alacsony termékenységi mutató egy magas várható élettartammal párosul, Németországban és Görögországban

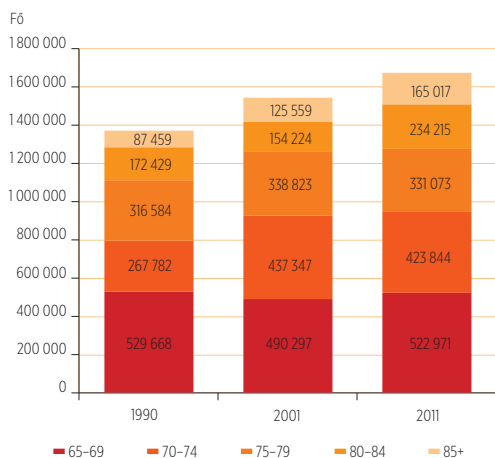
ban a kirívóan alacsony termékenységi mutatókhoz egy relatíve magas, de az olasznál alacsonyabb várható élettartam kapcsolódik. A skandináv országok esetében viszont alapvetően nem a kedvezőtlen termékenységi mutatók, hanem a magas várható élettartam áll a háttérben.

AZ IDŐS NÉPESSÉG DEMOGRÁFIAI STRUKTÚRÁJA

Az utóbbi évtizedekben nem csupán a 65 éves és idősebb népesség aránya növekedett, hanem átstrukturálódás zajlott az idősebbek életkori összetételében is. Emelkedett az ún. legidősebb idősök, azaz a 80 év felettiek száma és aránya is. 1990-ben 260 ezren, 2011-ben már 400 ezren tartoztak ebbe a korosztályba. (4. ábra)

A férfiak és a nők eltérő halandósága miatt az idősebb korcsoportokban a nők felülreprezentáltak. Minél idősebb korcsoportot vizsgálunk, annál magasabb a nők aránya. (1. táblázat)

4. ábra. Az idős korcsoportokba tartozók száma, 1990, 2001, 2011

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. 4. Demográfiai adatok, 2013.

1. táblázat. Nemek aránya az idősök különböző korcsoportjaiban, 2011

Korcsoport	Férfiak (%)	Nők (%)	Összesen (%)
65-69	42,4	57,6	100,0
70-74	38,4	61,6	100,0
75-79	34,9	65,1	100,0
80-84	31,4	68,6	100,0
85-	26,4	73,6	100,0

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. 4. Demográfiai adatok, 2013.

AZ IDŐS NÉPESSÉG VÁRHATÓ ÉLETTARTAMA

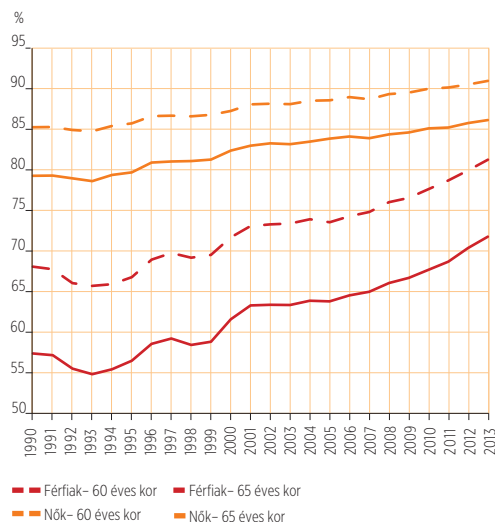
Az idősödés az élet természetes velejárója, ugyanakkor nem mindenki éli meg az időskort, és abban is megmutatkoznak társadalmi szinten is azonosítható különbségek, hogy mennyi életévre számíthatunk az időskor határának elérése után.

A demográfiai vizsgálatokban a halandósági tábla alapján számíthatjuk ki, mekkora valószínűsége van annak, hogy egy születési kohorsz megéljen egy bizonyos kort. Mivel a férfiak és a nők között jelentős különbségek vannak a várható élettartamot illetően, a számításokat a férfiakra és a nőkre vetítve külön-külön

végeztük el. Azt vizsgáltuk, hogy az egy adott évben született gyermekek várhatóan mekkora aránya éli meg a 60. és a 65. születésnapját. (5. ábra) 1990 és 2013 között a nők körében sokkal magasabb volt a mutató értéke. Az 1990-ben született nőknek várhatóan a 85%-a, míg a 2013-as évszámra már több mint 90%-a számíthat arra, hogy megéli a 60 éves kort. 65 évre számítva a mutató értéke 1990-ben 79%, 2013-ban pedig 86% volt.

A férfiak életkilátásai ennél sokkal rosszabbak. A 60. születésnapjukat megelőző becsült aránya az 1990-ben születettek esetében mindössze 68%, a 65. születésnapjukat pedig várhatóan csupán 57%-uk éli meg. Ugyanakkor egy dinamikus emelkedésnek köszönhetően a vizsgált több mint húsz esztendő alatt 80% fölé emelkedett azok aránya, akik a becslések szerint elérik majd a 60, 72%-ra pedig azoké, akik a 65 évet is. (5. ábra)

5. ábra. A 60 és 65 éves kort megélők becsült aránya az adott évben született népességre számítva, 1990-2013

Forrás: KSH, Népmozgalmi adatok alapján; saját számítás.

Az utóbbi években nem csupán a születéskor, hanem a 60 éves korban *várható átlagos élettartamban*^F is pozitív változások figyelhetők meg. 1990 és 2013 között a férfiak 60 éves

korban várható élettartama 14,7 évről 17,4-re növekedett, a nők 19 évről 21,9-re. A nemek közötti különbség az elmúlt három évtizedben növekedett, de mivel az utóbbi években a férfiak várható élettartama dinamikusabban emelkedett a nőkéénél, így a nemek közötti különbség csökkent. (2. táblázat)

2. táblázat. A 60 éves korban várható élettartam alakulása, 1990–2014

Évek	Férfiak	Nők	Együtt	(év) A férfiak és a nők közötti különbség
1990	14,7	19,0	17,0	4,3
2000	15,3	20,0	17,9	4,7
2010	16,8	21,6	19,4	4,8
2011	16,9	21,6	19,5	4,7
2012	17,1	21,7	19,6	4,6
2013	17,4	21,9	19,9	4,5

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek.

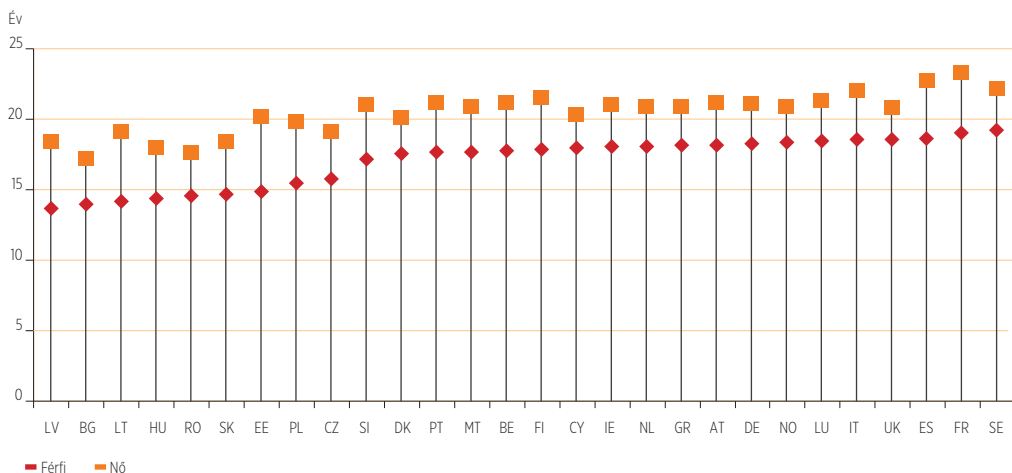
Jelentősek a társadalmi differenciák iskolai végzettség szerint is, különösen a férfiak körében. 2012-ben a 60 és 65 év közötti férfiak várható élettartamában 4–6 év különbség

mérhető a legalacsonyabb és a legmagasabb iskolai végzettségi szintek között. Míg egy 60 éves, általános iskolát vagy szakmunkás-képzőt végzett férfi 14 élettartamra számíthat még, addig a diplomásoknál a mutató értéke 20 év. A különbség a társadalmi szelekciós mechanizmusoknak köszönhetően az életkor előrehaladtával folyamatosan csökken. A 70 éves férfiak várható élettartamában már kevesebb, mint 2 év a különbség az alapfokú vagy alsó középfokú, illetve a legiskolázottabb csoport között. Az ilyen korú férfiak 11–12 további élettartamra számíthatnak.

A nők körében ezzel szemben kisebbek az iskolai végzettség szerinti különbségek. 2012-ben a 60 éves, legfeljebb szakmunkás-képzőt végzett nő várható élettartama 21, a diplomásoké 23 év volt. A 70 évesek körében ezek a különbségek majdnem megszűnnek, hiszen a végzettség szerinti különbségek az 1 évet sem érik el. Ebben az életkorban a várható élettartam 14–15 év.

Mindkét nem esetében megállapítható, hogy az érettségizettek és a diplomások között nagyon kicsi a különbség, azaz az iskolai végzettség szerinti törésvonal alapvetően az érettségivel nem rendelkezők, és az afeletti iskolai végzettségűek között húzódik.

6. ábra. 65 éves korban várható élettartam Európa országaiban, 2012

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyv 2013.

Ahogy fentebb is említettük, a magyarok várható élettartama európai viszonylatban igen alacsonynak mondható. A 65 éves¹ magyar férfiaknál csak a lett, a bolgár és a litván férfiak számíthatnak rövidebb élettartamra, a magyar nőknél pedig csak a bolgár és román nők 65 éves korban várható élettartama alacsonyabb. (6. ábra)

Az európai skála másik pólusán a svéd, a francia, a spanyol, az angol és az olasz férfiak, illetve a francia, a spanyol, a svéd, az olasz és a finn nők állnak. 65 éves korukban tehát ők számíthatnak a leghosszabb élettartamra. (6. ábra)

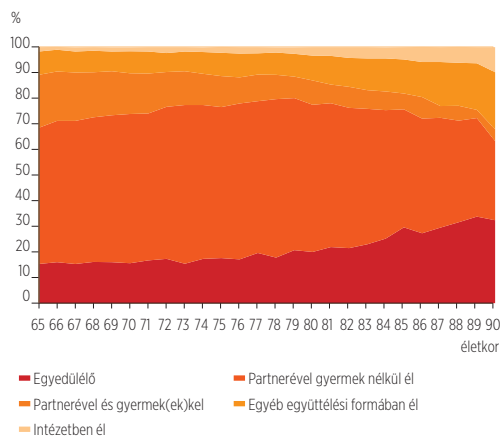
AZ EGYÜTTÉLÉSI FORMÁK VÁLTOZÁSA AZ IDŐSKOR KÜLÖNBÖZŐ SZAKASZAIBAN

Az idősebb népesség családszerkezet szerinti struktúráját a kötet 9. fejezete ismerteti átfogóan. Ebben a részben azt a vetületet mutatjuk be, hogyan változik az időskori életszakasz előrehaladtával, illetve milyen különbségek mutatkoznak e vonatkozásban a férfiak és a nők között.

Noha nem longitudinális, hanem keresztmetszeti adatokat vizsgálunk, az adatok arra utalnak, hogy a férfiak és a nők életpályája között lényeges különbségek vannak. A különbségeket magyarázó tényezők közül az egyik legfontosabb, hogy a férfiak és a nők életkilátásai eltérőek, azaz a nők még mindig hosszabb életpályára számíthatnak a férfiaknál. Ebből adódik, hogy a férfiak körében minden korévben magasabb a párkapcsolatban élő aránya, ugyanakkor alacsonyabb az egyedül élőké. Jóval kevesebben vannak közöttük olyanok is, akik idős korukra gyermekeik családjával költöznek össze, vagy már korábban is három- vagy többgenerációs együttélési formában éltek. Továbbá a nagyon idős kort megélő férfiak azonos korú női társaikhoz

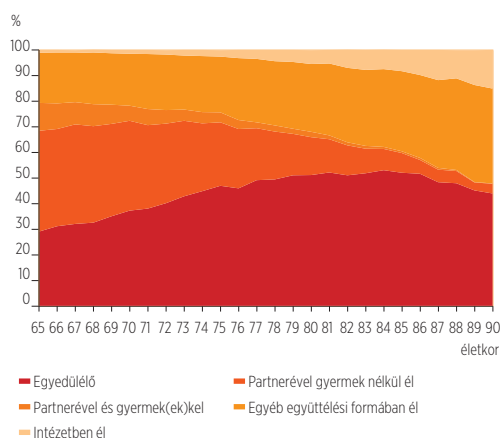
képezt kevésbé válnak intézeti lakóvá életpályájuk utolsó szakaszában. (7. és 8. ábrák)

7. ábra. Az idős férfiak együttélési formája korévenként, 2011

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás, 10%-os minta; saját számítás.

8. ábra. Az idős nők együttélési formája korévenként, 2011

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás, 10%-os minta; saját számítás.

Leegyszerűsítve azt mondhatjuk, hogy mivel a tipikus időskori férfi életpályája rövidebb a nőknél, rendszerint életük utolsó szakaszát is partnerükkel együtt töltik. A társuknál tovább élő idős férfiak jellemzően egyedül folytatják

¹ Nemzetközi összehasonlításra a 65 éves korban várható élettartamot használják.

tovább az életüket, a többgenerációs együtt-
élési forma és az intézetbe vonulás kevésbé
jellemző rájuk.

A nők viszont társuk elvesztése után döntő
többségükben egyszemélyes háztartásban
élnek tovább. Ennél kevésbé jellemző – bár
a férfiakhoz képest gyakoribb – megoldás,
hogy gyermekeik családjával, három- vagy
többgenerációs együttélési formában élnek.
A hosszú életet megélő nők ráadásul a fér-
fiaknál nagyobb arányban lépnek intézeti
háztartásba is.

Az idősebb korosztályok együttélési mintái
nemcsak életkor és nemi hovatartozás alap-
ján változnak, hanem jelentősek az iskolai
végzettség szerinti különbségek is. Mindkét
nem esetében elmondható, hogy a magasabb
iskolai végzettséggel rendelkezők körében
magasabb a partnerükkel együtt élő aránya.
Az életkor előrehaladtával felerősödnek az
iskolai végzettség szerinti differenciák.

Az egyedülállók aránya szintén a magasabb
iskolai végzettségűek körében a számotte-
vőbb, de esetükben az iskolai végzettség
szerinti differenciák inkább csökkennek az
életkor előrehaladtával.

Az egyéb együttélési formák – ami legfő-
képpen a három- vagy annál többgenerációs
együttélési formát jelenti – viszont inkább az
alacsonyabb iskolai végzettségűek körében
jellemzőek.

A nagyon idősök körében gyakori intéz-
ménybe kerülés az alacsonyan kvalifikált
rétegeket érinti legfőképp, azaz minél ala-
csonyabb végzettségű valaki, annál nagyobb
a valószínűsége annak, hogy élete utolsó
éveit valamilyen intézmény falai között éli le.

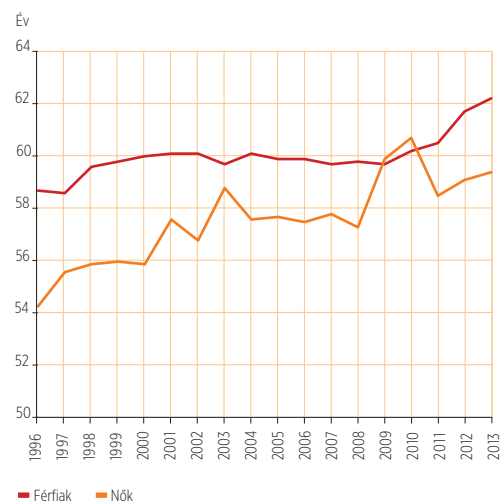
AZ IDŐSEK AKTIVITÁSA ÉS A NYUGDÍJBA VONULÁS

Az időskorral együtt járó változások közül
az egyik legfontosabb a munkaerő-piaci
aktivitás megszűnése és a nyugdíjba vonu-
lás. E vonatkozásban Magyarországon és
több európai országban is rendkívül fontos

változások történtek az elmúlt évtizedben,
amelyeket alapvetően a nyugdíjrendszer
és néhány aktív foglalkoztatáspolitikai esz-
köz generált. Az időskori nyugdíjkorhatár
emelésével, az előrehozott nyugdíjazás
szigorításával, a rokkantosság feltételeinek
átalakításával a munkaerő-piacról való kilé-
pés időpontja későbbre tolódott, különösen
a nők esetében. A korhatár-emelésen túl
Magyarországon az utóbbi időszakban egy
másik jogszabályi változás is befolyásolta a
nyugdíjba vonulás átlagos életkorát: nevezet-
esen az a 2012-ben hatályba lépett rendel-
kezés, amely szerint a nők 40 év szolgálati
idő megszerzését követően a rájuk vonatko-
zó korhatár előtt is nyugdíjba vonulhatnak.
Ennek következtében 2012-ben a nők átlagos
nyugdíjba vonulási életkora visszaesett. Az
előzetes adatok szerint 2013-ban a férfiak
átlagos nyugdíjba vonulási életkora 62,2 év,
a nőké pedig 59,4 év volt. (9. ábra)

A magyar népesség nyugdíjba vonulási
jellemzőinek egyike, hogy az idősök hosszú
éveken keresztül rendszerint a rájuk vonat-

9. ábra. Az időskori nyugdíjba vonulás átlagos életkora

Forrás: 2000–2012: ONYF Statisztikai Évkönyvek; 1996–1999:
Munkaerőpiaci Tükör 2007; 2013: Munkaerőpiaci Tükör 2013.

Megjegyzés: A nyugdíjba vonulók átlagos életkoránál csak az
öregségi és öregségi jellegű nyugdíjakat vettük figyelembe.

kozó öregségi nyugdíjkorhatárt megelőzően mentek nyugdíjba. Ez részben a széles körű és a munkaerő-piaci problémák enyhítését célzó munkaerő-piaci és nyugdíjpolitikák következménye. Részben pedig annak tudható be, hogy a nyugdíjkorhatár 1997 óta folyó emelését csak nagyon nagy társadalmi feszültségek mellett lehetett volna rövidebb időszak alatt bevezetni. Azaz a korhatár-emeléssel párhuzamosan számos érintett korosztály jogszabály által biztosított lehetőséget kapott a korhatár előtti nyugdíjazásra. 2012-ben ez is alapjaiban változott meg, hiszen ettől az évtől kezdve öregségi nyugdíj – a 40 év szolgálati idővel rendelkező nők kivételével – a korhatár elérése előtt nem állapítható meg. Ezáltal számos korai nyugdíjazási fajta, és több, egy-egy foglalkozást érintő nyugdíjforma szűnt meg.

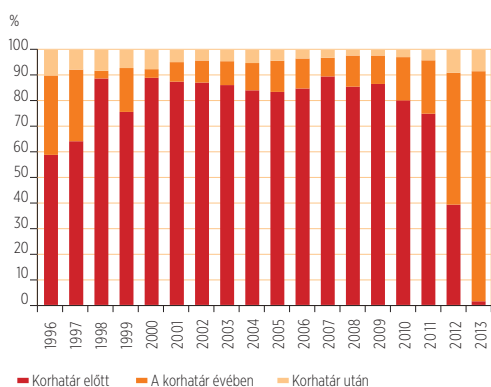
Mindezek következtében a 2013-as előzetes adatok szerint az adott évben időskori nyugdíjba vonuló férfiak 90%-a épp a születési évjára vonatkozó általános nyugdíjkorhatárral azonos életkorban volt. (10. ábra)

A nőknél némiképpen másként alakult a helyzet, ugyanakkor a férfiak és a nők közötti ha-

sonlóságok sem elhanyagolhatóak. Ez utóbbiak közül a legfontosabb, hogy a vizsgált időszakban a nők körében is jellemző volt a korhatár előtti nyugdíjba vonulás. Az egyes naptári évek között megmutatkozó különbségek azonban erőteljesebbek a nők nyugdíjba vonulását illetően. Egészen pontosan, az egymást követő évek között is nagyon jelentősek az eltérések a nyugdíjba vonulók kora és a nyugdíjkorhatár közötti összefüggés szempontjából. Ez abból adódik, hogy a női időskori nyugdíjkorhatárt 55 évről emelték/emelik 65 évre, és az átmeneti évek alatt az egyes születési évjáratokra különböző korhatárokat állapítottak meg.

Másrészt a nők nyugdíjba vonulásának időzítése abban is eltér a férfiakétól, hogy csak egy csoportjukra vonatkozik ez a 2012-ben bevezetett szigorítás (vagyis a korhatár előtti nyugdíjba vonulási tilalom), hiszen – ahogy korábban is említettük – a 40 éves szolgálati idő a nőket életkoruktól függetlenül teszi jogosulttá az öregségi nyugdíjra. Ezzel magyarázható, hogy 2013-ban a nők még mindig jelentős aránya, 65%-a a reá vonatkozó korhatár elérése előtt lépett az időskori nyugdíjrendszerbe. (11. ábra)

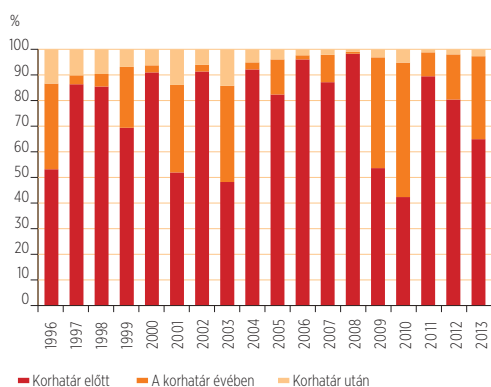
10. ábra. A férfiak időskori nyugdíjba vonulási kora az általános korhatár függvényében

Forrás: ONYF.

Megjegyzés: Általános korhatárnak azt a korhatárt tekintjük, ami az adott évben jellemző volt. Az adatok alapján nem tudjuk figyelembe venni, hogy bizonyos foglalkozásokra ettől eltérő időskori nyugdíjkorhatárt állapítanak meg.

11. ábra. A nők időskori nyugdíjba vonulási kora az általános korhatár függvényében

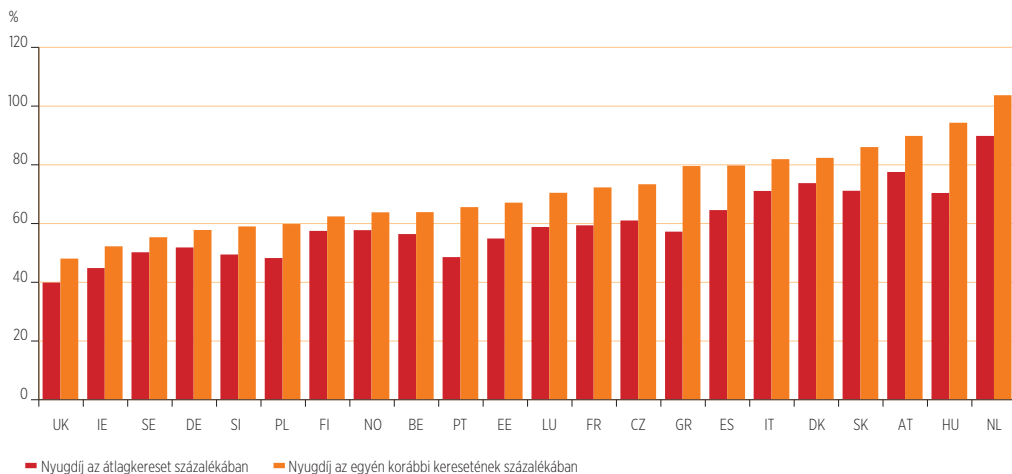
Forrás: ONYF.

Megjegyzés: Általános korhatárnak azt a korhatárt tekintjük, ami az adott évben jellemző volt. Az adatok alapján nem tudjuk figyelembe venni, hogy bizonyos foglalkozásokra ettől eltérő időskori nyugdíjkorhatárt állapítanak meg.

A magyar nyugdíjrendszer egyik sajátossága, hogy magas az ellátások színvonala. A nyugdíjba vonulás mintáit tekintve ez komoly ösztönző erőként funkcionál, hiszen még Európa számos országában is komoly színvonalcsökkenést jelent a nyugdíjak összege az átlagkeresetekhez vagy a nyugdíjba vonuló korábbi jövedelméhez képest.

A nyugdíjak összegét tekintve a magyar nyugdíjrendszer a holland után a legbőkezűbb abban az értelemben, hogy a nyugdíjak összege hogyan viszonyul az átlagjövedelemhez, illetve a nyugdíjba vonuló korábbi keresetéhez. 2012-ben a medián keresőt tekintve a hozzárendelt nyugdíj összege az átlagkereset 70 %-át tette ki, saját nyugdíj előtti keresetének pedig 94%-át. (12. ábra)

12. ábra. A nyugdíjak színvonala Európa országaiban, 2012

Forrás: OECD, Pensions at a Glance 2013.

NYUGDÍJSZÁMÍTÁS ÉS -DIFFERENCIÁLÁS AZ EURÓPAI NYUGDÍJRENDSZEREKBE

Az európai országok nyugdíjrendszerei nem csupán a nyugdíjkorhatár megállapításában, illetve a nyugdíjak jogosultsági feltételeként megszabott szolgálati idő előírásában különböznek egymástól, hanem abban is, hogy a nyugdíj összegének megállapításakor hogyan differenciálnak az egyes kereseti szintek között. Általában majd minden nyugdíjrendszer törekszik egy minimum nyugdíj előírására, de elég gyakori a nyugdíjak összegének maximá-

lása is, vagy legalábbis bizonyos jövedelmi szint felett degresszálást alkalmaznak. Ezáltal a legtöbb nyugdíjrendszernek komoly jövedelem-kiegyenlítő szerepe van az idősek társadalmi csoportjában. Hozzá kell tenni azt is, hogy a nyugdíjrendszerek nemcsak a nyugdíjrendszerbe aktuálisan belépők ellátásainak szabályozásával, hanem a már bent levők nyugdíjainak emelésével is befolyásolják az egyenlőtlenségeket.

Az alábbi ábra azt szemlélteti, hogy az ún. medián kereső jövedelménél meghatározott szinttel kevesebbet, illetve többet kereső egyén nyugdíja hogyan alakul az

egyen korábbi keresetének százalékában a nyugdíj megállapításakor. Ez az ábra jól mutatja, hogy az állami nyugdíjrendszereket tekintve az európai országok nemcsak abban különböznek egymástól, hogy milyen színvonalú nyugellátásokat állapítanak meg, hanem abban is, hogy a korábbi kereseti egyenlőtlenségeket hogyan módosítják a rendszerbe belépők nyugdíjának megállapításával.

Az ábrán minél közelebb vannak egymáshoz az egyes kereseti szintekhez tartozó induló nyugdíjarányok, annál kevésbé rendezi át a nyugdíjrendszer a nyugdíjba lépők között korábban meglévő kereseti egyenlőtlenségeket, hiszen annál inkább megtartja a korábbi kereseti profilokat. A magyar, az olasz, a lengyel, a holland, a finn és a portugál állami nyugdíjrendszerek azok, amelyek az induló nyugdíj megállapításakor a legkevésbé hajtanak végre egyenlősítő mechanizmusokat. Ezekből a magyar és a holland nyugdíjrendszer az, amely a korábbi keresetekhez viszo-

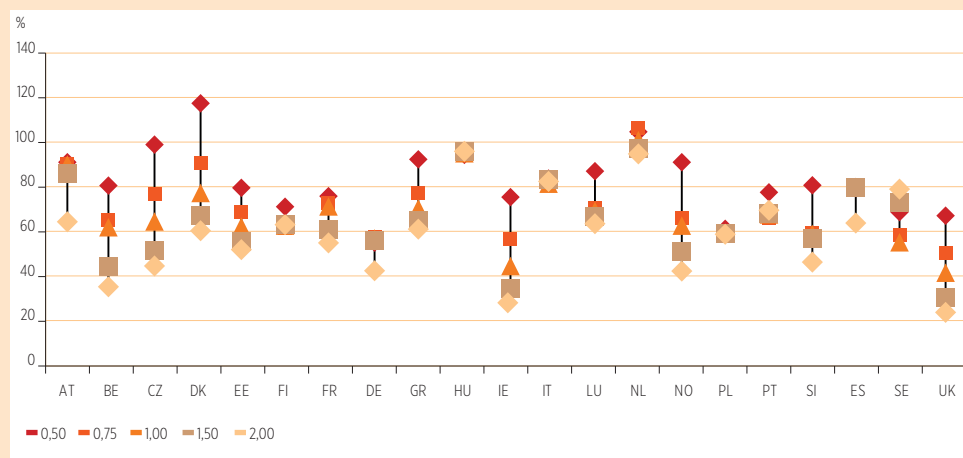
nyított legmagasabb nyugdíjszint mellett teszi.

A legnagyobb egyenlőtlenség-átrendezést a belga, a cseh, a dán, az ír, a norvég és az angol nyugdíjrendszer hajtja végre.

Abban is különböznek a rendszerek, hogy a jövedelemegyenlőtlenségek átalakítását mely kereseti csoport „hátrányára” teszik. Az osztrák, a német és a spanyol nyugdíjrendszer például csak a legmagasabb jövedelműeknél állapít meg a többi kereseti csoporttól lényegesen eltérő (alacsonyabb) helyettesítési rátát. Míg a finn, a luxemburgi vagy a portugál nyugdíjrendszer a legalacsonyabb keresetűek helyettesítési rátáját szabja meg a többi csoporténál jóval magasabb szinten.

Az európai állami nyugdíjrendszerek mindezen felsorolt mechanizmusok által komoly átcsoportosítást hajtanak végre egy-egy nyugdíjba vonuló évfáraton belül.

Az induló nyugdíjak összege az egyén korábbi keresetének százalékában különböző kereseti szinteken

Forrás: OECD, Pensions at a Glance 2013.

Az idősök majdnem teljes körére kiterjedő, általánosságban magas színvonalú ellátást biztosító öregségi nyugdíjrendszerben megjelenő egyenlőtlenségek alapját leginkább az érintettek munkaerő-piaci előlétele határozza meg. Ennek oka, hogy a nyugdíjakat korábban a nyugdíjkorhatárt megelőző néhány évre, később pedig az életpálya hosszabb, 1988 utáni szakaszára vonatkoztatva határozták meg. A munkaerő-piaci előélet az aktív pályaszakasz keresetei és a beszámított szolgálati évek alapján definiálja a kezdő nyugdíjat. A nyugdíjas pályaszakasz ellátásának összegét pedig a nyugdíjemelések mértéke és az emelés alapelvei határozzák meg.

Az időskori nyugdíjrendszerbe való belépés nem feltétlenül jelenti azt, hogy az érintettek közvetlenül a munka világából lépnek be a rendszerbe. Számosan közülük már korábban bekerülnek a társadalmi ellátórendszerek valamely szegmensébe (pl. rokkantsági támogatási formák), majd a korosztályukra vonatkozó időskori nyugdíjkorhatár elérésekor, vagy valamely korai nyugdíjforma igénybevételével lépnek át az öregségi nyugdíjasok körébe. A rendszer áttekintését bonyolítja, hogy akiket korábban

rokkantsági nyugdíjasnak tekintettünk, az utóbbi időben kikerültek a nyugdíjrendszerből, illetve rokkantként már nem a nyugdíjrendszer biztosítja az ellátásukat. 2012-től a korai nyugdíjak nagy részét is átminősítették, amelyek az adott egyénre vonatkozó időskori nyugdíjkorhatár eléréséig nem tekinthetők nyugdíjnak.

A korhatár feletti rokkantsági nyugdíjasok száma alapján megállapítható, hogy az összes korhatár feletti nyugdíjas mekkora aránya „érkezett” a rokkantsági nyugdíjrendszerből. Ők a nyugdíjasok szegényebb rétegei közé tartoznak, hiszen régebben léptek ki a munka világából, s a nyugdíjszámítás alapját képező jövedelmük is alacsonyabb volt. 2011-ben – az utolsó évben, amikor a rokkantsági ellátás még a nyugdíjrendszerbe tartozott – a korhatár feletti nyugdíjasok (1 847 ezer fő) ötöde (384 ezer fő) rokkantsági nyugdíjas volt, azaz rokkantsági nyugdíjjal lépte át a reá vonatkozó időskori nyugdíjkorhatárt. További 338 ezer főt tett ki a korhatár alatti rokkantsági nyugdíjasok száma. Az előbbi csoport nyugdíja a korbetöltött öregségi nyugdíjasok átlagos ellátásának 85%-a, míg az utóbbi kategóriába tartozóké 70%-a.

3. táblázat. A nyugdíjrendszer ellátásaiban részesülők száma, 2011–2013

Az ellátás megnevezése	(ezer főben, ezer forintban)					
	Létszám (ezer fő)			Az ellátás átlagösszege (ezer forint)		
	2011	2012	2013	2011	2012	2013
Korhatár feletti ellátások						
Korbetöltött öregségi nyugdíj	1 462	1 488	1 519	97	102	110
Korhatár feletti rokkantsági nyugdíj ^{a)}	384	397	382	85	88	94
Korhatár alatti ellátások						
Korhatár alatti rokkantsági nyugdíj ^{b)}	338	–	–	70	–	–
Korhatár alatti öregségi nyugdíj ^{c)}	238	12	9	115	174	189
Nőknek 40 év jogosultsági idő alapján járó öregségi nyugdíj	–	63	90	–	102	110

Forrás: ONYF, Statisztikai Évkönyv 2012.

Megjegyzések: a) 2012-től a korhatár feletti rokkantsági nyugdíjat átsorolták az öregségi nyugdíjak körébe, de 2012-ben és 2013-ban is külön nyilvántartásba került. b) 2012-től a korhatár alatti rokkantsági nyugdíjak megszűntek, helyükbe nyugdíjnak nem minősülő ellátások léptek. c) 2012-től a korhatár alatti öregségi nyugdíjak többségét átminősítették, és a korhatár eléréséig nem minősül nyugdíjnak.

Az öregségi nyugdíjak színvonalát a ledolgozott évek száma is meghatározza, így ez is a nyugdíjrendszeren belüli egyenlőtlenségeket generálja. 2013 elején a 25 évnél kevesebb szolgálati idővel rendelkezők nyugdíja alig több, mint a fele azokénak, akik 40 vagy annál több szolgálati évvel rendelkeznek. A vizsgált időszakban 180 ezer főt tett ki azok száma, akik 20 évnél kevesebb szolgálati idővel rendelkeztek, és további 141 ezren 20–25 évet dolgoztak le. Az első csoportba tartozók átlagos nyugdíja 63 ezer forint volt, míg az utóbbiaké 66 ezer forint. Ugyanekkor a 40–44 éves szolgálati jogviszony után nyugdíjba vonulók átlagnyugdíja 120 ezer forint, a 45–49 évvel rendelkezőké pedig 133 ezer forint volt.

4. táblázat. Öregségi nyugdíjban részesülők száma és az öregségi nyugdíj átlagösszege szolgálati idő szerint, 2013

(ezer főben, ezer forintban)

Szolgálati évek száma	Létszám (ezer fő)	Az ellátás átlagösszege (ezer forint)
-19	181	63
20-24	141	66
25-29	212	75
30-34	333	87
35-39	582	106
40-44	488	120
45-49	56	133
50-	8	222

Forrás: ONYF, Statisztikai Évkönyv 2012.

AZ IDŐSEK ÉS A NAGYSZÜLŐSÉG

Az idősek jól-létét nem csupán anyagi helyzetük, nyugdíjuk színvonala befolyásolja, hanem az is, hogy mennyire érzik magukat a társadalom, ezen belül is a család hasznos tagjának. A munkaerő-piaci aktivitás megszűnése után az idősek energiái egyre inkább a családban hasznosulnak, és legfőképpen a nagyszülői szerepekben teljesednek ki.

A nagyszülői szerepek alakulását, az idősebb korosztályok gyermekgondozásban

való részvételét a gyermekek, a szülők és a nagyszülők generációjában zajló folyamatok egyaránt befolyásolják. A gyermekek vonatkozásában meghatározó, hogy a nappali ellátásukra milyen intézményes lehetőségek állnak rendelkezésre, s mely szükségleteik maradnak kielégületlenül a szülők és az intézmények részvétele után is. A szülőket tekintve a munkaerő-piaci jellemzők, a részmunkaidős munkalehetőségek és a rugalmasság a gyermekgondozási feladatok ellátását befolyásoló tényezők. A nagyszülői oldalon pedig a rendelkezésre álló szabadidő és az egészségi állapot feltétlenül szükségesek ahhoz, hogy részt vehessenek a gyermekek gondozásában.

Az utóbbi évtizedekben a nagyszülők és unokáik kapcsolatát számos társadalmi szintű folyamat is befolyásolta, noha ezek hatásáról igen keveset tudunk. Az egyik legfontosabb változás, hogy egyre kevesebben élnek együtt unokáikkal. Ennek alapvetően nem az az oka, hogy egyre kevesebb gyermek születik, s emiatt csökken a nagyszülői szerepbe lépő idősök száma, hanem az, hogy jelentősen visszaesett a három- vagy többgenerációs együttélési forma (lásd kötetünk 9. fejezetét). A többgenerációs együttélési forma visszaszorulásával megszűnt az a nagyszülők és az unokák mindennapi személyes kontaktusára épülő kötődés, amely korábban jellemző volt.

A másik fontos változás, hogy a gyermekvállalási életkor kitolódásával az idősek is később lesznek nagyszülők, mint korábban. Noha a várható élettartam folyamatosan növekszik, kérdés hogy az egyre idősebb nagyszülők egészségi állapota, erőnléte megengedi-e ugyanazt az aktivitást az unokák felé, mint a korábbi generációké.

A harmadik fontos változás, hogy az 1990-es évek végétől jelentősen növekedett a nyugdíjba vonulási életkor, különösen a nők esetében. Azaz az idősebb korosztályok ma tovább aktív tagjai a munkaerőpiacnak, mint korábban. Az 1990-es évek végén egy nő jellemzően 55 éves korában ment nyugdíjba, ma viszont többségük 60 éves koruk után.

Így kitolódott az az időszak, amikor az idősök komolyabb segítséget tudnak nyújtani a gyermekgondozási feladatokban.

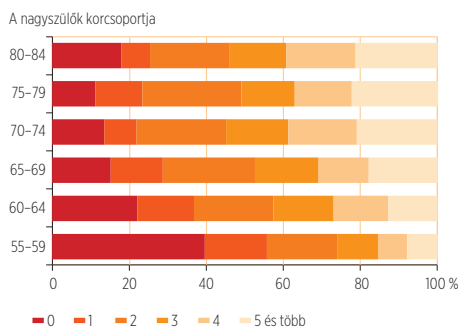
Az unokák oldaláról a legfontosabb változás abban áll, hogy az utóbbi két évtizedben jelentősen visszaesett a bölcsődei, óvodai férőhelyek száma, így nagyon sok helyen a gyermekek 3-4 éves koráig a családnak kell megoldania a gyermekekről való napközbeni gondoskodást.

A nagyszülők és az unokák kapcsolatát taglaló empirikus adatok meglehetősen ritkák, így időbeli összehasonlításokat nem tudunk végezni. Az Életünk Fordulópontjai demográfiai panel adatfelvétel 2008-as hulláma azonban alkalmas arra, hogy a nagyszülők gyermekellátásban való részvételét különböző demográfiai és társadalmi ismérvek mentén is megvizsgáljuk.

Az idősebb generációk gyermekgondozásban való részvétele nyilvánvalóan függ attól, hogy mekkora arányuk válik nagyszülővé, és ez az életpályának mely szakaszán történik. 2008-ban az 55 év feletti népesség 78%-ának volt unokája. Az életkor előrehaladtával nem csupán azoknak az aránya növekszik, akik nagyszülővé váltak, hanem az unokák száma is gyarapszik. Ugyanakkor a képet befolyásolja az a szelekciós mechanizmus is, hogy minél idősebb egy korcsoport, annál nagyobb mértékben hiányoznak onnan a már korábban elhalt alacsonyabb iskolai végzettségűek, akiknek jellemzően több unokájuk született. Ezért a legidősebb korcsoportban ismét megemelkedik azok aránya, akik nem váltak nagyszülővé. (13. ábra)

2008-ban az 55 éves és idősebb nagyszülők 42%-a vett részt a gyermekek ellátásában, felügyeletében: a nők 43, a férfiak 41%-a, azaz a nagypapák és a nagymamák azonos arányban vesznek részt unokáik gondozásában. Az életkor előrehaladtával a nagyszülők aktivitása folyamatosan csökken. Miközben az 55-59 éves korosztály 56%-a, a 70-74 évesek harmada, addig a 80-84 éveseknek már csupán 14%-a vesz részt gyermekek ellátásában, felügyeletében. (5. táblázat)

13. ábra. Unokák száma az idősök különböző korcsoportjaiban, 2008

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai 3. hulláma, 2008; saját számítás.

5. táblázat. Gyermekek ellátásában, felügyeletében résztvevő idősebb generációk, 2008

55 éves és idősebb népesség unokával		(%)
Demográfiai és társadalmi ismérvek	Résztvevők aránya	
Összesen	42,1	
Nemek		
Férfiak	41,4	
Nők	42,6	
Korcsoportok		
55-59	55,8	
60-64	51,6	
65-69	41,9	
70-74	32,7	
75-79	21,9	
80-84	14,0	
Aktivitás		
Dolgozik	51,9	
Nem dolgozik	40,2	
Egészségi állapot: mindennapi tevékenységeket gátló egészségi probléma		
nincs	45,9	
van, enyhén gátolja	39,2	
van, változó mértékben gátolja	41,7	
van, súlyosan gátolja	31,5	
Iskolai végzettség		
legfeljebb 8 osztály	31,3	
érettségi nélküli középfok	43,5	
középfok érettségivel	53,0	
felsőfok	57,0	

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai 3. hulláma, 2008; saját számítás. Megjegyzés: Csak a más háztartásban élő gyermekek ellátásában való részvételt vettük figyelembe.

Az unokákról való gondoskodás az egészségi állapot függvénye is, és az adataink azt is jelzik, hogy a nagyszülők iskolai végzettsége szerinti differenciák is erőteljesek. A munkaerő-piaci aktivitás tekintetében pedig a kétváltozós elemzések éppen a fordítottját mutatják a várakozásainknak. Vagyis nem az inaktívak, hanem a foglalkoztatottak között vannak nagyobb arányban az unokáik ellátásában, felügyeletében résztvevők. A többváltozós elemzésben ez a hatás elég kicsi, ami azt jelzi, hogy az életkor, az egészségi állapot és az iskolai végzettség sokkal meghatározóbb, mint a magas aktivitás. (5. táblázat) Egyszerűen csak arról van szó, hogy a foglalkoztatottak még fiatalabbak, egészségesebbek, mint az inaktív státuszúak, így több energiájuk van a nagyszülői gondoskodásra.

AZ IDŐSEK MINDENNAPJAI, IDŐFELHASZNÁLÁS

Az idősök mindennapjairól, az általuk végzett tevékenységek struktúrájáról szemléletes képet nyújtanak az időmérleg-vizsgálatok, amelyek az egyes tevékenységre fordított idő mellett azt is felmérik, hogy kikkel és mennyi időt töltenek együtt a vizsgált személyek.

Az időmérleg-vizsgálatok egy (vagy több) kiválasztott nap 24 órájában figyelik meg mindazokat a tevékenységeket, amelyeket a kérdezett személyek végeznek. A fiziológiai tevékenységek (alvás, étkezés, tisztálkodás stb.) mellett részletes képet kaphatunk az ún. kereső-termelő tevékenységekről (fizetett és nem fizetett munka, ez utóbbin belül a saját háztartásnak végzett munka stb.) és a szabadidős tevékenységekről.

Az időskori életszakasz egyik legfontosabb jellemzője, hogy megszűnik a munkaerő-piaci aktivitás, az idősök munkavégzése a háztartáson belüli tevékenységekre összpontosul. Ugyanakkor az időskorral megszorodnak az egészségi problémák, megnövekszik a szer-

vezet pihenési igénye. Mindezek jól tükröződnek az idősök napi tevékenységstruktúráján.

Az idősebb korosztályok a fiatalabbakhoz képest sokkal több fiziológiai tevékenységet végeznek, több időre van szükségük a testük regenerálódásához. Ezen belül is az alvás és az ún. passzív pihenés az, aminek időtartama az életkor előrehaladásával folyamatosan növekszik. (6. táblázat)

Az ún. társadalmilag kötött tevékenységek – ami főként a fizetett és a nem fizetett munkavégzés különböző területeit fogja át – az életkor előrehaladtával jelentősen kiszorulnak az egyének mindennapi tevékenységköréből. Csak a háztartás körüli munka jelent kivételt, ami a különböző korosztályok mindennapi elfoglaltságai között hasonló súllyal jelenik meg. (6. táblázat)

A tevékenységek harmadik nagy csoportja a szabadidős aktivitás körébe tartozik. Ide sorolódnak a társas szabadidős tevékenységek, a kulturális- és sporteseményeken való részvétel, a szórakozás különböző területei, ezen belül is a televíziózás, ami a legnagyobb részét teszi ki az idősök szabadidős tevékenységének. (6. táblázat)

A mindennapok struktúrájának egy más metszetét adja az a megközelítés, amely azt vizsgálja, hogy a kérdezett személyek kikkel töltik el a napjaikat. Ez a kérdés különösen fontos az idősödő népesség esetében, hiszen a munkahelyi kapcsolatok megszűnésével személyes kapcsolathálójuk alapvetően beszűkül, így a családi, rokoni, szomszédsági és baráti kapcsolatok jelenthetik azokat a kapcsolati szálakat, amelyek az idősök jólétét befolyásolják. Különösen a családnak van fontos szerepe, ahol az idősök is aktív szerepet vállalhatnak, és ami számukra is védőhálókat nyújthat a testi-lelki egészségi állapot megromlásakor.

Az időmérleg-adatok azt mutatják, hogy az idősök nagyon sok időt töltenek el egyedül. A 65–69 év közötti népesség több mint 10 órát, a 75 évesek és annál idősebbek pedig átlagosan több mint 11 órát vannak egyedül. Ez a 75 év alattiak körében az ébren töltött idő 70%-a, a 75 év felettiéknél pedig majdnem 80%-a.

6. táblázat: Különböző tevékenységekre fordított idő, 2009–2010

(perc, egy átlagos napon)

Tevékenységek	Korcsoportok					
	40–49	50–59	60–64	65–69	70–74	75+
Fiziológiai tevékenység összesen	682	714	750	771	800	839
<i>Ebből</i>						
alvás	484	497	519	533	554	576
passzív pihenés	22	36	48	51	63	79
étkezés	98	104	107	106	104	104
testi higiénia	76	73	73	73	72	74
Társadalmilag kötött tevékenység összesen	535	461	362	336	312	253
<i>Ebből</i>						
fizetett munka	244	165	46	19	9	2
nem fizetett munka	28	36	50	50	41	33
háztartás körüli munka	184	196	216	216	219	189
közlekedés	75	62	49	49	43	29
Szabadidős tevékenység összesen	223	265	328	333	327	348
<i>Ebből</i>						
társas szabadidős tevékenység	41	42	48	49	51	47
szórakoztató tevékenység	157	192	238	240	239	264
<i>Ebből</i>						
televíziózás	131	159	194	191	191	216
könyv olvasás	6	8	11	14	15	7
újságolvasás	10	15	22	25	24	30
séta, sport	12	12	14	15	12	14

Forrás: KSH 2009–2010-es Időmérleg-vizsgálata; saját számítás.

Megjegyzés: Az Időmérleg-adatok feldolgozásánál, a tevékenységek tipizálásánál és megnevezésénél alapvetően a KSH-ban alkalmazott módszert alkalmaztuk.

7. táblázat: Mennyi időt töltenek az emberek mások társaságában, 2009–2010

(perc, egy átlagos napon)

Kikkel vannak együtt	Korcsoportok					
	40–49	50–59	60–64	65–69	70–74	75+
Egyedül	420	503	590	623	636	670
Partnerével	83	111	144	137	127	91
Partnerével és gyermekével	45	20	13	7	4	2
Gyermekével	53	25	18	16	15	30
Szülővel	14	14	7	5	1	1
Unokával	3	23	38	33	27	17
Testvérrel	2	3	3	5	5	1
Testvérrel és szülővel	1	0	0	0	0	0
Egyéb rokonnal	2	4	5	6	4	3
Nem rokonnal	46	49	46	47	54	44

Forrás: KSH 2009–2010-es Időmérleg-vizsgálata; saját számítás.

Megjegyzés: Csak azokat a tevékenységeket vettük számításba, amelyek elvileg mással is együtt végezhetők (pl. az alvást nem számítottuk bele), továbbá a főfoglalkozású munkában töltött időt is figyelmen kívül hagytuk, hiszen ott nehezen értelmezhető ez a kérdés.

AZ IDŐSEK MINDENNAPJAINAK RITMUSA

Az idősebb korosztályoknál nem csupán az időfelhasználás struktúrája változik meg, hanem a mindennapok ritmusa is. Nyilvánvalóan ennek legfőbb oka a munkaerő-piacról való kivonulás, ami korábbi életszakaszukban alapvetően szabályozta a különböző napszakok tevékenységstruktúráját is.

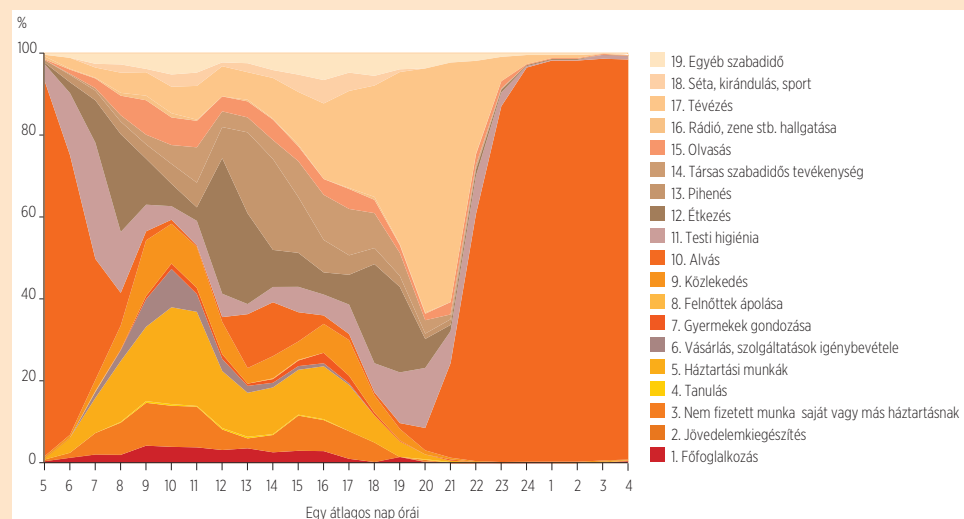
Idősebb életszakaszban a férfiak és a nők napi ritmusában nincs lényeges különbség, de bizonyos tevékenységeket inkább a nők, míg másokat inkább a férfiak végeznek, így a mindennapok tevékenységszerkezete is némiképp eltérő a nap különböző szakaszaiban.

Az idősek szabadabban rendelkeznek arról, hogy reggel mikor kelnek fel, hiszen nem kell munkába menniük, ugyanakkor azt látjuk, hogy mind a férfiak, mind pedig a nők viszonylag korán kelnek. 6 órakor a 65–74 év közöttiek 1/3-a már ébren van, 7 órakor pe-

dig a nők 70, a férfiak 75%-a. A tisztálkodás, reggelizés után mind a férfiak, mind a nők jelentős része háztartási munkába kezd. A nőknél a háztartási munkát végzők aránya viszont sokkal magasabb, és sokaknál ez a tevékenység elhúzódik egészen az ebédig. Közben vannak, akik vásárolni indulnak. A vásárlás tulajdonképpen a férfiakra és a nőkre egyaránt jellemző tevékenység. A férfiak között jóval magasabb azok aránya, akik délelőtt is valamilyen szabadidős tevékenységet végeznek, főként tévénéznek, olvasnak, de a társas együttléti formák is jellemzőbbek rájuk a délelőtti napszakban, mint a nőkre.

Az idősek jellemzően viszonylag korán, 12 és 13 óra körül ebédelnek. Ebéd után sokan alszanak, pihennek, különösen a férfiak. 1 és 2 órakor a férfiak harmada alszik vagy pihen. A délután a férfiaknál sokkal inkább a szabadidős tevékenységekről szól, a nők lassabban térnek át a háztartási munkáról a szabadidős aktivitásra. Délután egyre nagyobb szerepet kap a televízió – különösen a férfiak körében –, ami a népesség

A 65–74 év közötti férfiak tevékenységstruktúrája a nap 24 órájában

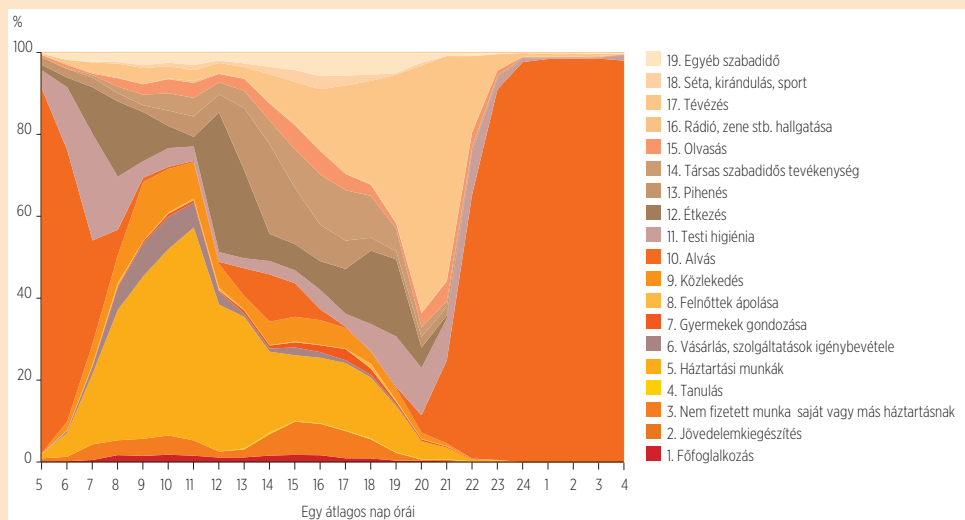

Forrás: KSH 2009–2010-es Időmérés-vizsgálata; saját számítás.

nem kis csoportjánál már kora délután az idő eltöltésének legfőbb formája. 5 és 6 órakor már közel negyedük tévézik, 7-kor a férfiak 42, a nők 36%-a, majd 8 órakor már kétharmaduk.

Az idősök nemcsak korán kelnek, hanem korán is fekszenek. 9-kor a férfiak majdnem negyede, a nők ötöde már alszik. 10 órakor a férfiak 60, a nők 65%-a, 11-kor pedig már csak minden 10. idős van ébren.

A 65-74 év közötti nők tevékenységstruktúrája a nap 24 órájában

Forrás: KSH 2009–2010-es Időmérés-vizsgálata; saját számítás.

AZ IDŐSEK EGÉSZSÉGI ÁLLAPOTA

Az idősödés általában az egészségi állapot romlásával is együtt jár, noha annak mértékében és a folyamat ütemében jelentős különbségek lehetnek. A korábbi kutatásokban is jól dokumentált tény, hogy a férfiak jobb egészségi állapotról számolnak be, mint a nők. Annak ellenére így van ez, hogy a halandósági mutatóik kedvezőtlenebbek a nőkéénél. Az a tény, hogy a férfiak egészségesebbnek érzik magukat, nem abból adódik, hogy a 65 év feletti nők és férfiak korösszetétele különbözik, hiszen ez a megállapítás minden korcsoportban érvényes. Összességében a 65 éves vagy

idősebb nők 35%-a, míg a férfiak 31%-a tekintette az egészségi állapotát rossznak vagy nagyon rossznak. Ellenben jónak vagy nagyon jónak a nők csupán 14%-a, a férfiaknak pedig 23%-a minősítette. (8. táblázat)

Az iskolai végzettség szerinti differenciák is jelentősek, hiszen mind a nők, mind pedig a férfiak esetében a magasabb iskolai végzettségűek körében magasabb azok aránya, akik jónak vagy nagyon jónak minősítették egészségi állapotukat. Különösen a felsőfokú végzettségűek adatai válnak el a többiekétől, hiszen az ide tartozó férfiak 43%-a, a nőknek pedig 26%-a minősítette így az egészségi állapotát. (8. táblázat)

8. táblázat. Az egészségi állapot minősítése az idősök különböző csoportjaiban

(%)

Demográfiai és társadalmi jellemzők	Az egészségi állapot minősítése					
	nagyon jó	jó	kielégítő	rossz	nagyon rossz	összesen
férfiak						
Összesen	3,7	18,9	46,8	22,9	7,6	100,0
<i>Korcsoport</i>						
65-69	5,6	23,6	51,7	14,0	5,2	100,0
70-74	4,1	13,6	42,5	29,3	10,4	100,0
75+	1,4	17,6	44,6	28,1	8,4	100,0
<i>Iskolai végzettség</i>						
legfeljebb 8 osztály	1,7	10,2	47,1	29,6	11,4	100,0
érettségi nélküli középfok	4,9	18,3	46,8	22,5	7,4	100,0
középfok érettségivel	1,9	18,9	51,9	22,8	4,5	100,0
felsőfok	7,5	35,9	40,4	11,6	4,7	100,0
nők						
Összesen	1,4	12,7	50,7	26,2	9,0	100,0
<i>Korcsoport</i>						
65-69	2,4	13,7	53,1	24,4	6,4	100,0
70-74	0,8	14,2	52,7	24,6	7,8	100,0
75+	0,9	10,6	46,9	29,3	12,3	100,0
<i>Iskolai végzettség</i>						
legfeljebb 8 osztály	1,2	10,2	45,8	30,6	12,2	100,0
érettségi nélküli középfok	0,0	16,9	42,8	28,2	12,1	100,0
középfok érettségivel	0,9	11,2	62,4	22,7	2,7	100,0
felsőfok	4,7	21,1	57,6	12,5	4,1	100,0

Forrás: KSH 2009–2010-es Időmérleg-vizsgálata; saját számítás.

Megjegyzés: Csak azokat a tevékenységeket vettük számításba, amelyek elvileg mással is együtt végezhetők (pl. az alvást nem számítottuk bele), továbbá a főfoglalkozású munkában töltött időt is figyelmen kívül hagytuk, hiszen ott nehezen értelmezhető ez a kérdés.

FOGALMAK

Eltartottsági ráták:

Gyermekek eltartottsági rátája:

A 0–14 éves népesség a 15–64 éves népesség százalékában.

Idős népesség eltartottsági rátája:

A 65 éves és idősebb népesség a 15–64 éves népesség százalékában.

Öregedési index:

A 65 éves és idősebb népesség a 14 éves és fiatalabb gyermeknépesség százalékában.

Várható átlagos élettartam:

Azt fejezi ki, hogy a különböző életkorban lévők az adott év halandósági viszonyai mellett még hány évi élettartamra számíthatnak.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Augusztinovics M. (2014): Egy értelmes nyugdíjrendszer. (Konceptióvázlat). *Közgazdasági Szemle*, 61(10): 1219–1239.
- Augusztinovics M. – Matits Á. (2015): Alapnyugdíj és pontrendszer. A társadalombiztosítás öregségi nyugdíjrendszerének egy lehetséges modellje. *Közgazdasági Szemle*, 62(6): 599–610.
- Bálint L. – Spéder Zs. (2012): Öregedés. In: Őri P. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2012. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH NKI, Budapest: 89–102.
- Cseres-Gergely Zs. (2015): A 2000-es évek magyarországi nyugdíjkorhatár emeléseinek azonnali hatása az érintett nők munkavállalására. *Közgazdasági Szemle*, 62(6): 652–673.
- KSH (2014): *Nyugdíjak és egyéb ellátások*, 2014. KSH, Budapest. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/orsz/nyugdij/nyugdij14.pdf>
- Monostori J. (2012): Nyugdíjrendszer, nyugdíjba vonulás. In: Őri P. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2012. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH NKI, Budapest: 103–112.
- Varga G. (2014): Demográfiai átmenet, gazdasági növekedés és a nyugdíjrendszer fenntarthatósága. *Közgazdasági Szemle*, 61(11): 1279–1318.

GENERÁCIÓK KÖZÖTTI ERŐFORRÁS- ÁTCSOPORTOSÍTÁS

GÁL RÓBERT IVÁN - VARGHA LILI

FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

- » 2000-ben Magyarországon egy gyermek átlagosan közel másfélszer annyi (1,4-szeres) erőforrást kapott, mint egy idős.
- » Az állami csatornának kiemelkedő szerep jut mind az idősek, mind a gyermekek eltartásában; előbbiek a nemzeti jövedelem 13%-át, utóbbiak közel 7%-át kapják meg nettó közösségi transzferként (azaz a kapott támogatások és juttatások, illetve a befizetett adók és járulékok különbözeteként).
- » Az idősek eltartása szinte kizárólag állami közvetítéssel valósul meg, a háztartások közvetlenül alig-alig vesznek részt benne. A gyermekek eltartásában azonban az állam mellett kiemelt szerepe van a háztartásoknak is, elsősorban a szülőknél: a nemzeti jövedelem 9%-a vándorol át – elsősorban háztartáson belüli – magántranszfer formájában a gyermekekhez.
- » A gyermekek eltartásában a háztartások közvetlen szerepe még ennél is fontosabb, mivel szüleik nagy értékű nem fizetett munkát is végeznek javukra, a nemzeti jövedelem 10%-ának megfelelő értékben.
- » A népesség idősödése a következő évtizedekben lényegesen súlyosabban fogja érinteni a nyugdíjrendszert, mint a jóléti rendszer egészét; utóbbira pedig komolyabb hatást fog gyakorolni, mint a gazdaságra, különösen, ha ebbe a háztartásgazdaságot (a nem fizetett háztartási munkát) is beszámítjuk.
- » A háztartási termelés az idősebb korosztályok – elsősorban a fiatalabb nyugdíjasok – produktivitási potenciálját is mutatja. Ennek figyelembevételével az idősödési folyamat nem annyira drámai, mintha vizsgálódásunkat csak a nyugdíjrendszerre korlátoznánk.

BEVEZETÉS

Az életpálya deficittel kezdődik és végződik. Gyermekkorban és időskorban többet fogyasztunk, mint amennyit megtermelünk. Ezt ellentételezi az aktív kori többlet. A deficités életszakaszok finanszírozása során kihasználjuk azt a tényt, hogy minden pillanatban élnek aktív korúak, akik erőforrásaik egy részét átadják az aktuálisan inaktív életkorban járóknak. Az életpályát mindig és mindenhol különböző életkorú generációk közötti erőforrás-átcsoportosítás révén finanszírozzák. Ennek a sokcsatornás intergenerációs erőforrás-átcsoportosítási rendszernek az állam, a háztartások és a vállalati szektor a részei. Az adófizetők jellemzően aktív korúak, míg a közkiadások kedvezményezettjei inkább inaktív életszakaszukban vannak. A gyermekes háztartások bevételeit a szülők teremtik elő, de ebből a gyermekeik is részesülnek. A fiatal aktív korú családalapítók egzisztenciateremtés céljából felvett hitelét többségében a gyermekeiket már felnevelt, nyugdíjra készülő idősebb aktív korú megtakarítók finanszírozzák. Mindez erőteljes demográfiai színezetet ad a jóléti rendszernek, a pénz- és biztosítási piacoknak és a háztartásgazdaságnak.

Az alábbiakban bemutatjuk az erőforrás-átcsoportosítás rendszerét a teljes gazdaságban, beleértve a nemzetgazdaságon kívül a háztartásgazdaságot, vagyis a nemzetgazdaságba be nem számított, nem fizetett háztartási munkát is. Elemzésünk keresztmetszeti, azaz nem évjáratokat követünk végig életpályájukon, hanem adott időpillanatban vizsgáljuk az életciklusukban épp aktív, illetve inaktív szakaszban járók közötti tranzakciókat. Felrajzoljuk a munkajövedelem és a fogyasztás korprofiljait, valamint a kettő közötti életciklus-deficit, illetve életciklus-többlet áthidalására szolgáló transzferek korprofiljait is. Ezek segítségével újraértelmezzük a *demográfiai eltartási hányados* fogalmát, azaz az eltartók és az

eltartottak arányát. Továbbá megvizsgáljuk, hogy miként alakulna az eltartási hányados a jövőben, ha nemcsak a nyers létszámarányokat, hanem az erőforrás-átcsoportosítási rendszer korszerkezetét is figyelembe vesszük.

Az erőforrás-átcsoportosítási rendszer fenntarthatóságának kérdése gyakran merül fel a társadalom idősödése – vagyis az idős népesség arányának emelkedése és a fiatal népesség arányának csökkenése – kapcsán. Elsősorban a nyugdíjrendszer, valamint időnként az egészségügyi rendszer fenntarthatóságát szokás említeni, pedig az idősödés folyamata a jóléti rendszer további szegmenseire is kihat, sőt valójában a jövedelemelosztás ennél lényegesen tágabb rendszerére is. Elemzésünkkel pontosítani kívánjuk a kizárólag a demográfiai korszerkezet változásaiból a kizárólag a jóléti rendszerre vonatkozóan levont következtetéseket. A generációk közötti erőforrás-átcsoportosítás elemeivel széles körű szakirodalom foglalkozik, nagy része azonban külön-külön vizsgálja az egyes részeket. A felosztó-kirovó nyugdíjrendszert többnyire két generációra, a mai aktívakra és idősekre korlátozva elemzik, és csak a közöttük zajló transzferáramlást, a járulékfizetést veszik figyelembe annak ellenére, hogy egyrészt a mai nyugdíjakat a mai járulékfizetők felnevelése alapozta meg, másrészt a mai járulékfizetők nyugdíját sem az általuk befizetett járulék, hanem a felnevelendő következő generáció járulékfizetése fogja fedezni. A szakirodalom fősodrának további hiányossága, hogy – bár az erőforrás-átcsoportosítás többcsatornás rendszer, amelynek a jóléti rendszer csak az egyik eleme –, rendszerint figyelmen kívül hagyja a magánszemélyek közötti közvetlen, háztartáson belüli és kívüli transzfereket. Márpedig az életciklus-deficit legfontosabb finanszírozója gyermekkorban nem az állam, hanem a háztartás.

Az alábbiakban mind a három generációt egyszerre vesszük figyelembe, és a teljes

gazdaságban zajló átcsoportosítással foglalkozunk. Ez a megközelítés kiterjed a közkiadási rendszeren felül a piaccgazdaságra (a nemzeti jövedelemre és a hozzá kapcsolódó számlarendszer tételeire) és a háztartásgazdaságra is.

A GENERÁCIÓK KÖZÖTTI ERŐFORRÁS-ÁTCSOPORTOSÍTÁS ELMÉLETI MODELLJE

Az *erőforrás-átcsoportosítási rendszert* három, egy időben élő generáció közötti ellentétes irányú transzferáramként írjuk le. A modell (lásd 1. ábra) fontosabb elemei a következők:

Három generáció (az 1. ábrán a $(t-1)$, (t) és $(t+1)$ időszakokban aktuálisan idősök, aktív korúak és gyermekek) egyidejű jelenlétével számol, és három életszakaszt (időskor (I), aktív kor (A), gyermekkor (Gy)) vizsgál. A korosztályokat a kalendáriumi időszakokról neveztük el: a (t) generáció a t időpontban aktív korban lévők generációja. Az erőforrás-átcsoportosítással foglalkozó modellek többsége egyszerre csak két generációt, illetve két életszakaszt vizsgál. Míg a termékenységgel és a gyermekek egyéb emberi tőkéjébe investált erőforrásokkal foglalkozó modellekben jellemzően csak aktív korúak és gyermekek, addig a nyugdíjmodellekben aktív korúak és idősök szerepelnek.

Minden időpontban két ellentétes irányú transzfert tartalmaz. Az ábra főkuszában álló t időpontban két ellentétes irányú transzfer áramlik: egy az aktívaktól a gyermekek felé, és egy másik az aktívaktól az idősök felé. Két generáció és két életszakasz figyelembevételénél minden időpontban csak egy transzfer áramolna.

Egyszerre foglalkozik életpályákkal és keresztmetszetekkel. Az 1. ábra kétdimenziós. A vízszintes tengely mentén, amelyen az egyes korosztályok születési évük szerint

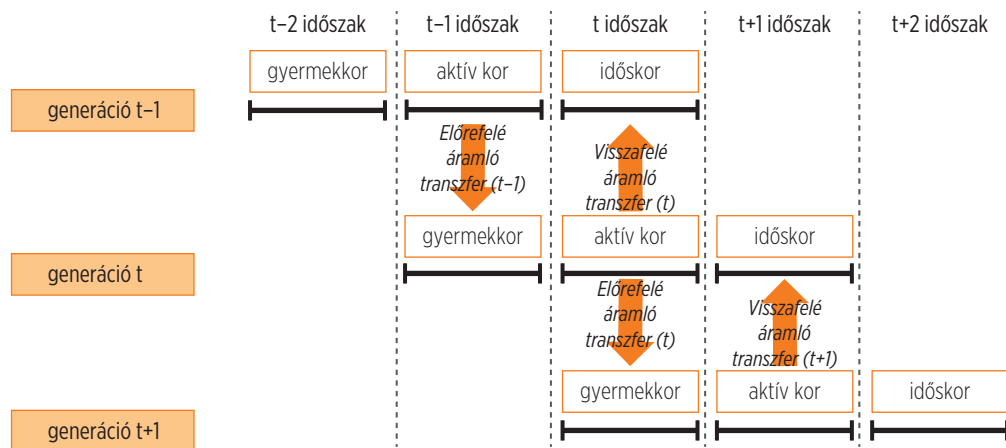
különböznek egymástól, életpályákat tudunk nyomon követni. A függőleges tengely mentén pedig az adott időpillanatban különböző életkorú korosztályok közötti erőforrás-áramlatokat látjuk; ezen a tengelyen az egyes korosztályok aktuális életkoruk szerint különböznek egymástól.

Az 1. ábra középpontjában a (t) generáció és a t időszak áll. A (t) generáció életében négy különböző transzfer jelenik meg: $t-1$ időpontban, gyermekként transzfert kapnak szüleik generációjától; t időpontban, aktív korukban egyszerre két transzfert is adnak, egyet gyermekeik generációjának, egyet pedig szüleik generációjának; végül $t+1$ időpontban transzfert kapnak gyermekeik generációjától.

Időben előre (más szerzőknél: lefelé) áramlik egy transzfer, ha idősebbek adják fiatalabbaknak. Időben visszafelé áramló intergenerációs jószágról vagy felfelé áramló transzferrekről beszélünk akkor, amikor azt fiatalabbak adják idősebbeknek. Előrefelé áramlik az oktatásra, a családtámogatásokra és részben az egészségügyre fordított közkiadás, illetve a háztartások gyermeknevelési kiadásai és munkaráfördítései. Visszafelé pedig a nyugdíj, az egészségügyi közkiadások nagy része, az idősgondozási közkiadások, valamint a háztartások idősgondozási munkájának értéke. A transzferrek részben rokonok között, részben pedig rokoni kapcsolatban nem állók között áramlanak. Ez igaz a hagyományos és a modern társadalomra egyaránt, arányaik azonban számottevően különböznek: a hagyományos társadalmakban nagyobb a rokonok közötti közvetlen erőforrás-átcsoportosítás aránya.

A modell természetesen csak leegyszerűsítése a valóságnak, hiszen az életciklus egyes szakaszai nem egyforma hosszúak; az idő folyamatosan és nem szakaszosan telik; erőforrások más irányokban, például az idősektől az aktív korúak felé is áramlanak; illetve az egyes életszakaszokat fel lehet osztani további alszakaszokra is.

1. ábra. A korosztályok közötti erőforrás-átcsoportosítás modellje

Forrás: Rangel (2000, 2003).

Adatainkat a több mint 40 országot magába foglaló nemzetközi kutatás, a *National Transfer Accounts*, vagyis a Nemzeti Transzfeszámllák projekt¹ szolgáltatja. A nemzetközi módszertant követve életkorokra lebontva számoltuk ki a munkajövedelem, a fogyasztás és a megtakarítás volumenét; emellett megbecsültük, hogy a korosztályok között mekkora és milyen típusú transzferek áramlanak.

A GENERÁCIÓK KÖZÖTTI ERŐFORRÁS-ÁTCSOPORTOSÍTÁS MAGYARORSZÁGON 2000-BEN

Az 1. táblázatban összefoglaljuk a korosztályok között, keresztmetszetben zajló erőforrás-átcsoportosítás eszközeit Magyarországon. Ezek egy része a jóléti állam apparátusa, más intézmények azonban nem államiak.

A táblázat a 2000. évi értékeket tartalmazza, így például az ebben az évben felhalmozott tőkét, az adott évi nyugdíjjövedelmeket és a nem fizetett háztartási munka adott évi értékét. Bár ezek az adatok réginek tűnhetnek, az átcsoportosítás teljes rendszerének felépítése, illetve a tételek mértéke nem változik gyorsan a 2000-es viszonyokhoz képest.²

A táblázat 2., 3. és 4. oszlopa tartalmazza a nemzetgazdaság, vagyis a nemzeti jövedelem tételeiből számított intergenerációs erőforrás-átcsoportosítás nettó tételeit. A számításokhoz a Nemzeti Számllákat használtuk. A Nemzeti Számllák rendszere a gazdasági tevékenységeket rendező makrogazdasági statisztikai számlarendszer, amely a termelés, a jövedelemelosztás és a felhasználás összefüggő rendszerét írja le a kormányzat, a vállalatok és a háztartások (valamint a háztartásokat segítő nonprofit intézmények) kö-

¹ A Nemzeti Transzfeszámllák módszertanát Lee (1994a,b) tanulmányai alapozták meg. A módszer részletes bemutatását közli az ENSZ által kiadott módszertani kötet (UN 2013). A kutatási program összefoglalása 2011-ben jelent meg a *Population Aging and the Generational Economy: A Global Perspective* című könyvben (Lee – Mason 2011). További információ található még a projekt honlapján: www.ntaccounts.org. A projekt európai lábának honlapja: <http://www.agenta-project.eu/en/index.htm>.

² A teljes átcsoportosítás csak a KSH Időmérleg-felvételein végzett számításokkal becsülhető meg, mely adatfelvételre tízévente kerül sor. Számításaink kezdetekor még nem álltak rendelkezésünkre újabb adatok, ezért itt a 2000-es számokat közöljük. Azóta azonban már folyik az újabb, 2010-es adatok feldolgozása.

1. táblázat. A generációk közötti erőforrás-átcsoportosítás formái Magyarországon 2000-ben. Az aggregált nettó átcsoportosítás tételei korcsoportonként a nemzeti jövedelem értékének arányában

(%)

	Háztartás-gazdaság		Nemzetgazdaság		Teljes gazdaság
	időtranszfer	közösségi transzfer	magán-transzfer	vagyoni eredetű jövedelem	
Gyermekek (0–23 év); 3,0 millió fő	10,2	6,7	9,2	0,8	26,9
Aktív korúak (24–57 év); 4,9 millió fő	-11,1	-19,0	-8,9	5,5	-33,5
Idősek (58+); 2,3 millió fő	0,9	13,1	-0,3	0,8	14,4

Forrás: Saját számítás.

Megjegyzések: *Időtranszfer*: a más háztartástag vagy egyéb háztartáson kívüli személy javára végzett vagy tőle kapott nem fizetett háztartási munka értéke (a háztartási munka definícióját lásd a szöveg becslési eljárásról szóló részében). *Közösségi transzfer*: közkiadások és adók/járulékok. *Magántranszfer*: a nemzeti jövedelemben számba vett, háztartáson belül (vagyis háztartástagok között), illetve a háztartások között átadott tételek. *Vagyoni eredetű jövedelem*: tulajdonosi és tőkejövedelmek, illetve megtakarítások. *Teljes gazdaság*: a nemzetgazdaság és a háztartásgazdaság együtt. Minden tétel nettó, azaz a kapott és adott összegek különbözete. A korhatárokról lásd a keretes írást.

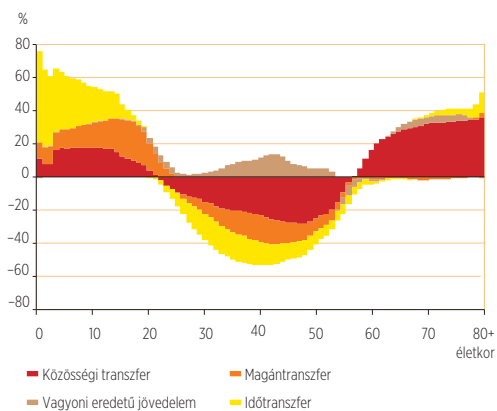
zötti erőforrás-átcsoportosításokként. A generációk közötti átcsoportosítás rendszerében ugyanezek a tételek szerepelnek, de az aktorok nem gazdasági intézmények, hanem a jövedelmet megtermelő, egymás között elosztó és felhasználó évjáratok, életkor szerint rendezve.

Az erőforrás-áramlási rendszer transzferekből és vagyoni jövedelmekből áll. A közvetítő intézmények az állam (közösségi transzferek) és a háztartások (magántranszferek) (Lee – Mason 2011). A vagyoni eredetű jövedelmek formái (pl. kamatjövedelem, osztalék és bérleti díj) Magyarországon szegényesek, és sem az időskor, sem a gyermekkor finanszírozásában nem játszanak fontos szerepet. Az állam ellenben kiemelt funkciót tölt be mindkét inaktív generáció eltartásában. Ez jelentős terhet ró az aktív korosztályokra, akik adók és járulékok formájában a nemzeti jövedelem 19%-át csoportosítják át az inaktívak számára. Ebből 13%-ot az idősek kapnak meg nettó közösségi transzferként (azaz a kapott támogatások és juttatások, illetve a befizetett adók és járulékok különbözeteiként). A speciálisan

nekik szóló közkiadások elsősorban a nyugdíjak és az egészségügyi szolgáltatások; de természetesen az általános közjavakhoz is hozzájutnak. A táblázat azt is mutatja, hogy az időseknek alig van egyéb nettó transzfer-jövedelmük, az állam által közvetített közösségi transzferek majdnem teljes egészében fedezik fogyasztásuknak azt a részét, amelyet ők maguk nem tudnak finanszírozni saját munkajövedelmükből. Ez a 2. ábráról is leolvasható, amelyen az erőforrás-átcsoportosítás egy főre eső nettó értékeit tüntettük fel a nemzeti jövedelem egy átlagos aktív korúra eső értékének arányában.

A gyermekek az általános közjavak mellett a közoktatás és az egészségügyi szolgáltatások formájában kapják meg a speciálisan nekik szóló közkiadásokat, a nettó juttatásokat nézve összességében a nemzeti jövedelem nem egészen 7%-ában. Eltartásukban ugyanakkor fontosabbak a magántranszferek (lásd 1. táblázat, illetve 2. ábra). A nemzeti jövedelem 9%-át kapják meg a nemzeti jövedelem elosztásban, magán – elsősorban háztartáson belüli – transzfer formájában. Ez a szülőkre újabb

2. ábra. Nettó közösségi, magán- és időtranszferek, illetve vagyon-alapú jövedelmek egy főre eső értékei Magyarországon 2000-ben a nemzeti jövedelem egy átlagos aktív korúra eső értékének arányában

Forrás: Saját számítás.

Megjegyzések: A megfelelő megjegyzéseket lásd az 1. táblázatnál.

terhet ró, hiszen ezeknek a transzfereknek a forrása az ő jövedelmük. Ugyanakkor a gyermekek eltartásában a háztartások közvetlen szerepe nemcsak azért számottevő, mert az aktív korúak biztosítják gyermekeik számára az állam által nem fedezett fogyasztást, hanem azért is, mert a háztartásban végzett nem fizetett szolgáltatásokat (a gondoskodást és egyéb házimunkát) is ők nyújtják számukra.

Az 1. táblázatban feltüntettük a háztartáson belül átadott munkatranszferek, vagy – miként a nemzetközi szakirodalom nevezi – időtranszferek értékét is. A 2. ábrán is látható, hogy a nemzeti jövedelemben nem kimutatott háztartási munka jelentős része szintén generációk közötti – elsősorban a gyermekek felé irányuló – erőforrástranszfer. A nem fizetett háztartási munka termelésének és fogyasztásának, illetve a természetbeni szolgáltatások generációk közötti áramlásának számításai a KSH időmérleg-vizsgálatára és

az erre épült háztartási szatellit számla számításaira (Sik – Szép 2003) épülnek.

Az időmérleg-felvétel az emberek idő-felhasználását méri fel naplószerűen, minden egyes tevékenységüket külön-külön rögzítve. Háztartási munkának számít minden olyan tevékenység, melyet egy kívülálló is el tud végezni az egyén számára, és ami elvileg kiszerezhető. Ilyen tevékenységek a főzés, mosás, takarítás, gondoskodás, mesélés a gyermeknek, stb. Az időmérleg tanúsága szerint a háztartásokban munkára szánt idő meghaladja a munkaerő-piacon főfoglalkozásban munkavégzésre fordított időt.³ Mivel azonban a háztartásban jellemzően a kis hatékonysággal végezhető tevékenységek koncentrálódnak, az elvégzett munka átlagos hatékonysága alacsonyabb, mint a munkaerő-piacon végzett munkáé. Ezért a háztartási szatellit számla összértéke számottevően alacsonyabb az aggregált munkaerő-piaci munkajövedelemtől.

A nem fizetett háztartási termelés és fogyasztás egyes évfolyamokra jutó becsléseiből következtettünk a generációk közötti időtranszferekre, vagyis arra, hogy az egyes korosztályok milyen értékű munkát végeznek mások javára, illetve mennyit kapnak tőlük. Ezeket nemcsak percben mértük, hanem azt is megbecsültük, hogy az elvégzett szolgáltatásokért milyen pénzbeli fizetség járna piaci feltételek mellett. A kalkuláció azt is figyelembe veszi, hogy a nem szakemberek által végzett munka kevésbé hatékony, ezért a piaci béreket lefelé korrigáltuk.⁴

A Nemzeti Számlák a nem fizetett háztartási munka egyes részeit, mint például a saját fogyasztásra termelt élelmiszer előállítására és a saját használatú ház építésére fordított munka értékét is magukban foglalják.

³ Nemenkénti bontásban vizsgálva ez nem igaz a férfiakra nézve. Ebbe azonban az is belejátszik, hogy a nők hosszabb időt töltenek nyugdíjban, s ekkor már csak a háztartásban dolgoznak, a munkaerő-piacon nem.

⁴ A módszertan részletes leírásához lásd: Donehower 2014, Gál – Szabó – Vargha 2014.

MELY KOROSZTÁLY AKTÍV ÉS MELYIK INAKTÍV?

Becsléseink – melyek az adott korosztályok létszámára, kérdőíves adatgyűjtésekre és adminisztratív adatokra épülnek – megmutatják, hogy az egyes évfolyamok mekkora munkajövedelemre tesznek szert, ebből mennyit fogyasztanak el maguk, mennyit halmoznak fel, és korábbi felhalmozásaikból mennyit váltanak át fogyasztásra, illetve hogy mennyit juttatnak más korosztályoknak transzfer formájában. Először megbecsüljük, hogy egy adott évben az összesített munkajövedelemből és fogyasztásból mekkora összeg esik egy-egy évjáratra. Az így nyert eloszlást ezután megtisztítjuk a létszámoktól, ezáltal megkapjuk a munkajövedelem és a fogyasztás korprofilját.

Előbbi az egyes évjáratokra kiszámolt egy főre eső munkajövedelmeket (beleértve a munkát terhelő adókat és járulékokat, így a munkáltató által fizetett járulékokat is, egyszerűen a teljes bérköltséget), utóbbi hasonlóképp az évjáratokra kiszámolt egy főre eső nettó, tehát adóktól megtisztított fogyasztást tartalmazza (beleértve az állam által biztosított jóságok elfogyasztását, illetve a saját lakás használatából adódó imputált lakbért is). Ezeket a korprofilokat ábrázolja a 3. ábra *Nemzetgazdaság panelje*. Fontos kiemelni a munkajövedelmek itt használatos korprofilja és a jól ismert kor-kereseti függvény közötti különbséget. Utóbbi a foglalkoztatottak átlagkereseteit írja le koréves bontásban, míg előbbi egy évjárat összeresetét vetíti a korév teljes létszámára, beleértve a nem foglalkoztatottakat is.

Az egyes korévek átlagos egy főre eső fogyasztás- és munkajövedelemkülönbsége határozza meg, hogy egy adott évjáratot inaktívnak vagy aktívnak tekintünk-e. Az inaktív korosztályok többet fogyasztanak az általuk megtermelt javaknál, az aktív korúak pedig többet termelnek, mint amennyit elfogyasztanak. 2000-ben Magyarországon inaktív volt a 0–23 éves korosztály – az ehelyütt gyermekeknek nevezett korcsoport –, és az 58 éves vagy annál idősebb korosztály, az idősek csoportja. Aktív korúaknak a 24–57 éveseket tekinthetjük ebben az évben. 2005-re vonatkozó számításaink alapján 5 év alatt egy évvel eltolódtak a határok, vagyis 2005-ben már a 25–58 évesek számíthatnak aktívnak. A trend szerint a korcsoportok azóta is öregszenek.

A *National Transfer Accounts* projekt honlapján a 2000-es évek közepéről elérhető adatok szerint a magyar aktívak európai összehasonlításban fiatalnak tekinthetők. A legfiatalabb aktív korosztály Magyarországhoz hasonlóan Szlovéniában is 25 éves, Ausztriában pedig – az ottani iskolarendszernek köszönhetően – még fiatalabb, 23 éves. Spanyolországban, Franciaországban, Finnországban és Svédországban 26, az egyik legidősebb koreloszlású országban, Németországban pedig már 27 évesen kezdődik az aktív életszakasz. A legidősebb aktív korosztály Szlovéniában 55 éves; Németországban és Franciaországban, Magyarországgal megegyezően 57, Spanyolországban és Ausztriában 58, Finnországban 59, Svédországban pedig 62 éves.

ERŐFORRÁS- ÁTCSOPORTOSÍTÁS NEMZET- KÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

A világ különböző pontjain megfigyelhető átcsoportosítási rendszerek bemutatásával megpróbáljuk röviden kontextusba helyezni a magyar erőforrás-átcsoportosítást. Ezek a rendszerek egymástól és a magyartól is sokban különböznek. Mivel az időtranszferekről még nincsenek elérhető nemzetközi adatok, ezért ettől a transzfer-típustól itt el kell tekintenünk. A megfelelő összehasonlításhoz az egy főre eső nettó közösségi és magántranszferek, illetve a vagyonalapú jövedelmek értékeit az adott ország 30–49 éves generációjának egy főre eső átlagos munkajövedelméhez viszonyítjuk (3. ábra).

Tajvanon 1998-ban az állam jelentősége a generációk közötti erőforrás-átcsoportosításban mind az idősek, mind a gyermekek irányában csekély. A legnagyobb szerep a háztartáson belüli és azok közötti transzfereknek jut. Míg a magyar aktív korúak magas adókat fizetnek, melyekből az állam ellátásokat finanszíroz, addig Tajvanon alacsonyak az adók, viszont az erős konfucianus normák súlya alatt az aktívak magántranszfer formájában adják át jövedelmük nagy részét inaktív korban lévő rokonaiknak. Ebben a tajvaniakat – ismét csak magyar kortársaikkal szemben – jelentős háztartási tőkejövedelem is segíti. A magyarok leginkább csak munkajövedelmükre, illetve arra támaszkodhatnak, hogy saját tulajdonú lakásuk után nem kell lakbért fizetniük. A tajvaniak tőkejövedelemé részben hitel, amit a szülők azért vesznek fel, hogy gyermekeiket a privát oktatási szektorban iskolázathassák. Az erőforrás-átcsoportosítási

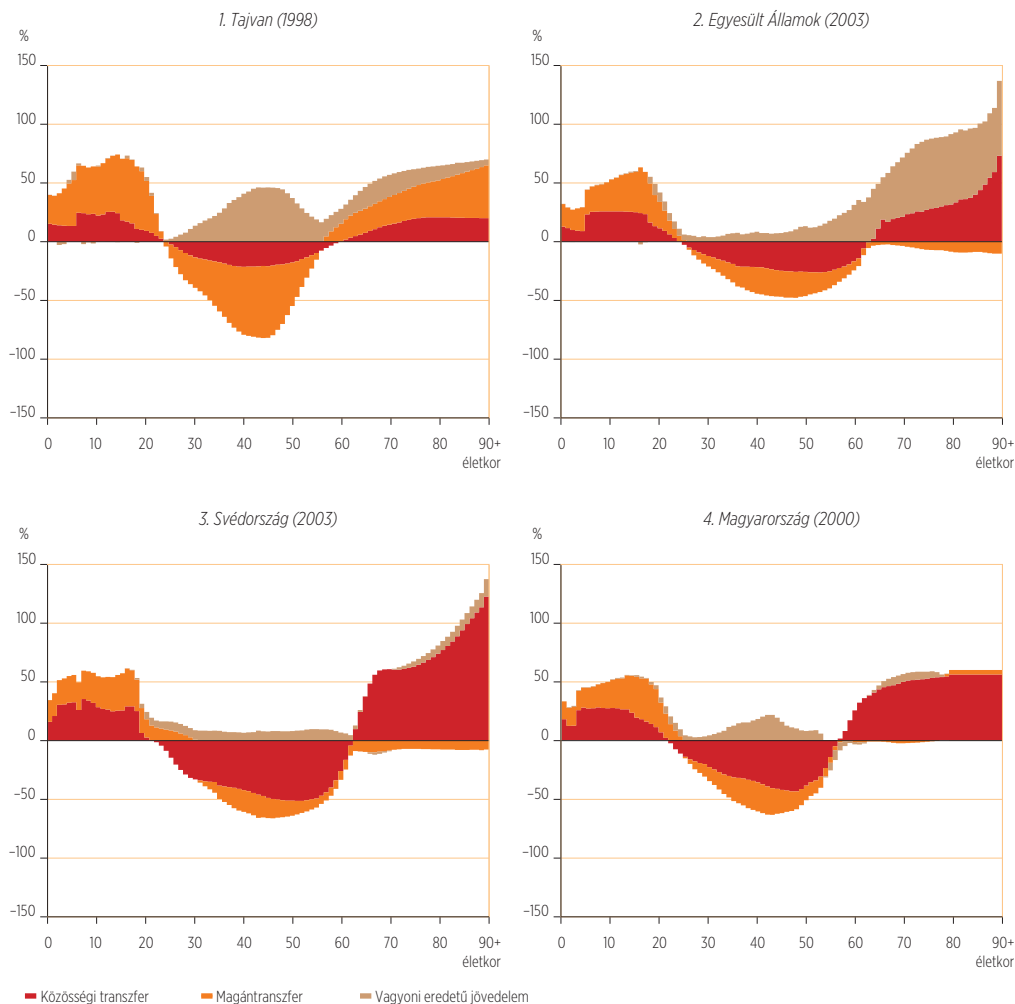
rendszer modellje szerint gyermekeik ezt majd közvetlenül, a nyugdíjrendszer közbeiktatása nélkül fizetik vissza szüleiknek.

Az Egyesült Államokban, mint a nyugati társadalmakban általában, a magántranszferek szerepe kisebb, különösen időskorban. Míg a szüleikkel együtt élő gyermekek részesülnek a szülők jövedelméből, az idősek nem kapnak transzfereket fiatalabb rokonaiktól, hanem inkább ők adnak nekik. Ez jelentős különbség a tajvani megoldással szemben. Az amerikai konstrukció másik megkülönböztető jegye, hogy a vagyoni eredetű jövedelmeknek nagyobb szerepe van az időskori fogyasztás biztosításában, mint az állami közvetítésű eszközöknek.

Ez jelentős kontrasztot mutat az erőforrás-átcsoportosítás svéd rendszerével szemben. Svédországban egyértelműen az állam a domináns közvetítő az egyes generációk között. A tőke- és tulajdonosi jövedelmek szerepe Magyarországhoz hasonlóan elhanyagolható. Az államon kívül az egyetlen jelentékeny intézményi résztvevő a háztartás, ez is csak gyermekkorban játszik fontosabb szerepet. A svéd transzferek összesített korprofilja – az amerikaihoz hasonlóan, de eltérően a tajvanitól és a magyartól – különösen erős idős-dominanciát mutat. Míg a közepes jövedelmű országokban az idősek egy főre eső fogyasztása korfüggetlen, a gazdagabb országokban minél idősebb valaki, annál nagyobb a fogyasztása. Ennek oka az egészségügyi kiadások elmúlt két évtizedben bekövetkezett megnövekedésében rejlik. Lee – Mason (2011) bemutatja, hogy az itt látott minta általános: minél gazdagabb egy ország, annál idősebb a fogyasztási korprofil.

8. GENERÁCIÓK KÖZÖTTI ERŐFORRÁS-ÁTCSOPORTOSÍTÁS

3. ábra. Egy főre eső nettó közösségi és magántranszferok, valamint a vagyoni eredetű jövedelemelosztás néhány országban a 30-49 éves kohorsz átlagos egy főre eső munkajövedelmének arányában

Forrás: Saját számítás az NTA-adatbázis (www.ntaccounts.org) és magyar adatok alapján.

Megjegyzések: A magyar adatok a 80 évesnél idősebb korosztályra nincsenek megkérés bontásban, ezért ezeknél a koréveknél a koréveknél a 80 éves vagy annál idősebb népesség egy főre jutó értékeit közöljük. A további megfelelő megjegyzéseket lásd az 1. táblázatnál.

Kisebb átfedés van tehát a munkajövedelem és a nem fizetett háztartási munka korprofiljai között. Ennek ellenére ehelyütt nem korrigáljuk a munkajövedelem korprofilját, mivel az összehasonlíthatóság érdekében meg kívánjuk tartani a bevett nemzetközi szten-derdet. A különbség egyébként igen csekély, és nincs érdemi hatással az eredményekre. (Az átfedést kiküszöbölő számokat közöljük a Gál – Szabó – Vargha 2014 tanulmányban.)

Becsléseink szerint a háztartás-gazdaságban megvalósuló generációk közötti átcsoportosítás a nemzeti jövedelem értékének 11%-a, és ennek a kedvezményezettjei szinte kizárólag a gyermekek (10%). A nettó transzfereket tekintve az idősök eltartásában (legyenek azok bár családtagok vagy egyéb személyek) maguk a háztartások sem közvetlen finanszírozással, sem egyéb gondoskodási szolgáltatással nem vesznek részt számottevően (*lásd 2. ábra*).

Az 1. táblázatból az is kiolvasható, hogy – szemben a közkeletű vélekedéssel – a gyermekek felé áramló összes nettó erőforrás értéke nagyobb (a nemzeti jövedelem értékének 27%-a), mint az idősök felé áramlóé. Ez utóbbiak mindösszesen a nemzeti jövedelem értékének 14,4%-át teszik ki. Ha az értékeket megtisztítjuk a létszámhatástól, egy főre jutóan is nagy különbségeket kapunk (*lásd 2. ábra*). Az összes nettó erőforrás-átcsoportosítást figyelembe véve – tehát a közösségi, magán- és időtranszfereket, illetve a vagyonalapú jövedelemelosztást tekintve – Magyarországon 2000-ben egy gyermek átlagosan közel másfélszer (1,4-szer) annyi erőforrást kap, mint egy idős. Időskorban az életkor növekedésével egyre több a kapott transzfer, gyermekkorban pedig a kor növekedésével összességében csökken a transzferek mennyisége.

AZ ERŐFORRÁS-ÁTCSOPORTOSÍTÁSI RENDSZER EGY FŐRE ESŐ KORPROFILJAI

Korábban már jeleztük, hogy a három generációra összegzett számításaink abból indulnak ki, hogy az egyes korévekhez tartozók mekkora jövedelemre tesznek szert, ebből mennyit fogyasztanak el maguk, mennyit halmoznak fel, és korábbi felhalmozásaikból mennyit váltanak át fogyasztásra, illetve hogy mennyit juttatnak más korosztályoknak különböző típusú transzferek formájában. Ezek értékeit tehát az egyes születési évjáratokra vonatkozóan egy főre jutóan is kiszámoljuk. A 4. ábra öt panelje összesen tíz ilyen keresztmetszeti korprofilját ábrázol; az egyes korévek egy főre eső átlagos értékeit a nemzeti jövedelem egy átlagos aktív korúra eső értékéhez viszonyítottuk. Az egyes panelek a fogyasztás és a termelés korprofiljait mutatják a nemzetgazdaságra, a háztartásgazdaságra és a kettő kombinációjára – vagyis a teljes gazdaságra – vonatkozóan, illetve két speciális közösségi transzferre nézve a hozzájárulások és a juttatások korprofiljait is megjelenítik. A panelek jól mutatják a három egy időben élő generáció közötti különbségeket a termelés és a fogyasztás, illetve a transzferek tekintetében.

Az 1. panelen a közösségi transzferek speciális tételei, a nyugellátások és a nyugdíjjárulékok korprofiljai szerepelnek. Látható, hogy a felosztó-kirovó nyugdíjrendszernek megfelelően a különböző nyugellátások kedvezményezettjei az idős korosztályok, a járulékokat pedig a dolgozó korúak fizetik. A nyugdíjjárulékok azonban csak kisebb részét teszik ki az aktív korúak teljes kontribúciójának. Ez a 2. panelről olvasható le, amely az állam közvetítésével

megvalósuló teljes közösségi adó-transzfer rendszert mutatja. Egy átlagos aktív korú esetében a nyugdíjjárulékok a nemzeti jövedelem egy átlagos aktív korúra eső értékének 11%-át teszik ki, míg a további adók és járulékok a 34%-át. A közkiadások korprofiljai a közszolgáltatások (egészségügyi ellátás, oktatás és egyéb állam által közvetített természetbeni juttatás, mely az általános közjavakat is tartalmazza) és a készpénzes juttatások (különböző nyugellátások, családtámogatások, illetve egyéb készpénzes juttatások) korprofiljaiból állnak össze. Közkiadást minden korosztály kap, de legtöbbit az idősek (egy főre jutóan átlagosan a nemzeti jövedelem egy átlagos aktív korúra eső értékének 42%-át, míg a teljes lakosság esetében ez az arány 28%); finanszírozásuk pedig, ahogy láttuk, az aktív korúakra koncentrálódik.

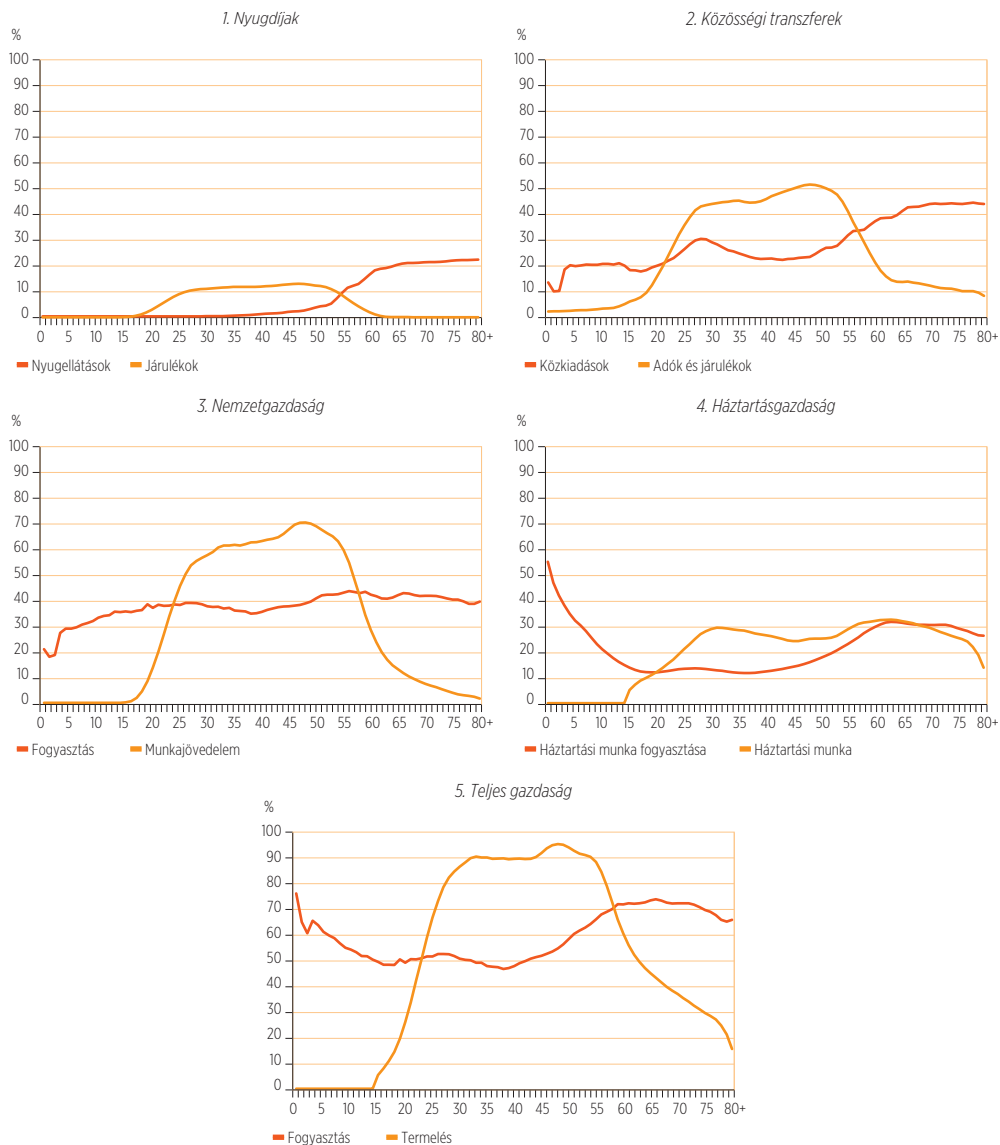
A 3. panel a nemzetgazdaságra nézve mutatja a termelés (munkajövedelmek) és a fogyasztás mértékét, mivel ez a két korprofil határozza meg a generációk közötti teljes piaci jövedelemelosztást. Az ábra világosan mutatja, hogy munkajövedelme a dolgozó korúaknak van, ezzel szemben a fogyasztás viszonylag egyenletes az egy időben élő korosztályok körében. Az inaktív korúak fogyasztásának finanszírozása továbbra is az aktív korúakra koncentrálódik, és a közösségi transzferek mellett magántranszferek formájában valósul meg. A magántranszferek az elsődleges jövedelemelosztás és a közösségi transzferek formájában megvalósuló másodlagos újraelosztás után egy harmadlagos újraelosztást jelentenek. Zömmel együtt élő háztartástagok és kisebb részt különböző háztartásban élők, főként rokonok között áramlanak. Ahogy korábban láttuk, a magántranszferek elsősorban a gyermekek eltartásában fontosak, hiszen az idősek fogyasztását a közösségi transzferek, illetve saját kismértékű munka- és vagyonalapú jövedelmük teljes egészében fedezték.

A 4. panelen a háztartásokban megvalósuló termelés és fogyasztás egy főre eső átlagos értékeit tüntettük fel korévenként. Az előző panelhez hasonlóan valójában ez is egy munkaérték- és egy fogyasztási korprofil (utóbbin kizárólag az elvégzett háztartási munka során előállított érték fogyasztását érve). A 4. panel mutatja, hogy a háztartásokban az emberek tovább dolgoznak, mint a munkaerő-piacon, és az elvégzett munka értéke – egy második lokális maximumot adva a görbének – nő a nyugdíjazás után. 61–64 éves korban a legnagyobb a háztartási termelés, értéke egy főre nézve a nemzeti jövedelem egy átlagos aktív korúra jutó értékének 33%-a. Az életszakaszok közötti váltás a háztartási munka korprofiljánál nem olyan egyértelmű és éles, mint a munkaerő-piacon végzett munka esetén.

A háztartásgazdaság fogyasztási korprofilja nem a 3. panelen bemutatott fogyasztási korprofilhoz hasonlít, hanem a közkiadások 2. panelen felrajzolt közkiadás-korprofiljának tükörképéhez. Vagyis a háztartási munka által előállított szolgáltatások egy lényeges különbséggel úgy működnek, mint a jóléti közszolgáltatások: kedvezményezettjei nem az idősek, hanem a gyermekek. A más javára végzett munka – vagyis az átadott időtranszfer – azoknál a korosztályoknál jelenik meg kapott transzferként, akiknek nem fizetett háztartási munkája nem fedezi a fogyasztásukat. A legfiatalabbak kapják a legtöbb időtranszferet; ez a korról csökken. Egy újszülött az első évben átlagosan a nemzeti jövedelem egy aktív korúra eső értéke 55%-ának megfelelő erőforrást kap időtranszferként; egy hatéves 30%-ot, egy 14 éves pedig 15%-ot. A 4. panelről leolvasható, hogy a háztartásgazdaság nettó finanszírozói megint csak az aktív korúak, mivel az ő háztartási termelésük értéke magasan meghaladja azt, amit ebből maguk fogyasztanak.

Végül az 5. panel a fogyasztást és a termelést mutatja a teljes gazdaságban, vagyis

4. ábra. A nyugdíjrendszer és a közösségi transzferek korprofiljai, illetve a fogyasztás és a munkajövedelem korprofilja a háztartásgazdaságban, a nemzetgazdaságban és a kettő kombinációjában Magyarországon 2000-ben a nemzeti jövedelem egy átlagos aktív korúra jutó értékének arányában

Forrás: Saját számítás.

Megjegyzések: A megfelelő megjegyzéseket lásd az 1. táblázatnál.

is a nemzetgazdaság (3. panel) és a háztartásgazdaság (4. panel) összegére nézve. A generációk közötti átcsoportosításnak ezen a szintjén teljesül az összes erőforrás számbavétele. Az idősök teljes fogyasztása egy főre jutóan magasabb a gyermekekénél, de nettó fogyasztásuk alacsonyabb, mivel munkát is végeznek, elsősorban a háztartásban. Ha az aktív korúak átlagos termelési és fogyasztási görbéje közötti különbségeket nézzük, láthatjuk, hogy az a teljes gazdaságban még nagyobb, mint ami a nemzetgazdaság számláiból kiderül, mert ők nemcsak az időseket támogatják (az állam közvetítésével közösségi transzfer formájában), hanem gyermekeiket is eltartják (főként magán- és időtranszfer formájában).

AZ ERŐFORRÁS-ÁTCSOPORTOSÍTÁSI RENDSZER FENNTARTHATÓSÁGÁNAK ELEMZÉSE

Az erőforrás-átcsoportosítás keresztmetszeti jellemzőinek leírása után a következőkben arra a kérdésre keressük a választ, hogy a népesség jövőbeli koreloszlásának változásai hogyan változtatják meg a jelenlegi erőforrás-átcsoportosítási rendszerek fenntarthatóságát. A bemutatott korprofilok és a népesség-előrejelzések felhasználásával indikátorokat kaphatunk nemcsak a nyugdíjrendszer és a közkiadási rendszer fenntarthatóságáról, hanem a fogyasztás jelenlegi szintjének fenntarthatóságáról is.

A fenntarthatóság kérdése gyakran merül fel a társadalom idősödésének kapcsán. Az aggodalom oka az, hogy a korstruktúra átalakulása, pontosan szólva az idős népesség arányának emelkedése és a fiatal népesség arányának csökkenése eddig nem ismert gazdasági és társadalmi következményekhez vezet.

Ha a kérdés megválaszolására csak a *demográfiai eltartási hányadost* használnánk –

vagyis kizárólag a népesség koreloszlásának változásával íránk le a problémát –, akkor torz képet kapnánk a társadalmi idősödés következményeiről. Ez ugyanis csak a népesség korszerkezetét használja az aktív és inaktív korcsoportok elkülönítésére, és rögzített korhatárokat alkalmaz. Eszerint eltartottak az idősök (65 éves és idősebb népesség) és a gyermekek (0–19 évesek), dolgozó korú a 20–64 éves népesség; a demográfiai eltartási hányados pedig e generációk létszámaránya. A besorolás azon alapul, hogy potenciálisan ezek a korcsoportok az erőforrás-átcsoportosítási rendszer kedvezményezettjei, illetve fenntartói.

Az általunk kalkulált ún. *eltartási hányadosok* (*support ratio*) ezzel ellentétben tekintettel vannak a hozzájárulások és juttatások mértékére is. A korszerkezet mellett ugyanis felhasználjuk a járulékok, az adók, a munkajövedelem és az elvégzett háztartási munka, illetve a nyugdíjak, a kapott közösségi transzferek, a fogyasztás és az elfogyasztott háztartási munka fentiekben bemutatott korprofiljait is. A koréves népességszámokat az egyes korévekre jellemző egy főre jutó értékekkel súlyozzuk.

Ez a számítási és előrevetítési technika nem ad pontos előrejelzést, hanem árnyalja a csak a demográfiai változásokból levont következtetéseket. Továbbá felhívja a figyelmet az átcsoportosítási rendszerekben rejlő feszültségekre is. Ebből a szempontból igen hasonló a korosztályi elszámoláshoz, amely a teljes államháztartásra (a mi szóhasználatunkban közösségi erőforrás-átcsoportosításra) vonatkozóan kalkulál egyensúlytalansági mutatókat. Számításainkban kalkulálunk a jövővel, de nem a jövőre vagyunk kíváncsiak, és még csak nem is azt próbáljuk megjósolni. Ehelyett – néhány egyszerű és realisztikus feltevés mellett – pontosítani szeretnénk a kizárólag a népesség-előrejelzésekből, illetve az erőforrás-átcsoportosítási rendszer egyes szegmenseinek elemzéséből levont következtetéseket.

A korábbiakban bemutatott erőforrás-átcsoportosítási intézményrendszerek figyelembevételével megkülönböztetjük a nyugdíjrendszerre számolt *nyugdíj eltartási hányadost* és a közkiadási rendszerre számolt *közkiadási eltartási hányadost* (*fiscal support ratio*, Miller 2011), amelyek a megfelelő adók és járulékok, illetve rendre a nyugellátások és a közkiadások életkoronkénti egy főre eső értékeivel súlyozzák az életkoronkénti népességszámokat és veszik azok arányát. Továbbá megkülönböztetjük a nemzetgazdaságra számolt *gazdasági eltartási hányadost* (*economic support ratio*, Cutler 1990, Lee – Mason 2011) és a teljes gazdaságra vonatkozó *teljes eltartási hányadost* (*total support ratio*) is, amelyek a 4. ábra 3. és 5. paneljén bemutatott termelés és fogyasztás egyes korévekre jellemző értékeivel súlyozott népességszámok arányait mutatják.

Az 5. ábra az öt különböző eltartási hányados előre vetített értékeit mutatja 2000-től 2050-ig. Az előre vetítés során a kiinduló évi erőforrás-átcsoportosítási korprofilokat súlyozzuk az előre jelzett népesség-korszerkezettel, és ezen keresztül mutatjuk be, hogy ugyanaz a demográfiai folyamat miként hat a különböző erőforrás-átcsoportosítási rendszerekben.

A mutatók időszori csökkenő tendenciát mutatnak: ha az erőforrás-átcsoportosítási rendszer egyes korprofiljai nem változnak, akkor a magyar népesség korszerkezetének megváltozása terhet jelent majd az ábrán feltüntetett erőforrás-átcsoportosítás mind a négy szintjén. A csökkenés mértéke azonban különbözik az egyes eltartási hányadosokat tekintve, vagyis a rendszerek fenntarthatóságával kapcsolatos feszültség más és más.

A legnagyobb csökkenést a nyugdíj eltartási hányados mutatja, mivel a felosztó-kirovó nyugdíjrendszert egyedül a munkát terhelő járulékok finanszírozzák. A 2000-ben egyensúlyban levő nyugdíjrendszernek a 2050-es népességarányok mellett 45%-os deficittel kellene szembenéznie. Az ábrán látszik, hogy a nyugdíj eltartási hányados a demográfiai

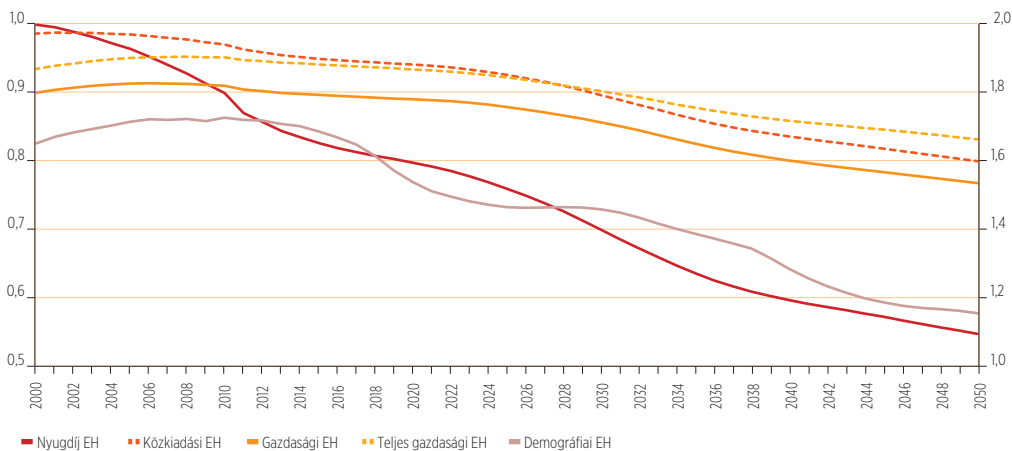
eltartási hányadossal majdnem megegyező mértékben csökken, az éves csökken üteme előbbi esetében 0,9 %.

A közkiadási rendszer azonban nem mutat ilyen mértékű fenntarthatatlanságot, a mutató csökkenésének éves üteme csupán 0,4%. Ennek az az oka, hogy a közfinanszírozás nemcsak a dolgozó korúak adóira támaszkodik, hanem a fogyasztást és tőkét terhelő adókra is, márpedig ezek korprofilja egyenletesebb és laposabb (nem csúcsosodik ki annyira az aktív korúaknál), mint a munkát terhelő adóké. Emellett a közkiadási rendszer korszerkezete is kiegyensúlyozottabb, nem koncentrálódik olyan mértékben az idősekre, mint a nyugdíjrendszer. Ha a 2000-es adó- és közkiadási korprofilok nem változnának, akkor 2050-re 20%-os lenne a hiány.

A nemzetgazdaságban – vagyis a piaci jövedelemelosztást figyelembe véve – a fogyasztással és a munkajövedelemmel súlyozott népességszámok aránya a 2000-ben meglévő 90%-ról 77%-ra csökkenne 2050-re, vagyis a piaci gazdaságnak 13 százalékponttal nagyobb rést kellene fedeznie gyonyi eredetű jövedelmekkel.

A teljes gazdasági eltartási hányados mutatja 2050-re a legkisebb hiányt. Csökkenése az összes eddig említett mutatónál kisebb mértékű (94%-ról 83%-ra), vagyis éves szinten itt a legalacsonyabb a csökkenés üteme, mindössze 0,2%. Ennek egyik oka, hogy a teljes gazdaságban a legmagasabb az egy gyermekre jutó fogyasztás, és a népesség-előrevetítés szerint a népességben egyre kevesebb gyermek lesz, tehát az összes fogyasztásuk is csökkenni fog. A másik oka, hogy a teljes gazdaság lényegesen több időskori munkával számolhat, mint a nemzetgazdaság. A háztartási munka korprofilja (mint azt a 4. ábrán bemutattuk) kiegyensúlyozottabb, mint a munkaerő-piacon végzett munkáé. A kisebb rést mutató teljes gazdasági rendszer fenntartása tehát lényegesen kisebb alkalmazkodást igényel, mint az összes többi jövedelem-elosztási intézményrendszeré. A háztartásgazdaság és az annak bevonásával

5. ábra. Az előrevetített demográfiai eltartási hányados, illetve az előrevetített eltartási hányadosok a nyugdíjrendszerre, a közkiadási rendszerre, a nemzetgazdaságra és a teljes gazdaságra vonatkozóan, 2000–2050

Forrás: Saját számítás az Eurostat népesség-előrejelzésének felhasználásával.

Megjegyzések: Jobb oldali tengely: demográfiai EH (eltartási hányados) értékei: $20-64 / (0-19 + 65+)$. Bal oldali tengely: az erőforrás-átcsoportosítási rendszerek 4 különböző szintjére számított eltartási hányadosa (EH), melyek a különböző korprofilok koronkénti egy főre eső értékeivel súlyozza a népességszámokat és veszi azok arányát. Az átcsoportosítási rendszerek leírását lásd a szövegben.

kiszámolt indikátor az életkor szerint idős emberek produktív potenciálját is mutatja, elsősorban a fiatalabb nyugdíjasokét.

Az előrevetítések alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a jóléti és közkiadási rendszerek – kiváltképp a nyugdíjrendszer – feltételeit valószínűleg szigorítani kell majd. A munkajövedelem korprofilnak a jövőben változnia kell ahhoz, hogy a fogyasztás 2000-es mintája finanszírozható legyen. Ha azonban a háztartási termelést is

figyelembe vesszük, az idősödési folyamat nem tűnik annyira drámainak az elkövetkező 35 évben. Eredményeink összhangban vannak Lee, Mason et al. 2014 következtetéseivel, akik a különböző korprofilok közötti kölcsönhatásokat is bevonják elemzésükbe, és kimutatják, hogy az elszegényedés elkerüléséhez jelentősen kisebb termékenységre van szükség, mint a nyugdíjrendszer vagy a teljes közkiadási rendszer egyensúlyban tartásához.

FOGALMAK

Erőforrás-átcsoportosítási rendszer: Sokcsatornás intézményrendszer, melyen keresztül a gyermekkori és az időskori fogyasztás munkajövedelem híján is finanszírozható az aktív korúaktól az inaktív korúakhoz áramló erőforrások révén. Részei az állami adó-transzfer rendszer, a háztartáson belül és a háztartások között átadott erőforrások, illetve számos profitorientált tőkepiaci szervezet és biztosító.

Eltartási hányadosok:

Az általánosan használt *demográfiai eltartási hányados* az aktív korúak és az inaktív korúak hányadosa, azaz előre kijelölt életszakaszhatárookra és kizárólag létszámokra épül. Az erőforrás-átcsoportosítási intézményrendszer figyelembevételével további súlyozott eltartási hányadosok is számíthatóak.

A *nyugdíj eltartási hányados* az egy főre eső járulékfizetéssel, illetve járadékokkal súlyozza a koréves létszámokat, és veszi azok arányát.

A *közkiadási eltartási hányados* (*fiscal support ratio*, Miller 2011) az adók és járulékok, illetve a közkidások életkoronkénti egy főre eső értékeivel súlyozza az életkoronkénti népességszámokat, és veszi azok arányát.

A *gazdasági eltartási hányados* (*economic support ratio*, Cutler 1990, Lee – Mason 2011) a nemzetgazdaságban megjelenő fogyasztás és munkajövedelem egy főre eső koreloszlásaival súlyozza a koréves létszámokat, és veszi azok arányát.

A *teljes eltartási hányados* (*total support ratio*) a nemzetgazdaságon felül a háztartásgazdaságban, nem fizetett háztartási munkával megtermelt érték előállításával és fogyasztásával egészíti ki a gazdasági eltartási hányados tételeit.

AJÁNLOTT IRODALOM

Cutler, D. M. – Poterba, J. M. – Sheiner, L. M. – Summers, L. H. (1990): *An aging society: Opportunity or challenge?* Brookings Papers on Economic Activity, 1. Brookings Institution Press, Washington.

Donehower, G. (2014): *Incorporating gender and time use into NTA: National Time Transfer Accounts methodology*. University of California Dept. of Demography, Berkeley. Manuscript.

Gál R. I. – Szabo E. – Vargha L. (2014): The age-profile of invisible transfers: The true size of asymmetry in inter-age reallocations. *The Journal of the Economics of Ageing*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.jjeoa.2014.09.010>. Magyar fordítása megjelenés alatt van a *Közgazdasági Szemle* 2015. júniusi számában.

Lee, R. D. (1994a): The formal demography of population aging, transfers, and the economic life cycle. In Martin, L. – Preston, S. (eds.): *The demography of aging*. National Academy Press, Washington: 8–49.

Lee, R. D. (1994b): Population age structure, intergenerational transfers, and wealth: a new approach, with applications to the US. *Journal of Human Resources*, 29(4), Special Issue, The Family and Intergenerational Relations: 1027–1063.

Lee, R. D. – Mason, A. (eds.) (2011): *Population Aging and the Generational Economy: A Global Perspective*. Edward Elgar, Cheltenham – Northampton.

Lee, R. D. – Mason, A. et al. (2014): Is low fertility really a problem? Population aging, dependency, and consumption. *Science*, 346/6206: 229–234.

Miller, T. (2011): The rise of the intergenerational state: aging and development. In Lee, R. D. – Mason, A. (eds.): *Population Aging and the Generational Economy*: 161–184.

Rangel, A. (2000): *Forward and backward intergenerational goods: a theory of intergenerational exchange*. NBER Working Paper, 7518. National Bureau of Economic Research, Cambridge.

Rangel, A. (2003): Forward and backward intergenerational goods: a theory of intergenerational exchange. *American Economic Review*, 93: 813–834.

Sik E. – Szép K. (szerk.) (2003): *A háztartási termelés értéke a mai Magyarországon. (The value of household production in contemporary Hungary)*. KSH, Budapest.

United Nations (2013): *National Transfer Accounts Manual: Measuring and analysing the generational economy*. United Nations, New York.

CSALÁD- ÉS HÁZTARTÁSSZERKEZET

MONOSTORI JUDIT – MURINKÓ LÍVIA

FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

- » A 2011-es népszámlálás idején 4,11 millió magánháztartás volt Magyarországon. A magánháztartásban élők száma 9,697 milliót tett ki, ami a népesség 97,5%-a.
- » A legutolsó népszámláláskor egy háztartásra átlagosan 2,36 fő jutott. Az átlagos háztartásméret évtizedek óta csökken, melynek fő oka az egyszemélyes háztartások gyakoribbá válása, a gyermekszám és a kisgyermekes családok arányának csökkenése.
- » Az egyszemélyes háztartások aránya 1990 és 2011 között 24%-ról 32%-ra nőtt. 2011-ben 1,317 millió háztartás tartozott ebbe a típusba, vagyis a lakosság 14%-a egyedül élt. Az egyedül élők mintegy kétharmada nő, és arányuk az idősebb korosztályokban a legmagasabb.
- » 1990 és 2011 között 44%-ról 33%-ra csökkent azoknak a családoknak az aránya, amelyekben 15 év alatti gyermekek nevelkednek. A gyermekes családokon belül az utóbbi évtizedekben a kétgyermekes családmodell vesztett a súlyából.
- » A párkapcsolaton alapuló családok aránya mérsékelten csökkenő tendenciát mutat, 1990-hez képest 85-ről 5 százalékponttal esett vissza. Emellett a házas- és élettársi kapcsolatok aránya alapvetően rendeződött át. Miközben a házasságon alapuló családoké 80%-ról 65%-ra csökkent, az élettársi kapcsolatra épülőké 4%-ról 15%-ra növekedett.
- » A gyermekek egyre nagyobb hányada nevelkedik olyan családban, ahol a szülők élettársi kapcsolatban élnek. A rendszerváltás időszakában a kiskorú gyermekek 4%-a élt ilyen családban, két évtizeddel később már 17%-uk.
- » Lényegében a fiatalok kései önállósodásának köszönhető az egyszülőes családok arányának 16%-ról 20%-ra növekedése is, hiszen ezt az idősebb gyermek(ek)kel együtt élő egyszülőes családok gyakoribbá válása eredményezte.
- » Az egyszülőes családok döntő többségében továbbra is anyák élnek egy háztartásban a gyermekeikkel. 2011-ben a 15 év alatti gyermekeket nevelő egyszülőes családok 91%-át ez a családszerkezeti forma adta.
- » A fiatalok kései önállósodásának következtében növekedett azoknak a fiatal felnőtteknek az aránya, akik szüleikkel élnek együtt. 1990 és 2011 között az érintett 20–24 évesek aránya 47-ről 71%-ra emelkedett, a 25–29 éveseké pedig 18-ról 43%-ra.

- » A szüleikkel együtt élő fiatal és középkorú felnőttek egyre népesebb csoportot képviselnek. 2012-ben a 30–49 éves nők 14%-a, a férfiak 23%-a közös háztartásban élt az egyik vagy mindkét szülőjével. Nem tekinthetők azonban egységes csoportnak: eltérő élet-helyzetek, társadalmi és demográfiai háttér jellemzi őket, és különféleképpen értékelik az elköltözés előnyeit és hátrányait. Négy tipikus csoportjuk különíthető el: a kényelmes „mama hotel” lakói (40%), a szűkös „mama hotel” lakói (21%), az elvált visszaköltöző szülők (21%) és a háromgenerációs családok (18%).
- » A három- vagy többgenerációs családban élők (együttélő nagyszülők, szülők és unokák) aránya folyamatosan csökken, így a népességen belül egyre nagyobb hányadot képviselnek az egy vagy két generációból álló háztartások.

A HÁZTARTÁSOK ÉS CSALÁDOK MÉRETE ÉS ÖSSZETÉTELE

Két és fél évtizeddel ezelőtt, az 1990-es népszámlálás idején 3,89 millió *magánháztartás*^F volt Magyarországon. A háztartások száma 2001-re 3,86 millióra, 2011-re pedig 4,11 millióra növekedett. 2011-ben a magánháztartásban élők száma 9,697 milliót tett ki, ami a népesség 97,5%-a. A 2011-es népszámlálás 235 ezer intézeti háztartásban élőt és 5571 hajléktalanat számolt össze.¹

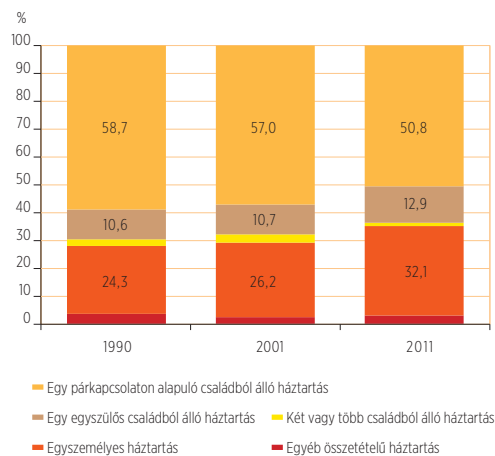
Egy háztartásban 1990-ben és 2001-ben átlagosan 2,6 fő élt, 2011-re pedig a háztartások átlagos nagysága 2,36 főre csökkent. Ennek fő oka az egyszemélyes háztartások gyakoribbá válása és a kisgyermekes családok arányának csökkenése. A párkapcsolatra épülő családok átlagos nagysága 2001-ben 3,18 fő, tíz évvel később már csak 3,10 fő volt. Az élettársi kapcsolatban élők családnagysága ugyanebben az időszakban 2,98-ról 3,06 főre nőtt. A házaspárok és az élettársi kapcsolatban élők gyermekszáma közötti különbség egyre inkább csökkent. Az egyszülős családok száma növekedett ugyan, de az átlagos létszámuk a vizsgált időszakban gyakorlatilag nem változott (2011-ben 2,61 fő). Az egyszemélyes és az *egy családos háztartások*^F együttesen az összes háztartás közel 96%-át teszik ki, vagyis egyre ritkább, hogy több család vagy több, nem családot alkotó személy éljen egy fedél alatt (*1. ábra*).

A háztartások összetételét tekintve 1990 óta fokozatosan csökken az *egy családos, párkapcsolaton alapuló háztartások*^F aránya, de továbbra is ők alkotják a háztartások felét, és a népesség kétharmada ilyen háztartásban él. Azok a háztartások tartoznak ebbe a csoportba, amelyekben egy ház- vagy élettársi kapcsolatban élő pár él együtt (gyermekkel vagy anélkül). Az élettársi kap-

csolatok terjedését jelzi, hogy míg 2001-ben a háztartások 6%-át, 2011-ben már 9%-át élettársként együtt élő párok alkották (gyermekkel vagy anélkül). Ez azt jelenti, hogy 2011-ben az egy családból álló párkapcsolaton alapuló háztartások 18%-ában a partnerek házasságkötés nélkül éltek együtt (az élettársi kapcsolatokról lásd 1. fejezet).

Az *egyszülős családból álló háztartások*^F aránya 1990 és 2001 között stagnált, az utóbbi tíz évben viszont emelkedett (*1. ábra*). 2011-ben a háztartások 13%-át egy szülő és egy vagy több nőtlen, hajadon gyermeke alkotja. (Az egy szülő és ház- vagy özvegy családi állapotú, felnőtt gyermeke(i) együttélését a népszámlálási adatközlések nem tekintik egyszülős családnak. Ebben az esetben a gyermeket egyéb rokonként írják össze – lásd Fogalmak.) A növekedés forrását azoknak az egyszülős családoknak a gyarapodása jelentette, ahol idősebb gyermekek élnek.

1. ábra. A háztartások megoszlása háztartástípus szerint, 1990, 2001, 2011

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. 5. Háztartások, családok életkörülményei, 2013.

¹ A népszámlálási adat jelentősen alulbecsüli a hajléktalanok számát, hiszen 2012-ben a hajléktalan ellátórendszerben gondozottak száma önmagában is meghaladta a 10 ezer főt.

Lényeges változás az *egyszemélyes háztartások*^F gyakoribbá válása is, amely tendencia az elmúlt tíz évben volt különösen erőteljes. 2011-ben már majdnem minden harmadik háztartás egyszemélyes: a népesség 14%-a, azaz 1,317 millió személy egyedül él. A nők körében a férfiakénál jóval nagyobb arányban fordul elő. Az egyedül élők között 1990-ben és 2001-ben a férfiak részesedése 35% körül volt, 2011-ben ez 39%-ra emelkedett. A nők és férfiak közötti eltérés csökkenésében szerepet játszanak a férfiak javuló halandósági viszonyai és a nőtlen férfiak körében gyakoribbá váló egyszemélyes életforma.

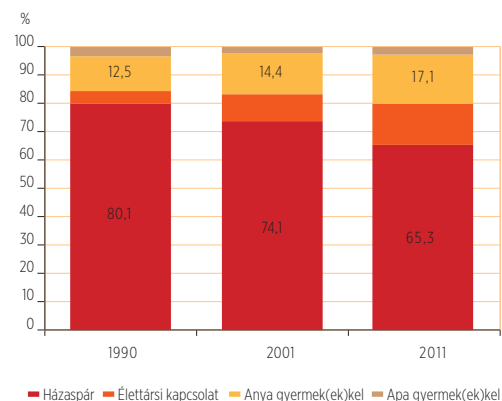
Magyarországon 2011-ben 2,713 millió családban^F 7,783 millió személy élt, a népesség 78%-a. A családok száma 1990 és 2011 között folyamatosan, összességében 182 ezer családdal csökkent, az átlagos családnagyság pedig 2,92 főről 2,87 főre változott.

A családok összetétele jelentős átalakuláson ment keresztül (2. ábra). A ház- vagy együttélő párok alkotta, párkapcsolaton alapuló családok aránya az 1990-es 84,5%-ról két évtized alatt 80,2%-ra csökkent. Ezen belül folyamatosan nőtt az élettársi kapcsolatok aránya. 2011-ben már a családok 15%-át, a párkapcsolaton alapuló családok 19%-át élettársi kapcsolatban élők alkotják, és 1,176 millió fő él élettársi kapcsolatban élő párok és esetleges gyermekeik alkotta családban.

A válások magas száma, az élettársi kapcsolatok viszonylag magas bomlékonysága és a szülői házból való elköltözés halasztása következtében az 1990-ben mért 16%-ról 2011-re 20%-ra növekedett az egyszülős családok aránya. 2011-ben 1,315 millió szülő és gyermek élt egyszülős családban. Döntő többségét az anya és gyermekei együttélése teszi ki, az apák és gyermekeik alkotta egyszülős családok meglehetősen ritkák (utóbbi családforma 2011-ben az egycsaládos háztartások 3%-át, az egyszülős családok 13%-át tette ki). 1990 és 2011 között az anya gyermekkel típusú családok aránya nőtt,

az apa gyermekkel típusúaké ellenben alig változott. Így összességében az egyszülős családokon belül az anyák és gyermekeik alkotta családok aránya az 1990-es 80%-ról 2001-re 88%-ra, 2011-re pedig 87%-ra változott.

2. ábra. A családok összetétele, 1990, 2001, 2011

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás. 5. Háztartások, családok életkörülményei, 2013.

HÁZTARTÁS- ÉS CSALÁDSZERKEZETI VÁLTOZÁSOK AZ EGYÉNI ÉLETPÁLYA KÜLÖNBÖZŐ SZAKASZAIN

A magyar népesség háztartás- és családszerkezeti átalakulásainak többsége egy több évtizedes folyamatba illeszkedik, ugyanakkor bizonyos elemei jól köthetők a rendszerváltás okozta átalakuláshoz. Számos olyan jelenségnek is szemtanúi vagyunk, amelyek éppen az utóbbi évtizedben jelentek meg vagy változtak jelentősebb mértékben. Bizonyos folyamatok egy irányba mutatnak, míg mások újra és újra visszatérő mintákat hoznak létre a magyar társadalom családszerkezet szerinti struktúrájában.

A családszerkezeti átalakulásokra ható, hosszú távú, egy irányba mutató folyamatok egyike a termékenység folyamatos csökke-

1. táblázat. A népesség háztartás- és családszerkezet szerinti megoszlása, 1990, 2001, 2011

Háztartás- és családszerkezet	1990	2001	2011	
			Megoszlás (%)	Népesség-szám (ezer fő)
I. Egyedül élők	9,0	10,2	13,6	1318
1. Egyedül élő, 65 évesnél fiatalabb	5,4	5,5	7,9	762
2. Egyedül élő, 65 éves és idősebb	3,6	4,7	5,7	556
II. Párok, gyermek nélkül	17,5	17,7	17,9	1739
3. Pár gyermek nélkül, mindkettő 65 évesnél fiatalabb	10,8	10,4	10,4	1008
4. Pár gyermek nélkül, legalább az egyik 65 éves vagy idősebb	6,7	7,3	7,5	731
III. Párok, gyermek(ek)kel	52,4	52,4	48,3	4709
5. Pár egy 19 év alatti gyermekkel	12,4	10,4	10,4	1014
6. Pár két 19 év alatti gyermekkel	19,9	14,8	11,2	1089
7. Pár három vagy több 19 év alatti gyermekkel	6,4	6,7	6,0	585
8. Pár egy 19 év alatti és egy 19 éves vagy idősebb gyermekkel	3,4	4,2	3,4	327
9. Pár három vagy több gyermekkel, legalább egy 19 év alatti és legalább egy 19 éves vagy idősebb	1,6	2,6	3,3	320
10. Pár 19–24 év közötti gyermek(ek)kel	5,0	8,0	6,5	634
11. Pár 24 év feletti gyermek(ek)kel	3,6	5,7	7,6	741
IV. Egyszülős családok	10,7	11,5	15,5	1509
12. Egy szülő egy 19 év alatti gyermekkel	3,0	2,2	2,8	272
13. Egy szülő legalább két 19 év alatti gyermekkel	3,5	2,0	2,7	265
14. Egy szülő legalább két gyermekkel, legalább egy 19 év alatti és legalább egy 19 éves vagy idősebb	1,1	1,0	1,8	174
15. Egy szülő csak 19–24 év közötti gyermekkel vagy velük és idősebb gyermekkel	1,2	2,1	2,3	224
16. Egy szülő 24 év feletti gyermek(ek)kel	1,8	4,2	5,9	574
V. Többcsaládós háztartások	6,2	7,1	2,8	276
VI. Egyéb együttélési formák	4,4	1,1	1,5	150
Összesen (I–VI. sorok)	100,0	100,0	100,0	9701

Forrás: KSH, Népszámlálás 1990 és 2001, 2%-os minta, 2011, 10%-os minta; saját számítás.

Megjegyzés: Gyermeknek tekintettük azokat, akiket a kérdezettek gyermek státuszúnak jelöltek, azaz olyan személynek, aki legalább az egyik szülőjével együtt él. A népszámlálási adatközlésekben gyermeknek ezen a körön belül csak azokat tekintik, akiknek a családi állapota nőtlen vagy hajadon. Ebből adódóan a gyermekes családokban élők aránya a mi számításaink szerint valamivel magasabb, mint a népszámlálási adatközlésekben.

nése, amelynek következtében hazánk jelenleg Európa legalacsonyabb termékenységű országai körébe tartozik. Hatására erőteljesen visszaesett azoknak a családoknak az aránya, ahol 19 éven aluli gyermekek nevelkednek. Míg 1990-ben a népesség 51%-a, 2011-ben 42%-a élt ilyen családban. A csökkenés mértéke magasabb volt a párkapcsolaton alapuló családokban, mint az egyszülősök körében. Az előbb említett csoportban

a mutató értéke a vizsgált időszak alatt 44-ről 34%-ra esett vissza (1. táblázat).

A rendszerváltás után új jelenségként figyelhető meg a fiatalok sokkal későbbi önállósodása. Ez az együttélési formákban is lecsapódik, hiszen napjainkban lényegesen több fiatal felnőtt él még együtt a szüleivel, mint néhány évtizede, amikor rendszerint már a 20-as éveik elején saját családot alapítottak.

Az életpályán belül meghosszabbodó gyermekstátuszra utalnak azok a számítások, amelyek megmutatják, hogy az egyes korévekben mekkora azok aránya, akiknek a családon belüli státusza gyermek. A fiatalabb korosztályok tekintetében azt látjuk, hogy 1990-ben a 20–24 éves korcsoport 47%-a, 2011-ben pedig már 71%-a élt gyermekstátuszban. A 25–29 évesek esetében – ugyanezen időszak alatt – 18-ról 43%-ra növekedett a mutató értéke (3. ábra).

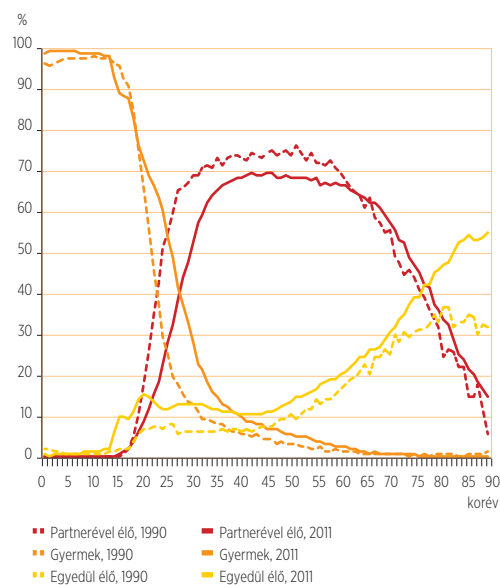
A szülői státuszok szempontjából ezek a jelenségek azt eredményezik, hogy a gyermeket vállalók az életpályájuk egyre későbbi szakaszában válnak szülővé, emiatt azonos gyermekszám mellett később fejeződik be a szülői életszakaszuk, hiszen a gyermekeik egyre később költöznek el a szülői házból. Ez utóbbit az támasztja alá, hogy míg 1990-ben a szülői státuszban levők 18%-a volt 50 évesnél idősebb, addig 2011-ben már 30%-uk.

A családszerkezeti változások egyik fontos mozgatórugója a párkapcsolatban élők arányának csökkenése. Ez a folyamat már a rendszerváltás előtti évtizedekben elkezdődött, az utóbbi évtizedben ráadásul felgyorsulni látszik. A párkapcsolatban élők aránya minden 60 év alatti korcsoportban csökkent (3. ábra). A legfiatalabbak körében ez a kései önállósodás és a kitolódó családalapítás jelenségével függ össze, míg a középkorúak esetében a törekenyebbé váló párkapcsolatok állnak a jelenség háttérében. A 60 év feletti korosztályok körében nem látunk csökkenést, sőt minden korcsoportban kicsit magasabb a párkapcsolatban élők aránya (3. ábra). Ez alapvetően a férfiak és a nők várható élettartamának közeledésével magyarázható, ami azt jelenti, hogy a férfiak életkilátásai jelentősen javultak az utóbbi években.

Az egyedül élők arányának növekedése több évtizede tartó folyamat. A *családi*

állás^F koréves adatait vizsgálva elmondható, hogy ez a növekedés minden életkori szakaszban jellemző, de a legjelentősebb változás az idősek, különösen a 70–75 év felettiiek körében mutatkozik (3. ábra).

3. ábra. A családi állás szerinti főbb státuszok korévenként, 1990, 2011

Forrás: KSH, Népszámlálás 1990, 2%-os minta, 2011, 10%-os minta; saját számítás.

Megjegyzés: A népszámlálásokban az alábbi családi állásokat különböztetik meg: 1. férj vagy feleség, 2. élettárs, 3. gyermekét egyedül nevelő szülő, 4. gyermek, 5. felmenő rokon, 6. egyéb rokon, 7. nem rokon. Az ábrán nem mindegyik státuszt ábrázoltuk. Partnerével élőknek tekintettük azokat, akiknek a családi állása férj, feleség vagy élettárs.

A családszerkezeti változások hosszú távú trendjeit tekintve egy irányba mutató jelenség, hogy egyre kevesebben élnek három- vagy többgenerációs családban. Ez nem csupán a több családból álló együttélési forma visszaszorulását jelenti, hanem az olyan családok csökkenő részarányát is, amelyekben a család szűk magja (apa, anya, gyermekek) mellett felmenő vagy egyéb rokonok is élnek.

GYERMEKEK A CSALÁDBAN

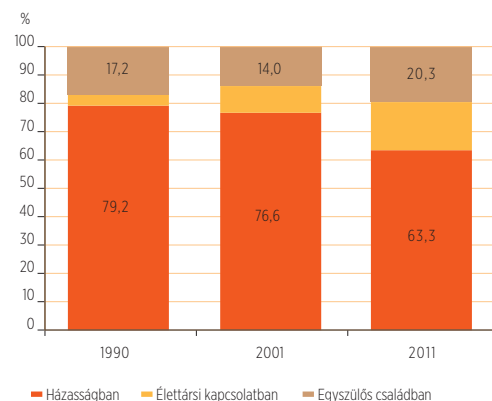
Ahogy korábban már említettük, a termékenység visszaesésével és a társadalom demográfiai öregedésével párhuzamosan csökkent azok aránya, akik kiskorú gyermek(ek)kel élnek egy háztartásban. Ugyanakkor e gyermekes családokat érintő változások nemcsak arányuk csökkenésében, hanem struktúrájuk módosulásában is tetten érhetők.

A 19 év alatti gyermekek körében az utóbbi két évtizedben határozottan visszaesett a szüleikkel kétgyermekes családban élők aránya. 1990-ben a gyermekek 39%-a tartozott ebbe a típusba, 2011-ben már csak 29%-uk (2. táblázat). Ugyanakkor azt is látni kell, hogy amennyiben nemcsak a rendszerváltás utáni időszakot vesszük figyelembe, hanem hosszabb távra tekintünk vissza, nem egy irányba mutató folyamatot látunk, hanem újra és újra visszatérő mintákat. A gyermekes családok gyermekszám szerinti struktúrája például 2011-ben pontosan ugyanazt a képet mutatja, mint 1970-ben.

Az élettársi kapcsolatok térhódításával párhuzamosan növekedett azoknak a gyermekeknek az aránya, akik szülei ebben a párkapcsolati formában élnek. 1990-ben a

19 év alatti gyermekek 79%-a házasságban élő szüleivel élt együtt, 2011-ben már csupán 63%-uk. Ugyanezen időszak alatt az élettársi kapcsolaton alapuló családok aránya 4-ről 17%-ra emelkedett (4. ábra).

4. ábra. A 19 év alatti gyermekek háztartásszerkezet szerinti megoszlása, 1990, 2001, 2011

Forrás: Népszámlálás 1990 és 2001, 2%-os minta, 2011, 10%-os minta; saját számítás.

Megjegyzés: Az adat az egyszülősként háztartásokra vonatkozik.

Az együttélési formák természetesen változnak az életpálya nagyobb periódusai során, ugyanakkor a mai társadalmakban egy-egy életszakaszon belül is jelentős

2. táblázat. A 19 év alatti gyermekek háztartásszerkezet szerinti megoszlása, 1990, 2001, 2011

Háztartásszerkezet	1990	2001	2011
I. Egyszülősként	92,7	91,3	97,0
1. Párok, gyermek(ek)kel	76,3	78,7	77,3
1.1. Pár egy 19 év alatti gyermekkel	15,8	16,0	17,9
1.2. Pár két 19 év alatti gyermekkel	38,8	34,2	29,2
1.3. Pár három vagy több 19 év alatti gyermekkel	15,7	19,7	19,8
1.4. Pár 19 év alatti és idősebb gyermekekkel	6,0	8,8	10,4
2. Egyszülősként	16,4	12,6	19,7
2.1. Egy szülő egy 19 év alatti gyermekkel	5,5	4,7	6,8
2.2. Egy szülő legalább két 19 év alatti gyermekkel	9,2	6,1	9,3
2.3. Egy szülő 19 év alatti és idősebb gyermekkel	1,7	1,8	3,6
II. Többcsaládos és egyéb együttélési formák	7,4	8,7	3,0
Összesen (I–II. sorok)	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH, Népszámlálás 1990 és 2001, 2%-os minta, 2011, 10%-os minta; saját számítás.

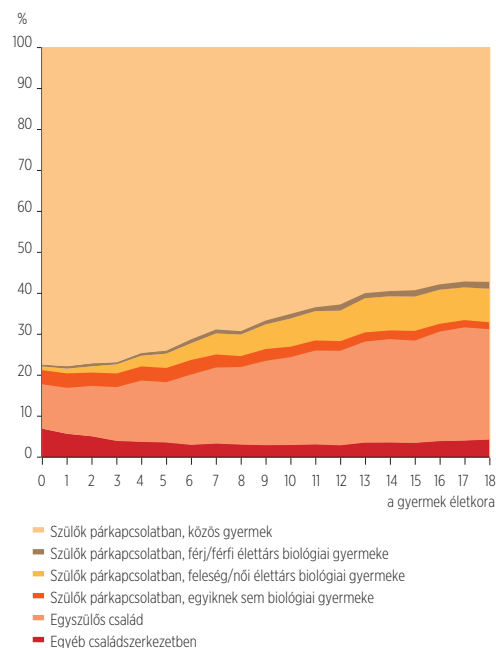
átalakulások zajlanak. Számos kutatás igazolja e változások gyakoriságának folyamatos növekedését, azaz az egyének életpályájuk során egyre többféle együttélési formát élnek meg. Ezekre a dinamikákra utalnak – noha nem egyéni életpályákat figyelnek meg – azok a keresztmetszeti adatok is, amelyek a különböző korú gyermekek családszerkezet szerinti megoszlását mutatják meg.

Az 5. ábra jól mutatja, hogy minél idősebb gyermekeket figyelünk meg, annál alacsonyabb azok aránya, akik együtt élnek mindkét biológiai szülőjükkel. A 0–3 év közötti gyerekeknél 77% körüli, a 13–15 éveseknél 60%, a 18 éveseknél pedig 57% a mutató értéke. Ezzel párhuzamosan növekszik azok aránya, akik vagy egyszülős családban nevelkednek, vagy az egyik szülő nem a biológiai szülőjük. Az egyszülős családok aránya a 0–3 éveseknél 10–13% között mozog, azonban a 13–15 éveseknek már közel 25%-a – azaz minden negyedik ilyen korú gyermek –, a 15 évesnél idősebb kiskorúaknak pedig 26–27%-a csak az egyik szülőjével él együtt.

A *mozaikcsaládban* élők aránya a gyermekek kisiskolás korában kezd növekedni. Ezekben az életkori csoportokban 5–8% között mozog azok aránya, akik két szülővel élnek, de csak az egyikük – jellemzően

az anya – a biológiai szülőjük. Az idősebb korosztályokban minden tizedik gyermek él ilyen családszerkezetben (5. ábra).

5. ábra. A 19 év alatti gyermekek megoszlása a szülők státusza szerint, 2011

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás, 10%-os minta; saját számítás.
Megjegyzés: Az adat az egyszülős háztartásokra vonatkozik.

KIKET TEKINTÜNK GYERMEKEKNEK?

A hazai és a nemzetközi szociológiai, demográfiai szakirodalomban és a statisztikai gyakorlatban nincsen egységes definíció arra, hogy kiket tekintünk *gyermekeknek*^F. Ez részben a különböző vizsgálati célokból adódik, de az is szerepet játszik benne, hogy sok országban akkor is ragaszkodnak a hosszú évtizedek óta alkalmazott megközelítéshez, ha az adott témára vonatkozó nemzetközi kutatások, adatközlések más gyermekfogalommal operálnak.

A *gyermek* definiálásakor négy olyan ismérvet nevezhetünk meg, amelyek fontos szerepet játszanak a gyermekek csoportjának meghatározásakor. Az egyik, a családi állás, amely az adott személy státuszát határozza meg a családon belül (ez lehet a férj, feleség, élettárs, egyedülálló szülő, gyermek, egyéb rokon stb.) A másik az életkor, amely a legtöbb megközelítésben kiemelt szerepet kap. A harmadik, az eltarthatóság azokat a csoportokat fedi le, akik nem rendelkeznek önálló jövedelemmel. Végül a negyedik jellemzővel az intézményi életút valamely fontos eseményéhez kötik

a gyermekstátusz határát (ilyen például a kötelező oktatás felső életkori határa, a középiskola befejezésének jellemző kora, a jogi értelemben vett nagykorúvá válás).

Mindezek az ismérvek számos megközelítésben kombinálódnak, és bizonyos esetekben kiegészülnek továbbiakkal is, mint például a családi állapot. A statisztikai adatközlések egy részében ugyanis csak a nőtlen, hajadon családi állapotú egyéneket tekintik gyermeknek.

A gyermekkor és a felnőttkor határát ugyanakkor rugalmasan is megközelíthetjük, ahogy például a generációk közötti transzferáramlással foglalkozó kutatások teszik, amelyek a gyermekkor és a felnőttkor határát annál az életkornál húzzák meg, ahol az egyéni jövedelem először haladja meg a fogyasztás értékét.

Néhány példa a statisztikai gyakorlatból a gyermek definíciójára:

A népszámlálások azokat tekintik gyermeknek, akik a családon belül gyermek jogállásúak, és életük során még nem kötöttek házasságot, azaz nőtlenek vagy hajadonok. A gyermeknek tekintett családtagokra vonatkozóan tehát nincsen életkori szűkítés, ugyanakkor az adatközlések egy részében elkülönítik a gyermekek különböző életkori csoportjait.

A nemzetközi kutatási program keretében végrehajtott EU-SILC (Statistics on Income and Living Conditions) jövedelmi helyzetre, szegénységre vonatkozó hazai elemzése a 25 év alatti, eltartott gyermekeket tekintik, míg a nemzetközi vizsgálatokban az eltartottsági kritérium figyelembe vétele nélkül gyermek mindenki, aki nem töltötte be a 18. életévét.

A nagy hagyományú létminimum-számításokban a 0–14 év közötti korosztályt tekintik gyermeknek.

A hazai fogyasztási statisztikákban viszont több definícióval is találkozhatunk. Bizonyos elemzésekben gyermeknek tekintik a 20 éven aluli eltartott, gyermek családi állású, nappali tagozaton tanuló vagy jövedelemmel nem rendelkező személyeket, míg másutt a 20 éven aluli eltartott és nappali tagozaton tanulókat. További elemzésekben azokat is ide számítják, akik 20 éven aluliak, gyermek családi állásúak, nem tanulnak, de munkát keresnek.

A nemzetközi fogyasztási és kiadási statisztikákban viszont a legalább egy szülővel élő, 25 éven aluli inaktív személyeket tekintik gyermeknek.

A SZÜLŐKKEL ÉLŐ HARMINCASOK ÉS NEGYVENESEK JELLEMZŐI

A felnőtté váló fiatalok jellemzően egyre később költöznek el a szüleik háztartásából, ezzel együtt emelkedik azok aránya is, akik a harmincas vagy a negyvenes éveikben még (vagy ismét) a szüleikkel élnek. A felnőtt gyermekek és a szüleik együttélése mindkét fél számára járhat előnyökkel (mint például az olcsóbb lakhatás, segítség a házi munkában vagy a gyermeknevelésben, érzelmi támogatás vagy gondozás),

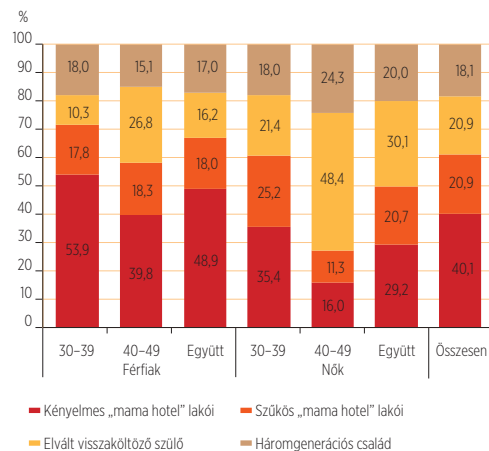
ugyanakkor konfliktusok forrásává is válhat. Az együttélés lehet átmeneti vagy hosszú távú megoldás.

Az Életünk fordulópontjai kérdőíves demográfiai adatfelvétel 2012–2013-as hullámának adataiból részletes információt nyerhetünk a szülővel élő felnőtt gyermekek társadalmi-demográfiai jellemzőiről és az elköltözéssel kapcsolatos véleményükről. Az adatok szerint a harmincas éveikben járó nők 16%-a és a férfiak 27%-a, a negyvenes nők 10%-a és a férfiak 19%-a él együtt legalább az egyik szülő-

jével.² A férfiak a nőknél átlagosan három évvel később hagyják el a szülői házat, és a nem elköltözők aránya is magasabb a körükben, így nem meglepő, hogy a szülőkkel élő harmincas és negyvenes korosztály 63%-a férfi. A teljes 30–49 éves népességhez viszonyítva a vizsgált válaszadóknak alacsonyabb az iskolai végzettsége (körükben 17% a diplomások és 22% a legfeljebb általános iskolát végzettek aránya, míg a megfelelő korú teljes népességben 29%, illetve 13%). A szülőkkel közös háztartásban élő 30–49 év közöttiek körében magasabb a munkanélküliek (15% vs. 11%) és a rokkantnyugdíjasok aránya is (7% vs. 3%), a foglalkoztatottak részaránya pedig alacsonyabb (70% vs. 76%), mint az azonos korú teljes népességben. A szülőkkel élők csupán 18%-a él házasságban vagy élettársi kapcsolatban (a teljes 30–49 éves népesség 67%-ával szemben), minden második egyedülálló (23%), 24% pedig különélő partnerrel rendelkezik. Míg a teljes harmincas és negyvenes korosztály 74%-ának már született egy vagy több gyermeke, és 67%-uk együtt is él velük, a szüleikkel élők csupán 35%-a gyermekes, és 24%-a él közös háztartásban legalább egy gyermekével.

A szüleikkel élő 30–49 évesek nem tekinthetők egységes csoportnak, eltérő élethelyzetek és attitűdök jellemzik őket, más-más életutat jártak be, és másként tekintenek a jövőre is. Párkapcsolati történetük, gyermekvállalásuk, anyagi és lakáshelyzetük szerint *négy jellemző típusukat* azonosítottuk: a kényelmes „mama hotel” lakóit (40%), a szűkös „mama hotel” lakóit (21%), az elvált visszaköltöző szülőket (21%) és a háromgenerációs családokat (18%) (6. ábra).³

6. ábra. A szülői háztartásban élő 30–49 évesek megoszlása típusok, nemek és életkor szerint

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai 4. hulláma (2012–2013), 18–49 évesek új mintája; saját számítás, n = 388.

A közkeletű kifejezéssel élve „mama hotel”-ben élő fiatal felnőttek közös jellemzője, hogy már befejezték a tanulmányaikat, de (még) nem alapítottak saját családot, vagyis nincs tartós partnerkapcsolatuk, gyermektelenek, és a szülői háztartásban, annak bizonyos előnyeit élvezve élnek. Az elemzésünk is alátámasztotta ezt a képet, ugyanakkor a „mama hotel” lakóit két jellemző csoportra oszthatók. A *kényelmes „mama hotel”* lakói a szülőkkel élők teljes csoportjához képest iskolázottabbak, az anyagi és lakáskörülményeik jobbak, és többen élnek közülük Budapesten. Háromnegyed részük foglalkoztatott, a többiek munkanélküliek vagy egyéb inaktívak. 12%-uknak egyáltalán nincs saját bevétele, de a többségük kisebb-nagyobb összegekkel rendszeresen hozzájárul a háztartás fenntartásához. Minden

² Azok körében, akiknek legalább az egyik vészerinti szülője a kérdésés időpontjában életben volt.

³ A csoportokat az ún. látens osztályelemzés statisztikai módszere segítségével különítettük el. A módszer kategorialis megfigyelt változók alapján homogén, egymástól független, látens (közvetlenül nem megfigyelhető) csoportokat (osztályokat) azonosít, és a megfigyelt személyeket ezekbe sorolja be. Az elemzésünkben a csoportképző változók a következők voltak: családi állapot, párkapcsolati helyzet, született-e gyermeke, elköltözött-e valaha a szüleitől, anyagi depriváció (azon tartós fogyasztási javak és életmódelemek száma alapján képzett tercilisek, amelyről anyagi okból kénytelen lemondani) és lakásrűség (az egy lakosbára jutó háztartástagok száma alapján képzett tercilisek).

második már élt a szülőktől külön, de visszszakított oda. A kényelmes „mama hotel” lakóinak háromnegyede férfi, és a fiatalabb korcsoportban magasabb az arányuk.

A *szűkös „mama hotel”* lakói párkapcsolati jellemzőikben hasonlítanak az előző csoporthoz, társadalmi helyzetük azonban több szempontból is hátrányos. 54%-uk legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezik, csak minden második személy dolgozik közülük, körükben viszonylag magas a rokkantnyugdíjasok, az egyéb inaktívák és az egészségi problémákkal küzdők aránya, továbbá az ő lakás- és anyagi helyzetük a legrosszabb a négy csoport közül. 70%-uk még egyszer sem költözött el a szülői házból. Háromnegyed részük anyagilag hozzájárul a háztartás kiadásaihoz, 20% viszont a (valószínűleg alacsony) bevételeit teljes egészében a saját kiadásaira fordítja.

Az *elvált visszaköltöző szülők* egyedülállóak, akik egy felbomlott kapcsolat (házasság vagy élettársi együttélés) után tértek vissza a szülői házba. A négy csoport közül itt a legmagasabb a nők (52%) és a 40 év felettiek (55%) aránya. Bár van gyermekük, a szülők válását, külön költözését követő gyermek-elhelyezési gyakorlat következtében a férfiak mindössze 9%-a, a nőknek viszont 81%-a él együtt a gyermekeivel. A csoport tagjainak társadalmi helyzete átlagos vagy kissé átlag alatti, főként a laksűrűség szempontjából kedvezőtlen.

A *háromgenerációs családban élők* házasság vagy élettársuk van, az első tartós kapcsolatukban élnek, kétharmaduk gyermekes. A kényelmes „mama hotel” lakóihoz hasonlóan viszonylag magas iskolázottság, anyagi helyzetük átlagos, és ez a legnagyobb arányban (83%) foglalkoztatott csoport. Egyharmaduk rendszeresen nagyobb összegekkel járul hozzá a háztartás kiadásaihoz, egynegyedük pedig a szülőikkel közös kasszán él. Az átlaghoz képest gyakoribb ez a típus a községekben és a kisvárosokban.

A szülővel vagy szülőikkel együtt élő 30-49 éves felnőtt gyermekek 41%-a szeretne

három éven belül elköltözni (3. táblázat). Mindegyik csoportban az érintettek kevesebb, mint fele nyilatkozott úgy, hogy szándékában áll elköltözni. A legalacsonyabb költözési hajlandóságot az elvált visszaköltöző szülők körében, a legmagasabbat a „kényelmes mama hotel” lakói esetében találunk. (Az elköltözési szándék egyben azt is mutatja, hogy az egyes csoportok mennyire látják reálisnak, hogy megvalósítsák a terveiket, vagy egy idő után lemondanak róluk.)

Az elköltözéssel kapcsolatos várakozások, a döntés során figyelembe vett szempontok és a döntéshozatal miatt érzékelt nyomás is eltér a négy csoportban. A „mama hotel” kényelmét élvezők számára az elköltözés elsősorban nem anyagi szempontokból lenne előnyös (pl. általános elégedettség, jobb kapcsolat a szülőikkel, jobb szexuális élet), ugyanakkor 51%-uk szerint romlana az anyagi és 39%-uk szerint a lakáshelyzetük. Az elköltözésüket elsősorban az anyagi és lakáskörülményeiktől teszik függővé, nem szívesen mondanak le a megszokott élet-színvonalról, és egy tartós párkapcsolatot is szükségesnek tartanak ehhez. Érzékelik a környezetük, a rokonaik és barátaik nyomását is, és 47%-uk három éven belül el szeretne költözni.

A „szűkös mama hotel” lakói számára az elköltözés előnyei hasonlóak, mint az előző csoport esetében, a hátrányok között pedig az anyagi és a lakáshelyzet mellett a szülővel való kapcsolat is helyet kapott (a négy csoport közül ők a legelégedettebbek a szüleikhez fűződő viszonyukkal). Ha van (különélő) partnerük, különösen erős nyomást érzékelnek a részéről, azonban viszonylag hátrányos társadalmi helyzetükből adódóan hiányoznak az elköltözésükhöz szükséges anyagi lehetőségeik.

A válás vagy élettársi kapcsolat felbomlása után visszaköltözők körében viszonylag magas azok aránya, akik szerint javulna a lakáshelyzetük, a munkavállalási lehetőségeik, ill. boldogabbak és elégedettebbek lennének az életben, ha a szüleiktől külön

3. táblázat. A szülői háztartásban élő 30–49 évesek jellemző típusainak az elköltözéssel kapcsolatos véleménye

(%)

Az elköltözéssel kapcsolatos vélemények	Kényelmes „mama hotel”	Szűkös „mama hotel”	Elvált vissza-költöző szülő	Három-generációs család	Összesen
<i>Szándékában áll elköltözi a szüleitől az elkövetkező 3 évben</i>	47,0	36,2	33,3	39,6	40,7
<i>Ha külön költözne, az pozitívan hatna...</i>					
arra, hogy szabadon megtehesse, amit akar	32,3	30,3	34,0	25,3	30,5
a munkavállalási lehetőségeire	8,5	15,0	24,3	13,8	12,7
az anyagi helyzetére	6,6	15,0	11,0	13,6	10,4
a lakáshelyzetére	22,2	13,9	41,5	23,5	22,7
a szexuális életére	41,3	37,1	44,8	17,3	35,6
a szüleivel való kapcsolatára	17,8	12,7	5,0	11,0	13,9
a környezete, barátai róla alkotott véleményére	18,9	12,5	10,3	5,0	13,7
arra, hogy boldog és elégedett legyen az életben	39,0	29,7	47,5	29,9	36,0
<i>Ha külön költözne, az negatívan hatna...</i>					
arra, hogy szabadon megtehesse, amit akar	11,0	11,3	4,5	13,4	10,9
a munkavállalási lehetőségeire	6,4	7,9	26,0	13,3	10,3
az anyagi helyzetére	51,3	36,7	58,4	41,0	46,7
a lakáshelyzetére	38,9	37,1	19,8	31,8	35,0
a szexuális életére	3,0	4,8	0,0	2,9	3,0
a szüleivel való kapcsolatára	9,2	19,2	14,0	15,7	13,2
a környezete, barátai róla alkotott véleményére	0,0	8,2	0,0	4,1	2,6
arra, hogy boldog és elégedett legyen az életben	0,0	8,2	0,0	4,7	2,8
<i>A döntésben, hogy elköltözik-e a szüleitől, szerepet játszik...</i>					
az anyagi helyzete	54,5	43,9	51,1	46,8	50,2
a munkája	19,7	23,0	48,2	24,0	24,3
a lakáshelyzete	52,2	34,5	62,4	40,3	46,9
az egészségi állapota	6,0	4,8	7,1	10,0	6,7
a szülei egészségi állapota	28,6	18,4	0,0	7,7	18,9
hogyan milyen a kapcsolata a szüleivel	22,2	18,3	20,5	8,4	18,2
hogyan van-e partnere	41,1	16,5	41,2	39,2	35,4
<i>...szerint külön kellene költöznie a szüleitől</i>					
A legtöbb barátja	23,1	21,3	20,1	13,0	20,2
A szülei	22,2	21,8	0,0	7,7	16,7
A legtöbb rokona	22,8	21,8	10,2	15,0	19,6
A partnere (ha van)	53,4	78,6	56,7	54,5	58,1

Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai 4. hulláma (2012–2013), 18–49 évesek új mintája; saját számítás, n = 388.

élhetnének, az anyagi helyzetük azonban romlana. Úgy látják, a szüleik és a rokonaik nem sürgetik az elköltözésüket, segítséget nyújtanak a nehéz élethelyzetben. Valószínűleg csak akkor költöznének külön, ha egy új partnerrel, biztos anyagi körülmények között tehetnék meg.

Az ún. „háromgenerációs család” tagjai várják a legkevesebb pozitív (vagy negatív) változást az esetleges külön költözéstől, és úgy érzik, a közvetlen környezetük sem ösztönzi őket erre. Ők a leginkább megosztottak abban a kérdésben, hogy szándékukban áll-e elköltözni:

28%-uk mindenképpen el szeretne költözni, 48%-uk viszont semmiképpen sem. A csoport jelentős része valószínűleg hosszú távú megoldásnak tekinti a szüleivel (valamint a partnerével és a gyermekekkel) való együttélést, amely kölcsönös előnyökkel jár, és egy háztartáson belül viszonylag függetlenül alakíthatják az életmódjukat. A csoport más tagjai számára viszont a családi életútnak ez csak egyik állomása, és keresik az önállósodás lehetőségét, amelyek főként anyagi korlátai vannak.

AZ IDŐSEK CSALÁDSZERKEZETE

Az európai és a fejlett országok egyik legpregnansabb demográfiai jelensége a népesség öregedése, ami makroszinten azt eredményezi, hogy a társadalomban folyamatosan növekszik a 65 éves és idősebb népesség aránya, valamint a várható élettartam növekedése következtében egyre többen tartoznak a legidősebb idősök (az ún. „the oldest old”) – a 80 év feletti népesség – kategóriájába.

Ez utóbbi azt prognosztizálja, hogy egyre többen lesznek olyanok is, akik a magánháztartások kereteiből kikerülve közösségi keretek között élnek majd hétköznapjaikat. A legutóbbi népszámlálás adatai szerint 2011-ben a 80–84 éves korosztály 6, a 85–89

évesek 9, a 90 év felettieknek pedig 14%-a él intézeti háztartásban, döntően idősek otthonában.

A magánháztartásban élők körében minden harmadik idős egyedül él. Arányuk az elmúlt két évtizedben növekedett (4. táblázat).

4. táblázat. A 65 éves és idősebb népesség háztartásszerkezet szerinti megoszlása, 1990, 2001, 2011

Háztartásszerkezet	1990	2001	2011
Egyedül él	27,3	31,0	34,5
Partnerével él gyermekek nélkül	36,4	39,0	37,7
Partnerével él gyermekkel	6,2	6,5	8,3
Egyéb háztartás- szerkezetben él	30,1	23,5	19,4
Összesen	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH, Népszámlálás 1990 és 2001, 2%-os minta, 2011, 10%-os minta; saját számítás.

Minél idősebb korosztályt vizsgálunk, annál magasabb az egyedül élők aránya. A 65–70 év közöttiek alig több mint negyede, a 80 év felettiek már közel fele egyedül él (5. táblázat). Az egyedüllet testi és lelki terhei a nőket sújtják nagyobb mértékben, hiszen az idősek minden korosztályában lényegesen magasabb az egyedül élő nők aránya. Ennek egyik oka, hogy még mindig a nők számíthatnak hosszabb élettartamra,

5. táblázat. A 65 éves és idősebb népesség háztartásszerkezet szerinti megoszlása korcsoportok szerint, 2011

Háztartásszerkezet	Nők				Férfiak				Összesen			
	65–70	71–74	75–80	81+	65–70	71–74	75–80	81+	65–70	71–74	75–80	81+
Egyedülálló	33,2	42,1	50,8	54,9	16,0	17,0	19,2	27,5	26,0	32,5	39,8	46,7
Partnerével él gyermekek nélkül	38,0	30,7	20,7	8,5	56,9	60,8	61,3	50,5	45,9	42,2	34,7	21,0
Partnerével él gyermekkel	8,7	5,2	2,9	0,9	18,6	14,0	10,4	7,1	12,9	8,6	5,5	2,8
Egyéb háztartás- szerkezetben él	20,1	22,0	25,7	35,7	8,5	8,2	9,2	14,9	15,2	16,7	20,0	29,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH, 2011. évi népszámlálás, 10%-os minta; saját számítás.

így nagyobb arányban válnak özvegygé. Ezt igazolja az is, hogy a női korcsoportokban mindenütt sokkal alacsonyabb a partnerükkel együtt élők részaránya.

CSALÁDSZERKEZET EURÓPÁBAN

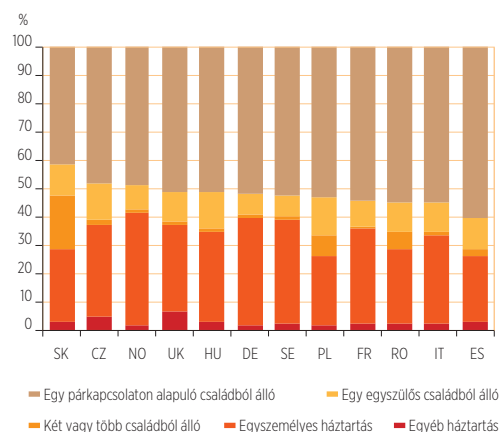
Európa országaiban a demográfiai folyamatok és a családszerkezeti változások számos eleme egy irányba mutat, ugyanakkor nem minden tényezőről mondható el ez, és az is megállapítható, hogy a változások különböző ütemben zajlanak. Az együttélési formák ezáltal nem csupán egy-egy országon belül változatosak, hanem az egyes országok népességének családszerkezete között is számos különbség írható le. Az alábbiakban néhány európai ország mintáján mutatjuk be ezeknek a különbségeknek a fontosabb elemeit.

Európa-szerte jellemző módon egyre több háztartásban csak egy vagy két generáció él együtt. A többcsaládúak (jellemzően háromgenerációsak) aránya szinte minden országban elenyésző, ellenben van néhány kivétel – az általunk vizsgált országok közül Szlovákia, Lengyelország és Románia –, ahol jóval átlag feletti a részesedésük. Szlovákiában például minden ötödik háztartás többcsaládú, míg Lengyelországban 7, Romániában pedig 6% (7. ábra). Kulturális és gazdasági okok is szerepet játszhatnak abban, hogy bizonyos térségekben még ma is számottevő a többcsaládú háztartások aránya. Az idősödő szülőkről való gondoskodás mintái, a fiatal családok önálló otthonhoz jutásának nehézségei, a partnerkapcsolat felbomlása után a szüleikhez visszaköltöző egyedülálló szülők aránya mind meghatározhatják, hogyan alakul egy adott országban a többcsaládú háztartások aránya.

A kontinens legtöbb országában magas, és növekvő tendenciát mutat az egyedül élők aránya. Ennek egyik meghatározó forrása a demográfiai öregedés, azaz minden

európai társadalomban emelkedik az idősek aránya, akiknek nagy része egyedül él. Ami a fiatalokat illeti, számos országban a kései családalapítás és a törékenyebb párkapcsolatok állnak a jelenség hátterében.

7. ábra. A háztartások megoszlása háztartástípus szerint Európa néhány országában, 2011

Forrás: Eurostat, népszámlálási adatbázis (2011. évi adatok); saját számítás.

Az egyedül élők aránya a skandináv országokban a legmagasabb. Az általunk kiválasztott országok közül Norvégia és Svédország példája is jól tükrözi ezt: Norvégiában a háztartások 40%, Svédországban pedig 36%-a egyszemélyes háztartás. A skandináv országokon kívül Németországban (37%) és Franciaországban (34%) magas még az egyszemélyes háztartások aránya (7. ábra). Az egyedül élők korstruktúráját vizsgálva azt állapíthatjuk meg, hogy ezekben az országokban főként a fiatalabbak és a középkorúak élnek nagyobb arányban egyedül. Részletes korcsoportos mutatók nem állnak rendelkezésre, de más forrásokból tudjuk, hogy az említett országokban a fiatalok nagyon korán elköltöznek a szülői házból, de ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy párkapcsolatot is létesítenek, azaz az elköltözés gyakran partner nélkül történik. Az ún. „szingli” jelenség ezekben az országokban a legelterjedtebb.

Az egyedül élők relatíve alacsony aránya főként a dél-európai és a kelet-európai országokra jellemző. Összességében az is megállapítható, hogy az EU-15 országok aggregált mutatója még a dél-európai országokkal együtt is sokkal magasabb, mint az Európai Unióhoz később csatlakozóké. Ugyanakkor például a kelet-európai régióon belüli különbségek is jelentősek. Miközben például Szlovákiában 25, Lengyelországban 24, Romániában pedig 26%-ot tesz ki az egyedül élők aránya, addig Magyarországon ennél lényegesen magasabb, 2011-ben 32% volt (7. ábra).

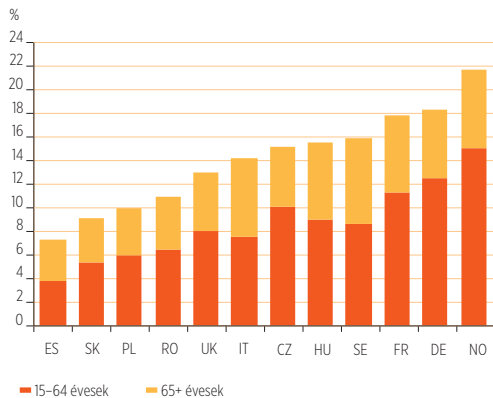
Ha az egyedül élők körén belül a 65 év alattiak és az annál idősebbek mutatóit külön-külön vizsgáljuk meg (8. ábra), azt látjuk, hogy a dél- és kelet-európai országok alacsony mutatói egyrészt annak köszönhetőek, hogy az idősek életkilátásai itt még mindig elmaradnak a nyugat- és észak-európai országokétól, melynek következtében csak kisebb mértékben hatnak a demográfiai öregedés okozta családszerkezeti átalakulások. Azaz az időskorú egyedül élők aránya ezekben az országokban még mindig relatíve alacsony. Másrészt viszont – és ez a meghatározóbb – Dél- és Kelet-Európában később költöznek el a fiatalok a szülői ház-

ból, és kevésbé jellemző, hogy párkapcsolat hiányában is vállalják az önálló háztartás alapítását. Tehát az egyedül élő fiatal és középkorú népesség aránya lényegesen alacsonyabb, mint az északi és a nyugat-európai országok döntő többségében.

Az európai társadalmakat az alacsony, az országok döntő többségében még a népesség reprodukcióját sem biztosító termékenységi mutatók általánosan jellemzik. Részben ennek következtében mindenütt csökken a gyermeke(ke)t nevelő családok aránya.

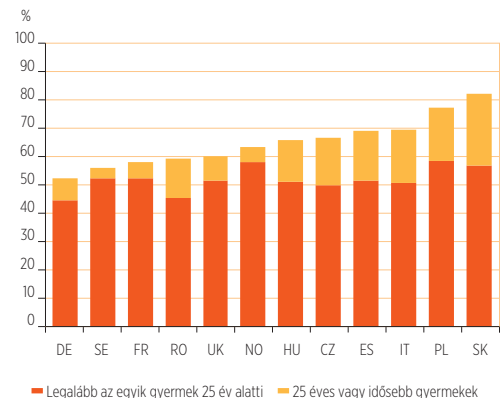
Azokban az országokban alacsonyabb a gyermekes családok aránya, ahol vagy alacsony a termékenység, vagy a fiatalok korán elhagyják a szülői házat (9. ábra). Németországra mindkettő jellemző, így nem meglepő, hogy csak minden második családban él 25 év alatti vagy ennél idősebb gyermek. A viszonylag magas termékenységgű, de a korai elköltözési mintát mutató Svédországban és Franciaországban is csupán a családok 56–58%-ában él gyermek, akik jellemzően 25 év alattiak. A vizsgált kelet-közép- és dél-európai országokban ezzel szemben elsősorban a 25 év feletti felnőtt gyermekek és szüleik gyakori együttélése miatt magasabb a gyermekes családok aránya.

8. ábra. Az egyszemélyes háztartásban élők népességben belüli aránya életkor szerint Európa néhány országában, 2011

Forrás: Eurostat, népszámlálási adatbázis (2011. évi adatok); saját számítás.

9. ábra. A gyermek(ek)et nevelő családok aránya az összes családon belül a gyermek(ek) életkora szerint Európa néhány országában, 2011

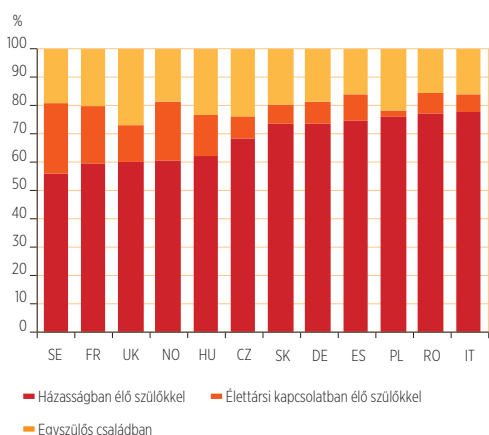

Forrás: Eurostat, népszámlálási adatbázis (2011. évi adatok); saját számítás.

Az európai országok között abban a tekintetben is jelentős különbségek vannak, hogy a gyermeket nevelő családok körén belül mekkora a kétszülős és az egyszülős családok aránya, illetve a kétszülős családokon belül milyen párkapcsolati formában élnek a gyermeket nevelők. Az élettársi kapcsolaton alapuló családokban élő gyermekek aránya jellemzően a skandináv országokban és Franciaországban magas, míg a kelet-európai és a déli országokban alacsonyabb (10. ábra).

Az egyszülős családban élő gyermekek aránya alapján nehezen lehetne elkülöníteni országcsoportokra jellemző mintákat, hiszen Európa nyugati és keleti felén is változatos mintákat láthatunk. A kelet-európai térségben Magyarországon és Csehországban a legmagasabb az egyszülős családban élő gyermekek aránya, Romániában viszont alacsonyabb. Nyugat-Európában az Egyesült Királyságban kiugróan magas az arányuk, itt a gyermekek több mint negyede egyszülős családban él, míg Észak- és Dél-Európa országaiban általában alacsonyabb az arányuk (10. ábra).

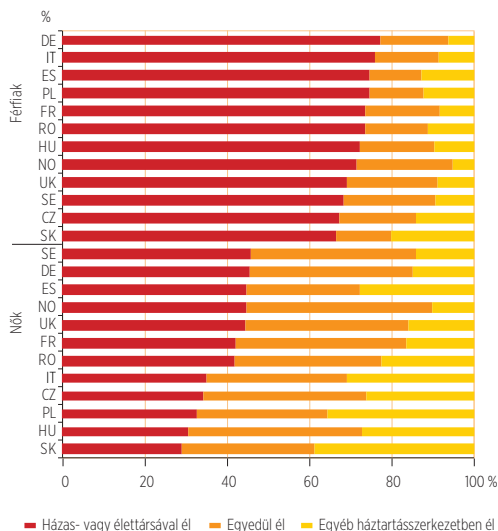
10. ábra. 25 év alatti gyermeket (is) nevelő családban élő gyermekek családszerkezet szerinti megoszlása Európa néhány országában, 2011

Forrás: Eurostat, népszámlálási adatbázis (2011. évi adatok); saját számítás.

Ahogy korábban már utaltunk rá, a mai társadalmakban nem jellemző, hogy az idősebb generációk gyermekeikkel és azok családjával éljenek együtt, többségük egyedül vagy a partnerével él. A partnerkapcsolatban élők arányát két tényező határozza meg: az egyik, hogy mennyien vannak, akik életük korábbi szakaszában elváltak, és nem létesítettek újabb kapcsolatot, a másik pedig az özvegygyé válás. Utóbbi a nemek közötti halandósági különbségektől is függ. Magyarországon például a férfiak és a nők várható élettartama közötti nagy különbség következtében számos nő marad özvegyen idősebb korára. Ezért az idős(ebb) nők körében egyrészt magas az egyedül élők aránya, másrészt alacsony a partnerükkel élőké. Ez a minta nagyon hasonló a többi kelet-európai országban, ugyanakkor különbségek is tetten érhetők. Magyarországon a legkisebb és Szlovákiában a legnagyobb az egyéb háztartásszerkezetben élők aránya, amely többnyire a gyermekeikkel élő idősek együttélési formáit fedti le.

11. ábra. A 65 éves és idősebb népesség háztartásszerkezet szerinti megoszlása nemek szerint Európa néhány országában, 2011

Forrás: Eurostat, népszámlálási adatbázis (2011. évi adatok); saját számítás.

FOGALMAK

A családokkal és a háztartásokkal kapcsolatos fogalmak fő forrása a Központi Statisztikai Hivatal által végzett népszámlálások módszertani útmutatója. Az ettől való eltéréseket minden esetben jelezzük.

Háztartás: Közös (*magán*)háztartásba az olyan együtt lakó személyek tartoznak, akik egy lakásban vagy annak egy részében laknak, a létfenntartás (például étkezés, napi kiadások) költségeit – legalább részben – közösen viselik. A háztartások másik részét az *intézeti háztartások* (például kollégium, idősek otthona, börtön) alkotják, ahol az ott élők közösségi elhelyezést vagy elhelyezést és ellátást kapnak.

Család: A *család* a házastársi vagy élettársi, illetve vérségi kapcsolatban együtt élők legszűkebb köre. A népszámlálások meghatározása szerint a család lehet a) *párkapcsolaton alapuló*, ezen belül házaspár vagy élettársi kapcsolatban együtt élő két személy, akár nőtlen, hajadon gyermekkel, akár gyermek nélkül; vagy b) egy szülő nőtlen, hajadon gyermekkel (*egyszülős család*).

Családháztartás: Az egy vagy több családot magában foglaló háztartás az ún. *családháztartás*. Ha a háztartás egy családból áll, a család és a háztartás lényegében azonos, a háztartás *egy családos*. Az *egy családos* háztartás a családtól abban különbözik, hogy a családdal együtt élő rokon vagy nem rokon személyeket a családtagok száma nem, a háztartás tagjainak száma viszont tartalmazza. Ha több család vezet közös háztartást, a háztartás *több családos*. A két vagy több családból álló háztartások tagjainak száma – hasonlóan az *egy családos* háztartásokhoz – a háztartást alkotó családok tagjainak számán kívül magában foglalja a családokkal élő, de külön családot nem alkotó személyek számát is.

Nem családháztartás: Azt a háztartást, ahol nem él család, nem családháztartásnak nevezik. Ezek a következők: a) *egyszemélyes háztartás*, amikor a háztartást egyetlen személy alkotja; b) *egyéb összetételű háztartás*, amelyben csak családot nem képező személyek élnek. Ez utóbbi lehet: együtt élő, de családot nem alkotó rokon személyek (például testvérek; házas, elvált vagy özvegy gyermekével együtt élő apa vagy anya; egy nagyszülő bármilyen családi állapotú unokájával) vagy nem rokon személyek (például barátok) háztartása.

Gyermek: A népszámlálási háztartás- és családszerkezeti adatközlések csak azokat tekintik *gyermeknek*, akik nőtlen vagy hajadon családi állapotúak (azaz még sosem kötöttek házasságot). Ekkor a nem nőtlen, hajadon, egyébként gyermek státusú személyek az egyéb rokonok között szerepelnek. Az elemzés második felében egy bővebb gyermek-fogalmat használunk: *gyermeknek* tekintjük mindazokat, akiket a kérdezettek gyermek státuszúnak jelöltek, azaz olyan személynek, aki legalább az egyik szülőjével együtt él. Emiatt a házas, elvált vagy özvegy gyermekeknek egyik vagy mindkét szülőjével való együttélését a két módszer eltérő családtípusba sorolja.

Családi állás: A *családi állás* az azonos háztartásban élő személyek egymáshoz fűződő rokonsági vagy egyéb (gazdasági) kapcsolatát fejezi ki. Családi állás szerint a háztartástag lehet férj vagy feleség, élettárs, gyermekével egyedül élő szülő, gyermek, felmenő rokon, más rokon, nem rokon és egyedülálló. Ebben az esetben a *gyermek* a férj, feleség, élettárs vagy a gyermekével egyedül élő szülő gyermeke, ha nem alkot önálló családot, függetlenül az életkorától, családi állapotától és attól, hogy van-e saját megélhetési forrása.

AJÁNLOTT IRODALOM

Földházi E. (2008): *Az első házasságkötés után. A párkapcsolatok dinamikája, egyszülős családok kialakulása és megszűnése Magyarországon a 20. század második felében*. PhD disszertáció. Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest. http://phd.lib.uni-corvinus.hu/350/1/foldhazi_erzsebet.pdf

Harcza I. – Monostori J. (2012): Családi struktúrák az életciklusban. In Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2012*. TÁRKI, Budapest: 65–92.

Harcza I. – Monostori J. (2014): Demográfiai folyamatok és családformák pluralizációja Magyarországon. In Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi riport 2014*. TÁRKI, Budapest: 83–109.

KSH (2013): *2011. évi népszámlálás. 5. Háztartások, családok életkörülményei*. KSH, Budapest.

KSH (2013): Családtípusok és párkapcsolati formák változása a népszámlálási adatok tükrében. *Statisztikai tükör*, 115, 2014. jan. 13. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/stattukor/csaladtipusok.pdf>

Monostori J. (2013): Az egyszülős családdá válás társadalmi meghatározottsága. *Socio.hu*, 2013/3. http://www.socio.hu/uploads/files/2013_3/2monostori.pdf

Murinkó L. (2013): *Első elköltözés a szülői házból Magyarországon. A szülői ház elhagyásának időzítése, párkapcsolati környezete és családi háttér szerinti különbségei*. KSH NKI Kutatási Jelentések 94. KSH NKI, Budapest.

HONLAPOK

Eurostat, népszámlálási adatbázis: <https://ec.europa.eu/CensusHub2>

BELFÖLDI VÁNDORLÁS

BÁLINT LAJOS – GÖDRI IRÉN

FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

- » Az állandó belföldi vándorlások számának és ezer lakosra számított arányának 2007 óta csökkenő trendje 2014-ben megfordult. Az elmúlt 20 év legalacsonyabb értéke – a 2013-ban regisztrált 192 ezer – után 2014-ben az állandó vándorlások száma megközelítette a 215 ezret, ezzel túllépve az öt évvel korábbi szintet is. A települések közötti vándorlásoknál ritkábban fordul elő a megyék közötti, és még inkább a régiók közötti vándorlás.
- » Az állandó vándorlások átlagos távolsága 50–55 km között szóródott a vizsgált időszakban, ám a vándorló népesség fele ennél jóval rövidebb (21–23 km közötti) távolságon belül mozdult el. A távolabbi településekre való költözés lényegesen ritkábban fordul elő, mint a közeliekbe. A 15 és 60 év közöttiek átlagos vándorlási távolságát valamennyi korcsoport esetében az ezredfordulóig csökkenő, majd növekvő trend jellemezte.
- » A különböző korcsoportok vándorlási gyakorisága, valamint ezek időbeli alakulása jelentősen eltér egymástól. A kilencvenes években még a 15–29 évesek vándorlási rátája volt a legnagyobb, a 2000-es évek második felében azonban már a 0–14 éves, illetve a 30–44 éves korcsoportokban is hasonló léptékű migráció volt tapasztalható, ami a fiatal, kisgyermekes családok mobilitásának növekedésére utal. A 45 év feletti vándorlási rátája jóval elmarad a fiatalabb korcsoportokétól.
- » Az ezredfordulót követően a belföldi vándorlás dominánsan a közép-magyarországi régió, főképp a főváros felé irányul. A legnagyobb népesség-átrendeződés 2007-ben volt: a központi régiónak a keleti országrésszel szemben mintegy 11 ezer fős, a nyugati országrésszel szemben pedig 4 ezer fős nyeresége volt a belföldi vándorlásból adódóan. Az utóbbi években egyedül Nyugat-Dunántúl mutatott még pozitív vándorlási egyenleget, Közép-Dunántúl viszont 2009-től kezdve elvesztette korábbi csekély vándorlási többletét. A belföldi vándorlásból adódó legnagyobb veszteséget továbbra is Észak-Magyarország és Észak-Alföld szenvedte el.
- » A teljes vándorlási arányszám – amely egy ember élete során bekövetkező települések közötti vándorlások átlagos számát mutatja – 1,6–2,2 között mozgott az elmúlt 25 évben (az utóbbi években a mutató értéke 1,7).

- » Az odavándorlások és az elvándorlások alakulásának megyei idősorait – Budapest és Pest megye kivételével – 1990 óta nagyfokú állandóság jellemzi, a vándorlási ráták szűk határokon belül mozognak.
- » Budapestet – az 1991 és 2008 közötti negatív vándorlási egyenlege után – 2009-től újra vándorlási többlet jellemzi. A 2010-től 2013-ig terjedő időszakban a fővároson kívül már csak Győr-Moson-Sopron, Vas, Fejér és Pest megyékben volt pozitív az állandó vándorlási egyenleg, a Dunától keletre eső megyékre kivétel nélkül a vándorlási veszteség volt jellemző.

BEVEZETÉS

A vándorlás különböző távolságú és tartóságú elmozdulásokat jelentő, ismétlődő jellegű esemény, amely egyszerre két földrajzi helyet érint: a *kibocsátó* és a *célterületet*. A vándorlások következtében megváltozhat a népesség térbeli eloszlása, valamint ezzel összefüggésben egy adott terület társadalmi, demográfiai összetétele és potenciális erőforrásai.

A belföldi vándorlások kapcsán megkülönböztetünk *állandó* és *ideiglenes vándorlásokat*.^F Míg előbbi esetben a vándorló a korábbi lakóhelyét feladva, addig utóbbi esetben lakóhelyét fenntartva költözik másik településre, a vándorlás azonban mindkét esetben közigazgatási határok átlépésével valósul meg. Amennyiben egy adott település közigazgatási határán belül történik a lakóhely-változtatás, *költözésről* beszélünk.

Ebben a fejezetben kizárólag az állandó vándorlások alapján értékeljük a rendszer-változás óta eltelt időszak belföldi migrációs folyamatait, az ideiglenes vándorlásokat figyelmen kívül hagyjuk. Az állandó vándorlások elemzése mellett legalább két érv szól: egyfelől feltételezhető, hogy az állandó vándorlások mögött hosszabb távra szóló döntések állnak, másfelől az ideiglenes vándorlásokkal ellentétben az állandó vándorlások időszora tartalmilag homogén, alakulását nem érintették adminisztratív változtatások.¹ Az ideiglenes vándorlások esetében ugyanakkor feltehetően jelentős a nem regisztrált elmozdulások száma is, ami további bizonytalansági tényezőt jelentene a trendek értékelésében. Bár a társadalom térbeli mobilitása szempontjából a költözés is releváns kérdés, demográfiai nézőpontból a népesség területi átrendeződése, azaz a

településhatárokat átlépő lakóhelyváltozás áll az érdeklődés homlokerében.

A belföldi vándorlások elsődleges adatforrása a népességregiszter, bár a népszámlálásban és a survey típusú adatfelvételekben is szerepelnek erre vonatkozó adatok. A népességregiszterből származó adatok a vándorlási eseményt rögzítik² (tehát ugyanaz a személy akár többször is megjelenhet az adott év vándorlási adataiban, amennyiben egy éven belül többször is lakóhelyet változtat), míg a census- vagy survey-adatokban a vándorló egyén vagy háztartás jelenik meg. Elemzésünk a regiszteradatokra épül, amelyek előnye, hogy hosszú távú, tartalmilag konzisztens idősorok összeállítására adnak lehetőséget. Arra törekedtünk, hogy a – hazai gyakorlatban leginkább vizsgált – települési szint mellett megyei és regionális területi skálákon is vizsgáljuk az állandó vándorlások időbeli alakulását.

A BELFÖLDI VÁNDORLÁS DYNAMIKÁJA

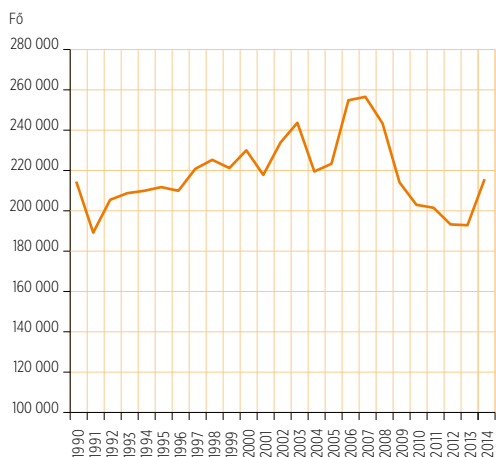
A belföldi vándorlások makroszintű alakulását gazdasági ciklusok, lakáspiaci folyamatok, kormányzati intézkedések befolyásolhatják. Az elmúlt közel negyed században a települések közötti állandó vándorlások száma rendszerint – 1991 és 2012–2013 kivételével – meghaladta a 200 ezret, 2006-ban és 2007-ben a 250 ezret is (*1. ábra*). 2012-től viszont ez a szám 192 ezerre esett vissza, ami az elmúlt 20 év mélypontja, és közel 25%-os csökkenést jelent a 2007-es csúcshoz képest. A csökkenésben – az egyre fogyó népességszám mellett – feltehetően az is szerepet játszott, hogy 2007 után fokozatosan növekedett az elvándorlás Magyarországról, ami különösen a belföldi vándor-

¹ Az ideiglenes vándorlások időbeli összehasonlíthatóságának nehézségeiről lásd: Gödri – Spéder 2009.

² A számbavétel alapja a törvény által előírt, kötelező lakcím-bejelentési rendszer, amelyről a Közigazgatási és Elektronikus Közszolgáltatások Központi Hivatala (KEKKH) szolgáltat adatállományokat a KSH-nak.

lásban is „aktívabb” fiatalabb korcsoportokat érintette (lásd a 11. fejezetben). 2014-ben azonban az addigi tendenciától eltérően az állandó vándorlások száma növekedett és megközelítette a 215 ezret, túllépve ezzel az öt évvel korábbi szintet is.

1. ábra. Az állandó belföldi vándorlások száma, 1990–2014

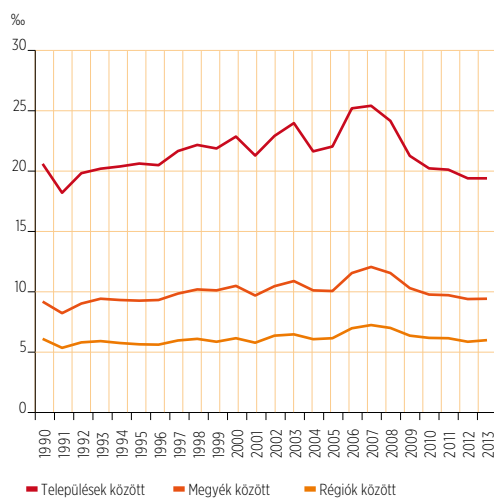
Forrás: KSH, Vándorlási statisztika.

Annak, hogy a vándorlások alakulásából kiszűrjük a népszámszám-változásból adódó torzítást, legegyszerűbb eszköze a *nyers vándorlási ráta*,^F amely – a nyers születési vagy a nyers halálzási rátához hasonlóan – 1000 lakosra vetítve fejezi ki a vándorlások előfordulásának gyakoriságát. Amennyiben ezt a különböző területi szinteken vizsgáljuk, láthatóvá válik, hogy a távolság növekedésével a mobilitás jelentősen mérséklődik: a települések közötti vándorlásokhoz képest a megyék közötti, és még inkább a régiók közötti vándorlások intenzitása lényegesen kisebb (2. ábra). A jelenlegi vándorlási ráta alapján megállapíthatjuk: a magyar népességben belül 1000 lakosra 19 más településre történő állandó lakóhely-változtatás jut évente, miközben másik megyébe 9–10, másik régióba csupán 6.

A magyarországi népesség vándorlási intenzitása a különböző területi szinteken hasonló dinamikát mutatott az elmúlt közel

negyed században (2. ábra). Az állandó belföldi vándorlások 1000 lakosra jutó száma néhány év kivételével mérsékelten emelkedett az 1991-es mélyponttól kezdődően, és 2007-ben érte el a rendszerváltás utáni időszak maximumát. A 2008-as pénzügyi válságot követően meredeken csökkenni kezdett a vándorlások gyakorisága (bár a megyék közötti, illetve a régiók közötti vándorlásokat tekintve ez kevésbé szembetűnő), a 2013-as mutatók alig magasabbak az 1991. évi mélyponténál.

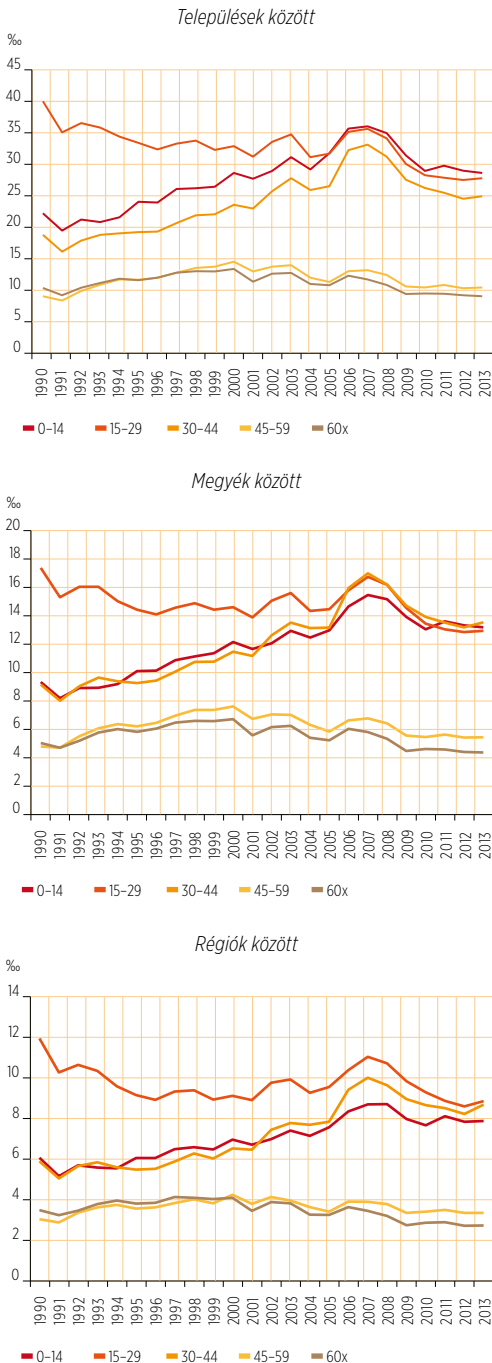
2. ábra. Az állandó vándorlások 1000 lakosra jutó száma a különböző területi szinteken, 1990–2013

Forrás: KSH, Vándorlási statisztika; saját számítás.

Az állandó vándorlások gyakoriságát a különböző területi szinteken korcsoportok szerint is megvizsgáltuk. Öt tágabb korcsoportot vettünk figyelembe, amelyeket az egyes életciklusoknak megfelelően szakaszoltunk: a gyermekkor (0–14), a fiatal felnőttkor a szülői ház elhagyásával (15–29), az aktív munkával töltött időszak (30–44, 45–59) és a nyugdíjba vonulás utáni évek (60–x). Bár a korcsoportok vándorlási intenzitása jelentősen eltért egymástól, a különböző területi szinteken nagyon hasonló migrációs dinamikát írtak le az elmúlt 25 évben (3. ábra).

3. ábra. Az állandó vándorlások 1000 lakosra jutó száma különböző területi szinteken korcsoportok szerint, 1990–2013

Forrás: KSH, Vándorlási statisztika; saját számítás.

Az adatok a nemzetközi tapasztalatoknak megfelelően a fiatalabb korcsoportok nagyobb migrációs hajlandóságát tükrözik. Míg azonban a 15–29 évesek migrációja a kilencvenes években még jelentősen meghaladta a többi korcsoportét, az utóbbi években ez megváltozott, és már hasonló léptékű migrációval jellemezhetők a náluk fiatalabb (0–14 éves), illetve idősebb (30–44 éves) korcsoportok – jelentős részben szülők és gyermekeik – is. Ez a fiatal, kisgyermekes családok mobilitásának növekedésére utal. A negyvenöt év feletti életkortól kezdődően ellenben Magyarországon is jelentősen csökken a vándorlások előfordulása: a 45–59 éves és a 60 év feletti korcsoportok között alig kivehetők a különbségek, és vándorlási gyakoriságuk a 2000-es években már jóval elmarad a fiatalabb korcsoportokétól. E két idősebb korosztály mobilitásának időbeli alakulása is eltér a fiatalabbakétól, ami feltehetően összefügg azzal, hogy az idősek (60 év feletti) vándorlási hajlamát kevésbé a piaci folyamatok határozzák meg.

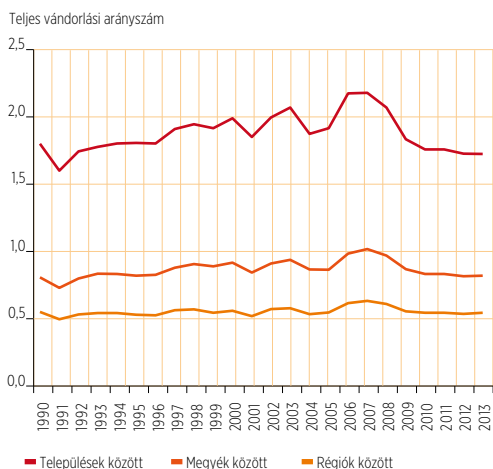
TELJES VÁNDORLÁSI ARÁNYSZÁM

A vándorlások intenzitásának másik gyakran alkalmazott indikátora a *teljes vándorlási arányszám*.^F A mutató az adott évi koréves vándorlási arányszámok alapján fejezi ki az életút során bekövetkező vándorlások számát. A mutató erősen érzékeny az életkori határokra, kiszámításához a vándorlási arányszámokat 90 éves életkorig korévenként határoztuk meg, 90 év felett pedig összevont, felülről nyitott korcsoportot vettünk figyelembe. A teljes vándorlási arányszámokat települési, megyei és regionális szinteken vizsgálva a nyers vándorlási rátákhoz hasonló idősorokat kaptunk (4. ábra). Mivel a teljes vándorlási arányszámot közvetlenül a korszpecifikus valószínűségekből számoljuk, a mutató kiszűri a korösszetétel módosulásából adódó torzításokat. A nyers vándorlási ráták és a teljes vándorlási

arányszámok idősora közötti hasonlóság a korösszetétel mérsékelt szerepére mutat rá.

A mutató időbeli alakulását tekintve látható, hogy az életút során bekövetkező, a településhatárokat átlépő állandó vándorlások átlagos száma 1,6–2,2 között szóródott a vizsgált időszakban. A megyehatárokat átlépő mozgások átlagos száma ennél jóval alacsonyabb volt, csak 2006–2008 között érte el az egyet, míg a régiók közötti vándorlások száma a 0,5–0,6 közötti szűk sávban mozgott.

4. ábra. A teljes vándorlási arányszám a különböző területi szinteken, 1990–2013

Forrás: KSH, Vándorlási statisztika; saját számítás.

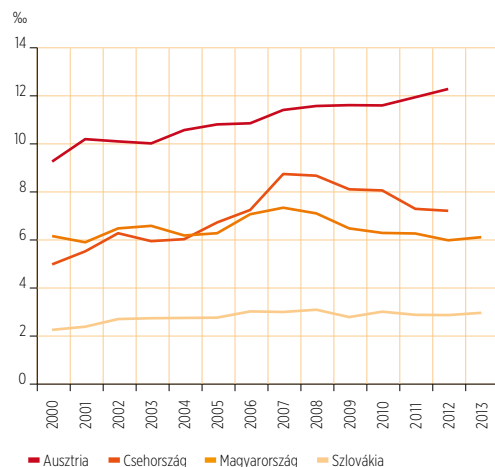
SOK VAGY KEVÉS? A BELFÖLDI VÁNDORLÁSOK RÖVID NEMZETKÖZI ÖSSZEHAJONLÍTÁSBAN

A belföldi vándorlások nemzetközi összehasonlíthatósága komoly nehézségeket állít a kutatók elé. A korlátok jelentős része a vándorlások térbeli sajátosságaiból (az adott területi szinten megfigyelt vándor-

lások eltérő számából, a térbeli skálák különbözőségéből) fakad. A küldő és fogadó területek méretükben, lakónépességükben, alakjukban országokként jelentősen eltérnek. Az összehasonlíthatóságot továbbá az is megnehezíti, hogy a különböző országok eltérő adatforrásokból származó adatokkal rendelkeznek, így ezek adattartalma nem egységes.³

A nemzetközi tapasztalatok szerint a belföldi vándorlások intenzitása az Egyesült Államokban, Kanadában, Ausztráliában és Új-Zélandon magas, míg Ázsiában alacsonyabb. Európa köztes helyet foglal el ebben a sorrendben, bár a kontinensen belüli különbségek is számottevők.

5. ábra. A régiók (NUTS 2) közötti állandó vándorlások 1000 lakosra jutó száma Magyarországon és néhány közeli országban, 2000–2012/2013

Forrás: KSH, Vándorlási statisztika; Eurostat, 2000–2007; Wanderungsstatistik 2012; INFOSTAT SK; CZSO.

Jelen keretek között a velünk szomszédos Ausztria és Szlovákia mellett Csehország régiói (a NUTS 2 területi egységek)⁴ közöt-

³ Az adatok eltéréseinek és az adminisztratív közigazgatási egységek méretbeli különbségeinek áthidalásához éppen ezért a nemzetközi vizsgálatok nem a nyers migrációs rátára támaszkodnak, hanem jóval összetettebb származtatott mutatók alkalmazását tartják indokolt-nak.

⁴ A NUTS (Statisztikai Célú Területi Egységek Nomenklatúrája) az Eurostat által kifejlesztett EU-n belül egységes területi kódolási rendszer.

ti állandó vándorlásokat gyűjtöttük össze 2000-től a legutóbbi évekig (5. ábra). Az említett országok közül Ausztriában a régiók száma 9, Csehországban 8, Magyarországon 7, míg Szlovákiában 4. Az egyes régiók lakónépessége, valamint területi kiterjedtsége az adott országon belül is jelentősen eltér, amit a következtetések levonásakor feltétlenül figyelembe kell venni.

A régiók közötti ezer lakosra jutó vándorlások száma Ausztriában volt a legmaga-

sabb, és a vándorlások időszora dinamikusan emelkedett a vizsgált időszakban. Magyarországon és Csehországban a nyers vándorlási ráta 2007-től eltér: bár mindkét országban mérséklődött a vándorlások száma, a cseh társadalom valamelyest mobilabbnak tűnik. Ezzel szemben Szlovákiában a régiók közötti vándorlás nagyon alacsony szintű, és lényegében alig változott az elmúlt évtized során.

A SZÜLETÉSKORI, AZ EGY ÉVVEL KORÁBBI ÉS A JELENLEGI LAKÓHELY

A népesség születéskori és az adott népszámláláskor aktuális lakóhelyét 1880 óta rögzítik a népszámlálások. Hosszú ideig – a személyazonossági igazolvány 1955-ben történt bevezetéséig – csupán e két adat egybevetése alapján volt információnk a népesség belföldi vándorlásáról. Az 1954-ben elrendelt lakcím-bejelentési kötelezettségnek köszönhetően 1955-től rendelkezésre állnak az állandó és az ideiglenes belföldi vándorlások, valamint a településen belüli költözések adatai. Míg ezek az adott évben bekövetkező vándorlások esetszámát mutatják meg, addig a népszámlálási adatokból megtudható egyrészt, hogy a népesség mekkora hányada költözött el a születéskori lakóhelyéről, másrészt az elköltözők jelenlegi lakóhelyükre való költözésének ideje is.

A 2011-es népszámláláskor az ország területén élő népesség 18%-a lakott a születéskori lakóhelyén (2001-ben még egyötöde). A születéskori lakóhelyükön élők aránya a községekben volt a legnagyobb (23%), míg a fővárosban és a megyeszékhelyeken, valamint a megyei jogú városokban az átlagosnál kisebb (13%, illetve 15%). A férfiak nagyobb arányban (20%) éltek a jelenlegi lakóhelyükön születésük óta, mint a nők

(16%), és a két nem közti eltérés a 20-as és a 30-as éveikben járók esetében volt a legnagyobb. A születéskori lakóhelyükön élők aránya az életkorral folyamatosan csökken mindkét nem esetében: míg a 15 év alatti népességnél 56%, a 30 év felettiéknél már nem éri el a 10%-ot sem, a 60 év felettiéknél pedig mindössze 4–5%.

A 2011-es népszámlálás idején a népesség 93%-a az egy évvel korábbi lakóhelyén lakott, és mintegy 340 ezer főt tett ki azok száma, akik az egy évvel korábbi lakcímről települések között elmozdulva költöztek a jelenlegi lakcímszámra. A népszámlálás eszmei időpontját megelőző egy évben (tehát 2010. október 1. és 2011. szeptember 30. között) a regisztrált települések közötti vándorlások száma – az állandó és az ideiglenes elmozdulásokat együttvéve – ezzel szemben 435 ezer volt. Ez azt jelenti, hogy – még ha a népességszám ez idő alatti csökkenését figyelembe is vesszük – a regisztrált lakcím-változások egy része mögött vagy nem állt tényleges elköltözés, vagy a vándorlást egy éven belül visszavándorlás követte (amiről viszont kevésbé feltételezhető, hogy ilyen nagyságrendű lett volna). Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy a népszámlálás során az azt megelőző egy év tényleges vándorlásainak bizonyos része – az emlékezet torzítása vagy egyéb ok miatt – „rejtve” maradt.

A VÁNDORLÁSOK TÁVOLSÁGA

Mivel a vándorlás két egymástól elkülönülő térbeli egység közötti mozgást jelent, egyik legfontosabb jellemzője a távolság. A migráció anyagi költsége és pszichés terhei (mint a családtagoktól, barátoktól való eltávolodás, a személyes kapcsolatok megritkulása) a távolsággal növekednek. A vándorlási távolságot a küldő és célterületek középpontjainak euklideszi távolsága alapján definiáltuk. Budapest esetében a kerületek középpontjait vettük figyelembe, de korábbi definícióknak megfelelően kizárólag a főváros határát átlépő mozgásokat tekintettük vándorlásnak, a kerületek közötti mozgásokat nem.

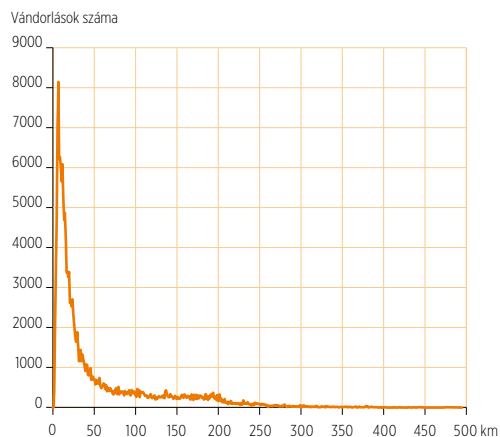
Az *átlagos vándorlási távolság* (6. ábra) 50–55 kilométer között szóródott az elemzett időszakban, ami természetesen ennél nagyobb közúti vagy bármilyen más fizikai távolságot jelenthet. A szűk terjedelemben mozgó érték alátámasztja a migrációs rendszer stabilitásával kapcsolatban elmondottakat.

Az átlagos távolságnál tartalmilag érzékenyebb a *medián távolság* (azaz a sorba rendezett távolságok középső értéke). Adataink alapján a távolságok mediánértéke jóval kisebb az átlagosnál: stabilan 21–23,3 kilométer között mozgott a teljes népesség körében a vizsgált időszakban. Mindez azt jelenti, hogy a vándorló népesség fele rövid – kevesebb, mint 25 kilométeres légvonalbeli – távolságon belül telepedett le. A távolságok átlag- és mediánértékei közötti különbség arra utal, hogy a települések közötti lakóhely-változások a távolság növekedésével mérséklődnek: a távolabbi településekre történő költözés jóval ritkább, mint a közeliébe. Ezt a 2013-as év hisztogramja is jól megjeleníti (6. ábra).

Az elmúlt 25 év folyamatait összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a vándorlási távolság mindkét mutatója mérsékelten csökkent a rendszerváltozást követően, majd a kilencvenes évek közepétől több mint egy évti-

zeden át lényegében nem változott. 2006 után figyelhető meg újabb emelkedés, ami elsősorban Budapest és a távolabbi megyék közötti (aszimmetrikus) migrációs kapcsolatok intenzívebbé válásának, valamint a Budapest környéki rövidtávolságú szuburbanizációs mozgások mérséklődésének volt köszönhető.

6. ábra. A belföldi állandó vándorlások száma az átlagos távolság szerint 2013-ban

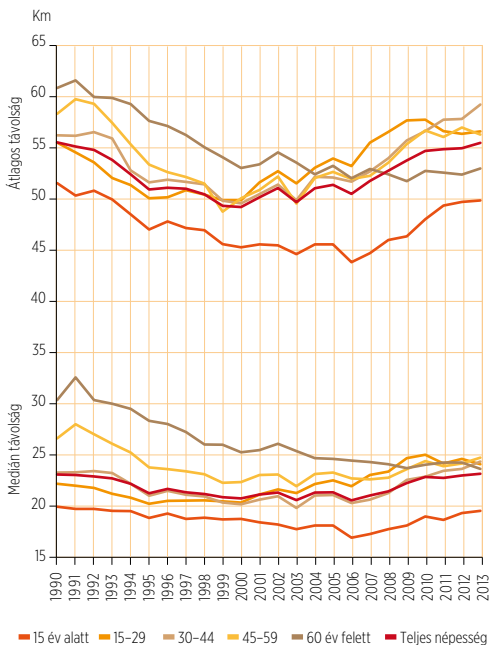

Forrás: KSH, Vándorlási statisztika; saját számítás.

A migrációs távolságok az életkor szerint eltérnek (7. ábra). Az átlagos és a medián vándorlási távolság egyaránt a gyermekkorúak (15 év alattiak) körében volt a legalacsonyabb minden évben, többségük – az intézeti háztartásban élők kivételével – a szüleivel vándorol. Az idősebb korcsoportoknál a trendek – különösen az átlagos távolságoknál – kereszteszűdtek, a sorrendek felcserélődtek, interpretálásuk emiatt nem egyértelmű. Az látszik, hogy a kilencvenes évek elejétől a legidősebb (60 év feletti) korcsoport vándorlásainak átlagos és medián távolsága folyamatosan mérséklődött. A lehetséges magyarázatok egyikeként feltételezhetjük, hogy mivel az ötvenes-hatvanas évek nagytávolságú mozgásait a hetvenes évektől egyre rövidebb távolságú vándorlások váltották fel, e trend hatása kö-

szön vissza az időskorú szülők – a fiatalok korábbi elmozdulását követő – vándorlásainál. Továbbá az is elképzelhető, hogy a népesség öregedésével lépést tartó időskori ellátórendszer kiépülése is szerepet játszik a vándorlási távolságok mérséklődésében. Az idősebb korúak vándorlási távolságának monoton csökkenő trendje e korosztály piaci folyamatoktól független vándorlására hívja fel a figyelmet. A 15 és 60 év közöttiek átlagos vándorlási távolságát ezzel szemben valamennyi korcsoport esetében U-alakú trend jellemezte: csökkenő migrációs távolság a kilencvenes években, majd egyre távolabbra költözés az ezredforduló környékétől. Az elmúlt évek adatai szerint jelenleg a 30–44 év közöttiek vándorlási távolságai a legnagyobbak (átlagosan 60 kilométer körüliek), ennél valamivel rövidebbek a 15–29 és a 45–59 év közötti korcsoportokéi.

7. ábra. A települések közötti vándorlások átlagos és medián távolsága korcsoportonként, 1990–2013

Forrás: KSH, Vándorlási statisztika; saját számítás.

A VÁNDORLÁSOK IRÁNYA ÉS A NÉPESSÉG TERÜLETI ÁTRENDEZŐDÉSE

A vándorlások irányát tekintve megkülönböztetünk küldő és célterületeket. Ez alapján vizsgálva a három nagyrégió (NUTS 1) – azaz a Duna jobb és bal partján elhelyezkedő területek, valamint a közép-magyarországi régió – közötti migrációs kapcsolat alakulását, jól látszanak az utóbbi évtizedek nagy léptékű térbeli mozgásainak változásai (8. ábra). A vándorlási kapcsolatoknál a *nettó vándorlásokra*^F (az odavándorlások és elvándorlások különbözetére) helyeztük a hangsúlyt. A vándorlási egyenleg e három nagy térbeli egység között viszonylag kiegyensúlyozott volt a rendszerváltozástól az ezredfordulóig. A keleti országrészből a közép-magyarországi régióba történő vándorlásokból a kilencvenes évek elején évi 4–6000 fős nettó nyereség származott, ami ugyanezen évtized további részében évi 1500–3000 főre mérséklődött. Nagyon minimális nyeresége származott a nyugati országrésznek a közép-magyarországi és a keleti régióval való migrációs kapcsolatából, az elvándorlásokat ugyanis közel azonos mértékű odavándorlások kísérték. Lényeges változásra 2000 után került sor, ami elsősorban a Budapest irányába történő mozgások felerősödését jelentette. A vándorlási kapcsolatok különösen a keleti országrész és a főváros közötti viszonylatban váltak aszimmetrikussá: 2007-ben mintegy 11 ezerrel többen érkeztek a közép-magyarországi régióba az alföldi és észak-magyarországi régiókból, mint fordítva (8. ábra). Ilyen léptékű népességátrendeződéssel utoljára a hatvanas évek végén volt megfigyelhető. A nyugati országrésznek a közép-magyarországi régióval szemben 2001-ig tapasztalt mérsékelt pozitív mérlege is megfordult, a vándorlások domináns iránya nyugat felől is Budapest lett. A keleti és a nyugati országrész közötti migrációs kapcsolatok jóval kiegyenlítettetebbek és stabilabbnak mondhatók az el-

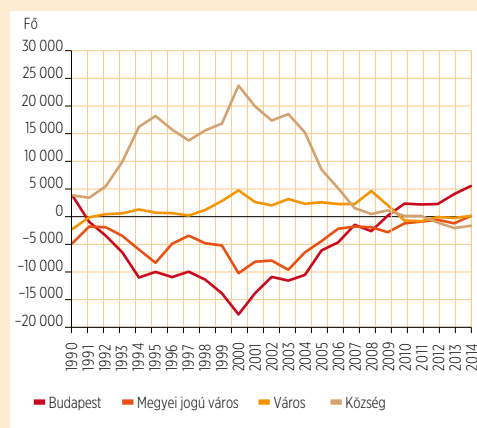
TELEPÜLÉSTÍPUSOK KÖZÖTTI VÁNDORLÁSOK – A SZUBURBANIZÁCIÓ HANYATLÁSA

Az 1980-as évtized jelentős Budapestre áramlását követően a kilencvenes évek elején a fővárosból növekvő mértékű elvándorlás indult meg. A legnagyobb negatív vándorlási egyenleget 2000-ben regisztrálták, több mint 18 ezer fős veszteséggel. Ezzel egy időben a kilencvenes évek elejétől a községek (majd 1998-tól kisebb mértékben a nem megyei jogú városok) növekvő pozitív vándorlási egyenlege figyelhető meg. A folyamatot elsősorban a Budapestre az agglomerációs településekre irányuló vándorlások határozták meg. Ez a *szuburbanizáció*nak nevezett jelenség – a népességnek a nagyobb városokból, főként Budapestre a környékbeli településekre történő kiáramlása – az ezredfordulót követően fokozatosan mérséklődött, majd a 2008-as pénzügyi válság – a lakáspiacra gyakorolt hatása révén – a folyamatot teljesen megtörte. A 2000-es évek végére mind Budapest vándorlási vesztesége, mind a községek vándorlási nyeresége eltűnt. 2009-et követően a főváros esetében ismét a belföldi vándorlásból adódó népességnövekedés figyelhető meg (2014-ben már 5400 fős migrációs nyereséggel), és újra a községek váltak a kibocsátó térségekké, ami egyfajta *reurbanizációs* folyamat megindulására utal. Az elmúlt években a megyei jogú városok vándorlási vesztesége is megszűnt (illetve minimálisra csökkent), ugyanakkor a többi város korábbi alacsony szintű, ám pozitív vándorlási egyenlege eltűnt.

A 2011. évi népszámláláskor mintegy 137 ezer főt számoltak össze, akik 2001 és 2011 között Budapestre az ag-

glomerációba költöztek, és 47 ezer főt, akik az agglomerációból költöztek a fővárosba. A költözés évét tekintve – ezen adatok alapján is – megfigyelhető, hogy 2008-tól az agglomerációba költözők száma meredeken csökkent, míg a Budapestre költözőké nőtt. A két csoport összetétele is eltérő: a fővárost elhagyók többsége családos, házas, 30 éven felüli, de a nyugdíjasok is felülreprezentáltak a körükben; míg a Budapestre költözők közt arányaiban több a harminc év alatti (többnyire tanulmányait folytató), egyedülálló fiatal (KSH 2014).

A vándorlási egyenleg településtípusonként, 1990–2014

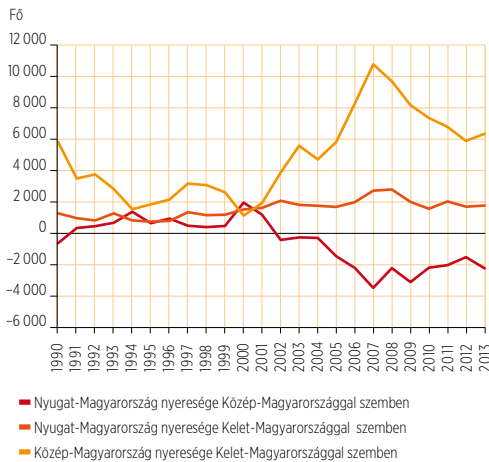

Forrás: KSH, Vándorlási statisztika; saját szerkesztés.

A budapesti agglomerációhoz tartozó 80 település népessége a rendszer-váltás óta folyamatosan nőtt (még ha az elmúlt években kissé lassult is a növekedés üteme). Az utóbbi években azonban a Pest megyei bevándorlási többletet már nem a fővárosból, hanem az ország más területeiről érkezők adják. A szuburbanizációs folyamat a 2008 körüli megtérése után még nem mutatja az „újra-éledés” jeleit.

múlt évtizedek tapasztalatai alapján. A 2008-as pénzügyi válságot követően e nagyrégiók közötti területi népesség-átrendeződés a korábbi időszakokhoz képest mérséklődött.

8. ábra. A nettó belföldi vándorlások alakulása Magyarország nagytérségei között, 1990–2013

Forrás: KSH, Vándorlási statisztika; saját számítás.

A kisebb régiókat (NUTS 2) tekintve az utóbbi években Közép-Magyarország mellett csak Nyugat-Dunántúl mutatott pozitív vándorlási egyenleget, Közép-Dunántúl 2009-től elvesztette korábbi csekély vándorlási többletét. A többi régiót a nettó elvándorlás jellemzi a rendszerváltás óta, ami a 2000-es évek második felében jelentősen növekedett is. A legnagyobb veszteséget a gazdasági fejlettségükben az országostól jelentősen elmaradó két régió, Észak-Magyarország és Észak-Alföld könyvelhette el (2013-ban mintegy 6000, illetve 5500 fővel csökkent a népességük a belföldi vándorlásból adódóan).

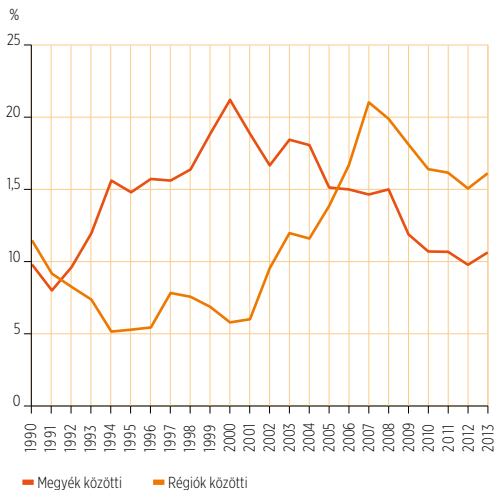
A MIGRÁCIÓ HATÁSOSÁGA

A belföldi vándorlások legszembetűnőbb hatása a népesség adott országon belüli területi eloszlásának változása. Az általánosan alkalmazott nyers vagy teljes vándorlá-

si ráták a migrációs mozgások intenzitását kifejező mutatók, nem alkalmasak azonban a migráció redistributív hatásának a megragadására. Ez utóbbit a *migráció hatásosságának*^F globális (az ország egészére vonatkozó) mutatójával tudjuk kifejezni. A mutató a páronkénti – többnyire megyei vagy régiós szintű – migrációs kapcsolatok különbségeinek az abszolút értékét összesíti, és osztja a vándorlások összegével; így a vándorlások kiegyensúlyozottságát mutatja az adott szinten. Ha két terület egység között az el- és az odavándorlások száma megegyezik, akkor a mutató értéke 0, kapcsolatuk kiegyenlített. Ellenkező esetben a mutató maximális értéke 1 (illetve százas skálára helyezve 100%), ami akkor következik be, ha az adott területre irányuló mozgást nem követi semmilyen ellenirányú mozgás. A magas érték a két terület egység közötti nettó vándorlás népesség-redistribúcióra gyakorolt jelentős hatására utal.

A migráció hatásosságát jelző mutató – akárcsak a térbeli mobilitás többi jelzőszáma – erősen érzékeny az adatok területi aggregáltságára. Az általunk bemutatott megyei és regionális szintű idősorok is alátámasztják ezt azáltal, hogy lényegesen eltérő dinamikájú folyamatokra világítanak rá (9. ábra). A megyék közötti vándorlások hatásosságának trendje egy az ezredfordulóig tartó emelkedő és egy azt követően csökkenő szakaszra bontható. Feltételezhető, hogy a trend alakulását nagyon erősen befolyásolta a főváros és Pest megye közötti intenzív és aszimmetrikus migrációs kapcsolat, és a mérséklődő szakasz a főváros környéki szuburbanizáció lanygulását tükrözi vissza. A nagyobb távolságú régiók közötti mozgások viszonylag kis hányada volt „viszonytalan” a kilencvenes években, majd az ezredfordulótól meredeken nőtt az aszimmetrikus kapcsolatok aránya, és a növekedés egészen a 2008-as pénzügyi válságig tartott. Ekkor a vándorlások mintegy ötöde okozott népességcserét, ezt követően 2013-ig a mutató kissé csökkent.

9. ábra. A migráció hatásossága a megyék közötti és a régiók közötti vándorlásoknál, 1990–2013

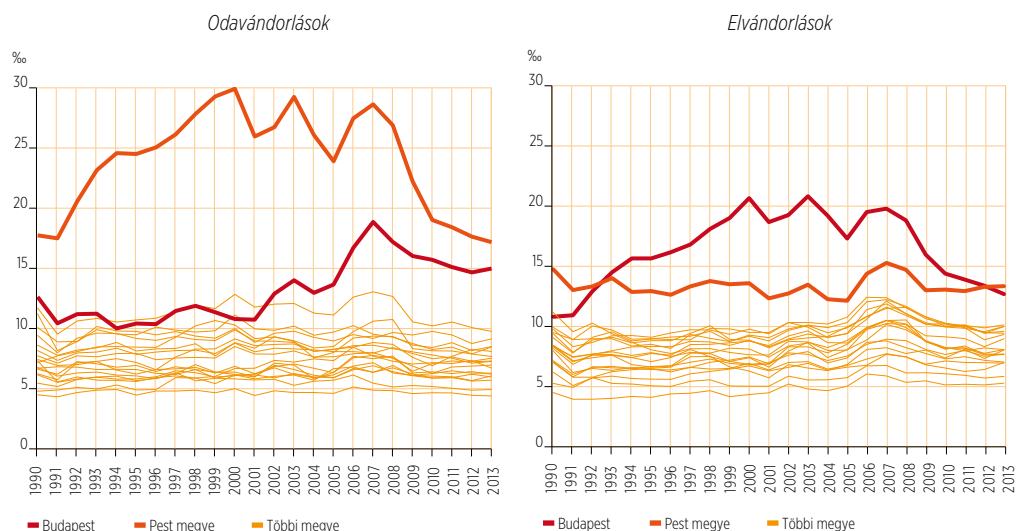
Forrás: KSH, Vándorlási statisztika; saját számítás.

KÜLDŐ ÉS FOGADÓ TERÜLETEK

Ellentétben a hagyományos megközelítéssel, amely leginkább az odavándorlások és az elvándorlások egyenlegét veszi figyelembe,

érdemesnek látszik a vándorlási egyenlegek komponenseit külön-külön is bemutatni. A hazai belföldi migrációs rendszer legfőbb jellegzetessége ugyanis a stabilitás, ami különösen jól megragadható a megyei idősorok alapján (10. ábra). Budapestet és Pest megyét leszámítva, a megyék migrációs vonzerejét és kibocsátását nagyfokú állandóság jellemzi: a nyers vándorlási ráták mind az elvándorlásnál, mind az odavándorlásnál szűk határokon belül mozognak, és a két említett kivételtől eltekintve az összes megye esetében azonos pályát írnak le. Azok a területek, amelyeknél a fajlagos (1000 lakosra jutó) elvándorlások száma alacsony volt a kilencvenes évek elején, hasonló módon viselkedtek az ezredfordulón és két és fél évtizeddel később is. Néhány példát kiragadva elmondható, hogy tradicionálisan kevesen vándorolnak Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár, Békés és Baranya megyékbe, viszont sokan Budapestre, valamint Pest, Fejér és az ezredfordulót követően Győr-Moson-Sopron megyébe. A vonzó céletterületek között említhető még Somogy és Veszprém megye is, azonban esetükben feltehetően nem a munkaerő-

10. ábra. Az odavándorlások és az elvándorlások 1000 lakosra jutó száma megyénként, 1990–2013

Forrás: KSH, Vándorlási statisztika; saját számítás.

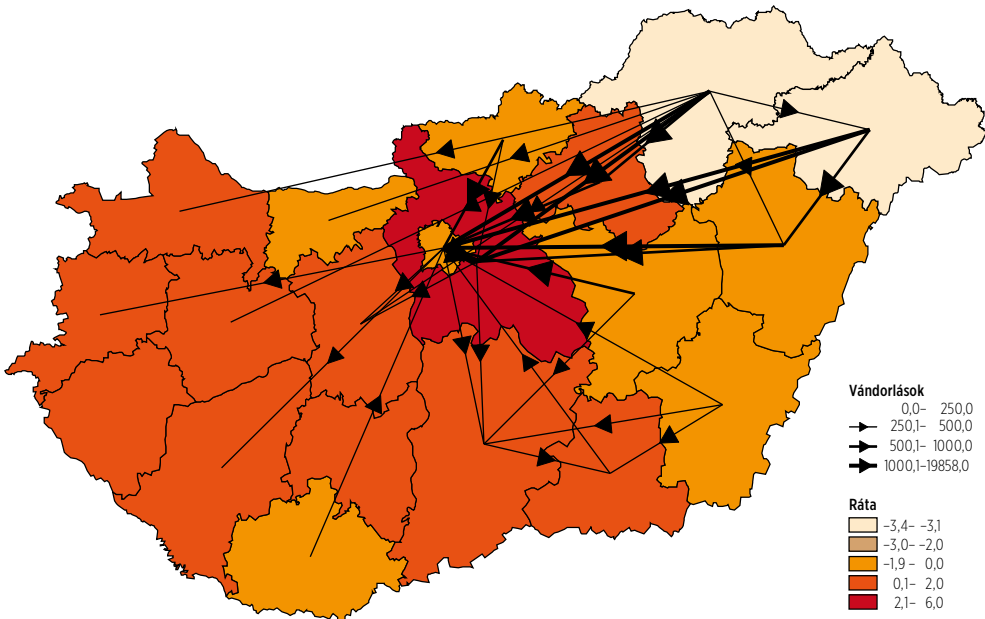
piaci előnyök, hanem a Balaton-part környéki letelepedés jelenti a vonzerőt. Más megyékhez viszonyítva hagyományosan mérsékelt az elvándorlás Győr-Moson-Sopron, Vas, Csongrád és Baranya megyékből, míg jelentős mértékű Budapestről, Pest megyéből, valamint Tolna, Somogy és Jász-Nagykun-Szolnok megyékből.

A VÁNDORLÁSOK MEGYEI SZINTŰ STRUKTÚRÁJA

Folytatva a korábbi gondolatsort, nézzük a vándorlások térbeli mintázatának változásait. Ehhez az általunk vizsgált valamennyi évtized első négy évének adataira támaszkodunk. A belföldi nyers vándorlási ráták mellett az alábbi térképeken a megyék közötti *nettó vándorlásokat*^F tüntettük fel abszolút értékben (vonalakkal). A gyakorlatban ez 380 lehetséges kapcsolatot jelent, a könnyebb szemléltethetőség érdekében

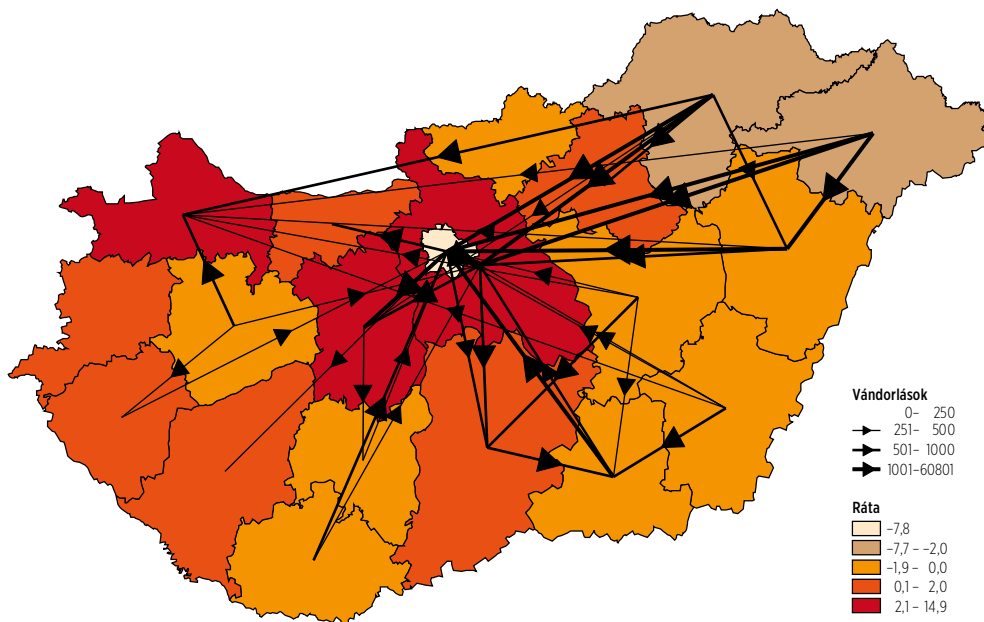
a 250 fő alatti értékeket nem tüntettük fel. Az áramlási térképek – elnevezésükből következően – a vándorlások irányát is jelzik (nyilakkal). A kilencvenes évek elején a belső vándorlás Komárom-Esztergom és Baranya megyék mellett a kelet-magyarországi megyéket érintette kedvezőtlenül (11. ábra), ezekben a megyékben az elvándorlások száma felülmúlta az odavándorlásokét. Az áramlások irányát tekintve erősebb elvándorlás mutatkozott az északkeleti megyékből Budapestre, emellett a Budapestről és az északkeleti megyékből a nyugati megyékbe irányuló jóval kisebb volumenű vándorlás (feltételezhetően visszavándorlás) is megfigyelhető volt. A kilencvenes évek elején markáns szuburbanizáció vette kezdetét Budapest körül, ami Pest megye pozitív vándorlási egyenlegéből jól kivehető. A megyék közötti kapcsolatok néhány kelet-magyarországi megye kivételével összességében szimmetrikusak voltak.

11. ábra. A nyers vándorlási ráta és a megyék közötti nettó vándorlások száma és iránya, 1990–1993

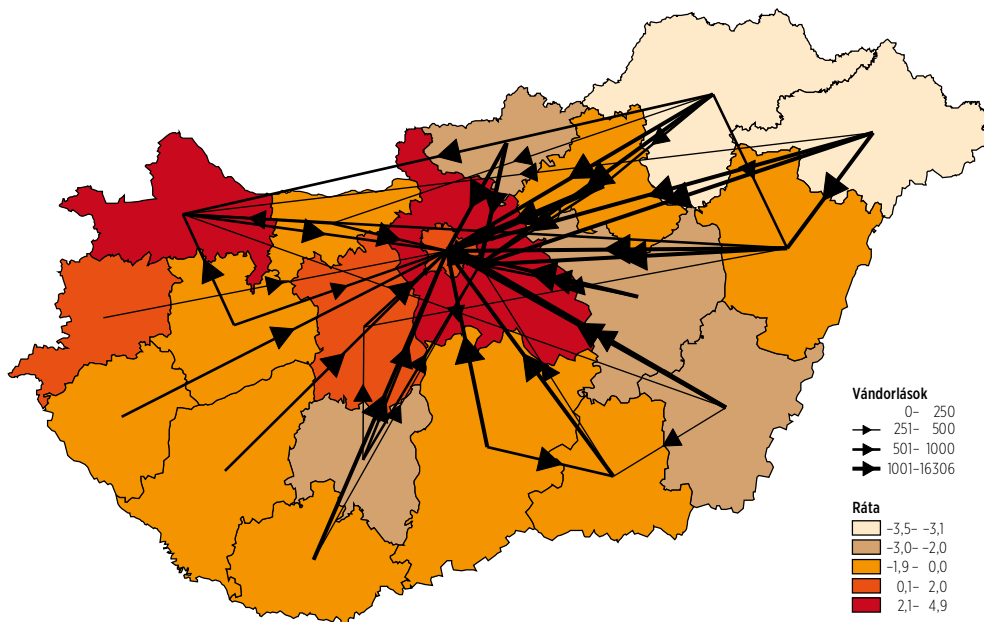
Forrás: KSH, Vándorlási statisztika; saját szerkesztés.

12. ábra. A nyers vándorlási ráta és a megyék közötti nettó vándorlások száma és iránya, 2000–2003

Forrás: KSH, Vándorlási statisztika; saját szerkesztés.

13. ábra. A nyers vándorlási ráta és a megyék közötti nettó vándorlások száma és iránya, 2010–2013

Forrás: KSH, Vándorlási statisztika; saját szerkesztés.

Egy évtizeddel később, 2000 és 2003 között, Baranya megyén kívül Veszprém és Tolna megyére is migrációs veszteség volt jellemző; mindeközben a keleti országrészben már csak Bács-Kiskun és Heves megye belföldi vándorforgalma volt pozitív (12. ábra). Budapest és a vidéki megyék közötti kapcsolatok egyenlőtlenebbé váltak a főváros javára. A vidéki – elsősorban a keleti országrészben fekvő – megyék között erősödött az aszimmetria; a keleti és a nyugati megyék közötti kapcsolat pusztán a Borsodból Győr-Moson-Sopron megyébe történő jelentősebb vándorlásra szorítkozott.

A legutóbbi, 2010-től 2013-ig terjedő időszakban már csak Győr-Moson-Sopron, Vas, Fejér és Pest megyékben, illetve Budapesten volt pozitív a belföldi vándorlási egyenleg (13. ábra). A Dunától keletre eső megyékre kivétel nélkül a vándorlási veszteség volt jellemző. A vidékről Budapestre és környékére költözők száma még a fővárosból a Pest megyei szuburbiaiába kiköltözőkét is meghaladta. A célállomás néhány kivételtől (mint például a Veszprémből és Borsod-Abaúj-Zemplénből Győr-Moson-Sopronba; Szabolcs-Szatmárból Hajdú-Biharba vándorlók) eltekintve a főváros lett.

FOGALMAK

Állandó (belföldi) vándorlás:

Az országhatáron belüli, településhatárt átlépő lakóhely-változtatás, amikor a vándorló lakóhelyét elhagyva más településen lévő lakást jelöl meg lakóhelyéül.

Ideiglenes (belföldi) vándorlás:

Az országhatáron belüli, településhatárt átlépő lakóhely-változtatás, amikor a vándorló lakóhelyét fenntartva más településen lévő lakást jelöl meg *tartózkodási* helyéül.

Állandó vándorlási különbözet (vándorlási egyenleg vagy nettó vándorlás):

Az ország egy adott közigazgatási egységébe állandó jelleggel bejelentkezők, és az onnan más közigazgatási egységbe állandó jelleggel bejelentkezők számának különbözete.

Nyers vándorlási ráta (arányszám):

A vándorlásban résztvevők számának a

népesség év közepi számához viszonyított aránya 1000 lakosra vetítve.

Teljes vándorlási ráta (arányszám):

Azt mutatja meg, hogy egy adott év vándorlási viszonyainak állandósulása esetén hányszor vándorolna egy ember élete folyamán. Kiszámítása: korévenként osztjuk a vándorlók számát a megfelelő korú év közepi népességgel, és e korévenkénti hányadosokat összeadjuk.

Vándorlások (migráció) hatásossága:

A migrációs folyamatok kiegyensúlyozottságát mutatja a kibocsátó terület(ek) és a célterület(ek) között. Kiszámítása: az odavándorlások és az elvándorlások különbségének abszolút értékét összesítve osztjuk az odavándorlások és az elvándorlások összegével, és a hányadost 100-zal szorozzuk. A mutató 0 értéke kiegyenlített kapcsolatot mutat, maximális 100-as értéke pedig teljesen aszimmetrikus kapcsolatot.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Bálint L. – Daróczi G. (2014): A belső vándorlások fókuszáltsága Magyarországon, 1980–2011. *Statisztikai Szemle*, 92(1): 53–70.
- Bálint L. (2012): Belföldi vándorlás. In Őri P. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai Portré 2012. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH NKI, Budapest: 125–136.
- Dövényi Z. (2007): A belföldi vándormozgalom strukturális és területi sajátosságai Magyarországon. *Demográfia*, 50(4): 335–359.
- Dövényi Z. (2009): A belső vándormozgalom Magyarországon: folyamatok és struktúrák. *Statisztikai Szemle*, 87(7–8): 748–762.
- Gergely J. (2014): Településvezetés és szuburbanizáció. *Tér és Társadalom*, 28(4): 138–155.
- Gödri I. – Spéder Zs. (2009): Belföldi vándorlás. In Monostori J. et al. (szerk.): *Demográfiai Portré 2009. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH NKI, Budapest: 109–117.
- KSH (2012): A Belföldi vándorlás főbb folyamatai, 1990–2011. *Statisztikai Tükör*, 6(85).
- KSH (2014): Migráció és lakáspiac a budapesti agglomerációban. KSH, Budapest.
- Németh Zs. (2008): A megyék társadalomszerkezete és a vándorlások. *Demográfia*, 51(2–3): 181–216.
- Wanderungsstatistik 2012*. Inkl. Revision Seit 2007. STATISTIK AUSTRIA, Wien, 2013. <http://www.statistik.at> (letöltve: 2015. 03. 02.)

HONLAPOK

- Eurostat: <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database> (letöltve: 2013.04.26.)
- INFOSTAT SK (INFOSTAT Bratislava, Demographic Research Centre): <http://www.infostat.sk/vdc/prdang/charts.htm> (letöltve: 2015. 03. 04.)
- CZSO (Czech Statistical Office): http://www.czso.cz/csu/redakce.nsf/i/casova_rada_demografie (letöltve: 2015. 03. 06.)

NEMZETKÖZI VÁNDORLÁS

GÖDRI IRÉN

FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

- » Napjaink magyarországi bevándorlását a 2004-es EU-csatlakozás és a 2011-től bevezetett új állampolgársági törvény hatásai alakítják. A külföldi állampolgárságú bevándorlók száma az utóbbi években enyhén csökkent, ugyanakkor 2011-től jelentősen megnőtt a külföldön született bevándorló magyar állampolgárok száma. Ez utóbbi csoport zömét a szomszédos országokban egyszerűsített honosítás keretében magyar állampolgárságot szerzők jelentik.
- » Az EU-s csatlakozást követően a bevándorlók származási ország szerinti diverzifikálódása figyelhető meg; növekedett az EU15-ből, elsősorban Németországból, valamint kisebb mértékben az Ázsiából érkezők aránya.
- » A nyugat-európai hagyományos befogadó országokhoz képest Magyarországon nemcsak a bevándorlók száma, hanem ezer lakosra számított aránya is alacsony; ugyanakkor számos kelet-közép-európai országban (Szlovákia, Románia, Bulgária és a balti államok) még ettől is elmarad.
- » A menedékkérők száma 2013-tól Magyarországon is jelentősen megnőtt (akárcsak az EU egészében), azonban a menekültként elismert, vagy egyéb nemzetközi védelmi státuszt kapott személyek száma együtt sem érte el az évi 500 főt. A menedékkérők többsége csak tranzitországnak tekinti Magyarországot, és nyugat-európai célterület felé tart.
- » 2011-től – az egyszerűsített honosítás bevezetésével – a Magyarországon élő külföldi állampolgárok honosítása is számottevően megnőtt (a korábbi évekre jellemző 6–8 ezerről 18–20 ezerre), körükben a szomszédos országbeliek aránya elérte a 95–97%-ot. Emellett a Magyarországon kívül élő magyar származásúak közül is nagy számban (közel 550 ezren) szerezték meg a magyar állampolgárságot, ami a migrációs folyamatok jövőbeli alakulását is befolyásolhatja.
- » A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok száma az utóbbi években enyhén csökkent, 2014-ben mintegy 140 ezer fő volt. Körükben – a honosítások következtében – a négy szomszédos országból származók aránya a korábbi 56–68%-ról visszaesett 36%-ra. Ezzel szemben az itt élő külföldön született népesség aránya folyamatosan nő, 2014. január 1-jén 4,5% volt (míg az EU27-ben 11,3%). A külföldi születésű népesség több mint 70%-a szomszédos országból származik, és kétharmada magyar állampolgársággal rendelkezik.

- » Az elvándorlás, illetve a külföldi munkavállalás 2007 körül kezdett növekedni, majd 2011-től felgyorsult. A hagyományos célországok – Németország és Ausztria – mellé az Egyesült Királyság is felzárkózott, továbbá számos „új célország” is megjelent. 2013-ban az elvándorlás növekedésének üteme mérseklődött.
- » Noha jelentős visszavándorlás is van, az európai országokban tartózkodó magyar állampolgárok száma évről évre nő, a tükröstatistikák szerint 2014. január 1-jén 330 ezer körüli volt (ami mintegy három és félszerese a 2001. évinek): 38%-uk Németországban, 23%-uk az Egyesült Királyságban, 14%-uk Ausztriában élt. A külföldön élő magyarok közt magasabb – főként Németországban – a férfiak, valamint – főként az Egyesült Királyságban – a fiatal korcsoportok és a diplomások aránya.
- » Az Európán kívüli célországokat is figyelembe véve 2013 elején a hazai népesség mintegy 3,5%-át tették ki a külföldön élő (1989 után távozott) magyar állam-polgárok, és 5%-át a külföldön élő magyarországi születésűek. Ezek az arányok még mindig elmaradnak a régió jelentősebb kivándorló országainak az arányaitól. Az elvándorlás növekvő trendje és a fiatal korcsoportokban magas aránya azonban Magyarországot is egyre inkább kivándorló országgá teszi.

BEVEZETÉS

Napjainkban a Magyarországot érintő be- és kivándorlást egyaránt széleskörű társadalmi érdeklődés övezi, mindkettő a hazai közbeszéd és politikai diskurzus visszatérő témája. Míg a bevándorlásra a nagy számban érkező menekültek kérdése irányította rá a figyelmet, addig az elvándorlást az utóbbi évek hirtelen növekvő trendje, és a pontos adatok hiányában tág határok között mozgó – olykor egymásnak ellentmondó – becslések állították szakmai és közéleti viták (és egyben fokozott médiafigyelem) fókuszába.

A nemzetközi vándorlás vizsgálata során gyakran szembesülünk az adatok időbeli és országok közötti összehasonlíthatóságának korlátaival, amelyek egyfelől a migráció definíciós problémáiból, másfelől mérési (számbavételi) nehézségeiből fakadnak. A migrációs formák sokfélesége és komplexitása, valamint a jelenség – a születéssel és halálózással ellentétben – visszafordítható és ismétlődő jellege megnehezíti a migránsok egységes beazonosítását és számbavételét. Az ENSZ-ajánlás¹ ellenére az egyes országok migrációs adatgyűjtési gyakorlatában jelentős eltérések vannak, és a valós folyamatok adatokkal való lefedettségében is nagyok a különbségek. Elsősorban az elvándorlás mérése jelent nehézséget (a kibocsátó országok számára), emiatt két ország között zajló migrációról a küldő és a fogadó országok eltérő adatokkal rendelkeznek.

Ebben a fejezetben a Magyarországot érintő bevándorlási és kivándorlási trendeket, az országban tartózkodó külföldi népesség számának és főbb jellemzőinek alakulását, valamint a honosítottak számát és összetételét tekintjük át részben európai összehasonlításban.²

BEVÁNDORLÁS

Magyarországon a bevándorlás utóbbi évtizedben megfigyelhető alakulásában a 2004-es EU-csatlakozás, az ezzel összefüggésben lévő jogszabályi és törvényi változások, valamint a 2011-től életbe lépő új állampolgársági törvény hatásai tükröződnek. Az előzményekre visszatekintve látható, hogy az 1980-as évek végén kibontakozó bevándorlás első nagy hulláma – 1990-ben mintegy 37 ezer bevándorlóval – 1988 és 1991 között lecsengett. Ezt követően a 90-es években a *bevándorló külföldi állampolgárok*^F száma alacsonyabb szinten (évi 13–16 ezer fő között) mozgott, majd az ezredforduló körüli években érte el újra az évi 20 ezer főt (*1. ábra*). A 80-as évek végétől 1993-ig tartó időszakot a migrációs intézményrendszer létrehozása és a jogi keretek kialakítása jellemezte, majd az ezredfordulóig ezek stabilizációja zajlott. A 2000-es évek elején elkezdődött a hazai migrációs szabályozás uniós normákkal való harmonizációja, és gyökeresen átalakult a migrációt érintő jog- és intézményrendszer. Az uniós csatlakozást követően a bevándorlás újra kisebb lendületet kapott: 2005-ben a regisztrált bevándorlók száma meghaladta a 25 ezer főt is, melyen belül – a korábbi évektől eltérően – az EU15-ből érkezőké volt igen jelentős (közel 8 ezer fő). Azóta évi 20–25 ezer fő között ingadozik a bevándorló külföldiek száma, eltekintve a 2008-as év kiugróan magas, 35 ezer főt meghaladó létszámától, amely azonban leginkább az előző évi jogszabályi változások következménye volt. 2007. július 1-jétől ugyanis új idegenjogi törvény lépett életbe, amely jelentősen leegyszerűsítette a szabad mozgás és tartózkodás jogával rendelkező *EGT állampolgárok*^F (és családtagjaik) szá-

¹ Az ENSZ 1997-ben elfogadott ajánlása szerint (hosszú távú) bevándorlónak tekinthető az a személy, aki a szokásos lakóhelye országát legalább 12 hónapnyi időtartamra megváltoztatja.

² A nemzetközi összehasonlításához elsősorban az Eurostat adatait használjuk, jelezve azt, ahol az adott ország saját statisztikái jelentősen eltérnek ettől.

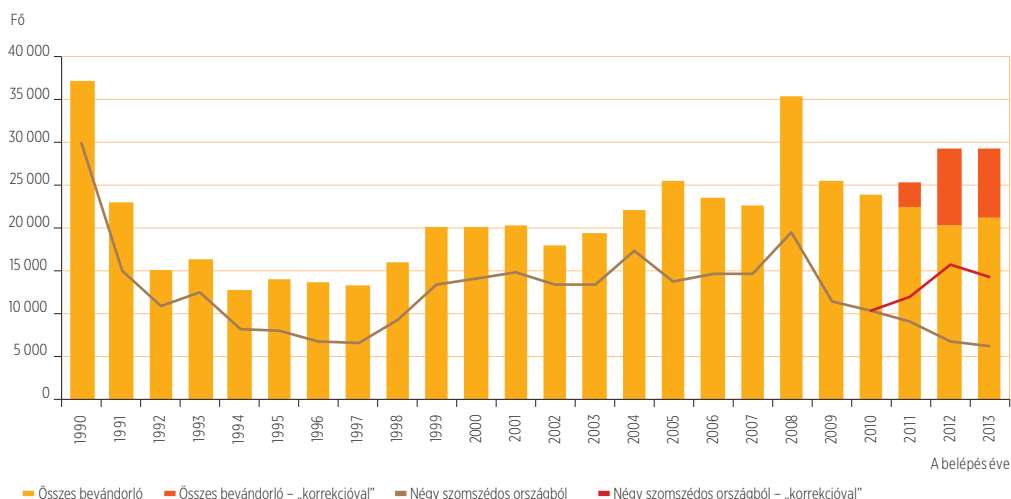
mára a huzamos tartózkodás (állandó lakóhely létesítés) feltételeit: csupán regisztrációs kötelezettséget írt elő. 2008-ban közel húszezren éltek ezzel a lehetőséggel (míg 2007-ben alig hétezeren), majd az ezt követő években számuk valamelyest csökkent.³

2009 és 2012 között a bevándorló külföldiek száma fokozatosan csökkent. Ehhez részben a gazdasági recesszió is hozzájárulhatott, ugyanakkor egy másik tényezőnek is fontos szerepe volt benne: 2011-től a szomszédos országokból érkező bevándorlók egy része már nem külföldi, hanem magyar állampolgárságuként jelent meg, ugyanis az egyszerűsített honosítás révén (lásd erről később) még a szülőföldjükön megszerezték a magyar állampolgárságot. Amennyiben a bevándorló külföldiek idősorát kiegé-

szítjük („korrigáljuk”) a szomszédos országokban született, ám magyar állampolgárként érkező bevándorlók számával, látható, hogy a bevándorlási trend csökkenése 2011-től megfordul (*1. ábra*). Arról, hogy e növekedés az új állampolgársági törvény nélkül is bekövetkezett volna-e, és ha igen, milyen mértékben, csak feltételezéseink lehetnek. Elképzelhető, hogy sok esetben a magyar állampolgárság megszerzése vezetett a magyarországi bejelentett lakóhely létesítésére irányuló döntéshez.⁴

A külföldi állampolgárok mellett már a rendszerváltozás óta érkeztek hazánkba *bevándorló magyar állampolgárok*^F is, ám jóval kisebb létszámban: az ezredfordulógig a magyarországi születésű és külföldi tartózkodás után hazatérő magyarok száma

1. ábra. A Magyarországra bevándorló külföldi állampolgárok és ezen belül a négy szomszédos országból érkezők száma, 1990–2013

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek.

Megjegyzés: A „korrekció” a négy szomszédos országból (Románia, Ukrajna, Szerbia és Szlovákia), az egyszerűsített honosítás bevezetését követően érkezett magyar állampolgárok számát veszi figyelembe.

³ Az így módon magyarországi lakóhelyet létesítő EGT állampolgárok tényleges itt tartózkodásának időtartamáról nincsenek adatok, feltételezések szerint azonban a lakcímlétesítés sok esetben nem jelent tényleges letelepedést.

⁴ Arról, hogy a külföldön született, magyar állampolgárságot szerző, majd Magyarországon lakcímet létesítő személyek valóban letelepednek-e az országban (és milyen időtartamra, milyen formában), ugyanúgy nincsenek adatok, akárcsak a regisztrációs igazolással „bevándorló” EGT állampolgárok esetében.

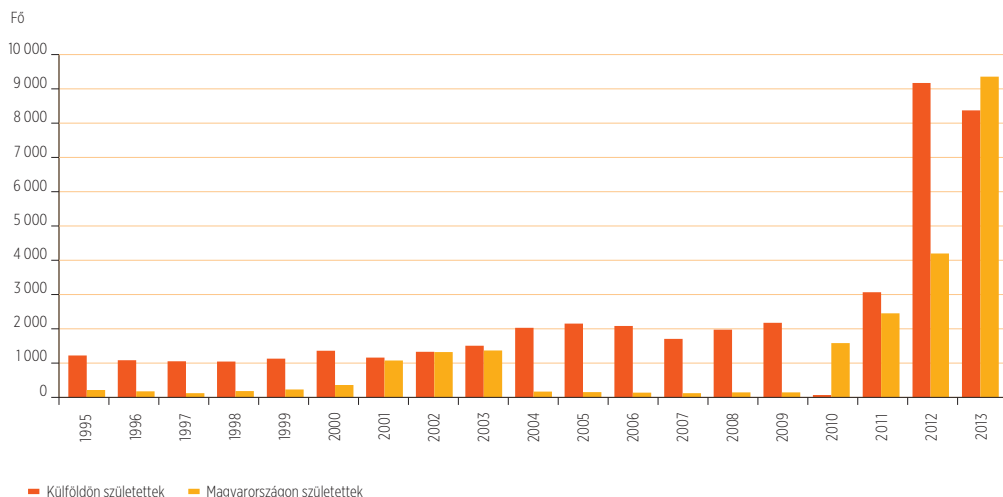
elenyésző volt, a külföldi születésű bevándorló magyar állampolgároké pedig évi ezer fő körül mozgott (2. ábra). Az ezredforduló után néhány évig a hivatalosan bejelentett hazatérő magyarok száma is elérte az évi ezer főt, majd az uniós csatlakozással járó szabad mozgás következtében a bejelentett hazatérések száma (akárcsak a bejelentett távozásoké) minimálisra csökkent.⁵ 2010-től az elvándorlás fokozódásával a visszatérők száma is évről évre nőtt (lásd későbbi alfejezetben), ugyanakkor az adatok forrását már nem a lakcímbelentés, hanem a TAJ nyilvántartás jelenti, amely nagyobb eséllyel tükrözi a valós trendeket.

Az uniós csatlakozással a *külföldön született magyar állampolgárok* bevándorlásában is növekedés látható, 2004 és 2009

között számuk évi kétezer fő körül mozgott (2. ábra). E csoporton belül nagyon magas arányban voltak a külföldön született magyar állampolgárságú gyermekek (2008–2009-ben például 80–85%-uk öt év alatti volt), ami arra utal, hogy a zömében külföldre költözött – ám távozásukat nem regisztráló – szülők jelentették be itthoni lakcímré a külföldön született gyermeküket. 2010-től (az adatforrás változása révén) ez a fajta „bevándorlás” az adatokban már nem jelenik meg, így 2010-ben 60 főre csökkent a külföldön született magyar bevándorlók száma.

2011-től a növekvő számban bevándorló külföldi születésű magyar állampolgárok zömét már azok alkotják, akik az egyszerűsített honosítás keretében szereztek magyar állampolgárságot, majd ezt követően létesí-

2. ábra. A Magyarországra bevándorló magyar állampolgárok száma születési helyük szerint, 1995–2013

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek.

Megjegyzés: Az adatfeldolgozás 2009-ig a KEKKH személyiadat- és lakcím-nyilvántartása, 2010-től pedig az OEP TAJ nyilvántartása alapján történt.

⁵ A külföldi tartózkodás után ténylegesen hazatérő magyar állampolgárok száma feltehetően ennél nagyobb volt, ugyanis visszatérésüket csak azok jelentették be, akik előzőleg a távozásukat is bejelentették.

tettek lakóhelyet Magyarországon. 2011 és 2013 között a külföldi születésű bevándorló magyarok 96–97%-a négy szomszédos országból érkezett. (Az 1. ábrán ők a bevándorlók számában tett „korrekció” alanyai.) A bevándorlás ezen új formája következtében a 2013-ban Magyarországra érkező összes bevándorló 45,5%-a magyar állampolgár volt, ám csak 24%-a magyarországi születésű.

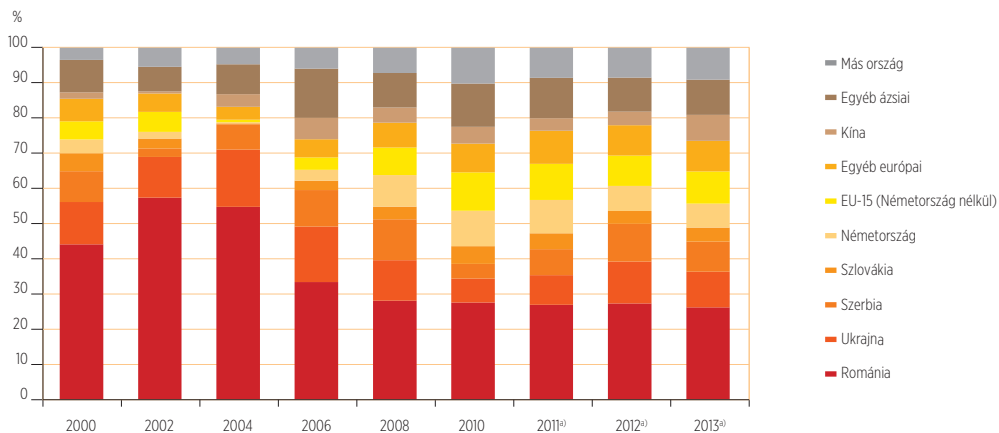
HONNAN JÖNNEK?

Magyarország EU-s csatlakozását követően a bevándorlók származási ország szerinti összetételében változás figyelhető meg: a szomszédos országokból érkezők aránya (Szlovákia kivételével) fokozatosan visszaesett, és megnőtt a régi EU-tagországo kból, elsősorban Németországo kból, valamint az Ázsiából (főként Kínából) érkezőké. Míg a 2000-es évek elején a külföldi állampolgárságú bevándorlók több mint 70%-a Romániából, Ukrajnából, Szerbiából vagy Szlovákiából jött, 2013-ban már csupán 29%-uk. A Romániából érkezők aránya a 2002-es 57%-ról 2013-ra 19%-ra esett

vissza. Ehhez – a Romániából a nyugat-európai országokba irányuló migráció erősödése mellett – az is hozzájárult, hogy az egyszerűsített honosítás következtében a szomszédos országokból bevándorlók egy része 2011-től már nem külföldiként, hanem újonnan honosított magyar állampolgárként jelenik meg. Ha az utóbbi évekre a bevándorlók korrigált létszámú csoportját vesszük figyelembe, a Romániából érkezők arányának stagnálása, a többi szomszédos ország esetében pedig enyhe növekedése látható (3. ábra).

2005 óta a régi EU-tagországo kból érkezők mintegy fele német állampolgár, arányuk 2009-től elérte a 10%-ot az összes bevándorlón belül, majd az utóbbi években visszaesett 7%-ra. De egyre többen jönnek a távolabbi országokból is: 2013-ban a bevándorlók mintegy 17%-a Ázsiából – főként Kínából (7%) –, és közel egytizede más kontinensről származott. A bevándorlók többsége azonban változatlanul európai kibocsátó országo kból érkezik, bár arányuk az utóbbi időben kissé visszaesett: míg a 2000-es évek első felében 85% körül mozgott, 2013-ban már csupán 74% volt.

3. ábra. A Magyarországra bevándorló külföldiek megoszlása az állampolgárság országa szerint

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek.

^{a)} A 2011 és 2013 közötti évekre a megoszlás a bevándorlók előzőekben leírt „korrigált” számára vonatkozik.

Magyarországra összességében a világ minden részéről, több mint száz országból érkeznek bevándorlók, jelentős részük azonban néhány fő kibocsátó országból származik. 2001 és 2007 között a 10 legfőbb kibocsátó országból érkezett az összes bevándorló 80–90%-a, 2013-ra azonban arányuk 72%-ra csökkent. Mindez a kibocsátó országok körének kiszélesedését, a bevándorlók *származási ország szerinti diverzifikálódását* jelzi.

KIK ÉS HOVÁ ÉRKEZNEK?

A Magyarországra érkező külföldi állampolgárságú bevándorlók *demográfiai összetételében* nem történt jelentős változás az utóbbi időben. A 2000-es években megfigyelhető enyhe (52–59% közötti) férfitolébblet a 2013-ban érkezőkre is jellemző (57%), azonban származási országok szerint jelentős eltérések vannak. Különösen magas volt a férfiak aránya a román, a szerb és az olasz állampolgárok közt (67–70%), míg az orosz, lengyel és szlovák állampolgárok esetében a nők aránya volt magasabb (55–68%). A szomszédos országokból 2011-től magyar állampolgárként bevándorlóknál szintén enyhe férfitolébblet (53–55%) látható. Az Ázsiából érkezőknél azonban összességében kiegyenlített volt a nemek aránya.

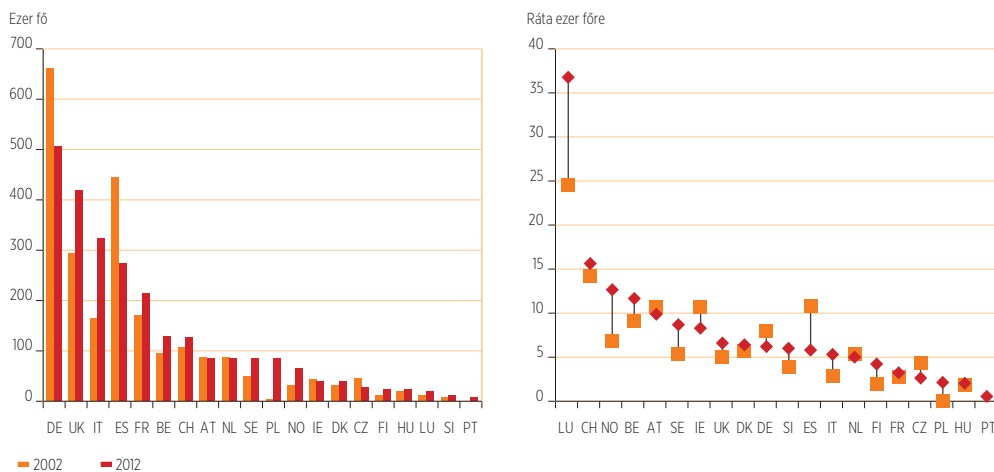
A bevándorlókra továbbra is *fiatal korösszetétel* jellemző: több mint felük 20 és 39 év közötti. Bár az EU-s csatlakozás óta egyre több idősebb, nyugdíjas bevándorló is érkezett a régi tagországokból (főként osztrák, német, holland állampolgárok), a legnagyobb arányt (30–40% között) mindkét nemnél végig a 20–29 évesek képviselték. 2013-ban az EU15-ből bevándorlók közel egyötöde 60 év feletti volt, míg az ázsiai országok esetében ez az arány mindössze 2%-ot tett ki. Az átlagosnál szintén idősebbek a szomszédos országokból magyar állampolgárként bevándorlók: körükben valamennyi 40 év feletti korcsoport aránya magasabb.

A bevándorlók *területi megoszlása* erős központ-centrikusságot mutat: 1990 és 2013 között 44%-uk Budapestre, további 11%-uk pedig Pest megyébe érkezett. A délföldi régióban letelepedők aránya (13%) volt még jelentősebb, míg a gazdaságilag hátrányos helyzetű észak-magyarországi régióba érkezőké végig elenyésző (3–5%) volt. 2008-tól – a régi EU-tagországokból érkezőknek köszönhetően – megnőtt a dél-, illetve nyugat-dunántúli régiókat választók aránya is. A bevándorlók területi preferenciája kibocsátó országok szerint jelentősen differenciált. Kiugróan magas a fővárost választók aránya az ázsiai bevándorlók körében: a 2013-ban érkező kínaiak 89%-a itt telepedett le. A román állampolgárok számára is a közép-magyarországi régió a fő célterület, míg a többi szomszédos országból érkezők esetében az országokkal határos magyarországi megyék preferenciája is megfigyelhető. A szomszédos országokból 2011-től magyar állampolgárként bevándorlók esetében ez utóbbi tendencia még hangsúlyosabb, és kisebb körökben a Budapesten bejelentkezők aránya (22%, míg a külföldi állampolgárként érkezők esetében 33–38%).

NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

A magyarországi bevándorlás európai összehasonlításban továbbra is szerénynek mondható: mind a bevándorlók számát, mind az ezer lakosra számított arányát tekintve messze elmarad a legtöbb nyugat-európai országtól (4. ábra). Különösen a jobb gazdasági helyzetben lévő, gyarmati múlttal rendelkező, illetve a 60-as években vendégmunkás-programokat indító országokba irányul jelentős mértékű bevándorlás napjainkban is, valamint a 2000-es években a kelet-európai migránsok számára is jelentős célterületté váló Olaszországba és Spanyolországba.

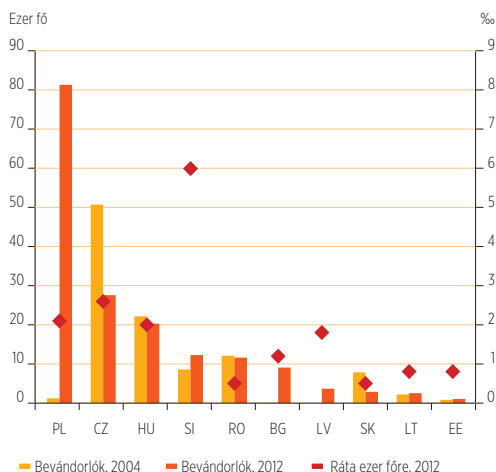
4. ábra. A bevándorló külföldi állampolgárok száma és a nyers bevándorlási ráta az európai országokban, 2002, 2012

Forrás: Eurostat adatbázis (frissítve 2014. június 20-án); saját számítás.

Megjegyzés: Franciaországnál a 2002-es helyett 2006-os adat szerepel, Portugália esetében 2008-ig nincsenek bevándorlási adatok. Németországban a saját statisztikái szerint 2012-ben 966 ezer külföldi bevándorlót regisztráltak (szemben az Eurostat adatbázisában szereplő 504 ezerrel), Ausztriában pedig 126 ezret (szemben a 83 ezerrel). Magyarország esetében a bevándorló külföldi állampolgárok számát vettük figyelembe („korrekció” nélkül).

5. ábra. A bevándorló külföldi állampolgárok száma és a nyers bevándorlási ráta az EU-hoz 2004-ben, illetve 2007-ben csatlakozott országokban

Forrás: Eurostat adatbázis (frissítve 2014. június 20-án); saját számítás.

Megjegyzés: Bulgária és Románia esetében a 2004-es helyett 2008-as adat szerepel. Lettország esetében 2011-ig nincsenek bevándorlási adatok.

Az újonnan csatlakozott EU-tagországok közül Lengyelország (2009-től) és Csehország (2002-től) fogadja a legtöbb bevándorlót, míg a fogadó népesség számához viszonyított *nyers bevándorlási ráta*^F Szlovéniában a legmagasabb (5. ábra). Magyarország esetében ez utóbbi mutató az ezredforduló óta 1,8 és 2,6 között ingadozik (kivéve 2008-at, amikor elérte a 3,5 ezreléket); 2012–2013-ban a szomszédos országokból magyar állampolgárként bevándorlókat is figyelembe véve 3 ezrelék volt. Ezzel szemben a nyugat-európai országok zömében 5, sőt némelyekben 10 ezrelék feletti. Luxemburgban a Magyarországhoz hasonló nagyságrendű bevándorlás az alacsony népességszám következtében eredményez rendkívül magas rátát.

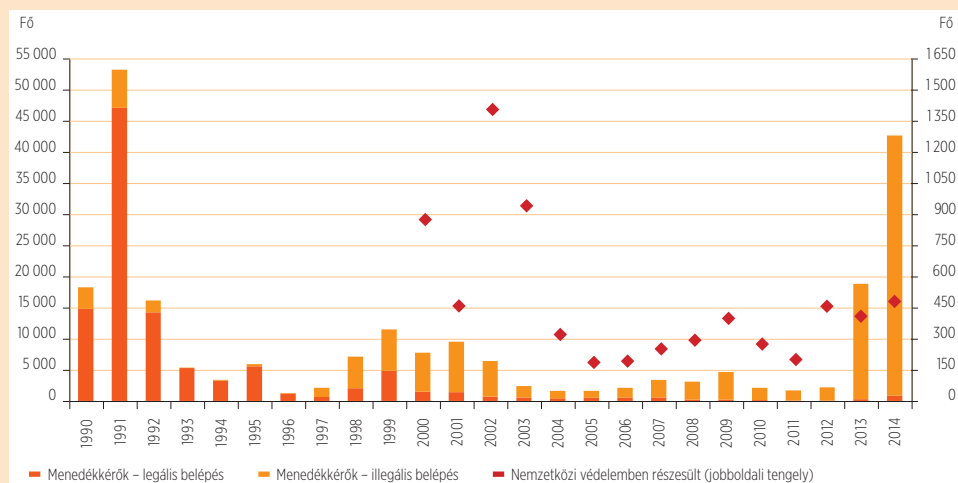
MENEDÉKKÉRŐK ÉS MENEKÜLTEK

Magyarország 1989 tavaszán – az 1988-ban indult erdélyi menekülthullám hatására – csatlakozott az ENSZ 1951. évi genfi Menekültügyi Egyezményéhez,⁶ megalakult a Menekültügyi Hivatal (1993-tól Migrációs és Menekültügyi Hivatal), és októberben a menekültügyi szabályozás is életbe lépett. Az azóta eltelt 25 év alatt (1990 és 2014 között) mintegy 235 ezer menedékkérelmet nyújtottak be a magyar hatóságokhoz, ezek egynegyedét az elmúlt két évben.

A *menedékkérők*^F számának és származási ország szerinti összetételének alakulása jól tükrözi a különböző politikai és gazdasági válságok, illetve háborúk által elindított menekülthullámokat. Míg 1990-ben még az erdélyi menekültek utolsó nagyobb hulláma érkezett,

1991-től már a délszláv háború miatt menekülni kényszerülő tízezrek – kezdetben magyarok, majd nagy számban horvátok és később bosnyákok – lépték át a határt, többen közülük illegálisan. Az évtized végén a koszovói háború hatására növekedett újra a menekülők száma; főként romák és albánok érkeztek, de ekkor már az Európán kívüli országból menekülők is megjelentek. A 2000-es évek elején a menedékkérők többsége már afgán, iraki és bangladesi volt, több mint 80%-uk illegálisan lépte át a határt: embercsempészek segítségével vagy a zöldhatáron. A 2000-es évek közepén számuk ismét jelentősen visszaesett, majd 2007-től kezdett kissé növekedni. 2008–2009-ben már a koszovói állampolgárok jelentették a legnagyobb csoportot, de továbbra is jelentős maradt az afgán menekülők száma, majd 2010 és 2012 között újra ők vették a ranglistát.

A menedékkérők száma a belépés módja szerint és a nemzetközi védelemben részesülők száma Magyarországon, 1990–2014

Forrás: 1990–1999: Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal; 2000-től: KSH, STADAT táblák.

⁶ A csatlakozás az Európán kívüli területek menekültjeit kizáró földrajzi korlátozás fenntartásával történt, a területi korlátozás feloldására csak 1997-ben került sor.

2013-ban jelentősen megugrott a zömében (98,4%) illegálisan érkező menedékkérők száma: 18 900 kérelmet nyújtottak be, egyharmadát koszovóiak, de jelentős volt a pakisztáni (16%), az afgán (12%), az algériai (6%) és a szíriai (5%) menekülők száma is, valamint egyes afrikai országokból (Marokkó, Nigéria, Tunézia, Szomália) is több százan érkeztek. E nagymértékű növekedéshez az is hozzájárult, hogy az év első felében nem volt lehetőség a menedékkérők őrizetbe vételére (megszüntették a korábbi idegenrendészeti őrizetet), a kérelmek kétharmadát ekkor nyújtották be. Az év második felében, a *menekültügyi őrizet* bevezetése után a kérelmezők száma csökkent. 2014-ben azonban újabb jelentős növekedés volt: közel 43 ezer menedékkérőt regisztráltak, 50%-uk koszovói, 21%-uk afgán és 16%-uk szíriai. Míg Koszovót a kilátástalan gazdasági helyzet és a magas munkanélküliség

miatt hagyják el egyre többen, Afganisztánból és Szíriából a nem biztonságos politikai helyzet, illetve a polgárháború miatt menekülnek. A menekültek számának növekedése az utóbbi években nemcsak hazai, hanem európai, sőt globális jelenség.

2000 és 2014 között több mint 110 ezer menedékkérelmet nyújtottak be Magyarországon, nemzetközi védelemben azonban csupán a kérelmezők töredéke – összesen 7 200 fő – részesült: *menekült*^F státuszt alig több mint kétezer, *oltalmazott*^F státuszt 1 200, *befogadott*^F státuszt pedig közel négyezer fő kapott. A kérelmet benyújtók többsége (legalább 70%-a) csak tranzitországnak tekinti Magyarországot, és még az eljárás befejezése előtt továbbmegy nyugatra. Mivel azonban kérelmük ügyében jelenleg az a tagállam felelős, ahol először regisztrálták őket, nagy esély van a későbbi visszatárlásukra.

MAGYAR ÁLLAMPOLGÁRSÁGOT KAPOTT KÜLFÖLDIEK

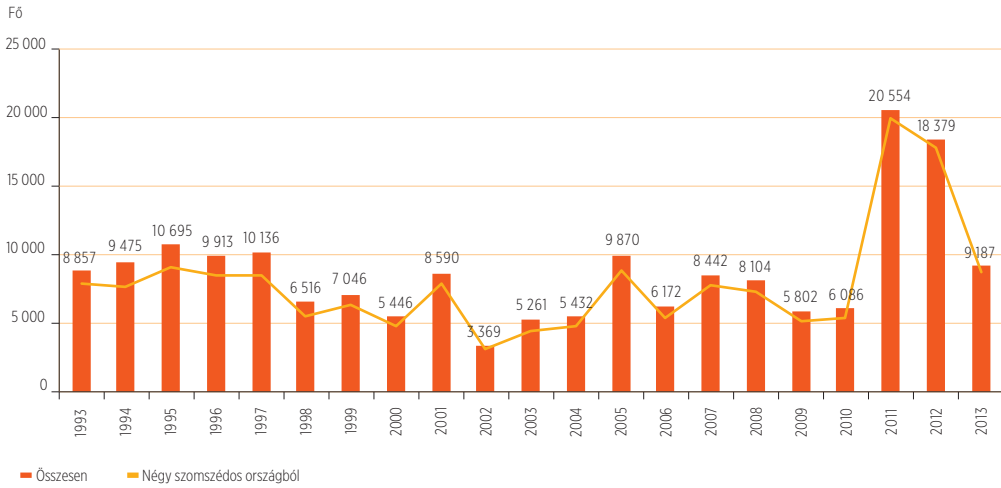
Az állampolgársági törvény 1993. évi bevezetésétől 2013 végéig összesen több mint 183 ezer bevándorló kapott magyar állampolgárságot, 26%-uk az utolsó három évben. A teljes időszakot tekintve az új állampolgárok 90%-a négy szomszédos országból érkezett, többségük (69%) Romániából, és magyar nemzetiségű volt. Az Európán kívüli országból származók évente 1–4%-át teszik ki a honosítottoknak.

A 2011. január 1-jétől hatályba lépő új állampolgársági törvény az *egyszerűsített honosítási eljárás* bevezetésével lehetővé tette a Magyarországon élő magyar származású külföldi állampolgárok számára, hogy a bevándorlásuk időpontjától függetlenül kérelmezzék a honosításukat. Ennek hatására 2011-től számottevően megnőtt a magyar

állampolgárságot szerzők száma, körükben a szomszédos országbeliek aránya elérte a 95–97%-ot (6. ábra).

Ugyanakkor az egyszerűsített honosítással magyarországi lakcím nélkül is lehetővé vált a magyar állampolgárság megszerzése a (magyar felmenőkkel rendelkező) határon túl élő magyarok számára. 2011. január és 2013. szeptember között több mint 500 ezren (közel száz országból) kérelmezték ezen a jogcímen a magyar állampolgárságot (66%-uk román, 18%-uk szerb, 13%-uk pedig ukrán állampolgárként), és több mint 430 ezren tették le az állampolgársági esküt (Magyarországon vagy külföldön). Ez utóbbi szám 2013 decemberére elérte az 500 ezret, 2015 februárjára pedig a 670 ezret. Mindez a magyarországi elvándorlás tükörstatisztikákon alapuló becslését is megnehezíti: 2011-től már nemcsak Magyarországról, hanem a szomszédos országokból is érkezhettek

6. ábra. Magyar állampolgárságot kapott külföldiek, és ezen belül a négy szomszédos országból érkezettek száma, 1993–2013

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek.

nek magyar állampolgárságú bevándorlók a különböző célországokba. Ezért az állampolgárság mellett a születési országnak, illetve a migráció előtti utolsó lakóhely országának ismerete is szükséges a becsléshez.

A Magyarországon élő honosítottak körében – a bevándorlókkal ellentétben – a nők aránya kissé nagyobb, 55% körüli volt a 2000-es években, majd 2013-ra 47%-ra esett vissza. A hazai népességhez képest jóval fiatalabbak: míg a teljes népesség közel egynegyede volt 60 év feletti 2013-ban, az állampolgárságot szerzőknél ez az arány 10% körül mozgott az utóbbi években. Fiatalabb korösszetételüknek megfelelően nagyobb a nőtlenség/hajadonok aránya, valamint sokkal magasabb a diplomások aránya, mint a magyar népesség egészében. Ez utóbbi (bár kisebb mértékben) az idősebb korcsoportokra is jellemző.

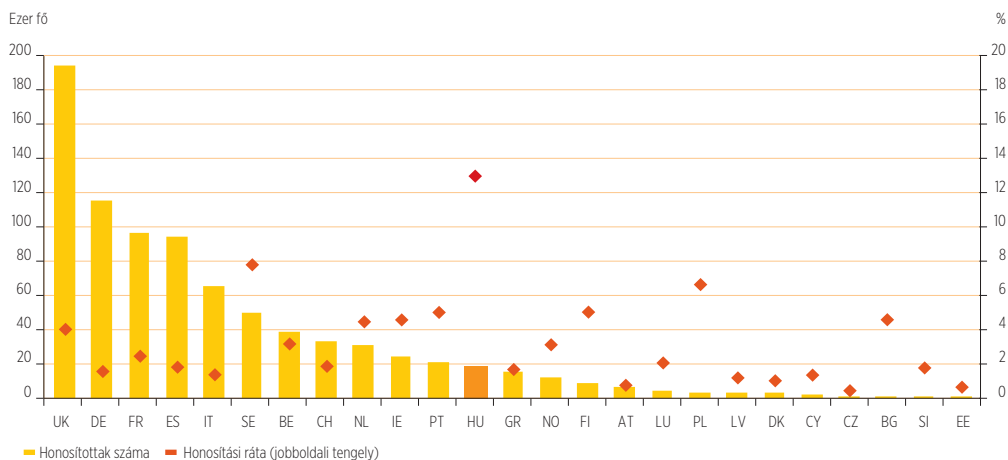
Bár európai összehasonlításban a honosítottak száma Magyarországon a növekedés ellenére sem volt jelentős 2012-ben, a *honosítási ráta*^F alapján az ország a ranglista élén

állt: az állampolgárságot szerzők aránya az országban tartózkodó külföldi népesség évi eleji létszámához képest 12,9% volt, miközben az EU27-ben a 3%-ot sem érte el, és az országok többségében – Svédország és Lengyelország kivételével – 6% alatt maradt (7. ábra). Fontos különbség továbbá az is, hogy Magyarországon a 2012-ben honosítottak mindössze 19%-a volt harmadik országbeli állampolgár,⁷ míg az EU27-ben az új állampolgárok 87%-a.

A honosítási ráták az egyes országok honosítási politikáját is tükrözik, így az összehasonlítást megnehezíti az eltérő szabályozás, illetve honosítási feltételrendszer, valamint az is, hogy az országban élő külföldiek közül az adott évben nem mindenki jogosult az állampolgárság igénylésére. A magyarországi honosítási feltételek európai összehasonlításban szigorúnak számítanak, azonban a „vérségi elv” érvényesülése (azaz a magyar származás figyelembevétele) a bevándorlók jelentős csoportja számára egyszerűbb feltételeket (például rövidebb tar-

⁷ Harmadik országbelinek számítanak az EU-n belül mindazok, akik nem valamely másik EU-tagország, Svájc, Liechtenstein, Norvégia vagy Izland állampolgárai.

7. ábra. Állampolgárságot kapott (honosított) külföldiek száma és a honosítási ráta az európai országokban, 2012

Forrás: Eurostat adatbázis (frissítve 2014. december 16-án); saját számítás.

Megjegyzés: Magyarország esetében a számok a magyarországi lakóhellyel rendelkező honosítottakra vonatkoznak.

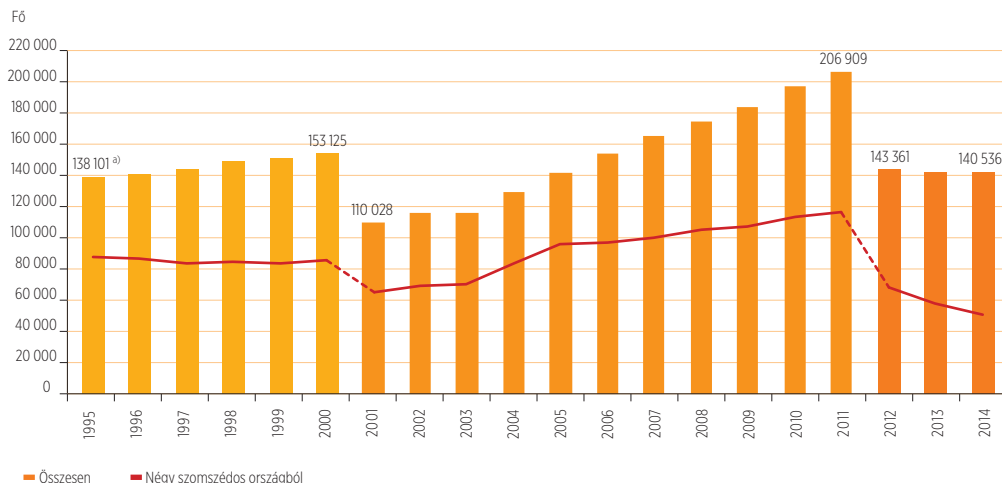
tózkodási időt) ír elő. Ezt tovább fokozta az egyszerűsített honosítás bevezetése, amely a korábbi feltételek kiiktatásával (azaz a tartózkodási idő és a megélhetés igazolása, sőt magyarországi lakóhely nélkül) lehetővé teszi az állampolgárság igénylését a magyar származásúak számára. Ennek következménye a 2011-ben és 2012-ben európai viszonylatban is magas honosítási ráta, valamint a szomszédos országokból érkezők magas aránya a honosítottakon belül.

A MAGYARORSZÁGON TARTÓZKODÓ KÜLFÖLDI NÉPESSÉG

Az országban tartózkodó külföldi állampolgárok^F létszámát a be- és kivándorlás, a természetes szaporodás vagy fogyás, valamint a honosítások száma alakítja. Mivel a *kivándorló külföldi állampolgárok^F* közt azok is szerepelnek, akik lejárt engedélyüket nem hosszabbították meg, illetve visszavonták azt tőlük, valamelyest növeli az adatok pontosságát, de ennek ellenére a kivándorlást esetükben is alulbecsüli a statisztika. Első-

sorban ez eredményezte, hogy a Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok számának időszora – amely 1995 és 2000 között enyhe, majd 2001 és 2011 között hangsúlyosabb növekedést mutat – két alkalommal is kiigazításra került (8. ábra). A 2001. évi csökkenésnek adminisztratív oka volt: 2001. január 1-jétől az itt tartózkodó külföldi állampolgárok közül törölték az érvénytelen tartózkodási engedéllyel rendelkezőket; a 2012. évi adatot pedig a 2011. október 1-jei népszámlálás alapján korrigálták. Ennek megfelelően 2012. január 1-jén mintegy 143 ezer külföldi állampolgár tartózkodott huzamosan az országban, ami a teljes népesség 1,4%-át jelenti; azóta számuk közel 3000 fővel csökkent (amihez a honosítások magas száma is hozzájárult). A négy szomszédos országból származók aránya a külföldi népességen belül a 2000-es években még 56–68% között mozgott, 2012-ben azonban – a honosítások következtében – már jelentősen visszaesett (48%-ra), majd 2014-ig tovább csökkent (36%-ra). A külföldieken belül jelentősebb még a német (13%) és a kínai (9%) állampolgárok csoportja.

8. ábra. A Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok és ezen belül a négy szomszédos országból érkezettek száma, 1995–2014 (január 1.)

Forrás: KSH, Demográfiai évkönyvek, ^{a)} 1995. április 1-jei adat.

Megjegyzés: A Bevándorlási és Állampolgársági Hivatal (BÁH) nyilvántartási rendszerének változása miatt 1995-től a feldolgozás más módszertan szerint történt, a visszatekintő adatok nem hasonlíthatók össze. 2012-től az állomány a menekült és oltalmazott státusszal rendelkezők számát is tartalmazza.

A 2011-es népszámlálás szerint – amely a legalább 12 hónapja életvitelszerűen Magyarországon élő, vagy legalább egy évig itt élni szándékozó külföldieket írta össze – 143 197 külföldi állampolgár élt az országban, valamint 88 906 kettős (magyar és más) állampolgár.⁸ A külföldi állampolgárok 79%-a és a kettős állampolgárok 84%-a európai, ezen belül az előbbiek 46%-a és az utóbbiak 59%-a szomszédos országbeli volt. Ugyanakkor a külföldi állampolgárok 5%-a Magyarországon született (külföldi szülők gyermekeként), tehát nem tekinthető bevándorlónak.

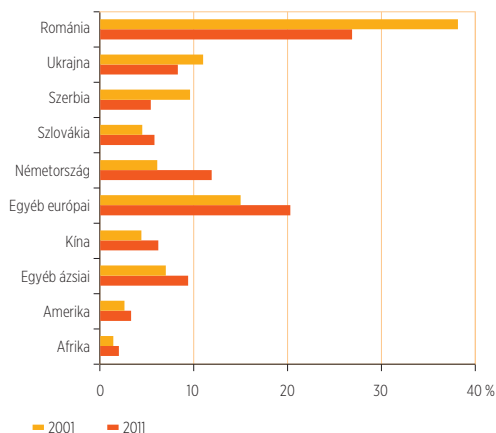
A két legutóbbi népszámláláskor az országban tartózkodó külföldi állampolgárok *származási ország* szerinti összetételének alakulása jól tükrözi a bevándorlás, illetve a honosítás kapcsán bemutatott változásokat. A szomszédos országokból származó külföldiek aránya – Szlovákia kivételével – visszaesett (9. ábra), mivel innen egyre keveseb-

ben érkeztek külföldi állampolgárként, a már itt lévők viszont jelentős számban kapták meg a magyar állampolgárságot. Eközben a más európai országokból – elsősorban Németországból – származók aránya jelentősen megnőtt, valamint kisebb mértékben az ázsiai országokból (ezen belül Kínából) származóké is.

A külföldi állampolgárságú népesség közel háromszorosát teszi ki a *külföldi születésű népesség*: a 2001. évi népszámlálás 283 951 fő nem magyarországi születésű személyt regisztrált, ami a teljes népesség 2,8%-át jelentette, 2011-re számuk elérte a 383 236 főt, arányuk pedig a közel 4%-ot. E csoporton belül a környező országokban születettek aránya jóval hangsúlyosabb (72%), mint a külföldi állampolgárok körében. A teljes külföldi születésű népesség közel kétharmada (65%) magyar állampolgársággal rendelkezik.

⁸ A 2001-es népszámlálás során – amely a három hónapon túl itt tartózkodó külföldieket írta össze – mintegy 93 000 külföldi állampolgárt és 17 600 kettős állampolgárt regisztráltak.

9. ábra. A Magyarországon tartózkodó külföldiek megoszlása az állampolgárság országa, illetve földrész szerint, 2001 és 2011

Forrás: KSH, Népszámlálás 2001, 2011.

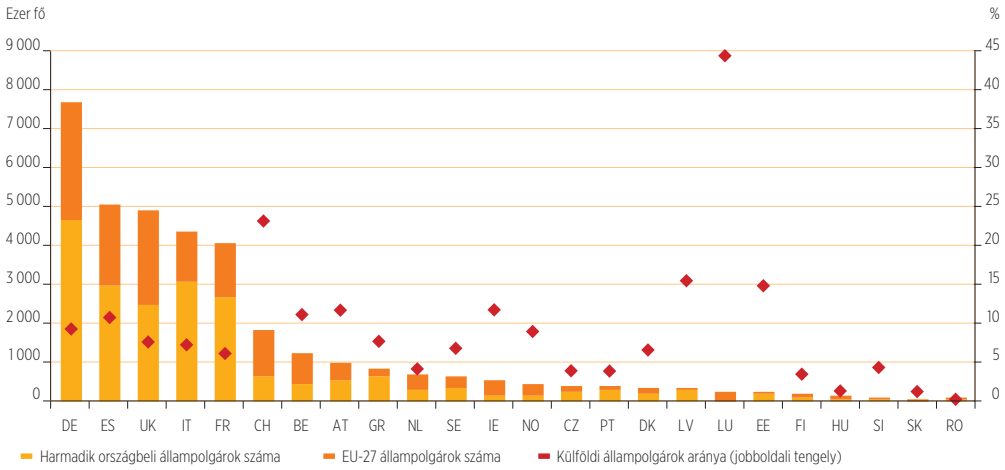
A népszámlálás szerint a külföldi állampolgárok körében 2011-ben kiegyenlített volt a *nemek aránya*, a migrációs statisztika azonban 2010–2011-ben 53%-os, 2012-től pedig 56%-os férfi többletet mutat. Bizonyos állampolgársági csoportok esetében (ukrán, orosz, lengyel, szlovák) azonban mindkét forrás szerint kiemelkedő a nők aránya (59–66%). A *korcsoportos* megoszlásuk alapján fiatal korösszetétel rajzolódik ki: 41%-uk a 20–39 éves korcsoportba tartozott, szemben a teljes népesség 28%-ával; a 60 év felettek aránya azonban alacsonyabb volt (16%) körükben, mint a teljes népességben (24%). Az átlagosnál is magasabb a fiatalok aránya a román, a szlovák, valamint az afrikai állampolgárok körében, míg az időseké (60 év feletteké) az osztrák és a német állampolgároknál kiemelkedő (33–34%). Különösen fiatal korösszetételű a fővárosban élő külföldiek csoportja: 46%-uk 20 és 30 év közötti, és mindössze 12%-uk 60 év feletti. A külföldi születésű népesség jóval idősebb: mindössze 5%-uk 15 év alatti (szemben a külföldi állampolgárok 11%-ával, és a teljes népesség 15%-ával), 31%-uk viszont 60 év feletti, és kissé nagyobb körükben a nők aránya (55%).

A népszámlálás alapján a külföldi népesség *iskolai végzettsége* összességében magasabb, mint a magyar állampolgároké: míg a teljes 25 éves és idősebb népességben a felsőfokú végzettségűek aránya 19% volt 2011-ben, a külföldi állampolgárok azonos korcsoportjában 28%. Különösen magas volt a diplomások aránya a szlovák és az EU15 állampolgárok, valamint az amerikai és az afrikai országokból származók körében.

Magyarország azon kevés országok közé tartozik az EU-n belül (Luxemburg, Csehország, Szlovákia és Lengyelország mellett), ahol a külföldiek *foglalkoztatottsága* meghaladja a fogadó népességét. A munkaerő-felmérés adatai szerint 2013-ban a 20–64 éves korcsoportban a magyar állampolgárok *foglalkoztatási rátája* 63% volt, míg a külföldieké 65% (ezen belül kissé magasabb az EU-állampolgároké: 66%, és alacsonyabb a harmadik országbelieké: 63%). Nemek szerint azonban eltérő kép rajzolódik ki: míg a külföldi állampolgárságú férfiak foglalkoztatási rátája (83%) jelentősen meghaladja a magyar férfiakét (70%), addig a külföldi nők (48%) jóval elmarad a magyar nőkéttől (57%).

Fontos mutató a külföldi népesség *ezer lakosra jutó aránya*, amely a két népszámlálás között 9,1 ezrelékről 14,4 ezrelékre nőtt. Különösen Budapesten és Pest megyében, valamint a határmenti településeken és a Balaton vonzáskörzetében volt számottevő a növekedés. Ez utóbbi területet főleg a nyugat-európai idősebb (nyugdíjas) külföldiek preferálják. Közép-Magyarország után továbbra is a Dél-Alföldön (Csongrád megyében) a legnagyobb a külföldiek – elsősorban a szerb állampolgárok – aránya. A városokban és a községekben arányuk alig egyharmada a fővárosi értéknek (33 ezrelék). 2011-ben az országban tartózkodó külföldi állampolgárok fele öt településen lakott, és az elmúlt tíz évben nagyobb arányban koncentráltak a „gazdagabb” településeken, mint a lakónépesség egésze (Kincses 2014).

10. ábra. A külföldi állampolgárok száma és a teljes népességen belüli aránya az európai országokban, 2013

Forrás: Eurostat adatbázis (frissítve: 2015. április 23-án); saját számítás.

Összességében azonban Magyarország nemcsak a külföldi állampolgárok számát, de a népességen belüli arányát (1,4%) tekintve is elmarad a legtöbb európai országtól (10. ábra). Az EU27-ben 2013-ban a népesség közel 7%-a volt más ország állampolgára (4,1%-uk harmadik országbeli, és 2,7%-uk egy másik EU-tagország állampolgára). A legtöbb tagországban a külföldiek többsége harmadik országbeli, Magyarországon viszont a teljes külföldi népesség alig több mint 40%-át teszik ki. A külföldi születésűek aránya szintén jóval nagyobb a nyugat-európai országokban: 2013-ban az EU27 népességének bő egytizedét (11,3%), míg Magyarország népességének mintegy 4,3%-át tették ki.

MAGYAR ÁLLAMPOLGÁROK KIVÁNDORLÁSA

A kivándorlás trendjében csak az utóbbi néhány évben tapasztalható jelentősebb változás Magyarországon. A rendszerválto-

zás – bár a kivándorlás korábbi akadályait felszámolta⁹ (a migráció feletti politikai kontroll megszűnt, és a határok átjárhatóvá váltak) – csak kisebb növekedést hozott az elvándorlók számában, és a külföldre távozók közül is sokan visszatértek. A foglalkoztatottság nagymértékű csökkenése és a tartósan alacsony foglalkoztatási ráta sem vezetett a kivándorlás számottevő növekedéséhez. Ebben szakértői vélemények szerint a régiós viszonylatban magas magyarországi jóléti juttatások, szociális támogatások is szerepet játszottak, ugyanakkor a magyarországi népesség alacsony szintű idegennyelv-tudása is gátolta a migrációt.

A következő mérföldkövet a 2004-es EU-bővítés jelentette, amely a régi tagországok (illetve az EGT országok) munkapiacainak fokozatos megnyitásával¹⁰ egyre tágabb lehetőséget biztosított a szabad munkavállalásra az új tagországok – köztük Magyarország – állampolgárai számára. Természetesen az egyes célországok munkaerő-kereslete, a nyelvi kapcsolatok, valamint

⁹ Már az útlevelhez, illetve a szabad külföldre utazáshoz való jog 1988-as bevezetése is ebbe az irányba tett lépés volt.

¹⁰ Az Egyesült Királyság, Írország és Svédország azonnal megnyitotta munkapiacát, majd 2006-ban Finnország, Görögország, Izland, Olaszország, Portugália és Spanyolország, 2007-ben Hollandia és Luxemburg, 2008-ban Franciaország, 2009-ben Belgium, Dánia és Norvégia, Németország, Ausztria és Svájc a teljes hétéves átmeneti időszakot kihasználva csak 2011 májusában számolta fel a korlátozásokat.

a korábbi migrációs folyamatok következtében meglévő kapcsolathálózat továbbra is behatárolta a tényleges lehetőségek körét. Magyarországon az EU-csatlakozást nem követte az elvándorlás, illetve a külföldi munkavállalás olyan mértékű fellendülése, mint a többi csatlakozó országban (egyedül Csehország és Szlovénia esetében volt alacsonyabb szintű kiáramlás).

Változást csak a 2000-es évek vége hozott: mind a hazai munkaerő-felmérés,¹¹ mind a fogadó országok tükröstatistikái szerint 2007 körül növekedni kezdett a külföldön munkát vállaló, illetve elvándorló magyarok száma. Ebben a – régió többi országához képest „késleltetve” induló – növekedésben többféle hatás is érvényesült. Egyfelől Magyarországot már a 2008-as válságot megelőzően romló gazdasági és munkaerő-piaci folyamatok jellemezték, amelyek a válság hatására tovább erősödtek (visszaesett a foglalkoztatottság, növekedett a munkanélküliség). Másfelől a főbb migrációs célországokban egyre nagyobb kereslet mutatkozott a kelet-közép-európai munkaerő iránt. 2011-től, amikor Németország és Ausztria – a magyarok számára hagyományos célországok – is teljesen megnyitották munkapiacukat az EU8 állampolgárok számára,¹² a folyamat felgyorsult. A gazdasági növekedés elmaradása, a reálbérek csökkenése is hozzájárult ehhez, valamint a fiatalok egyre nehezebb belépése a hazai munkaerő-piacra, és a felsőoktatási rendszerben végrehajtott reformok. 2012-ben a fiatalok körében európai viszonylatban kiugróan magas

volt a munkanélküliségi ráta (28% a 15–24 éveseknél), és nagymértékben jellemző a súlyos anyagi depriváció (a 18–29 évesek 50%-át érintette az Eurofound felmérése¹³ szerint). Az ebből fakadó bizonytalanság, negatív jövőkép hozzájárult ahhoz, hogy egyre több fiatal fontolgasson migrációs terveket. 2013-ban a 18–40 évesek egyharmada tervezett hosszabb-rövidebb időre külföldi munkavállalást vagy kivándorlást, és több mint 12%-uk „komoly” tervező volt,¹⁴ ami mintegy 370 ezer főt jelent az adott korcsoportból. A fiatalok migrációs szándékait a külföldi tanulási lehetőségek kiszélesedése, valamint a körükben egyre általánosabb idegennyelv-tudás is növelte.

Az elvándorlási trendben a tükröstatistikák alapján megfigyelhető változást azonban a hazai kivándorlási statisztikák – mint általában a kibocsátó országok esetében – csak „halványan” tükrözik. Az országból külföldre távozóknak van ugyan bejelentési kötelezettségük,¹⁵ de az esetek túlnyomó részében a bejelentés nem történik meg. Ennek következtében a hivatalos hazai statisztikában megjelenő *kivándorló magyar állampolgárok*^F száma messze elmarad a tükröstatistikák adataitól (11. ábra), bár az utóbbi évek növekedése itt is jelzi a növekvő elvándorlási trendet. A tavalyi évben regisztrált 31,5 ezer kivándorló azonban nem feltétlenül az adott évben távozó, hanem az OEP nyilvántartásából kijelentkezők számát mutatja (amelynek növekedésében a szankciók kilátásba helyezése is szerepet játszhatott).

¹¹ A MEF adatok alapján még 2007-ben is 30 ezer fő alatt volt a külföldön dolgozó (és hazai háztartáshoz tartozó) magyarok száma, majd 2010-ben már éves átlagban 51,4 ezer, 2011-ben 62 ezer, 2012-ben 82,3 ezer, 2013-ban 98 ezer és 2014-ben 100,5 ezer.

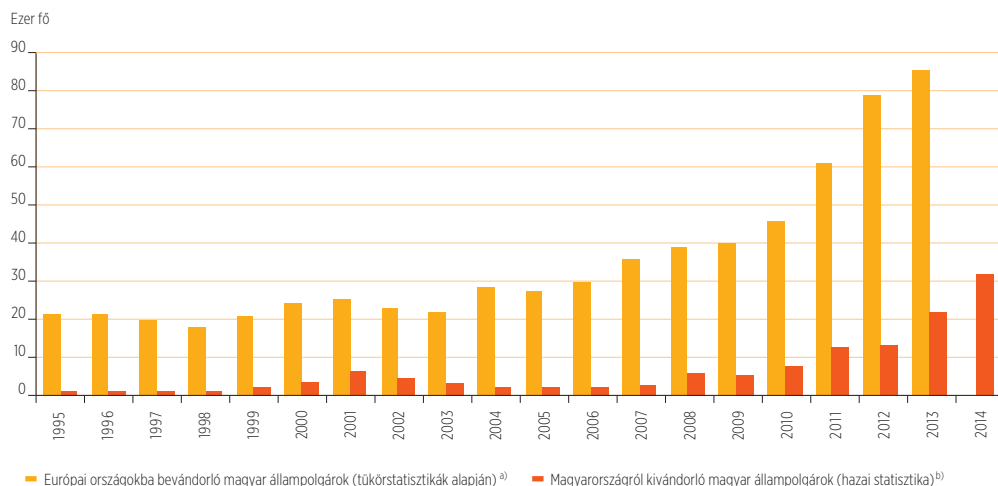
¹² E két ország esetében a 2011 májusáig érvényben lévő korlátozás alól az EU8 országok (a 2004-ben csatlakozó Csehország, Észtország, Lengyelország, Lettország, Litvánia, Magyarország, Szlovákia és Szlovénia) bizonyos magasán képzett, illetve speciális szaktudással rendelkező állampolgárai már korábban is mentességet élveztek.

¹³ *European Quality of Life Survey*.

¹⁴ *Migrációs tervek Magyarországon a 18–40 évesek körében c. felmérés* (NKI).

¹⁵ 2013. március 1-jétől csak a végleges külföldi letelepedést kell bejelenteni bármely járási hivatalnál vagy a konzulátuson (korábban ez az ideiglenes, de 3 hónapot meghaladó külföldi tartózkodásra is vonatkozott). A jogszabály nem határoz meg időtartamot, a véglegességet illetően az állampolgár szándékát tekinti mérvadónak. A társadalombiztosítási (TB) szervek, valamint az adóhivatal (NAV) felé azonban továbbra is érvényben marad a 3 hónapot meghaladó külföldi munkavállalás bejelentésének kötelezettsége.

11. ábra. A Magyarországról kivándorló, illetve a más európai országokba bevándorló magyar állampolgárok száma (flow), 1995–2013 (2014)

Forrás: ^{a)} Eurostat adatbázis (frissítve: 2015. május 25-én), 2009-től kiegészítve a német (DESTATIS) és az osztrák (Statistik Austria) adatokkal; saját számítás; ^{b)} KSH, Demográfiai évkönyvek (2009-ig a KEKKH személyiadat- és lakcímnyilvántartása, 2010-től pedig az OEP TAJ nyilvántartása alapján).

Megjegyzés: Az Egyesült Királyság adatait 2006-tól, Franciaország adatait 2000-től nem tartalmazza az összesítés.

A tükörstatisztikák összesített számsora is – amely alapján 2013-ban már több mint 85 ezer magyar érkezett európai célországokba – csak az elvándorlók számának alsó értékét jelenti. Egyfelől Európán kívüli országokba is távozhattak¹⁶ – noha 2004 után feltehetően csökkenő arányban – magyar állampolgárok, másfelől 2006-tól az egyre fontosabb célországgá váló Egyesült Királyság adatai nem szerepelnek az összesítésben. Ugyanakkor más országok (Írország, Ausztria) esetében is megfigyelhető, hogy több munkavállaló, mint bevándorló magyar jelenik meg a statisztikákban.

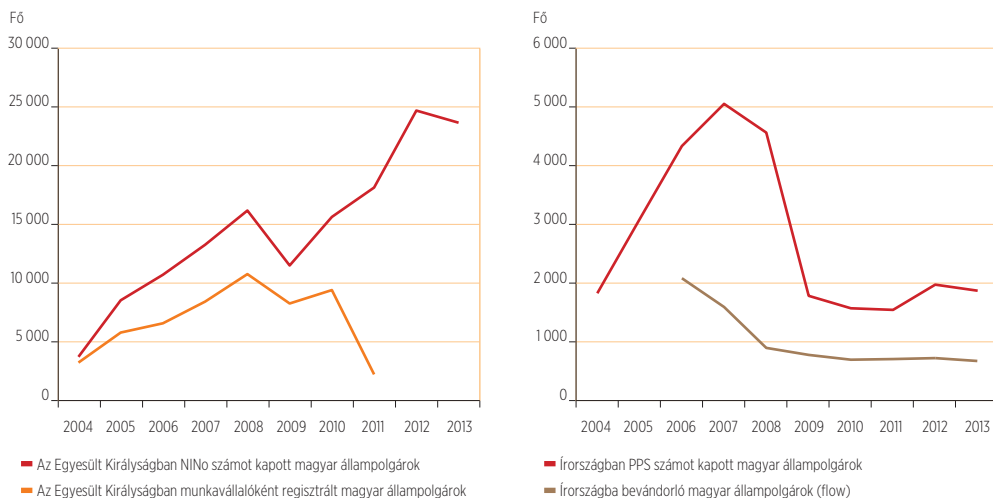
Az Egyesült Királyságban – a hiányos tükörstatisztika ellenére – 2004 és 2011 között összesen mintegy 55 ezer magyar állampolgárságú munkavállalót regisztráltak, ugyanakkor mintegy 80 ezren kaptak adó- és társadalombiztosítási számot

(NINo), majd 2014 márciusáig további 66 ezren. Írországban a bevándorló magyarok száma 2004 és 2012 között a hétezeret sem érte el, azonban közel 26 ezer fő kapott ún. közszolgálati személyi számot (PPS), melynek igénylése a külföldi munkavállalók számára is szükséges. 2009-től a válság által jobban sújtott Írországban jelentősen visszaesett a magyar munkavállalók száma, míg az Egyesült Királyságban kisebb visszaesést követően folyamatosan nőtt (12. ábra). Ebben a nyelv mellett a fokozatosan bővülő migráns kapcsolathálóknak is fontos szerepük volt.

A kivándorlás utóbbi években tapasztalható jelentős növekedése mellett a *célországok diverzifikálódása* is megfigyelhető: a két hagyományos célország – Németország és Ausztria – mellé az Egyesült Királyság is „felzárkózott” (12. ábra), továbbá a

¹⁶ Az OECD becslése alapján az OECD tagországokba (amelyek közé több Európán kívüli ország is tartozik) Magyarországról bevándorlók száma 2007-ben 37 ezer, 2009-ben 43 ezer, 2011-ben 68 ezer és 2012-ben már 87 ezer volt (OECD 2014).

12. ábra. Az Egyesült Királyság és Írország különböző statisztikáiban megjelenő magyar állampolgárok száma (flow), 2004–2013

Forrás: Department for Work and Pensions (UK); Department of Social and Family Affairs (Ireland).

Megjegyzés: Az Egyesült Királyságban a munkavállalói regisztrációs rendszer az EU8 állampolgárok számára 2011. május 1-jétől megszűnt.

munkaerő-piaci korlátozások fokozatos megszűnésével új célországokba – Írország, Hollandia, Spanyolország és Olaszország – is a korábbinál nagyobb számban érkeztek magyarok (1. táblázat). Németország és Ausztria esetében a migrációs minták továbbélését a történeti kapcsolatok, a nyelv és a migráns hálózatok is segítették. Azonban sem az Egyesült Királysággal, sem a többi új célországgal nem volt Ma-

gyarországnak korábbi migrációs kapcsolata; ezekbe az országokba elsősorban a megnyílt lehetőségek indították el a migrációt.

A tükörstatisztikákban csak a fogadó országokban legalább egy évig tartózkodni szándékozó, és hivatalosan bejelentkező személyek jelennek meg bevándorlóként. Napjaink migrációs mozgásainak jelentős része azonban ideiglenes, cirkuláris vagy

1. táblázat. A főbb európai célországokba bevándorló magyar állampolgárok száma (flow), 2004–2013

Célország	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Németország	17 411	18 574	18 654	22 175	25 151	25 270	29 286	41 132	54 491	59 995
Ausztria	3 156	3 424	3 567	4 492	5 195	5 768	6 412	9 250	13 066	14 935
Egyesült Királyság	4 062	1 088	-	-	-	-	-	-	-	-
Írország	-	-	2 093	1 605	914	794	714	725	743	710
Hollandia	565	594	571	975	1 721	1 668	1 820	1 904	2 173	2075
Svájc	391	359	485	751	1 073	1 140	1 194	1 751	1 819	1364
Spanyolország	597	759	1 270	2 051	1 203	886	854	995	997	938
Olaszország	602	545	613	1 409	1 144	1 054	921	871	853	710
Svédország	228	269	462	776	1 018	893	770	706	857	907

Forrás: Eurostat adatbázis (frissítve: 2015. május 25-én); 2009-től kiegészítve Németország (DESTATIS) és Ausztria (Statistik Austria) saját adataival; - adathiány.

ingázó elmozdulásokból áll. E migrációs formák regisztrációjára – főként az EU-n belüli mozgások esetében – többnyire nem kerül sor, csak amennyiben legális munkavállalással járnak, akkor ugyanis megjelennek a munkaügyi statisztikákban. Jól látszanak ezek a különbségek az Ausztriába irányuló migráció esetében: míg a bevándorló magyarok száma 2004 és 2013 között évi háromezerről mintegy 14 ezerre nőtt (*1. táblázat*), a regisztrált magyar munkavállalók száma ennél jóval nagyobb volt. Az osztrák társadalombiztosítás adatai szerint 2010-ben éves átlagban 26 ezer magyar dolgozott (hivatalosan) Ausztriában, a munkaerő-piaci nyitás következtében számuk 2011-ben megközelítette a 35 ezer főt, majd 2012-ben 48 ezerre, 2013-ban pedig 58 ezerre emelkedett. Tehát a bevándorló magyar állampolgárok számához képest jóval nagyobb létszám és jelentősebb növekedés látható.

A tükörstatisztikák másik – korábban már említett – pontatlansága a magyar állampolgárok vonatkozásában abból adódik, hogy a 2011-től bevezetett egyszerű honosítás következtében más (többnyire szomszédos) országokból is érkezhetnek magyar állampolgárok a különböző célországokba. A főbb célországok esetében már érzékelhető ennek hatása. Ausztriában 2004 és 2010 között (7 év alatt) mintegy ezer magyar állampolgárságú, de nem Magyarországon született bevándorlót regisztráltak, 2011 és 2013 között (3 év alatt) már közel háromezret. Németországba 2013-ban 2776 fő magyar állampolgárságú bevándorló érkezett nem Magyarországról. Az Egyesült Királyságban 2013-ban 72 ezerre becsülték a magyar állampolgárok számát (az Annual Population Survey alapján), ám csak 62 ezerre a Magyarországon született magyar állampolgárokét, tehát tízezer fő más országból származott.

VISSZATÉRŐ MIGRÁCIÓ (HAZATÉRÉS)

Az elvándorlás alakulása mellett fontos kérdés a visszavándorlás is, az optimista szemlélet szerint ugyanis a kivándorlók előbb-utóbb hazatérnek, méghozzá új szakmai tudással, tapasztalatokkal gazdagodva. Erőről azonban egyelőre kevés ismeretünk van. A tükörstatisztikák alapján valóban jelentős visszaáramlás is zajlik, bár sok esetben – a kijelentések elmaradása miatt – ennek mértékére csak a népszámlálások során derül fény. A fogadó országokból „kivándorló” vagy csak „hiányzó” magyar állampolgárok esetében azonban nem tudhatjuk, milyen arányú hazatérésről, vagy esetleg harmadik országba való továbbvándorlásról van szó. Továbbá az előbbi csoportban azok is szerepelhetnek, akik már az adott célországban születtek, holott az ő esetükben nem beszélhetünk „visszatérésről”.

A két hagyományos célország – Ausztria és Németország – esetében nemcsak az oda érkező magyar állampolgárok száma növekedett az utóbbi években, hanem az innen visszatérő (vagy továbbvándorló) magyaroké is (*2. táblázat*). Ugyanakkor, ha a visszatérők arányát az adott évben bevándorlók számához viszonyítjuk, látható, hogy a vizsgált időszak elején jóval nagyobb arányú vissza-, esetleg továbbáramlás volt, mint az utóbbi években. A csökkenő trend a válság idején (2008–2009-ben) kissé megtorpant, majd tovább folytatódott.

Az Egyesült Királyságban az EU-csatlakozást követően adó- és társadalombiztosítási számot kapott magyarok mindössze fele jelent meg a 2011-es brit népszámlálásban, nagyobb arányban (63%) az időszak elején (2004 és 2006 között) érkezettek (Moreh 2014). Ez arra utal, hogy a migráció növekedésével megnőtt a rövidebb időtartamú elmozdulások aránya.

2. táblázat. A Németországból és Ausztriából kivándorló magyar állampolgárok száma és aránya, 2004–2013

Célország	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Németországból kivándorló magyarok száma	16 254	15 669	15 036	16 950	21 454	22 125	20 485	24 227	28 099	34 319
aránya a bevándorlókhoz képest (%)	93,4	84,4	80,6	76,4	85,3	87,6	69,9	58,9	51,6	57,2
Ausztriából kivándorló magyarok száma	2 168	2 377	2 525	2 711	3 191	3 831	4 249	5 310	6 457	6 479
aránya a bevándorlókhoz képest (%)	68,7	69,4	70,8	60,4	61,4	66,4	66,3	57,4	49,4	43,4

Forrás: DESTATIS (2015); Statistik Austria (2015).

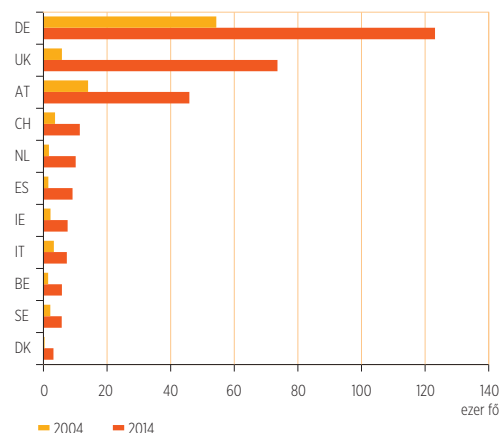
A fogadó országok adatai mellett a hazai népszámlálás alapján is vizsgálható a külföldi tartózkodás után visszatért (és a népszámlálás idején is itthon lévő) migránsok csoportja. Ez alapján 2011 őszén mintegy 204 ezer olyan magyarországi születésű személy élt az országban, aki korábban legalább egy évig külföldön tartózkodott; 82%-uk 1980 óta, 63%-uk pedig a rendszerváltozás után tért vissza. A 90-es években visszatérők közt nagyobb volt az idősebb korcsoportok és a felsőfokú végzettségűek aránya, mint a későbbi kohorszokban. A rendszerváltozás után visszatértek migrációs célországai közt 2006-ig Németország jelenik meg az első, és az Amerikai Egyesült Államok a második helyen, majd 2007-től az Egyesült Királyság kerül az első helyre, és 2009-től már a visszatérők több mint egynegyede érkezett innen.

A KÜLFÖLDÖN ÉLŐ MAGYAR NÉPESSÉG SZÁMA ÉS ÖSSZETÉTELE

A főbb európai célországokban tartózkodó magyar állampolgárok számában (a visszaáramlás ellenére) jelentős növekedés látható 2004 és 2014 között (13. ábra). A hagyományos célországok mellett az új célországokban is számottevő volt a növekedés, különösen az Egyesült Királyság esetében. Az Ausztriában tartózkodók száma viszont a növekedés ellenére is messze elmarad az előzőekben említett munkavállalói létszámtól, ami arra utal, hogy az

Ausztriában dolgozó magyarok zöme nem költözik ki hivatalosan, hanem az ország közelsége miatt gyakori a cirkuláris migráció és az ingázás.

13. ábra. A főbb európai célországokban tartózkodó magyar állampolgárok száma (stock), 2004 és 2014

Forrás: Eurostat adatbázis (frissítve: 2015. május 25-én); Ausztria 2014: Statistik Austria (2015).

Az Eurostat tükörstatisztikákon alapuló adataiban 2014-ben mintegy 277 ezer, EGT országokban tartózkodó (hivatalosan bejelentett) magyar állampolgár jelenik meg. Ausztria és néhány kisebb célország esetében azonban adathiány van, ezért ezeket az Osztrák Statisztikai Hivatal saját adataival, illetve a legutóbbi népszámlálásokon alapuló Census Hub adataival pótoltuk. Ez alapján elmondható, hogy 2014 elején 330 ezer magyar állampolgár élt az euró-

pai országokban: 38%-uk Németországban, 23%-uk az Egyesült Királyságban, 14%-uk Ausztriában (3. táblázat). Ez mintegy három és félszerese a 2001. évi létszámuknak. Legnagyobb növekedés az Egyesült Királyságban volt, míg Németország „részesedése” az ezredforduló óta jelentősen visszaesett. Ezek az adatok azonban csak a hivatalosan bejelentett (illetve a népszámlálás során elért) kint tartózkodókat fedik le, nem szerepelnek bennük azok, akik már megszerezték az adott ország állampolgárságát.

A magyarországi születésű népesség száma a legtöbb befogadó ország esetében jóval meghaladja a magyar állampolgárok számát. Ausztriában például 2004 és 2014 között az országban tartózkodó magyar állampolgárok száma 14 ezerről 46 ezerre emelkedett, míg a magyarországi születésű népességé 32 ezerről 55 ezerre. Svédországban a magyar állampolgárok száma 2014-ben hatezer, ám a Magyarországon születetteké 16 ezer volt.

A fenti összesítés (3. táblázat) csak az EGT országokra és Svájcra korlátozódik, nem szerepelnek benne az Európán kívüli országokban – például az USA-ban, Kanadában, Ausztráliában, Oroszországban vagy Izraelben – élő magyarok. Holott az ENSZ adatai szerint 2013-ban ebben az öt országban élt a magyarországi születésű, de külföldön élő népesség 36%-a (26%-a az első kettőben); közel annyian, mint Németországban, Ausztriában és az Egyesült Királyságban együttvéve. A külföldön élő magyar állampolgárokat illetően azonban feltehetően kisebb az Európán kívüli országok „részesedése”, hiszen az utóbbi évtizedek kivándorlásában előtérbe kerültek az európai célországok.

A külföldön élő magyar állampolgárok társadalmi-demográfiai összetételét tekintve a különböző adatforrások alapján egy az átlag-

3. táblázat. Az európai országokban tartózkodó magyar állampolgárok száma (stock) és megoszlása 2001-ben és 2014-ben (január 1.)

Célország	2001		2014	
	N	%	N	%
Ausztria ^{a)}	12 729	14,0	46 264	14,0
Belgium	1 534	1,7	5 996	1,8
Bulgária	95	0,1	148	0,0
Ciprus ^{b)}	–	–	513	0,2
Csehország	418	0,5	1 522	0,5
Dánia	391	0,4	3 311	1,0
Egyesült Királyság	4 273	4,7	74 495	22,6
Észtország	–	–	45	0,0
Finnország	654	0,7	1 784	0,5
Franciaország ^{b)}	2 961	3,3	4 183	1,3
Görögország ^{b)}	538	0,6	748	0,2
Hollandia	1 538	1,7	10 280	3,1
Írország	–	–	7 765	2,4
Izland	49	0,1	155	0,0
Lengyelország ^{b)}	403	0,4	537	0,2
Lettország	13	0,0	21	0,0
Liechtenstein	–	–	37	0,0
Litvánia	8	0,0	18	0,0
Luxemburg ^{b)}	143	0,2	935	0,3
Málta ^{b)}	12	0,0	133	0,0
Németország	54 437	59,8	123 736	37,5
Norvégia	291	0,3	2 653	0,8
Olaszország	2 817	3,1	7 483	2,3
Portugália	158	0,2	424	0,1
Románia	269	0,3	1 632	0,5
Spanyolország	778	0,9	9 285	2,8
Svájc	3 559	3,9	11 596	3,5
Svédország	2 988	3,3	5 911	1,8
Szlovákia	–	–	8 134	2,5
Szlovénia	51	0,1	279	0,1
Együtt	91 107	100,0	330 023	100,0

Forrás: Eurostat adatbázis (frissítve: 2015. május 25-én); ^{a)} Ausztria 2014: Statistik Austria (2015); ^{b)} 2014-es adat helyett 2011-es (Census Hub); – adathiány.

HÁNY MAGYAR ÉL KÜLFÖLDÖN?

E gyakran elhangzó kérdés megválaszolásához különböző adatforrásokra, becslésekre támaszkodhatunk, azonban fontos az általuk lefedett sokaság pontos meghatározása.

A népszámlálás szerint 2011. október 1-jén 143 422 fő élt *tartósan* (egy évnél hosszabb ideje), és további 70 059 fő *átmenetileg* (egy évnél rövidebb ideje) külföldön. Ezek a számok a teljes népességre vonatkoznak (korcsoportos behatárolás nélkül), azonban a külföldön élők minimum létszámát jelentik, mivel „azokról az esetekről, amikor a teljes háztartás külföldön élt, és magyarországi lakásuk üresen állt, vagy bérlők lakták, a népszámlálás nem minden esetben szerzett tudomást” (KSH 2013).

A *tükörstatisztikák* adatai szerint 2013. január 1-jén 290 ezer körül mozgott az európai országokban tartózkodó – beván-

dorlóként regisztrált – magyar állampolgárok száma, majd 2014-re mintegy 330 ezerre emelkedett.

Az NKI *Életünk fordulópontjai* (ÉF) kutatásának becslése szerint 2013 elején a magyarországi lakcímmel rendelkező 18–49 éves magyar állampolgárok 7,4%-a, (mintegy 335 ezer fő) tartósan külföldön élt.

A *SEEMIG projekt*¹⁷ keretében készült – részben a *Magyarok külföldön* kutatás eredményeire, részben a tükörstatisztikák és az ÉF adataira épülő – becslés szerint 2013 elején 350 ezer olyan magyar állampolgár élt külföldön, aki 1989 után és legalább egy évvel a vizsgálat előtt hagyta el az országot.

Az *ENSZ adatai* szerint a Magyarországon született és külföldön élő személyek száma – függetlenül attól, hogy mikor hagyták el az országot – 2013-ban 528 ezer fő volt.

nál fiatalabb és képzettebb csoport képe rajzolódik ki; többségük hajadon/nőtlen és általában több közöttük a férfi, mint a nő. Ezek a jellemzők – az iskolai végzettség kivételével – hangsúlyosabbak az utóbbi években kívándorlók esetében. A népszámlálás szerint az egy évnél rövidebb ideje külföldön élők körében kétharmad volt a férfiak aránya. A tükörstatisztikák szerint az egyes célországokban tartózkodók között azonban jelentős eltérések vannak. 2013-ban a Németországban élő magyar állampolgárok csoportjára hangsúlyos (62%), az Írországban, az Egyesült Királyságban és a skandináv országokban élőkre pedig enyhébb (52–55%) férfítöbbség volt jellemző. Ezzel szemben az Olaszországban élők jelentős többsége (72%) nő, és szintén kissé magasabb az arányuk (53–54%) az Ausztriában, Svájcban, Hollandiában és Spanyolországban élők esetében is.

A *fiatal korstruktúra* valamennyi célország esetében megfigyelhető. A tükörstatisztikák alapján 2013-ban az európai országokban tartózkodó magyar állampolgárok több mint fele (53%-uk) a 20-as, illetve a 30-as éveiben járt (míg a magyarországi népesség 28%-a tartozott ide). Különösen magas volt a fiatal (20–39 éves) korcsoport aránya az „új” célországokban: Hollandiában (73%), Írországban és Dániában (68–69%), valamint Olasz- és Spanyolországban (58%), míg a hagyományos célországnak számító Németországban és Ausztriában, illetve Svédországban kissé átlag alatti (47–51%). A népszámlálás alapján a kevesebb, mint egy éve külföldön lévők 63%-a tartozott a 20–39 éves korcsoportba.

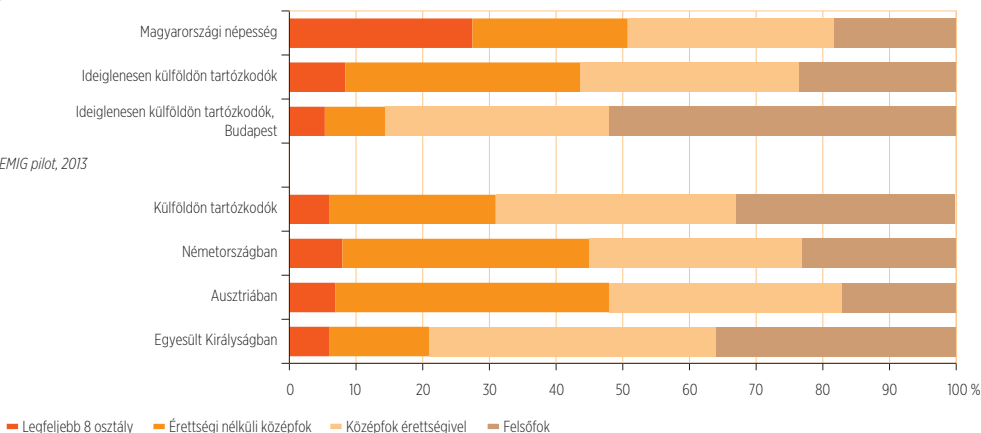
A külföldön tartózkodó népesség *iskolai végzettsége* mind a népszámlálás, mind a SEEMIG projekt keretében készült kíván-

¹⁷ Lásd: www.seemig.eu

14. ábra. A külföldön tartózkodó és a hazai 15-74 éves népesség megoszlása iskolai végzettség szerint

Népszámlálás 2011

SEEMIG pilot, 2013

Forrás: KSH, Népszámlálás 2011; SEEMIG – Magyarok külföldön (2013).

dorló-kutatás alapján eltér a kibocsátó népességétől. Magasabb a felsőfokú végzettségűek aránya, különösen a Budapestről távozott és ideiglenesen külföldön lévők körében (14. ábra). A három fő célország közül az Egyesült Királyságban élők között a legnagyobb a diplomások aránya (36%), míg Németországban és Ausztriában a szakmunkás végzettségűek vannak felülreprezentálva.

Magyarországról a rendszerváltozás után távozott, és 2013 elején külföldön élő magyar állampolgárok 350 ezerre becsült száma a teljes hazai népesség mintegy

3,5%-át jelenti. A magyarországi születésű külföldön élő népesség aránya az ENSZ becslése szerint 5,1% volt 2013-ban. Ez az arány még mindig jóval elmarad a jelentősebb kivándorló országok arányaihoz képest (Litvánia 16,1%, Bulgária 15,9%, Románia 14,3%, Lettország 14,2%, Lengyelország 8,7%). Romániából a munkaképes korú népesség 10%-a, Litvániából 9%-a, Lettországból 6,9%-a vándorolt ki az elmúlt évtizedekben. Az elvándorlás növekvő trendje és a fiatal korcsoportokban magas aránya azonban Magyarországot is egyre inkább kivándorló országgá teszi.

FOGALMAK

Bevándorló külföldi állampolgár: Az adott évben Magyarországra belépő, és a hatályos jogszabályoknak megfelelő tartózkodásra jogosító engedélyt kapott külföldi állampolgár.

Bevándorló magyar állampolgár: Az a magyar állampolgár, aki eddig külföldön élt vagy született, és letelepedési szándékkal jött Magyarországra, vagy ideiglenes külföldi tartózkodásból tért vissza.

Nyers bevándorlási ráta: Az adott évben bevándorlók száma a fogadó ország évközepi népességszámára vetítve (ezer lakosra számított arány).

EGT állampolgárok: Az Európai Gazdasági Térség országainak (ide tartoznak az EU-tagállamok, Izland, Liechtenstein és Norvégia) állampolgárai. Svájc nem az EGT része, azonban a svájci állampolgároknak az EGT állampolgárokkal azonos jogaik vannak.

Kivándorló külföldi állampolgár: Az a tartózkodásra vagy letelepedésre jogosító engedéllyel rendelkező külföldi állampolgár, aki az adott évben Magyarországot a visszatérés szándéka nélkül elhagyta, vagy aki lejárt érvényességű engedélyét nem hosszabbította meg, vagy akinek az engedélyét visszavonták.

Kivándorló magyar állampolgár: Az a magyar állampolgár, aki végleges külföldi letelepedés szándékával, vagy ideiglenes külföldi tartózkodás céljából hagyja el Magyarországot.

Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgár: Az a tartózkodásra vagy letelepedésre jogosító engedéllyel rendelkező külföldi állampolgár, aki az adott év január 1-jén Magyarországon tartózkodott.

Magyar állampolgárságot kapott személy: Aki honosítással (amennyiben külföldi állampolgárként született), vagy visszahonosítással (amennyiben korábbi magyar állampolgársága megszűnt) vált magyar állampolgárrá.

Honosítási ráta: Az adott évben állampolgárságot szerzők aránya az országban tartózkodó külföldi állampolgárságú népesség év eleji létszámához képest.

Menedékkérő: Az a külföldi állampolgár vagy hontalan személy, aki kérelmezte a nemzetközi védelmet, de még nem rendelkezik semmilyen nemzetközi védelmi – azaz menekült, oltalmazott vagy befogadott – státusszal.

Menekült: Az a külföldi állampolgár vagy hontalan személy, aki menekültstátuszt kapott (amit akkor kaphat a kérelmező, ha igazolni tudja, hogy – a genfi egyezménynek megfelelően – az üldözéstől való féltelme megalapozott). A menekült státusz határozatlan ideig érvényes. A menekült 3 évnél hosszabb tartózkodás után kérelmezheti a magyar állampolgárságot.

Oltalmazott: Az a külföldi állampolgár vagy hontalan személy, akit származási országában nem fenyeget személyes üldözés, de fennáll a veszélye, hogy visszatérése esetén súlyos sérelem érné. A súlyos sérelem veszélyét legalább öt évente felülvizsgálják.

Befogadott: Az a külföldi állampolgár vagy hontalan személy, aki nem jogosult menekült vagy oltalmazott státuszra, de származási országába átmenetileg nem küldhető vissza, mert ott halálbüntetésnek, kegyetlen vagy megalázó bánásmódnak vagy büntetésnek lenne kitéve. Státuszukat évente felülvizsgálják.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Blaskó Zs. – Ligeti S. A. – Sik E. (2014): Magyarok külföldön. Mennyien? Kik? Hol? In Kolosi T. – Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*. TÁRKI, Budapest: 351–372.
- Blaskó Zs. – Gödri I. (2014): Kivándorlás Magyarországról: szelekció és célország-választás az „új migránsok” körében. *Demográfia*, 57(4), megjelenés előtt.
- Gödri I. – Feleky G. A. (2013): Elvándorló fiatalok? Migrációs tervek a magyarországi 18–40 évesek körében. *Korfa Népesedési Hírlevél*, 2013(5).
- Gödri, I. – Soltész, B. – Bodacz-Nagy, B. (2014): *Immigration or emigration country? Migration trends and their socio-economic background in Hungary: A longer-term historical perspective*. Working Papers on Population, Family and Welfare, No. 19. Hungarian Demographic Research Institute, Budapest.
- Hárs Á. (2013): Magyarok – külföldön. Gondolatok a magyarok külföldi munkavállalásáról. *Magyar Tudomány*, 174(3): 286–291.
- Kapitány B. – Rohr A. (2014): Kivándorlás Magyarországról – egy új becslési eljárás eredményei. In Spéder Zs. (szerk.): *A család vonzásában*. KSH NKI, Budapest: 67–84.
- Kincses Á. (2014): A Magyarországon élő külföldi állampolgárok területi koncentrációja, 2001–2011. *Területi Statisztika*, 54(6): 531–549.
- Kováts A. (szerk.) (2013): *Bevándorlás és integráció – magyarországi adatok, európai indikátorok*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- KSH (2013): *2011. évi népszámlálás. Országos adatok*. KSH, Budapest.
- KSH (2014): Honosított magyar állampolgárok, 2003–2012. *Statisztikai Tükör*, 35.
- Moreh, C. (2014): A decade of membership: Hungarian post-accession mobility to the United Kingdom. *Central and Eastern European Migration Review*, 3(2): 79–104.
- OECD (2014): *International Migration Outlook 2014*.
- Tarrósy I. – Glied V. – Vörös Z. (szerk.) (2014): *Migrációs tendenciák napjainkban*. Publikon Kiadó, Pécs.

A NÉPESSÉG SZERKEZETE ÉS JÖVŐJE

FÖLDHÁZI ERZSÉBET

FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

- » Az 1980-as évek eleje óta Magyarország népessége egyre kisebb. 1990 és 2011 között 400 ezer fővel csökkent a népesség, a 2011-es népszámlálás és 2014 között pedig újabb 100 ezer fő a veszteség.
- » A létszámcsökkenés a születések alacsony és a halálozások magas számának együttes következménye. A legutóbbi két népszámlálás közötti időszakban a természetes fogyást még enyhítette a nemzetközi vándorlás pozitív egyenlege, az utóbbi években azonban ez az egyenleg negatívvá vált.
- » A nők a férfiaknál tovább élnek, ezért népességbeli arányuk is nagyobb, mint a férfiaké, azonban ez az arány az utóbbi években lassan csökkenni kezdett.
- » A korösszetétel alakulását az idősek arányának folyamatos emelkedése mellett a gyermekek arányának csökkenése jellemzi. Ezek a folyamatok 2011 után is folytatódtak, így jelenleg a népesség csaknem egyötöde betöltötte a 65. életévét, minden hetedik pedig 15 év alatti.
- » A népesség elöregedését mutató öregedési index folyamatosan emelkedik: 2006 óta már magasabb a legalább 65 évesek száma, mint a 15 év alatti gyermekeké, jelenleg 3 százalékpontos az eltérés közöttük.
- » A népesség 2015-ös előreszámítása szerint további létszámcsökkenés és fokozódó öregedés várható. Előrebecslésünk alapján 2060-ra a népesség száma közel 2 millió fővel fog csökkenni; a legalább 65 évesek aránya megközelíti majd az egyharmadot, és számuk két és félszerese lesz a 0–14 évesek létszámának.

A NÉPESSÉG MÚLTJA, JELENE ÉS JÖVŐJE

Egy ország népessége évről évre csak igen lassan változik, a népesedési folyamatok jellemzői hosszabb távon rajzolódni kezdnek. A népesség változását befolyásoló tényezők ugyanakkor jól kiszámíthatóak az egyes rész-folyamatok törvényszerűségei következtében.

A népesség létszámának és egyes jellemzőinek – például a nem, életkor, családi állapot szerinti összetétele vagy a területi elhelyezkedése – változásáról elsősorban a népszámlálások adnak információt. A népesség múltbeli alakulását a legutóbbi három – az 1990., 2001. és 2011. évi – népszámlálás alapján mutatjuk be.

A népszámlálások közötti változásokról a *népmozgalmi statisztika*^F – vagyis a születések, halálozások, házasságkötések és a házasságok megszűnése – ad tájékoztatást, a belföldi és az egyes országok közötti mozgásokról a vándorlási statisztika gyűjt adatokat. Emellett a két népszámlálás közötti *mikrocenzusok*,^F illetve a különböző teljes körű és reprezentatív adatfelvételek tájékoztatnak a népesség változásáról. A különböző forrásokból származó adatok pontossága eltérő: a természetes népmozgalom – születések és halálozások – regisztrációja

pontosabb, míg a vándorlásra vonatkozó adatok – főként az országból kivándorlók esetében – kevésbé pontosak.

A népmozgalmi és a vándorlási statisztika segítségével készül el két népszámlálás között a népesség évről évre való továbbvezetése. Ez a *népesség-továbbvezetés*^F azonban általában pontatlan, és a népszámlálások alkalmával nyílik lehetőség a pontosítására. A népesség legfontosabb jellemzői a létszám, a nem és életkor szerinti összetétel, valamint a területi elhelyezkedés.

A népesség múltbeli változásának vizsgálata rávilágít a népességfejlődés jellemző tendenciáira az adott országban, az adott időszakban; megmutatja a jelenhez vezető utat. Ugyanakkor kiindulópontot is jelent a jövőbeli változások felvázolásához, a népességfejlődés lehetséges irányainak meghatározásához, vagyis a népesség-előreszámításhoz.

Az előző két kötethez (lásd Habcicsek 2009, Földházi 2012) hasonlóan itt is bemutatásra kerülnek az országos népesség-előreszámítás eredményei. A 2011-es népszámlálás végleges eredményeinek felhasználásával 2013-ban készült országos népesség-előreszámítás (lásd Földházi 2013); az itt ismertetett eredmények a 2015-ben készült, átdolgozott változatból származnak.¹ (A népesség-előreszámítá-

1. táblázat. Az országos népesség-előreszámítás hipotézisei, 2015

Mutatószám	2013. évi tényleges adat ^{a)}	Alap hipotézis		Alacsony hipotézis		Magas hipotézis	
		2030	2060	2030	2060	2030	2060
Teljes termékenységi arányszám ^{b)}	1,34	1,60	1,60	1,45	1,45	1,74	1,75
Születéskor várható élettartam, férfiak	72,0	76,7	84,8	75,6	82,5	77,5	87,1
Születéskor várható élettartam, nők	78,7	82,4	88,7	81,1	85,0	83,7	92,4
A nemzetközi vándorlások egyenlege	-7340 ^{c)}	-5960	7500	-17 500	-7500	-4360	17 500

^{a)} A 2014. évi előzetes adatok szerint a teljes termékenységi arányszám 1,41; a legalább egy évre külföldre távozott magyar állampolgárok száma 31 500 fő (KSH 2015). ^{b)} A teljes termékenységi arányszám azt mutatja meg, hogy egy nő élete során átlagosan hány gyermeket vállalna, ha az adott év termékenységi viszonyai állandósulnának (lásd bővebben 3. fejezet). ^{c)} 2012. évre vonatkozó becslés (a becslés módszereiről lásd Bleha et al. 2014).

¹ Az átdolgozott változatban a 2013-as változathoz viszonyítva a termékenységi hipotézisek változatlanok; a halálozási hipotézisek kialakításakor minden változatban és mindkét nem esetén magasabb várható élettartammal számoltunk; a vándorlási hipotézisek kidolgozásánál pedig új módszertant követtünk (ez utóbbit lásd Bleha et al. 2014).

sokból kétévente készül új változat, felhasználva a legfrissebb statisztikai adatokat, összhangban az ENSZ és az Eurostat gyakorlatával.)

A népesség-előreszámítás alap- vagy közepes változata a készítés időpontjában reálisan elképzelhető jövőnek felel meg. Az alacsony és a magas változat a jövőbeli népességfejlődés alsó és felső határát jelöli ki. (Az előreszámítás módszeréről lásd Földházi 2012.)

A NÉPESSÉG-ELŐRESZÁMÍTÁS HIPOTÉZISEI

A népesség-előreszámítás hipotéziseinek számszerűsítése többféle módon történhet: hosszabb távú trendek továbbvezetésével, korábban hasonló fejlődési utat bejárt országok adatai alapján történő modellezéssel, szakértői vélemények figyelembevételével, vagy akár mindezek ötvözésével.

A várható élettartam hipotéziseinek kiszámításakor az európai országok adataiból indultunk ki, és hosszú távú – legalább 20 évig fennálló – trendek figyelembevételével becsültük az élettartam növekedését, külön a férfiakra és a nőkre. A legalacsonyabb növekedési ütemet vettük figyelembe az alacsony hipotézisnél, a medián növekedést az alaphipotézisnél, a legmagasabb növekedési ütemet pedig a magas hipotézisnél.²

A termékenységre vonatkozó feltételezések hátterében az európai országok jellemzői mellett elméleti megfontolások is szerepet játszottak. Az alaphipotézis szerint a szülési kedv növelését célzó jelenlegi kormányzati intézkedések középtávon látható eredményt hoznak, és így a 2020-as évek elejére a magyarországi termékenység eléri Ausztria mostani szintjét, és 1,45 körül alakul majd.

Ismeretes, hogy a magyar nők egyre későbbi életkorokra halasztják a gyermekszülést. A magas hipotézis azon a feltevésen alapul, hogy ezekben a későbbi életkorokban „bepótolják” azokat a gyermekeket is, akiknek a születését fiatalabb korokban – tanulás, munkahelyi karrier vagy más okok miatt – elmulasztották. Ennek eredményeképpen két évtized távlatában 1,75-ös termékenységi arányszám elérése is lehetséges a 2030-as évek elejére.

A jelenleg is zajló változások fényében azonban arra van a legnagyobb esély, hogy lerövidül az az időszak, amely alatt a nők világra szeretnék hozni tervezett gyermekeiket. Ebben az esetben azonban még a szülési kedv megnövekedése mellett is várhatóan kevesebb gyermek jön világra, mint a magas hipotézis feltételeinek teljesülése esetén. Az alaphipotézis szerint a termékenység eléri a jelenlegi 1,6-os európai átlagot, megközelítőleg egy évtizedes késéssel. Mindhárom hipotézis esetén az elért termékenységi szintek stabilizálódását feltételezzük 2060-ig.

A vándorlás a legkevésbé kiszámítható népmozgalmi folyamat, így az erre vonatkozó hipotézisek kidolgozása a legösszetettebb feladat.

A hipotézisek kialakításának első lépéseként készítettünk egy becslést a különböző – magyar és a Magyarországról elvándorlókat befogadó országok, illetve az ENSZ – statisztikai alapján, ami a 2012. évre több mint 7 ezer fős negatív különbözetet mutatott a bevándorlók és az elvándorlók száma között. Ez volt a kiindulópont, ezt követően külön fogalmaztuk meg a bevándorlásra és az elvándorlásra vonatkozó feltételezéseket mindhárom előreszámítási változat esetén, és végül a kettő különbözeteként kapott vándorlási egyenleget vettük figyelembe az előreszámításnál.

² A várható élettartamra vonatkozó hipotézisek kidolgozását Kovács Katalin végezte.

Az alaphipotézis szerint a bevándorlók száma egy évtizedes stagnálás után lassan emelkedni kezd – azt feltételezve, hogy a stabilizálódó magyar gazdaságnak növekszik a munkaerőigénye – majd a 2050-es évektől viszonylag magas szinten állandósul. Ezzel párhuzamosan az elvándorlás mértéke – az előbbihez hasonló okok miatt – enyhül, és a 2030-as évek közepétől viszonylag alacsony szinten állandósul. Így a vándorlási egyenleg a 2030-as évek elejétől már pozitívvá válik, és a 2040-es évek végétől évi 7500 fős szinten marad.

Az alacsony hipotézis feltételezései az előzőhöz hasonlóak, azzal a különbséggel, hogy nem számolunk a bevándorlás növekedésével, vagyis a teljes előreszámítási időszakban állandónak tekintjük, miközben az elvándorlás is kisebb ütemben mérséklődik, mint az alapváltozatban. A stagnáló bevándorlás és a jelentős elvándorlás a 2040-es évek elejétől évi 7500 fős vándorlási veszteséget eredményez 2060-ig. Ez abban az esetben következik be, ha az ország gazdasági helyzete nem javul számottevően az előreszámítási időszakban.

A magas hipotézis az előzővel ellentétben jelentős mértékű gazdasági fejlődést feltételez, az utóbbi egy-két év kedvező folyamataiból kiindulva. Ennek eredményeképpen növekszik a bevándorlók száma, beleértve a külföldön született magyarokat is, továbbá mérséklődik az elvándorlás. Így a 2030-as évektől már pozitívvá váló vándorlási egyenleg a 2040-es évek végére elérheti az évi plusz 17 500 főt, és feltevéseink szerint ezen a szinten marad az előreszámítási időszak végéig.

A NÉPESSÉGSZÁM ALAKULÁSA ÉS ÖSSZETEVŐI

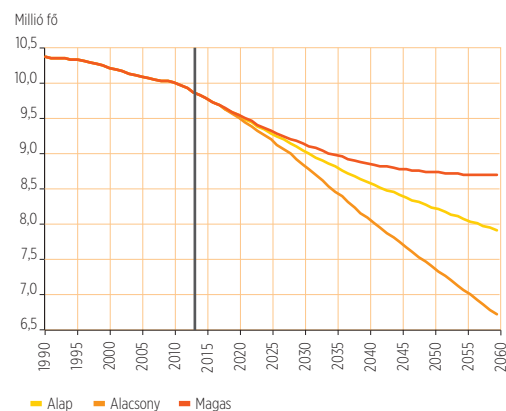
Magyarország népessége az 1980-as évek elejétől folyamatosan csökken, 1981-ben volt a legtöbb, 10 millió 710 ezer fős népes-

séggel. 1990-ben 10 millió 375 ezer fő élt az ország területén, a 2001. évi népszámláláskor 10 millió 200 ezer főt írtak össze, 2011. október 1-jén (a népszámlálás eszmei időpontjában) pedig 9 millió 982 ezer fő volt a létszám: a csökkenés csaknem 400 ezer fő az 1990-es és a 2011-es népszámlálás között. A továbbszámított népesség 2014 elején 9 millió 877 ezer fő volt, vagyis alig több mint két év alatt több mint 100 ezer fős népességfogyás következett be.

A 2015-ös népesség-előreszámítás szerint 2060-ban várhatóan 7 millió 900 ezer fő körül alakul az ország népessége. A legmagasabb várható népességszám 8 millió 690 ezer fő, a legalacsonyabb pedig 6 millió 700 ezer fő: a két szélső változat között az eltérés csaknem 2 millió fő.

A népesség csökkenése tehát tovább folytatódott 2014-ig, és az előreszámítás mindhárom változata szerint a jövőben is folytatódni fog: még a termékenység jelentős növekedését és a számottevő bevándorlást feltételező magas változat esetén sem éri el a 9 millió főt 2060-ban (1. ábra). Az előreszámítás szerint még közepesen javuló termékenység és halandóság esetén is bekövetkezhet közel 2 millió fős visszaesés.

1. ábra. A népesség száma Magyarországon, 1990–2060

Forrás: KSH NKI; saját számítás.

Egy országban a népesség számának változását három tényező alakítja: az élveszületések és a halálozások száma, valamint a nemzetközi vándorlások egyenlege. *Természetes szaporodás*^F következik be akkor, ha több az élveszületés, mint a halálozás; fordított esetben pedig *természetes fogyás*.^F

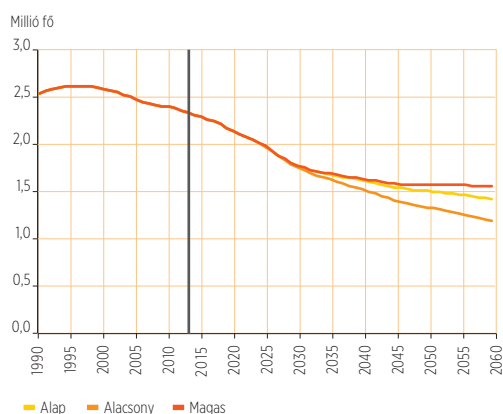
Az élveszületések száma a szülőképes korú nők számától, valamint gyermekvállalási hajlandóságuktól függ. A rendszerváltást követő évtizedben az élveszületések száma számottevően csökkent, elsősorban amiatt, hogy a szülőképes korban lévő nők termékenysége visszaesett. 1990-ben 126 ezer gyermek született, 1998 és 2008 között minden évben 100 ezernél valamivel alacsonyabb volt az éves születésszám. Ezt követően további csökkenés után 2011-ben érte el eddigi mélypontját, amikor is 88 ezer élveszületést számláltak össze. 2012-ben és 2013-ban kismértékű emelkedés mutatkozott, a 2014-es előzetes adatok pedig további növekedést mutatnak 91 500 élveszületéssel.

Ahhoz, hogy a népesség gyarapodni tudjon, a magas változatban feltételezett 1,75-ös átlagos gyermekszámnál is többre lenne szükség. A termékenység a 2011-es mélypont után emelkedni kezdett, 2014-ben elérte az 1,41-et,³ de további dinamikus növekedésre lenne szükség. A termékenység emelkedése sem elég önmagában a népesség gyarapodásához, ehhez a születések számának növekedése is elengedhetetlen. Ez utóbbi azonban kétséges, hiszen az 1970-es években született népes generáció kifutásával csökkenni fog a termékeny korban lévő nők száma.

A következő évtizedekben egyre kisebbek lesznek a szülőképes női korosztályok: a jelenlegi 2,3 milliós létszámról 2030-ra 1,7 millió körülire apad a számuk mindhárom

előreszámítási változat szerint (2. ábra). Ettől kezdve a csökkenés mérséklődik, mert a szülőképes kor határát elérve megjelennek a jelenleginél magasabb termékenység eredményeként megnövekedett létszámú női kohorszok. A korcsoport fogyása azonban még így sem áll meg: az alapváltozat szerint 2060-ban várhatóan 1,4 millió körül lesz, míg az alacsony változat kevesebb mint 1,2 millió főt valószínűsít, a magas változat pedig több mint 1,5 millió szülőképes korú nővel számol.

2. ábra. A szülőképes korú (15–49 éves) női népesség száma, 1990–2060

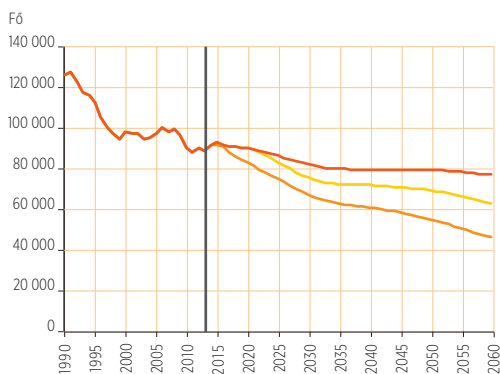

Forrás: KSH NKI; saját számítás.

A termékeny korban lévő nők létszámának csökkenését figyelembe véve a 90 ezer körüli születésszám tartósan csak növekvő gyermekvállalási hajlandóság mellett tartható fenn; hosszabb távon azonban még ekkor is a születések számának csökkenése valószínűsíthető. Amennyiben az átlagos termékenység a jelenlegihez hasonló szinten marad, ismét a születések számának jelentős visszaesésére kell számítani már a közeljövőben is (3. ábra).

³ Előzetes népmozgalmi adatok szerint. Lásd KSH, STADAT adatbázis: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_wnt001b.html (letöltve: 2015. június 18.)

3. ábra. Az élveszületések száma, 1990–2060

Forrás: KSH NKI; saját számítás.

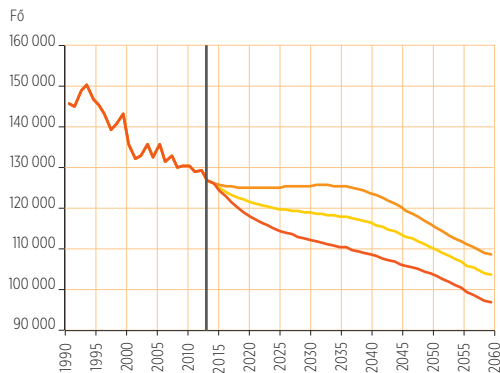
A természetes szaporodást a születéseken kívül a halálozások száma befolyásolja. A halálozások számát elsősorban az idősebb korosztályok létszáma határozza meg, mivel az életkor növekedésével emelkedik a halálozási valószínűség is. Másik tényezője, hogy hogyan alakulnak az életkilátások az egyes életkorokban, amelynek összefoglaló mutatója a *születéskor várható átlagos élettartam*.^F

Az 1990-es évek elején még igen magas, éves szinten 140 ezer fő fölötti volt a halálozások száma, 1993-ban pedig még a 150 ezer főt is meghaladta. A halandóság 1995-től kezdődő javulása következtében fokozatosan csökkent a halálozások száma, így 2008-ban már alig valamivel volt 130 ezer fő fölött. Az utóbbi években további jelentős visszaesés figyelhető meg a halálozások számában: 2013-ban már évi 127 ezer fő alatt volt, 2014-ben pedig az előzetes adatok szerint csak kevéssel haladja meg a 126 ezer főt. Ez a csökkenés az idősek számának növekedése mellett következett be, és a várható élettartam emelkedésének köszönhető.

A jövőben kismértékű halandóság-javulás esetén a meghaltak száma enyhe emelkedést követően csökkenhet; a halandóság ütemesebb mérséklődése mellett tartósan 120 ezer fő közelében maradhat; erőteljes

javulás esetén pedig 2060-ra akár 100 ezer alá is csökkenhet. Ennél lényegesen kevesebb azonban várhatóan nem lesz, így a természetes fogyást a várható élettartam növekedése önmagában nem tudja megállítani, ez csak a születések számának emelkedése mellett képzelhető el (4. ábra).

4. ábra. A halálozások száma, 1990–2060

Forrás: KSH NKI; saját számítás.

A jövőben is arra lehet számítani, hogy kevesebb lesz az élveszületés, mint a halálozás, tehát a természetes fogyás tartósan jellemzi a népesedési folyamatokat. 1990 és 2011 között 775 ezer fővel többen haltak meg, mint ahányan születtek; 2011 és 2014 között 118 ezer fő volt a természetes fogyás. 2011 és 2060 között közel 2 millió fő természetes fogyásra lehet számítani, közepesen javuló feltételek mellett.

A természetes fogyás hatását az utóbbi évtizedekben a nemzetközi vándorlás pozitív egyenlege mérsékelte, vagyis az, hogy többen költöztek Magyarországra, mint ahányan elmentek. 1990 és 2011 között a nemzetközi vándorlás összesített egyenlege meghaladta a 356 ezer főt. Az utóbbi években azonban – becslések szerint (lásd Bleha et al. 2014) – ez az egyenleg negatívvá vált, és várhatóan negatív is marad egy ideig. Az előszámítás alaphipotézise szerint 2012 és 2060 között több mint 100 ezer

fő lesz a nemzetközi vándorlásból fakadó hiány, ami tovább fokozza a népességcsökkenést.

A NÉPESSÉG SZERKEZETE NEMEK ÉS ÉLETKOROK SZERINT

A népesség nemek szerinti összetételét több tényező is befolyásolja: a fiúk és a lányok aránya az újszülöttek között, a férfiak és a nők halandóságának különbségei, valamint a nemek aránya a vándorlók között. Az újszülöttek között magasabb a fiúk aránya, ennek elsősorban biológiai okai vannak. A nők várható élettartama általában magasabb, mint a férfiaké, ebben azonban a biológiai okok mellett már társadalmi tényezők is szerepet játszanak. A várható élettartamok közötti különbség igen jelentős lehet: ma Magyarországon ez csaknem hét év a nők javára, de nálunk fejlettebb országokban ennél jóval alacsonyabb értékek is előfordulnak.

A népesség életkori csoportokra való felosztásának egyik szokásos módja, amikor a 20 év alattiakat tekintik fiatalnak, a 65 éveket és idősebbeket idősnek. Esetenként külön is vizsgálják a gyermekkorú, vagyis 15 év alatti népességet, illetve a 15–64 év közöttieket, akiket munkaképes korúaknak tekintenek.

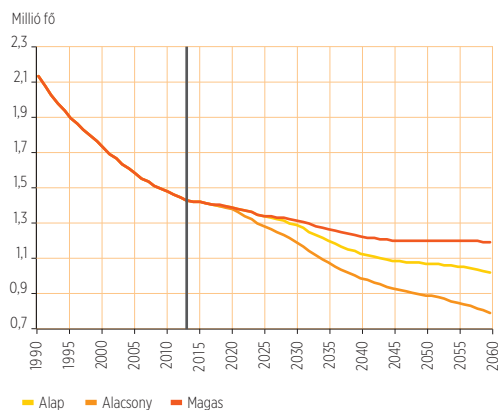
Az egyes életkori csoportok létszámának változása mellett fontos a népességen belüli arányuk változása is. Kitüntetett figyelmet kap a demográfiai öregedés, ami az idősök egyre növekvő népességbeli arányában és az átlagéletkor emelkedésében nyilvánul meg. A népesség öregedését az *öregedési index*^F mutatja összefoglalóan, a középkorúakra háruló eltartási terheket pedig a *fiatalkori és az időskori függőségi ráta*.^F

A nemek arányát vizsgálva a népességben belül megfigyelhető, hogy a férfiak aránya egyre csökken, elsősorban a nőknél magasabb halandóságuk következtében. 1990-ben 5,4 millió nő és 5,0 millió férfi élt

Magyarországon, ezer férfira 1082 nő jutott. 2001-ben a nők létszáma 5,4 millió, a férfiaké 4,9 millió volt, a nemek közötti arány 1103-ra módosult, ez 2011-re 1105-re változott (5,2 millió nő és 4,7 millió férfi). Az előreszámítás alapváltozata szerint – amely a férfiak esetében ütemesebb élettartam-hosszabodást feltételez – 2060-ban 4 millió nő mellett 3,9 millió férfi lesz, és a nőtöbbség 1034-re mérséklődik.

Az egyes életkori csoportok létszámát alapvetően meghatározza az egymást követő születési évszámok nagysága. Amennyiben ezek lassan változnak, a népesség is lassan, egyenletesen változik. A kiugróan magas vagy alacsony születési évszámok a népesség jövőbeli alakulásában is hullámzásokat okoznak. Magyarországon az 1950-es években született „Ratkó-gyerekek”, illetve az 1970-es években született „Ratkó-unokák” alkotnak két ilyen népesebb csoportot. Ez a két csoport különös jelentőséggel bír a népesség változása szempontjából: az 1950-es években születettek most érik el az időskort, így felgyorsul a népesség öregedése; az 1970-es években született nők pedig a termékeny életszakaszuk végéhez közelednek, ami a születések számára gyakorolhat kedvezőtlen hatást.

5. ábra. A 0–14 évesek létszáma, 1990–2060

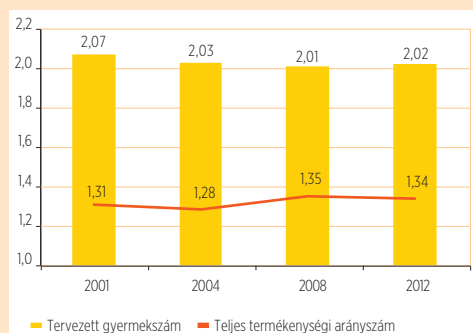
Forrás: KSH NKI; saját számítás.

A TERVEZETT GYERMEKEK MEGSZÜLETÉSÉNEK HATÁSA AZ ORSZÁG NÉPESSÉGÉNEK ALAKULÁSÁRA

A magyarországi népességfogyás legfőbb oka az alacsony termékenység. A termékenység 1990-től gyorsan csökkent, 2011-ben érte el a mélypontját az 1,24-es teljes termékenységi arányszámmal. Azóta bekövetkezett némi javulás, 2014-re az arányszám előzetes értéke 1,41.

Ugyanakkor az értékekre és attitűdökre vonatkozó kutatások folyamatosan a család és a gyermek kiemelkedő fontosságát jelzik. A fiatalok átlagosan két gyermeket terveznek, azonban a tervezett gyermekek jelentős része nem születik meg. Érdeemes megvizsgálni azt a kérdést, hogy mi történne abban az esetben, ha a tervezett gyermekek valóban meg is születnének. A népesség-előreszámítás segítségével megbecsülhető ennek hatása a népesség alakulására a következő 50 évben.

A teljes termékenységi arányszám és a tervezett gyermekszám a 18–44 éves nők és a 18–49 éves férfiak körében, 2001, 2004, 2008, 2012

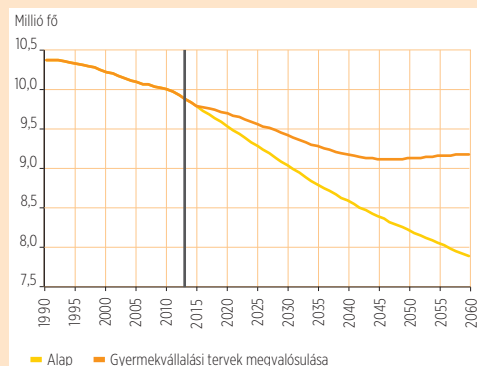
Forrás: KSH NKI Életünk fordulópontjai panel adatfelvétel 1–4. hulláma; saját számítás.

A tervezett gyermekek számáról az Életünk fordulópontjai panelvizsgálat 2001 és 2012 között lezajlott négy hullá-

ma ad információt. A teljes termékenységi arányszám 1,24 és 1,35 között változott ebben az időszakban, miközben a tervezett gyermekszám mutat ugyan kismértékű csökkenést, de alapvetően 2 körüli értéket vesz fel.

Ha a gyermekvállalási tervek teljes egészében valóra válnának, jelentősen mérséklődne a népességfogyás: a népesség száma 1,3 millióval lenne magasabb 2060-ban, mint a népesség-előreszámítás alapváltozatában.

Magyarország népessége a népesség-előreszámítás alapváltozata és a gyermekvállalási tervek megvalósulását feltételező változat szerint, 1990–2060

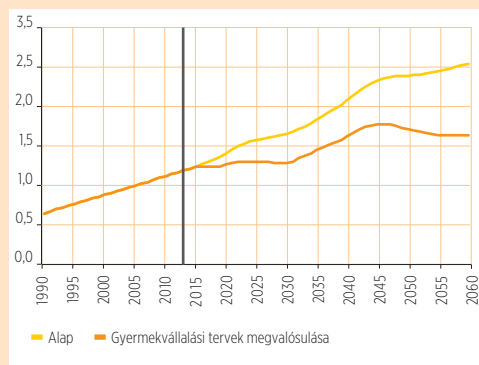

Forrás: KSH NKI; saját számítás.

Az alapváltozat szerint a gyermekek (0–14 évesek) és a középkorosztály (15–64 évesek) aránya folyamatosan csökken, miközben az időseké (65 évesek és idősebbek) folyamatosan emelkedik. Ha a tervezett gyermekek megszületnének, akkor 2060-ra a gyermekek aránya kismértékben (14%-ról 17%-ra) emelkedne, az időseké pedig kevésbé (az alapváltozat szerinti 33% helyett 28%-ra) növekedne. A 15–64 évesek viszonylatában mindkét változatban a jelenlegi kétharmados arányról 54–55%-ra csökkenne, de míg az alapváltozatban ez 4,3 milliós létszámot jelen-

tene, a magas termékenységgel számoló változatban 5 millió fő körül alakulna.

Az öregedési index alakulása a népesség-előreszámítás alapváltozatában és a gyermekvállalási tervek megvalósulását feltételező változatban, 1990–2060

Forrás: KSH NKI; saját számítás.

A magas termékenység hatása jól látható az öregedési index változásán, ami a népesség elöregedésének intenzitását mutatja, a 65 éves és idősebb népességet a gyermekkorúak (0–14 évesek) százalékában kifejezve. Az öregedési index az alapváltozatban folyamatos emelkedéssel kis mértékben meghaladja a 2,5-ös értéket 2060-ban, ami azt jelenti, hogy az idősek létszáma közel két és félszerese lesz a gyermekkorúak létszámának. A tervezett gyermekek megszületése esetén ez az arány alig valamivel több mint másfélszeres, tehát jelentősen lelassul a társadalmi öregedés folyamata.

1990 elején még 2,1 millió volt a gyermekek, a 0–14 évesek létszáma, 2011-ben viszont már csak 1,5 millió, 2014-ben pedig 1,4 millió (5. ábra). A 670 ezer fős létszámcsökkenésért a termékenység igen alacsony szintje a felelős, ami részben a gyermekvállalási életkor kitolódásának a következménye. 2060 felé haladva feltételezhető a csökkenő létszámú szülőképes korosztályok gyermekvállalási hajlandóságának növekedése, de ez a valószínű emelkedésnél csak jóval nagyobb mértékű termékenységnövekedés esetén és kizárólag hosszú távon tudná ellensúlyozni a 0–14 éves korosztályok zsugorodását. Így a gyermekek létszámának változása továbbra is csökkenő tendenciát mutat: az előreszámítás alapváltozatában 2060-ig 1 millió főre apad. A ma megfigyelt alacsony átlagos gyermekszám mellett a korcsoport létszáma azonban jóval nagyobb mértékben is csökkenhet. A gyermekek aránya jelenleg 14%, ez sokkal alacsonyabb, mint az 1990-es évek

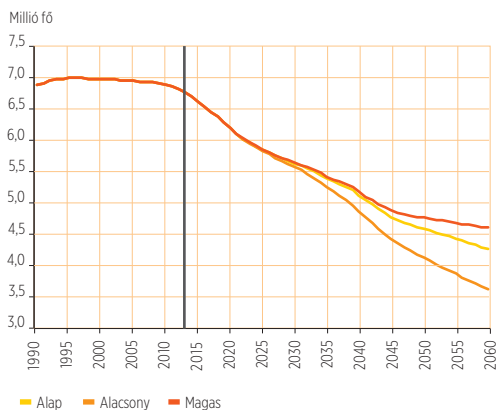
elején volt (20%), de várhatóan magasabb az előre jelzett 2060. évinél (13% körül).

A középkorosztály (15–64 évesek) létszámát jelentősen megemelte, hogy nemcsak az 1950-es években, hanem az 1970-es években születettek is ebbe a korcsoportba kerültek. A 15–64 évesek csoportja az 1990. évi 6,9 millió főről indulva 2014-ben 6,7 milliót tesz ki, így már megkezdődött a csökkenés, amely néhány éven belül – amint az ún. Ratkó-évjáratok elérik a 65 éves korhatárt – felgyorsul. 2030-ban várhatóan 5,6 millió, 2060-ban pedig 4,3 millió fő körül lesz a korcsoport létszáma (6. ábra).

Az idősek létszáma és össznépegségen belüli aránya egyre növekszik az egyes országokban: ez a jelenség a demográfiai öregeedés. Jelenleg elsősorban a fejlett országokra jellemző a nagymértékű emelkedés, de egyre gyakrabban érinti a kevésbé fejlett országokat is. A demográfiai öregeedés jelentősen megterheli az idősek nagy ellátórendszerit

(nyugdíj, egészségügy, idősgondozás); a társadalompolitika feladata olyan módon átalakítani és fejleszteni ezeket a rendszereket, hogy megfeleljenek a növekvő igénybevételnek.

6. ábra. A 15–64 évesek létszáma, 1990–2060

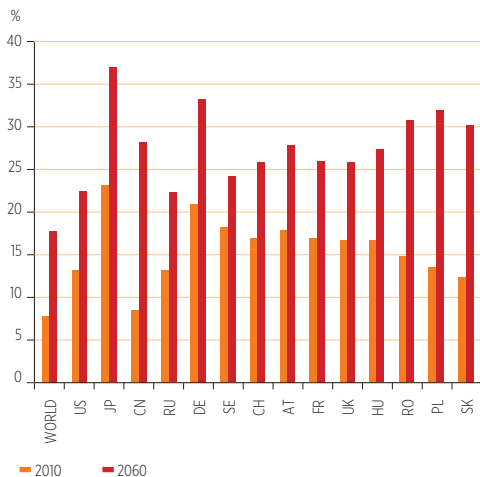
Forrás: KSH NKI; saját számítás.

A népesség-előreszámítások szerint a távolabbi jövőben az öregedés eddig nem tapasztalt méreteket ölt: a 65 évesek és idősebbek aránya 2060-ban megközelíti a 20%-ot, vagyis a Föld népességének közel egyötöde időskorú lesz. A fejlett országokban előreláthatólag 25% körül alakul majd az arányuk. A várható élettartam emelkedésével egyre nagyobb számban és arányban vannak jelen a népességben a nagyon idősek, a 80 évesek és idősebbek. A világ népességének jelenleg csak 1,5%-a tartozik ebbe a korcsoportba, 2060-ra azonban arányuk várhatóan megközelíti az 5%-ot, a fejlett országok többségében pedig 10% körül alakul majd (7. és 8. ábra). Ez azt jelenti, hogy a 80 évesek és idősebbek körében jóval dinamikusabb növekedés tapasztalható, mint a 65 évesek és idősebbek körében.

A 65 évesek és idősebbek arányát tekintve Magyarország jelenleg a nyugat-európai országokhoz áll közel a 17 százalékos körüli népességbeli aránnyal, ami valamivel magasabb, mint a volt szocialista országok hasonló mutatói. A növekedés mértékét nézve is igaz ez, miközben a kelet-európai országokban

nagyobb arányú növekedés megy végbe, mint Magyarországon. A nagyon idősök arányát tekintve már közelebb állunk a kelet-európai országokhoz, mind a jelenlegi arányokat, mind pedig a növekedés ütemét figyelembe véve.

7. ábra. A 65+ évesek aránya a világ néhány országában, 2010 és 2060

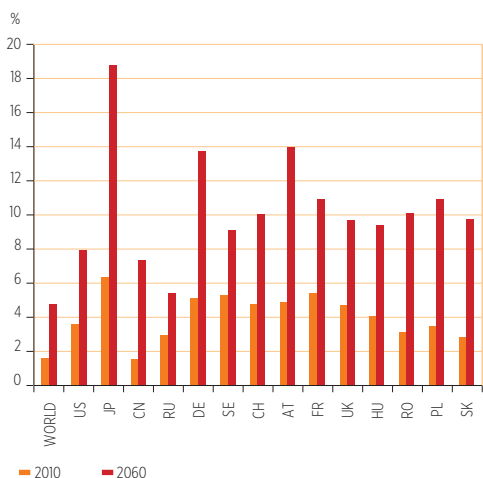

Forrás: UN Population Division (World Population Prospect: The 2012 Revision).

Az idős népesség arányát a termékenység és halandóság alakulása befolyásolja: míg a nyugat-európai országokban a viszonylag magas termékenységgel párosuló magas várható élettartam következtében magas az idősek aránya, addig a kelet-európai országokban inkább az alacsony termékenység az alapvető ok, amihez a nyugat-európainál alacsonyabb várható élettartam is hozzájárul. Németország kivételnek tekinthető a nyugat-európai országok közül: itt az alacsony termékenység és a magas várható élettartam együttes hatása érvényesül. Japánban a különösen hosszú élettartam növeli meg az idősek, főként pedig a nagyon idősök létszámát és arányát. Kína esetében az egykepolitika korszakoztatást torzító hatása jelenik meg abban, hogy jelenleg alacsony az idősek aránya, a növeke-

dés dinamikája viszont várhatóan itt lesz a legnagyobb.

8. ábra. A 80+ évesek aránya a világ néhány országában, 2010 és 2060

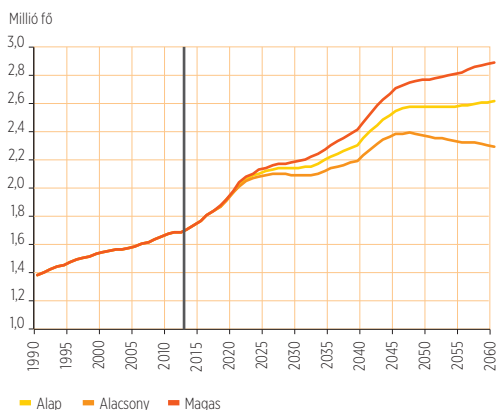

Forrás: UN Population Division (World Population Prospect: The 2012 Revision).

Magyarországon az 1990-es évek elején 1,4 millió volt a 65 éves és idősebb népesség-létszáma, 2011-ben pedig már 1,7 millió főt számlált a korcsoport. Arányuk a népességben 13%-ról 17%-ra nőtt. 2030-ra számuk – a már említett korcsoport-hullámváz, az alacsony születésszámok, valamint a javuló halandóság együttes hatására – 2,1 millió főre emelkedik, a népességbeli arányuk pedig közel 24%-ra. 2060-ra az öregedés folytatódásának eredményeképpen 2,6 millió körül lehet a létszámuk, és 33% körüli az arányuk (9. ábra).

A nagyon idősök, 80 évesek vagy idősebbek létszáma 1990-ben még csak 260 ezer fő volt, és csupán a népesség 2,5%-a tartozott ebbe a korcsoportba. 2011-ben már 400 ezer főt számlált ez a kategória, és a népesség 4%-át képviselte. 2060-ban számuk várhatóan megközelíti az 1,2 milliót, vagyis a népesség 15%-a⁴ körül lesz az arányuk.

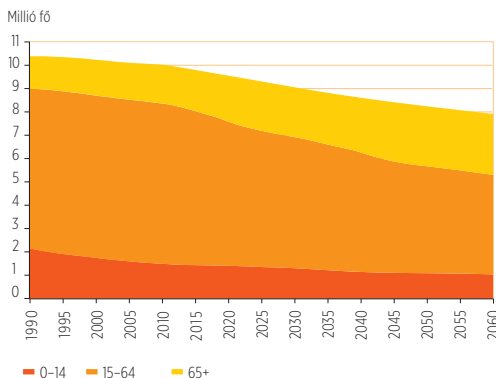
9. ábra. A 65+ évesek létszáma, 1990–2060

Forrás: KSH NKI; saját számítás.

Az egyes korcsoportok létszám-változásának eredményeképpen – csökkenő népességszám mellett – átalakul a népesség korszerkezete: a gyermekek aránya a jelenlegi 14%-ról 13%-ra csökken; a középkorosztály több mint kétharmados aránya jelentősen csökken, és 2060-ban már csak a népesség valamivel több mint felét teszi ki, miközben a 65 évesek és idősebbek aránya csaknem megduplázódik, 17-ről 33%-ra emelkedik (10. ábra).

10. ábra. A népesség összetétele korcsoportok szerint, 1990–2060

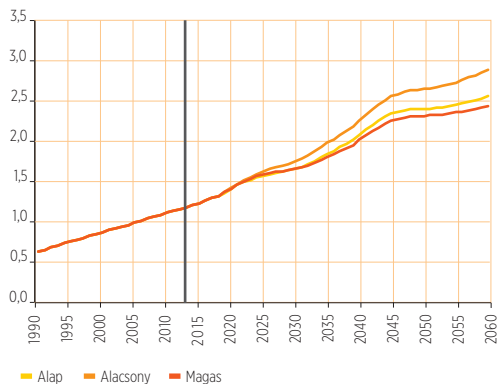

Forrás: KSH NKI; saját számítás.

⁴ Saját becslés. A becslült érték jelentősen eltér az ENSZ által előre jelzett 9,4%-os aránytól; ennek fő oka a várható élettartamra vonatkozó hipotézisek kidolgozásának eltérő módszere. Az ENSZ előszámítási módszeréről lásd: <http://esa.un.org/wpp>

Az öregedési index (az időseknek a gyermekkorúakhoz viszonyított száma) szintén fontos jelzőszám az öregedés intenzitásának érzékeltetésére. Az 1990. évi 0,7-es értékről már a 2000-es évek közepére 1,0 fölé emelkedett, tehát a népességben több lett az idős ember, mint a gyermekkorú (11. ábra). Az idősek és a gyermekek aránya a következő időszakban lendületesen tovább emelkedik majd, 2030-ra 1,7 körüli értéket vehet fel, 2060-ra pedig 2,5 körül lehet. Ez utóbbi azt jelenti, hogy az idősek létszáma csaknem két és félszerese lesz a gyermekek létszámának. Az előreszámítás alacsony változatában ennél kedvezőtlenebbül alakul a mutató értéke: 2060-ra 3 közelébe kerül. Az alap- és a magas változat között nincs lényeges különbség.

11. ábra. Az öregedési index alakulása, 1990–2060

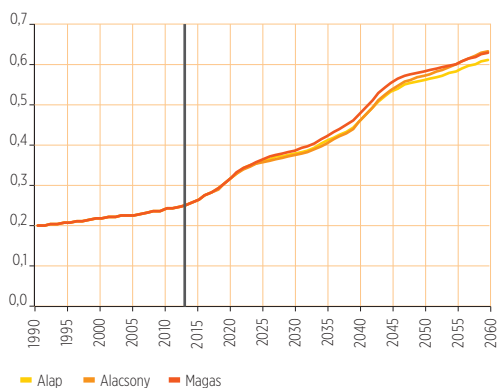

Forrás: KSH NKI; saját számítás.

A gazdaságilag aktív népességre nehezedő eltartási terhek mutatója az *eltartottsági ráta*,^F amely a gazdaságilag nem aktív korú népességet viszonyítja az aktív korú népességhez. Ennek egyik változata az időskori eltartottsági vagy függőségi ráta, amely az időskorúak és a gazdaságilag aktív korúak egymáshoz viszonyított arányát mutatja (12. ábra).

A mutató értéke 1990-ben 0,2 volt, vagyis egy időskorúra öt aktív korú jutott a népességben. Lassú emelkedéssel 2011-re elérte a mutató értéke a 0,24-et; ekkor egy időskorúra négy aktív korú jutott. A ráta növekedése tovább folytatódik a jövőben is: a növekedés dinamikáját a különböző korcsoportok időbeli hullámozása jelentősen befolyásolja. 2060-ra az időskori függőségi ráta értéke várhatóan 0,6 körül lesz: egy időskorúra már kevesebb mint két aktív korú jut majd a népességben.

12. ábra. Az időskori függőségi ráta alakulása, 1990–2060

Forrás: KSH NKI; saját számítás.

FOGALMAK

Népmozgalmi statisztika: A természetes népmozgalom körébe tartozó jelenségekre (születés, halálozás, házasság, válás, vándorlás) vonatkozó folyamatos adatgyűjtés (anyakönyvi statisztikák), azok elemzése és az információk rendszeres közzététele.

Mikrocenzus: Magyarországon 1960 óta két népszámlálás között mintavételes kis népszámlálást, úgynevezett mikrocenzust tartanak, és annak eredményeit matematikai-statisztikai módszerekkel kivétítve az ország egészére népszámlálási jellegű adatokat biztosítanak az évtized közepéről. A 2005. évi mikrocenzus a Magyar Köztársaság területén lévő lakások – matematikai módszerrel kiválasztott – két százalékát és az azokban lakó személyeket érinti. A kis népszámlálás alapfelvétele az ország 847 városára, községére terjed ki. Összeírásra mintegy 83 ezer lakás és az azokban lakó személyek kerülnek. A kiválasztott lakásokban lakók részvétele a mikrocenzusban – a népszámlálással megegyező módon – kötelező.

Várható átlagos élettartam: A várható átlagos élettartam azt fejezi ki, hogy a különböző életkorúak az adott év halandósági viszonyai mellett még hány évi élettartamra számíthatnak.

Születéskor várható átlagos élettartam: Az újszülöttek várható átlagos élettartama.

Természetes szaporodás, fogyás: Az élveszületések és a halálozások különbözete.

Időskori függőségi ráta: Az időskorúaknak (65+ éves) az aktív korúakhoz (15–64 éves) viszonyított aránya.

Fiatalkori függőségi ráta: A fiataikorúaknak (0–14 éves) az aktív korúakhoz viszonyított aránya.

Eltartottsági ráta (teljes függőségi ráta): A gyermek (0–14 éves) és az idős népesség (65+ éves) a 15–64 éves népesség százalékában (a fiatakori és az időskori függőségi ráta összege).

Öregedési index: Az idős népesség (65+ éves) a gyermeknépesség (0–14 éves) százalékában.

Népesség-továbbvezetés: A népszámlálások közötti időszak évenkénti népességének meghatározásánál a kiindulópont az utolsó népszámlálás népességszáma, aminek továbbszámításához a 2000. évig a népmozgalmi statisztikából rendelkezésre álló természetes szaporodás, illetve fogyás adatait használtuk. 2001. január 1-jétől a népesség továbbszámításának módszere megváltozott. Ennek a változásnak a lényege, hogy a továbbiakban a nemzetközi vándorlást is figyelembe vesszük a két népszámlálás közötti népességszám meghatározásánál.

AJÁNLOTT IRODALOM

- Bleha, B. – Sprocha, B. – Vanjo, B. – Földházi, E. (2014): *Population projections for Hungary and Slovakia at national, regional and local levels*. INFOSTAT Bratislava – Hungarian Demographic Research Institute. <http://www.seemig.eu/downloads/outputs/SEEMIGPopulationProjectionsHUSK.pdf>
- Földházi E. (2013): Magyarország népességének várható alakulása 2011–2060 között. *Demográfia*, 56(2–3): 105–143.
- Földházi E. (2012): A népesség szerkezete és jövője. In Óri P. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2012. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH NKI, Budapest: 155–168.
- Hablicsek L. (2009): A népesség szerkezete és jövője. In Monostori J. – Óri P. – S. Molnár E. – Spéder Zs. (szerk.): *Demográfiai portré 2009. Jelentés a magyar népesség helyzetéről*. KSH NKI, Budapest: 133–144.
- KSH (2015): Népmozgalom, 2014. *Statisztikai tükrök*, 23, 2015. márc. 27. <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepmozg/nepmoz14.pdf>
- KSH (2013): *2011. évi népszámlálás. 4. Demográfiai adatok*. KSH, Budapest.
- O'Neill, B. C. – Balk, D. – Brickman, M. – Maros, E. (2001): A Guide to Global Population Projection. *Demographic Research*, 4(8): 203–288. www.demographic-research.org/Volumes/Vol4/8/

HONLAPOK

- Eurostat (Population projections data): <http://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography-migration-projections/population-projections-data>
- KSH NKI (Népesség-előreszámítások): <http://demografia.hu/hu/kutatasok/17-kutatasok-egyenkent/175-nepesseg-eloreszamitasok>
- UN Population Division (World Population Prospects: The 2012 Revision): <http://esa.un.org/wpp/>

KÜLHONI MAGYAR KÖZÖSSÉGEK

KAPITÁNY BALÁZS

FŐBB MEGÁLLAPÍTÁSOK

- » A népszámlálások mind a mai napig a nemzetiségi adatok legfontosabb forrásai a kelet-közép-európai régióban. Mivel a népszámlálások etnikai vonatkozású eredményei a legtöbb országban közpolitikai következményeket (pl. kisebbségi jogok) vonnak maguk után, szinte minden esetben erős forráskritikával kell értelmeznünk őket. Az értelmezésüket ráadásul különböző módszertani problémák is megnehezítik (pl. a nem egységes definíciók).
- » Jelentősebb méretű, a százezer főt is meghaladó őshonos magyar közösségek élnek Romániában (Erdélyben), Szlovákiában (Felvidéken), Szerbiában (Vajdaságban) és Ukrajnában (Kárpátalján). Ezen négy országban – a népszámlálási eredmények alapján becsülve – mintegy 2,4 millió magyar nemzetiségű személy él, valamivel több mint a felük Romániában.
- » Szlovákiában és Kárpátalján a magyar közösségek jellemzően Magyarország határa mentén, egy szűk sávban élnek, amely területen a lakosság abszolút többségét alkotják. A két ország jelenlegi közigazgatási beosztása azonban olyan módon van kialakítva, ami elfedi ezen etnikai tömbök létét.
- » Romániában és Szerbiában a magyar közösségek igen nagy területeken élnek. Valójában ezekben az országokban találunk ténylegesen multietnikus régiókat, illetve Magyarországtól etnikai értelemben elszigetelt magyar többségű területeket.
- » A szomszédos államokban élő magyarok létszáma és aránya az elmúlt két évtizedben jellemzően csökken, sok helyütt igen nagy mértékben. 2001–2002 és 2011 között az önbevallások számát tekintve a legjelentősebb közösségekben 12–14% körüli volt a visszaesés. A folyamat kiváltó okai azonban eltérőek az egyes területeken. Míg Romániában a migrációs veszteségnek, Szerbiában pedig a természetes fogyásnak, addig Szlovákiában az asszimilációnak van benne kiemelkedő szerepe.
- » Románia két románok, magyarok és romák által vegyesen lakott országrészében (összesen 6 megyében mintegy 2,2 millió fő által lakott, 33 ezer négyzetkilométernyi területen) a magyar kisebbség demográfiai trendjei jobbakként voltak a román közösségénél az elmúlt időszakban.

BEVEZETŐ

A kötet utolsó fejezetében a 2011-es népszámlálások eredményei alapján mutatjuk be a Magyarországgal szomszédos országokban élő őshonos magyar nemzetiségű közösségekre vonatkozó adatokat. A bemutatott régió az úgynevezett Kárpát-medence, amely 1920-ig a Magyar Királyság részét képezte, leszámítva a mai Horvátország területének jelentős részét. Ez utóbbi ugyanis egykor a Magyar Királyságon belül is autonóm terület volt, igen alacsony számú magyar nemzetiségű lakossal.

A külhoni magyar közösségek tagjai nem migrációval és nem önkéntes módon kerültek a mai Magyarországgal szomszédos államok területére, hanem az államhatárok – sok esetben többszöri – megváltozása következtében. Státuszuk ebből kifolyólag jelentősen eltér az európai etnikai kisebbségi közösségek egyéb típusaiétól, amelyek jellemzően vagy migrációval jöttek létre (pl. a törökök Németországban, ill. a magyarok Angliában), vagy sohasem rendelkeztek saját állammal (pl. a szorbok Németországban, vagy a cigányság).

Ezen közösségek speciális – politikailag mindmáig különösen kényes – helyzete megnehezíti a közösségekre vonatkozó objektív demográfiai adatok gyűjtését, és különösen fontossá teszi az eredmények forráskritikai vizsgálatát.

A NÉPSZÁMLÁLÁS MINT ETNIKAI ADATFORRÁS

A kelet-közép-európai régióban mindmáig a népszámlálások jelentik a legfontosabb információforrást az egyes etnikai közösségek létszámáról. A nyugat-európai népszámlálási gyakorlattól eltérően ugyanis a régió országaiban évszázados, és mindmáig élő hagyománya van annak, hogy a népszámlálások alkalmával gyűjtött adatok között a válaszadó nemzetisége is szerepel.

A népszámlálások ma már azért nem szolgálhatnak az egész régió számára egységesen érvényes nemzetiségi adatforrásként, mert két államban (Szlovénia, Ausztria) 2011-ben már regiszteralapú népszámlálást tartottak, mellyel összefüggésben nem gyűjtöttek nemzetiségi adatokat.

A régió hagyománya az is, hogy az egyes államok statisztikai hivatalai az etnikumra vonatkozó adatokat a legfontosabb adatok között, részletesen publikálják. Ennek az az oka, hogy a régió szinte minden országában a népszámlálási adatok alapján kerülnek megállapításra bizonyos nyelvhasználati vagy egyéb jogok az egyes települések nemzetiségi kisebbségekhez tartozó lakói számára.

A nemzetiségre vonatkozó adatok értelmezése a népszámlálások esetén különös óvatosságot igényel, ugyanis ennek az adatrendszernek módszertanilag több gyenge pontja van.

Egységes Eurostat-előírás híján az egyes államokban a nemzetiségre vonatkozó adatokra nem azonos módon kérdeztek rá, majd az eredményeket is eltérő módon publikálták.

A polgároknak országonként igencsak eltérő politikai, nyelvi környezetben kell nyilatkozniuk nemzetiségükről a népszámlálások alkalmával, amely az etnikai identitásuk felvállalására is kihat. A kevésbé stabil etnikai identitással rendelkező (például etnikailag vegyes házasságban élő, ill. vegyes családból származó) személyek nemzeti- és önbevallását a tapasztalatok szerint demokratikus viszonyok között is nagyban befolyásolja az aktuális politikai hangulat, a számlálóbiztos személye vagy nemzetisége, továbbá, hogy a népszámlálási adatgyűjtés milyen (kisebbségi vagy többségi) nyelven történik.

A nem válaszolók problémája. A népszámlálások alkalmával alapvetően kötelező adatot szolgáltatni. A nemzetiséghez kapcsolódó kérdések azonban kivételt jelente-

NEMZETISÉGI ADATOK ÉS KISEBBSÉGI JOGOK

A nemzetiségre vonatkozó kérdések a régió szinte minden országában különösen érzékeny kérdésnek számítanak. Ennek legfőbb oka, hogy az erre a kérdésre adott válaszok nem csak, sőt elsősorban nem statisztikai célt szolgálnak. A régió országaiban ugyanis jellemzően a népszámlálási etnikai adatok alapján kerülnek megállapításra a legkülönbözőbb nyelvhasználati vagy egyéb jogok, illetve támogatások. Emiatt a népszámlálás etnikai kérdései apropóján rendszerint komoly kampányok zajlanak (a választáshoz hasonlóan), amelyeket jellemzően kisebbségi szervezetek folytatnak. Ezek elsődleges célja, hogy a kisebbségi kötődésű személyeket rávegye etnikumuk felvállalására. Másfelől, mindmáig több államban működnek olyan rejtett vagy kevésbé rejtett nyomásgyakorlási módok, amelyek arra hatnak, hogy a kisebbségi identitású személyek a többségi nemzet tagjaként, vagy nem válaszolóként kerüljenek be a nemzetiségi statisztikákba.

Mivel a népszámlálásokhoz kötött kisebbségi jogok teljes áttekintésére itt nincs lehetőség, néhány példát mutatunk csak be.

Romániában a helyi és megyei közigazgatásban ott használható hivatalosan

a magyar nyelv, amely településeken és megyékben a népszámlálási eredmények alapján a magyar nemzetiségűek aránya meghaladja a 20%-ot.

Szlovákiában azokon a településeken lehet a hivatalos ügyintézésben a magyar nyelvet használni, ahol két egymást követő népszámlálás eredményei szerint a település állandó lakosságának legalább 15%-a magyar nemzetiségű.

Magyarországon jelenleg dupla határ létezik. Egyfelől az egyes kisebbségek olyan településeken választhatnak nemzetiségi önkormányzatot, ahol az előző népszámláláson legalább 30-an az adott nemzetiséghez tartozónak vallották magukat. Ezután, ha az adott településen létezik nemzetiségi önkormányzat, és a település lakosságának legalább tíz százaléka az adott nemzetiséghez tartozik, akkor a nemzetiségi önkormányzat kezdeményezésére kötelező például a közigazgatási eljárásban használt nyomtatványok, valamint a közhivatalok, helység- és utcanevek nemzetiségi nyelvű közzététele.

Horvátországban a kisebbségi személyek azokban a közigazgatási egységekben használhatják saját anyanyelvüket a horváttal egyenjogúként, ahol arányuk meghaladja a legutóbbi népszámlálás szerint az egyharmadot.

nek a vizsgált terület legtöbb országában, ezekre ugyanis nem kötelező válaszolni. A nem kötelező kérdések bevezetése az elmúlt évtizedben kezdett elterjedni – Magyarországon erre 2001-ben nyílt először lehetőség –, párhuzamosan a válaszadók adatvédelmi tudatosságának növekedésével. Így a népszámlálások alkalmával egyre nagyobb arányban éltek a nem válaszolás lehetőségével. Ezzel párhuzamosan kulcskérdéssé vált az eredmények értelmezése szempontjából, hogyan is értékeljük ezt az adatot nem közlő csoportot.

Néhányak vélekedése szerint a nemzetiségükről nem nyilatkozók esetében egyfajta „elnemzetlenedett” csoportról van szó, amelybe a nem válaszolók mellett az „ismeretlen”, illetve az értékelhetetlen választ adók is beletartoznak.

Egyes kisebbségi csoportok – bizonyos jelek szerint – mindmáig nem merik, vagy nem tartják jónak felvállalni nemzetiségi identitásukat a népszámlálási adatgyűjtések során. Az etnikumról való nem nyilatkozás ebben az esetben feltehetően rejtett vagy rejtegetett kisebbségi identitást takar.

Néhány állam esetén felmerül, hogy egyes kisebbségi csoportokat esetenként a nem nyilatkozó kategóriába kényszeríthetnek, például úgy, hogy a kérdezőbiztosok tudatosan fel sem tették számukra a nemzetiségükre vonatkozó kérdést.

Feltételezhető az is, hogy a nem válaszolás mögött a népszámlálás intézményével szembeni általános ellenérzés vagy időhiány rejlik.

Az interneten, illetve levélben történő adatszolgáltatás, vagy a tágabb értelemben vett önkéntesítés lehetőségének megteremtése egyes országokban szintén oka annak, hogy növekszik a nem nyilatkozók vagy nem érthetően nyilatkozók aránya. Egy nem személyes adatszolgáltatási forma esetén sokkal könnyebb válasz nélkül hagyni a nem kötelező (vagy akár kötelező) kérdéseket, mint a számlálóbiztos jelenlétében.

Azt, hogy az egyes országokban egy-egy népszámlálás alkalmával a felsorolt tényezők közül melyek és milyen mértékben állhatnak az etnikai kérdésre vonatkozó adatszolgáltatás megtagadásának hátterében, külön-külön kell vizsgálni (lásd részletesebben Kapitány 2013).

ERDÉLY – ROMÁNIA

Romániában 2011 októberében tartották a népszámlálást, amelyen adatokat szolgáltatni kizárólag a hagyományos módon, kérdezőbiztosok segítségével lehetett. Az anyanyelvre, a vallásra és az etnikumra vonatkozó kérdésekre nem volt kötelező válaszolni, amit azonban nem vagy csak alig hangsúlyoztak ki, így a válaszadás volt a jellemző.

A kérdőív nemzetiségi kérdése a következőképpen hangzott: „Mely nemzetiséghez tartozónak érzi magát?” A válaszlehetőségek semmilyen módon nem voltak feltün-

tetve a kérdőívben. A számlálóbiztos utasítás szerint a biztosnak a helyszínen módosítás nélkül kellett beírnia a kérdőívbe a választ, majd azt utólag, otthon kellett kategorizálnia. Az utólagos kódolást szabályozó utasítás a nemzetiségek esetén egy kétlépcsős kódrendszert írt elő, viszont több igen fontos kérdést nem, vagy vitatható módon szabályozott. Így például az összes földrajzi identitásra utaló választ (például „erdélyi”) románként kellett besorolni. A politikai szempontból nagyon vitás csángó közösség esetén a „csángót” mint nemzetiséget nem a „magyar”, nem is a „román”, hanem az „egyéb” főcsoportba kellett besorolni (pl. a kínaiakkal és hasonló nemzetiségekkel összevonva). Részben ennek következményeként – amint az az „egyéb” kategória alacsony arányából is becsülhető – igen kevés csángó nemzetiségű személy került összeírásra.

Romániában már az eredmények előzetes közlésének fázisába is bevonták a nemzetiségi adatokat, amelyeket – településszintű területi bontásban – 2012 februárjában tettek közzé.

A végleges népszámlálási eredmények nyilvánosságra hozatala csak 2013 júliusában kezdődött meg. Az előzetes és a végleges adatok azonban a vártnál nagyobb különbségeket mutattak. Például Románia lakossága az előzetes adatok szerint 19 042 936, a végleges eredmények szerint immár 20 121 641 fő, tehát a növekmény lényegesen meghaladja még az egymillió főt is.

Az eltérés oka az, hogy Romániában az előzetes és a végleges adattisztítás között nemcsak a más országokban is szokásos adattisztítás (például a kettős adatszolgáltatók kiszűrése, a nyilvánvalóan hibás adatok javítása) történt meg, hanem a Román Statisztikai Intézet a véglegesítés előtt kiegészítette a népszámlálási adatokat a regiszter jellegű adatbázisokból. Bár

a nemzetközi népszámlálási gyakorlatban ez az eljárás elfogadott, ez esetben egy előre nem tervezett, utólagos korrekciót hajtottak végre a népszámlálási folyamatban, amely a kritikusok szerint kevésbé szakmai, mint inkább politikai alapon történt, és emiatt igen sok szakmai kérdést és kételyt vet fel.

A nemzetiségi adat esetében – a regiszterből való pótlás miatt – az adatközlésben bevezettek egy „információ nem elérhető” kategóriát. Azokat vonták egybe, akiket a regiszterekből imputáltak, így meg sem kérdeztek a nemzetiségükről, illetve akiket ugyan felkerestek, de nem kívántak válaszolni a nemzetiségi kérdésre. Amikor az adott településen, közigazgatási egységben kiszámolják egy adott nemzetiségű lakosság arányát, az „információ nem elérhető” kategóriát nem veszik figyelembe a teljes lakosság részeként. Így lehetséges például, hogy a hivatalos publikációkban a magyar nemzetiségűek országos aránya nem 6,1% – ami a nyers számokból következne –, hanem 6,5%.

A végleges eredmények szerint Románia népessége valamivel meghaladja a 20 millió főt, ebből mintegy 6,8 millió fő a tág értelemben vett Erdély lakossága. Ezen a területen a lakosság szűk háromnegyede románnak vallotta magát, és mintegy 19%-a magyarnak. A vállaltan magyar nemzetiségűek száma Erdélyben 1217 ezer fő volt, míg Románia egyéb részein csak mintegy 11 ezer fő nyilatkozott így. A magukat roma/cigány nemzetiségűnek vallók száma Erdélyben mintegy 271 ezer fő volt, ami körülbelül 4,2%-os arányt jelent. Az egyes megyék etnikai képe az elmúlt évtizedben alapvetően nem változott.

A Magyarország határaitól több száz kilométer távolságra fekvő két magyar többségű megye (Hargita és Kovászna) mellett még négy másik megyében számottevő, 20 és 50% közötti a magyarság aránya. A többi nyolc erdélyi megye a magyar etnikum

szempontjából szórványnak számít, ahol, noha alapvető átrendeződésről már nem beszélhetünk, mégis feltűnő a magyarság arányának gyors visszaszorulása.

A népszámlálás eredményei egyfelől az erdélyi és a romániai magyar közösség folytatódó fogyásáról árulkodnak. Az előző romániai népszámlálás óta eltelt kevesebb, mint egy évtized alatt a magukat magyar nemzetiségűnek vallók száma mintegy két-százezer fővel (13,6 %) esett vissza. Kivétel nélkül minden erdélyi megyében csökkenés mutatható ki, melynek mértéke még az alacsonyabb adatokat mutató Hargita megyében is több mint 6%, és Erdély 16 megyéjéből ötben (Arad, Krassó-Szörény, Hunyad, Szeben és Temes) elérte vagy meghaladta a 25%-ot. Így ezeken a szórványterületeken a magyar közösség teljes felszámolódása is reális közelségbe került.

Másfelől viszont Románia teljes lakossága is igen nagymértékben zuhant az elmúlt évtizedben. 2002-ben 21 681 ezer fő volt az ország lakossága, a 2011-es népszámlálás adatai szerint azonban már csak 20 122 ezer fő (utóbbi számban benne vannak a regiszterből szakmailag vitatható módon „kipótolt” személyek is). Eme csökkenés és az „információ nem elérhető” kategória népszámlálási adatközlésbe való bevezetése miatt lehetséges, hogy a magyarság folyamatos lélekszám-csökkenése ellenére a magyarok aránya Románián belül alig (6,6%-ról 6,5%-ra) módosult, és mivel a románság is visszaszorult a cigánysággal szemben, a román-magyar etnikai arány szintén csak minimális mértékben változott.

A két magyar többségű megyében (Hargita, Kovászna), illetve a román többségű Szilágy és Szatmár megyében a románság az elmúlt évtizedben nemzetiségi arányát tekintve visszaszorult a magyar nemzetiségűekkel szemben. Bihar és Maros megyében a román és a magyar nemzetiségűek aránya olyan módon esett vissza, hogy – bár

1. táblázat: A romániai népszámlálás végleges nemzetiségi eredményei, a magyarság és a románság aránya az egyes megyékben, 2011

Megyék	Teljes lakosság	Ebből magyar nemzetiségű	Ebből román nemzetiségű	Ebből cigány/roma nemzetiségű	Ebből egyéb nemzetiségű	Információ nem elérhető	Magyar nemzetiség aránya, 2011 (%)	Magyar nemzetiség aránya, 2002 (%)	Román nemzetiség aránya 2011 (%)	Román nemzetiség aránya, 2002 (%)
Arad megye	430 629	36 568	340 670	16 475	11 095	25 821	9,0	10,7	84,2	82,2
Beszterce-Naszód megye	286 225	14 350	247 627	11 937	639	11 672	5,2	5,9	90,2	90,3
Bihar megye	575 398	138 213	366 245	34 640	7 905	28 395	25,3	26,0	67,0	67,4
Brassó megye	549 217	39 661	453 325	18 519	3 962	33 750	7,7	8,7	87,9	87,3
Fehér megye	342 376	14 849	291 850	14 292	969	20 416	4,6	5,4	90,6	90,4
Hargita megye	310 867	257 707	39 196	5 326	206	8 432	85,2	84,6	13,0	14,1
Hunyad megye	418 565	15 900	368 073	7 475	1 889	25 228	4,0	5,2	93,6	92,7
Kolozs megye	691 106	103 591	520 885	22 531	3 390	40 709	15,9	17,4	80,1	79,4
Kovácsna megye	210 177	150 468	45 021	8 267	304	6 117	73,7	73,8	22,1	23,3
Krassó-Szörény megye	295 579	2 938	243 933	7 272	17 720	23 716	1,1	1,7	89,7	88,2
Máramaros megye	478 659	32 618	374 488	12 211	32 219	27 123	7,2	9,1	82,9	82,0
Maros megye	550 846	200 858	277 372	46 947	2 122	23 547	38,1	39,3	52,6	53,3
Szatmár megye	344 360	112 580	188 155	17 388	6 742	19 495	34,7	35,2	57,9	58,8
Szeben megye	397 322	10 893	338 505	17 946	4 958	25 020	2,9	3,6	90,9	90,6
Szilágy megye	224 384	50 177	148 396	15 004	1 340	9 467	23,3	23,0	69,0	71,2
Temes megye	683 540	35 295	550 836	14 525	33 494	49 390	5,6	7,5	86,9	83,4
<i>Erdély, Partium, Bánát</i>	<i>6 789 250</i>	<i>1 216 666</i>	<i>4 794 577</i>	<i>270 755</i>	<i>128 954</i>	<i>378 298</i>	<i>19,0</i>	<i>19,6</i>	<i>74,8</i>	<i>74,7</i>
<i>Teljes Románia</i>	<i>20 121 641</i>	<i>1 227 623</i>	<i>16 792 868</i>	<i>621 573</i>	<i>242 767</i>	<i>1 236 810</i>	<i>6,5</i>	<i>6,6</i>	<i>88,9</i>	<i>89,5</i>

Forrás: INS, Népszámlálás 2011.

a magyarság csökkenése meghaladta a románságét – összességében meglehetősen stabilan alakult a két etnikum megoszlása. A fent említett hat megyében jelenleg a lakosság 43%-a magyar nemzetiségű, és ez az arány gyakorlatilag 2002 óta nem változott (43,1%, illetve 42,9%). A román nemzetiségűek aránya viszont ebben az időszakban csökkent: míg 2002-ben 51,4%-ot tett ki, 2011-re 50,2%-ra csökkent, miközben a románok aránya 4,5-ről 6%-ra nőtt. Ebben a hat megyében – amelyek területe összességében mintegy 33 ezer négyzetkilométert, lakossága mintegy 2,2 millió főt tesz ki, és ahol napjainkban az erdélyi magyar közösség csaknem háromnegyede él – a magyar kisebbség demográfiai trendjei az elmúlt időszakban jobbak voltak az államalkotó többségénél.

Ezen „kétarcú” eredmények mögöttes okaként egyértelműen Románia elmúlt évtizedbeli speciális népesedési helyzete határozható meg. Ha eltekintünk a népszámlálási adatfelvétel és adatközlés körüli problémáktól, akkor azt feltételezhetjük, hogy a magyar nemzetiségűek 2002 és 2011 közötti mintegy 194 ezer fős fogyásának mintegy harmada vezethető vissza a természetes népmozgalomra, vagyis a születések és a halálozások különbségére. Ennek a komoly fogyásnak nem az az oka, hogy a magyar nemzetiségűek teljes termékenységi arányszáma elmarad a Romániára jellemző átlagos értéktől, hanem az, hogy a magyar közösség korszerkezete a vizsgált időszakban rosszabb volt az országosénál. Ez pedig a 90-es évek átlag feletti magyar kivándorlására vezethető vissza.

FELVIDÉK – SZLOVÁKIA

Noha a magyarság kivándorlása jelentős mértékben nem csökkent az ezredfordulót követően sem, mégsem beszélhetünk az országos arány feletti kivándorlásról (legalábbis 2011-ig semmiképpen). Hiába becsülhetünk ugyanis százezer főt meghaladó, igen nagyarányú negatív migrációs egyenleget a magyar közösség körében 2002 és 2011 között, ebben az időszakban – az Európai Unióhoz közeledés és az utazási korlátozások feloldásának hatására – nagyon komoly kivándorlási hullám érte el a romániai és erdélyi románságot és cigányságot is. Ebben a két közösségben az elvándorlás mértéke 2001 és 2012 között meghaladta a magyarságét.

A magyar közösség fogyásának harmadik oka az asszimiláció, melynek azonban kisebb a jelentősége a kivándorlásénál és a természetes fogyásénál. Az asszimilációs veszteség földrajzilag rendkívül egyenlőtlenül oszlik el. Azon területeken, ahol a magyar etnikum igen alacsony létszámban és arányban él, meglehetősen komoly mértékű. Ezzel szemben a többségében magyarok által lakott megyékben feltehetően gyenge asszimilációs nyeresége is származhat belőle a magyar közösségnek.

Szlovákiában 2011 májusában tartották a népszámlálást. A census a következő eljárás szerint zajlott le: az adatszolgáltatók az internetes adatszolgáltatás és a papíron történő önkitöltés között választhattak, a számlálóbiztosok tehát elsősorban a „postás” szerepét töltötték be. A válaszadóknak az önkitöltős kérdőíven az etnicitáshoz kapcsolódóan négy kérdésre kellett válaszolniuk, köztük a nemzetiségre vonatkozóra. Az előre megjelölt válaszlehetőségek közül csak egyet lehetett választani.

Az eredmények értelmezéséhez mindenképpen említést kell tennünk egy a népszámlálás közben adódott komoly zavarról. A népszámlálás már megkezdődött, amikor a magyar nemzetiségű adatvédelmi biztos nyilvános figyelmeztetésben tette közzé, hogy a kérdőívekhez mellékelte a vonalkód felragasztásával azonosíthatóvá válik a formanyomtatványt kitöltő személy, emiatt hivatala felszólította a statisztikai hivatalt e kötelezettség visszavonására. A lakosság ezt követően – elsősorban a nagyobb városokban – nagy számban utasította el a kérdőívek kitöltését vagy a vonalkód felra-

2. táblázat. A szlovákiai népszámlálás nemzetiségi eredményei, a magyarság és a szlovákság aránya az egyes kerületekben, 2011

Kerületek	Teljes lakosság	Ebből magyar nemzetiségű	Ebből szlovák nemzetiségű	Ebből cigány/roma nemzetiségű	Ebből egyéb nemzetiségű	Ebből nem nyilatkozott	Magyar nemzetiség aránya, 2011 (%)	Magyar nemzetiség aránya, 2002 (%)	Szlovák nemzetiség aránya 2011 (%)	Szlovák nemzetiség aránya, 2001 (%)
Besztercebányai	660 563	67 596	505 528	15 525	5 800	66 114	10,2	11,7	76,5	83,7
Eperjesi	814 527	646	668 300	43 097	37 853	64 631	0,1	0,1	82,0	90,7
Kassai	791 723	74 743	580 066	36 476	11 458	88 980	9,4	11,2	73,3	81,8
Nagyszombati	554 741	120 784	394 902	3 048	5 929	30 078	21,8	23,7	71,2	73,9
Nyitrai	689 867	169 460	473 269	3 987	6 155	36 996	24,6	27,6	68,6	70,1
Pozsonyi	602 436	23 888	543 573	767	16 194	18 014	4,0	4,6	90,2	91,3
Trencsényi	594 328	797	545 535	574	6 916	40 506	0,1	0,2	91,8	97,3
Zsolnai	688 851	553	641 602	2 264	7 258	37 174	0,1	0,1	93,1	97,5
Teljes Szlovákia	5 397 036	458 467	4 352 775	105 738	97 563	382 493	8,5	9,7	80,7	85,8

Forrás: ŠÚ SR, Népszámlálás 2011.

gasztását. Arról nincs becslés, vajon a botrány milyen mértékben felelős azért, hogy – noha elvileg kötelező lett volna – sokan nem nyilatkoztak a nemzetiségükről. Annyi azonban bizonyos, hogy emiatt csúszott az adatok feldolgozása, illetve a hiányzó, nem azonosítható válaszadók adatainak pótlására a statisztikai hivatalnak valamiféle új, pontosan nem ismertett módszert kellett kidolgoznia.

A nemzetiség szerint bontott végleges eredmények publikálására 2012-ben két lépésben került sor: az országosan bontott adatoké márciusban, településszintű bontásban pedig júniusban. Az eredmények szerint Szlovákia lakossága 5397 ezer fő, ebből magyar nemzetiségűnek 459 ezer fő (8,5%) vallotta magát, szlovák nemzetiségűnek pedig 4353 ezer fő (80,7%).

A második legjelentősebb kisebbséget a romák alkotják, közülük mintegy 106 ezer fő vallotta be nemzetiségét, a nem nyilatkozók aránya – a publikált és feltehetőleg részben pótolta adatok szerint – 7,1%, mintegy 382 ezer fő.

Szlovákia területi felosztása nem földrajzilag logikus szisztéma szerint történt, a kerületek létrehozásakor ugyanis feltehetően politikai cél volt, hogy a szlovákság minden kerületben domináns többséget alkosson. A nyolcból két kerület (Nagyszombati, Nyitrai) esetében 20–25% a magyar nemzetiségűek aránya, míg a Kassai kerületben szórványban ugyan, de nem elhanyagolható számban élnek a magyarok.

Az adatok hivatalos közigazgatási beosztás szerinti bontása azonban nem mutat rá arra a tényre, hogy Szlovákiában a magyar közösség egy egységes tömböt alkotva szinte teljes egészében az ország déli (Magyarországgal érintkező) határai mentén él, ahol az összlakosság többségét teszi ki.

Ha a 2011-es adatokat összevetjük az előző, 2001-es népszámlálásával, azt tapasztaljuk, hogy míg az ország lakossága igen kis számban (mintegy 18 ezer fővel) és arányban (0,3%) növekedett, addig mind a

magyar etnikum, mind a szlovákság száma és aránya is visszaesett. A magyar nemzetiségűek száma mintegy 62 ezer fővel (csaknem 12%-kal) csökkent; az államalkotó szlovák nemzetiség létszáma pedig 262 ezer fővel (közel 6%-kal) esett vissza.

Bár a roma nemzetiségűek száma és aránya is nőtt, a fenti jelenséget mégsem ez, hanem a nemzetiségükről nem nyilatkozók arányának növekedése a felelős. Míg 2001-ben alig 55 ezer fő nem nyilatkozott a nemzetiségéről, 2011-ben már 382 ezer volt a számuk.

A szlovákiai népszámlálás kapcsán fontos kérdés, vajon kik alkotják a nemzetiségéről nem nyilatkozó csoportot. Ezekre a kérdésekre egyelőre csak részleges válaszok születtek. Az eredményekről megjelent első tudományos igényű elemzések megállapították például, hogy a dominánsan magyarlakta településeken nem átlag feletti a nemzetiségükről nem nyilatkozók előfordulása; valamint azt is, hogy az ismeretlenek aránya és egy település etnikai összetétele között általánosságban véve nincs jelentős kapcsolat.

Am akárhogy is értelmezzük az etnikumáról nem nyilatkozó csoport létszámának megugrását, bizonyosan megállapítható, hogy a szlovákiai népszámlálás eredményei a magyar közösség szempontjából – szemben például az erdélyi eredményekkel – egyértelműen negatívan értékelhetők. A számadatok nemcsak a magyarság létszámának csökkenését mutatják, hanem a teljes lakossághoz, valamint a szlovák nemzetiségűekhez viszonyított arányának erőteljes visszaszorulását is, ráadásul nem kizárólag a – Felvidéken kis arányban jelen lévő – szórványban, hanem a magyar tömbvidéken is.

A magyarság létszáma és aránya is jelentősen visszaesett például a magyar nyelvet terület központjában lévő Komáromban és Dunaszerdahelyen. A Dunaszerdahelyi járásban mintegy 6 ezer fővel (83%-ról 75%-ra) csökkent a magyar nemzetiségűek

száma, miközben a szlovák nemzetiségűeké 16 ezer főről 23 ezer főre nőtt.

A népszámlálási eredmények tehát arra utalnak, hogy Szlovákiában (néhány Pozsony környéki település kivételével, amelyek agglomerálódó települések lévén a kiköltözők miatt vesztek el magyar jellegüket) elsősorban nem a nem magyar tömbvidék etnikai határának eltolódásáról beszélhetünk. Inkább arról van szó, hogy a magyar tömbvidéken anélkül csökken a magukat magyar nemzetiségűnek vallók aránya, hogy e visszaesés mögött komolyabb migrációs folyamatok lennének megfigyelhetők. Szlovákiában a népességcsökkenés hátterében elsősorban az asszimiláció áll, és csak másodsorban a természetes fogyás, szemben Erdéllyel, ahol a csökkenést a kivándorlás és a természetes fogyás indokolja, és csupán a szórványvárosokban válnak erőteljesebbé az asszimilációs tendenciák.

VAJDASÁG - SZERBIA

Szerbiában és így a Szerbiához tartozó Vajdaság Autonóm Tartományban a népszámlálást 2011 októberében tartották, hagyományos módszerrel: a számlálóbiztos személyesen kereste fel az adatszolgáltatókat, itt tehát a kérdőívek internetes kitöltésére, önkitöltésre nem volt lehetőség.

A nemzetiségre vonatkozó kérdést nem a hagyományos értelemben vett kérdés formájában szerepeltették a kérdőíven, hanem csupán egy „nemzetiség” feliratú rovatot hoztak létre, ahova a kérdezőbiztosnak kellett beírnia – szabadon, előzetes kategóriák megadása nélkül – az illető személy által közölt nemzetiséget vagy akár kettős nemzetiséget, illetve az egyéb kategóriát. A rovatot utólag nem lehetett javítani. A válaszadás nem volt kötelező, és ezt fel is tüntették a kérdőíven. A válaszokat utólag a statisztikai hivatal kódolta, etnikailag nem teljesen semleges módon.

A nem szerb nyelvű összeíróvek hiánya és az albánul nem tudó számlálóbiztosok nagy száma miatt a Dél-Szerbiában (tehát nem Koszovóban) élő albánok jelentős része – kisebbségi politikai vezetőik felhívására – sikeresen bojkottálta az összeírást. A bojkotthoz a bosnyákok egy része is csatlakozott, így Bujanovac, Preševo és Medveđa járások területén az adatok megbízhatósága erősen kétséges.

A Szerb Statisztikai Hivatal 2012 novemberében publikálta a nemzetiség szerinti településsoros adatokat. Az eredmények szerint a Vajdaság Autonóm Tartomány lakossága már jócskán kétmillió fő alá süllyedt, mintegy 1932 ezer főre, miközben Szerbia teljes lakossága 7187 ezer fő volt. A Vajdaságban élő magyar nemzetiségű lakosság száma mintegy 251 ezer fő, Szerbia Vajdaságon kívüli területein viszont alig néhány ezer polgár vallotta magát magyarnak, így az országban összességében 254 ezer főre tehető a magyarok száma. A magyar nemzetiségűek aránya a Vajdaságon belül 13%, míg teljes Szerbián belül 3,5%. Az előző népszámláláson (2002) mért 290 207 főhöz viszonyítva egy évtized alatt 13–14%-kal csökkent tehát a magyar nemzetiségűek száma.

Vajdaság közigazgatásilag hét körzetre tagolódik (lásd 3. táblázat). Az eredmények szerint már nincs olyan körzet, ahol a magyarság abszolút többséget alkot, de Vajdaság Autonóm Tartomány északi, Magyarországgal határos részének két körzetében (Észak-Bácskában és Észak-Bánátban) még mindig relatív többségben él a magyarság a 41 és 47%-os arányával. Míg Észak-Bánátban a szerbség aránya mintegy 43% (a 47%-nyi magyarság mellett), addig Észak-Bácskában – Európa egyik leginkább multietnikus régiójában – a 41%-nyi magyarság és a 27%-nyi szerbség mellett más nemzetiségek is nagy számban laknak.

Hasonlóan a mintegy 100 ezer fős vajdasági népességcsökkenéshez, Szerbia lakosságának – az előző, 2002-es népszámlálás

3. táblázat. A vajdasági népszámlálás nemzetiségi eredményei, a magyarság és a szerbség aránya az egyes körzetekben, 2011

Körzetek	Teljes lakosság	Ebből magyar nemzetiségű	Ebből szerb nemzetiségű	Ebből cigány/roma nemzetiségű	Ebből egyéb nemzetiségű	Ebből nem nyilatkozott	Magyar nemzetiség aránya, 2011 (%)	Magyar nemzetiség aránya, 2002 (%)	Szerb nemzetiség aránya 2011 (%)	Szerb nemzetiség aránya, 2001 (%)
Észak-Bácska	186 906	76 262	50 472	3 342	42 043	14 787	40,8	43,6	27,0	24,8
Észak-Bánát	147 770	68 915	63 047	4 769	4 956	6 083	46,6	47,4	42,7	43,6
Dél-Bácska	615 371	47 850	445 270	10 482	82 872	28 897	7,8	9,3	72,4	69,1
Közép-Bánát	187 66	23 550	134 264	7 267	14 351	8 235	12,5	13,4	71,5	72,3
Nyugat-Bácska	188 087	17 576	122 848	3 018	33 218	11 427	9,3	10,2	65,3	62,9
Dél-Bánát	293 730	13 194	208 462	8 025	49 662	14 387	4,5	4,9	71,0	70,3
Szerémség	312 278	3 789	265 272	5 488	25 766	11 963	1,2	1,3	84,9	84,5
Vajdaság	1 931 809	251 136	1 289 635	42 391	252 838	95 809	13,0	14,3	66,8	65,0
Teljes Szerbia	7 186 862	253 899	5 988 150	147 604	545 123	252 086	3,5	3,9	83,3	82,9

Forrás: RZS, Népszámlálás 2011.

óta bekövetkezett – mintegy 300 ezer fős visszaesése is többé-kevésbé megfelelt az előzetes becsléseknek.

A vajdasági magyarság szűk 40 ezer fős fogyatkozásának elsődleges oka, hogy a 90-es évek polgárháborújában a gyermekvállalási korban lévő magyar fiatalok jelentős része kivándorolt, így a magyar közösség korszerkezete jelentősen előregedett. Erre vezethető vissza a két népszámlálás között mintegy 30 ezer fős természetes fogyás jelentős része. A két népszámlálás közötti migrációs veszteséget a szakértők mintegy 8–9 ezer főre teszik. Az asszimiláció – Romániához hasonlóan – elsősorban generációk között jelentkezik, így közvetlenül a népességfogyáshoz kevésbé járul hozzá, inkább az alacsony születésszámokban mutatkozik meg. (Az etnikailag vegyes házasságokban született gyermekek kevesebb, mint fele magyar nemzetiségű.)

Ami talán meglepőbb tény, a szerbek számának a vártnál alacsonyabb csökkenése. Míg Vajdaság lakossága mintegy 100 ezer fővel csökkent, addig a szerbek körében a veszteség mindössze 32 ezer fő körül volt.

Ennek következtében a szerb nemzetiségűek aránya Közép-Bánát kivételével minden vajdasági körzetben jelentősen növekedett. Úgy tűnik, hogy a kilencvenes években a jugoszláv polgárháború éveiben a Vajdaság területére menekült szerbek közül a vártnál kevesebben vándoroltak el vagy tovább a tartományból, illetve felerősödhettek a kisebbségek – nemcsak a magyarság – asszimilációs tendenciái.

Mindezek hatására a szerb etnikumúak aránya a Vajdaságban az elmúlt évtizedben átlépte a kétharmados határt (65%-ról 66,8%-ra nőtt). Ezzel szemben a területen élő hagyományos kisebbségek folyamatosan arányt vesztenek, már a második legnagyobb etnikum – a magyarok – megoszlása is csak 13% a tartományon belül, ami az etnikai erőviszonyok igen komoly átalakulására utal. A kisebbségi magyarság arányvesztése térbeli etnikai átrendeződési folyamatokban is megnyilvánul: főleg a magyar közösség központjának számító Szabadka – a magyarság hátrányára történő – etnikai átalakulása tűnik hatását tekintve kritikusnak.

ANYANYELV ÉS EGYÉB ETNIKUMHOZ KAPCSOLÓDÓ ADATOK

Az egyes országok a népszámlálás alkalmával több, az etnikumhoz kötődő egyéb kérdést is feltesznek. Ezek közül az anyanyelv a leginkább elterjedt. Azonban a nemzeti-séghez hasonlóan az egyes országokban az anyanyelv fogalmának meghatározása sem egységes. Szlovákiában például szigorúan a kisgyermekkorú szülő-gyermek közti nyelvhasználathoz kötődik a fogalom: az a nyelv tekinthető anyanyelvnek, amelyen a válaszadó kisgyermekkorában a szüleivel beszélt. Magyarországon ez jóval szabadabban meghatározott: „Anyanyelvként azt a nyelvet kell megjelölni, amelyet a személy gyermekkorában tanult meg, amelyen családtagjaival általában beszél, és anyanyelvének

vall.” Románia egyáltalán nem adott meg definíciót az anyanyelv fogalmára, sem a népszámlálási kérdőívben, sem az összeírók számára; a nekik készült utasítás kifejezetten hangsúlyozza, a válaszadó szubjektív döntése, mit is tekint anyanyelvének.

Az anyanyelvi kérdés mellett más kérdések is felbukkannak a nyelvhasználatra vonatkozóan. Szlovákiában például külön rákérdeztek arra, hogy az érintett melyik nyelvet használja leggyakrabban otthon, illetve nyilvános érintkezésben. Magyarországon 2011-ben arra irányult kérdés, hogy az illető a családi, baráti közösségben milyen nyelvet, nyelveket használ általában. 2001-ben pedig arra, hogy „mely nemzetiség kulturális hagyományaihoz, értékeihez kötődik?” Több országban rákérdeznek a válaszadó által beszélt nyelvekre is.

KÁRPÁTALJA – UKRAJNA

Kárpátalja az egyetlen vizsgált terület, ahol az elmúlt években egyáltalán nem tartottak népszámlálást. Az eredeti tervek szerint 2011-ben Ukrajnában is lett volna népszámlálás, de anyagi és politikai okok miatt elhalasztották. Így adatok csupán a 2001-es népszámlálásból állnak rendelkezésünkre. Az akkori politikai körülmények között Kárpátalja megye 1255 ezer lakosából mintegy 152 ezren vallották magukat magyar nemzetiségűnek.

Molnár József és Molnár D. István kárpátaljai demográfusok úgy becsülték, hogy a polgárháború kitörése előtt Kárpátalján mintegy 141 ezer fő lehetett a magyar nemzetiségűek száma, és pontosabb adatok híján, összesítésünkben mi is ezzel számolunk. A teljes lakosságot 1249 ezer főre becsültük.

Azonban fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a terület etnikai viszonyai tekintetében meglehetősen nagy a bizonytalanság, ugyanis a területen hagyományosan igen

magas a többnyelvű, bizonytalan etnikai identitású lakosság aránya. A népszámlálási eredmények ezért nagyban függenek attól, hogy az összeírás idején aktuálisan milyen az adminisztratív-politikai helyzet a területen.

HORVÁTORSZÁG

Horvátországban 2011 áprilisában tartották a népszámlálást, hagyományos papíralapú kérdőívek segítségével. A nemzetiségre vonatkozó kérdés bejegyzésének módja egyértelműen az államalkotó nemzet (horvát) elsőbbségét sugallta.

A 2001-es népszámlálási eredményekkel módszertani okokból csak korlátozottan összevethető 2011. évi eredmények szerint 14 048 fő (2001-ben 16 595 fő) vallotta magát magyar nemzetiségűnek. Közülük csak 8249 fő élt az egykor többségében nem a Horvát Királysághoz tartozó Eszék-Baranya megyében, míg a többiek szétszórtan Hor-

vátország egyéb, egykor a Horvát Királysághoz tartozó területein. A teljes Eszék-Baranya megye lakossága a 2011. évi népszámlálás eredményei szerint 305 ezer fő, a magyarok aránya tehát kevesebb, mint 3% az egykor horvát-szerb-magyar vegyes lakosságú, de a jugoszláv polgárháború 1998-as lezárását megelőző etnikai változások óta túlnyomórészt horvát nemzetiségűek által lakott területnek számító megyében.

BURGENLAND – AUSZTRIA

Ausztriában 2011-ben már nem hagyományos, hanem úgynevezett regiszteralapú népszámlálást tartottak, amelynek adatgyűjtési programja nem terjedt ki a nemzetiségre, így az egykor Magyarországhoz tartozó Burgenland tartományból egyáltalán nem állnak rendelkezésre az őshonos kisebbségekre vonatkozó nemzetiségi adatok.

További problémát jelent, hogy Ausztriában már korábban, így a 2001-es „hagyományos” népszámlálás keretében sem kérdeztek rá a polgárok nemzetiségére vagy anyanyelvére, az összeíróív kérdése a polgárok által általában beszélt köznyelvre (Umgangssprache) vonatkozott. A 2001-es népszámlálás eredményei szerint Burgenland 278 000 polgárából 6641-en nyilatkoztak arról, hogy ők a magyart használják köznyelvként.

Burgenland esetén tehát becslésekre kell hagyatkoznunk. A magyar nemzetiségűek számára vonatkozóan 2001-es kiindulási értéként elfogadjuk a magyar nyelvet beszélők számát (6641 fő). Annak ismeretében, hogy a Magyarországról az elmúlt években meginduló tömeges kivándorlási hullám egyik célországa Ausztria, és hogy Burgenland esetén is erős bevándorlás volt megfigyelhető, úgy becsüljük, hogy Burgenland tartomány területén a magyar nemzetiségűek száma minimálisan mintegy 10 ezer főre nőhetett az elmúlt évtizedben.

MURAVIDÉK – SZLOVÉNIA

Szlovéniában – Ausztriához hasonlóan – 2011-ben már nem tartottak hagyományos, személyes adatszolgáltatáson alapuló népszámlálást, a regiszteralapú népszámlálás pedig nem tartalmazott nemzetiségi adatot. Az előző, 2002. évi hagyományos népszámlálás eredményei szerint a Muravidék közgazgatási régió 121 ezer lakosából 5544 fő vallotta magát magyar nemzetiségűnek.

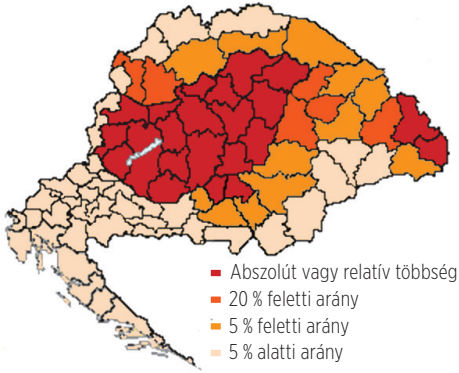
2012. január 1-jére a Muravidék közigazgatási régió lakossága 119 ezer főre csökkent. Ismerve a muravidéki magyarságot jellemző asszimilációs tendenciákat (az előző két népszámlálás között 7657 főről 5544 főre apadt a számuk), és hogy a területen jelentős migrációs folyamatok jellemzően nem mentek végbe, becslésünk szerint a magyar nemzetiségűek létszáma 2011-ben 4000 fő körül lehetett.

ÖSSZESÍTETT EREDMÉNYEK, TRENDK

Mint bemutattuk, az egyes államok népszámlálási gyakorlatában komoly módszertani eltérések figyelhetők meg mind a népszámlálások lebonyolítását, mind az etnikai adatok gyűjtésének módját illetően. Ezen eltérések nyilván nem elhanyagolható mértékben befolyásolták az eredményeket, és korlátozzák az összehasonlíthatóságot.

A Magyarországgal kiegészített teljes vizsgált terület (az egykori Magyar Királyság területe a volt Horvát Királyság nélkül) összlakossága a 2011. évi népszámlálások idején mintegy 26 millió 15 ezer fő volt, közülük mintegy 10 millió 400 ezer fő nyilatkozott magyar nemzetiségéről (a térség lakosságának hozzávetőleg 40%-a). A területen körülbelül 12 millió 54 ezer fő tartozott valamely magyarországi magyarokon kívüli, más államalkotó többségi társadalmakhoz (erdélyi románok, szlovákiai szlovákok stb.). Ezen csoportok összesített aránya 46,3%. Az egyéb, magya-

1. ábra. A magyar nemzetiségűek aránya 2011 környékén, a Magyar Királyság egykori területén

Forrás: Népszámlálási adatok.

ron kívüli kisebbségekhez tartozók, a nemzetiségükről nem nyilatkoztak, illetve Románia esetében a meg sem kérdezettek összesített létszáma meghaladta a 3 millió 550 ezer főt, ezen csoportok a vizsgált terület teljes lakosságának csaknem 14%-át teszik ki.

A tíz évvel ezelőtti népszámlálások eredményeihez viszonyítva a terület lakossága csökkent: nagysága meghaladta a nyolcszázézer főt.

A 4. táblázat annak a leegyszerűsítő és részben becsléseken alapuló feltételezésnek az eredményeit mutatja, amely úgy korrigálja a nemzetiségükről nyilatkozók számát, hogy a nem nyilatkozókat (Románia esetén ide értve a regiszterből átvett személyeket is) arányosan szétosztja az adott területen az etnikumukról nyilatkozók aránya szerint. (Magyarország esetében, ahol a többes identitás megengedett; a számítás módját lásd Kapitány 2013.)

Ez alapján megállapítható, hogy a magyar nemzetiségűek korrigált aránya 2001-ben 46,2%, 2011-ben pedig 45,9% körül lehetett a vizsgált területen. A magyar nemzetiségűek lélekszáma 1991 körül 12,8 millió fő, korrigált lélekszáma 2001 körül 12,4 millió fő, 2011 körül 11,95 millió fő körül volt.

4. táblázat. Nyers, illetve a nem válaszolókkal korrigált etnikai arányok a Kárpát-medencében, 2001 körül, 2011 körül

Körzetek	Lakosság 2001	Magyar nemzetiségű	Magyar nemzetiség, korrigált	Korrigált arány, %	Lakosság 2011	Magyar nemzetiségűnek vallotta magát	Magyar nemzetiség, korrigált	Korrigált arány, %
Magyarország	10 198 315	9 416 045	9 974 035	97,8	9 937 628	8 314 029	9 741 112	98,0
Erdély	7 221 733	1 415 718	1 415 901	19,6	6 789 250	1 216 666	1 290 568	19,0
Szlovákia	5 379 455	520 528	525 856	9,8	5 397 036	458 467	493 437	9,1
Vajdaság	2 031 992	290 207	301 914	14,9	1 931 809	251 136	264 241	13,7
Kárpátalja	1 254 614	151 516	151 516	12,1	1 249 000	141 000	141 000	11,3
Muravidék	120 875	5 445	5 797	4,8	118 988	4 000	4 000	3,4
Burgenland	277 569	6 641	6 641	2,4	286 215	10 000	10 000	3,5
Észak-Baranya megye	330 506	9 784	9 960	3,0	305 032	8 249	8 532	2,8
Kárpát-medence összesen	26 815 059	11 815 884	12 391 619	46,2	26 014 958	10 403 547	11 952 891	45,9

Forrás: Kapitány 2013.

AJÁNLOTT IRODALOM

Gyurgyik L. (2012): Kik vagytok, ismeretlenek? *Pro Minoritate*, 2012/Ősz: 39–52.

Kapitány B. (2013): Kárpát-medencei népszámlálási körkép. *Demográfia*, 56(1): 25–64.

Kiss T. – Barna G. (2012): *Népszámlálás 2011. Erdélyi magyar népesedés a XXI. század első évtizedében*. Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

Ravasz Á. (2012): *Szlovákiai magyarok és a 2011-es népszámlálás: mérleg és elemzés*. Kempelen Intézet – Publicus Slovensko, Komárom.

Tánczos V. (2012): „Hát mondja meg kend, hogy én mi vagyok”. *Pro Minoritate*, 2012/Ősz: 80–112.

Veres V. (2013): Népszámlálás 2011: A népességszám, foglalkozásszerkezet és iskolázottság nemzetiség szerinti megoszlása Romániában. *Erdélyi Társadalom*, 11(2): 23–54.

HONLAPOK

INS (National Institute of Statistics, Romania), Népszámlálás 2011: <http://www.recensamantromania.ro>

ŠÚ SR (Statistical Office of the Slovak Republic), Népszámlálás 2011: <http://www.scitanie2011.sk>

RZS (Statistical Office of the Republic of Serbia), Népszámlálás 2011: <http://www.popis2011.stat.rs>